

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**İBRÂHÎM BİN BÂLÎ'NİN
HİKMET-NÂME'SİNDEKİ COĞRAFİ
UNSURLAR ÜZERİNE MİTOLOJİK,
EFSANEVİ VE TARİHÎ AÇIDAN BİR
İNCELEME**

Duygu KERTİ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

**İBRÂHÎM BİN BÂLÎ'NİN HİKMET-NÂME'SİNDEKİ COĞRAFI
UNSURLAR ÜZERİNE MİTOLOJİK, EFSANEVİ VE TARİHÎ
AÇIDAN BİR İNCELEME**

Duygu KERTİ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

Duygu KERTİ tarafından hazırlanan “İbrâhîm bin Bâli'nin Hikmet-nâme'sindeki Coğrafi Unsurlar Üzerine Mitolojik, Efsanevi ve Tarihî Açidan Bir İnceleme” başlıklı bu çalışma, 18.06.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nagihan GÜR (Başkan)

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

18/ 06/ 2021

Duygu KERTİ

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılmamış durumda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Duygu KERTİ

TEŞEKKÜR

Gönülden bağlı olduğum, klasik Türk edebiyatını daha da çok sevmem, alana yönelik bilgi ve tecrübeler edinerek tezimi yazabilmem yüksek lisans boyunca aldığım eğitim sayesinde. Bundan dolayı eğitimim ve çalışmalarım süresince titiz ve disiplinli çalışma yöntemi, bilgi birikimi ve hoşgörüsü ile yardımlarını gördüğüm **Prof. Dr. Osman HORATA**'ya, metinler arası nasıl çalışılacağını göstererek daha dikkatli bir okuyucu olmama katkı sağlayan **Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN**'e, Farsça derslerimizin yanı sıra tez savunma jürisinde de yer alarak bilgi ve tecrübeleriyle teze önemli katkılarda bulunan **Doç. Dr. Nagihan GÜR**'e, değerli görüşleriyle teze katkılar sağlayan, karşılaştığım sorunların çözümünde tüm samimiyeti ve ilgisiyle bana yol gösteren **Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA**'ya ve tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Tez evraklarının hazırlanması ve teknik hususlardaki yardımlarından dolayı **Arş. Gör. Oğuzhan ET**'e teşekkür ederim.

Bu çalışmanın danışmanlığını yürüten, engin bilgi ve birikimlerinden yararlanma imkânı bulduğum, tez konumu belirlemede de büyük katkıları olan tez danışmanım, kıymetli hocam **Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ**'a yüksek lisans eğitimim ve tez yazım sürecim boyunca göstermiş olduğu ilgi ve yardımlarından ötürü saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca çalışmam süresince her konuda benden desteklerini, yardımlarını, dualarını esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Duygu KERTİ

ÖZET

KERTİ, Duygu. *İbrâhîm bin Bâlî'nin Hikmet-nâme'sindeki Coğrafi Unsurlar Üzerine Mitolojik, Efsanevi ve Tarihî Açından Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

15. yüzyılda İbrâhîm bin Bâlî tarafından mesnevi nazım şekliyle yazılan, *Acâ'ibü'l-mahlûkât* tercümesi olan *Hikmet-nâme*, astronomi, astroloji, kozmoloji, coğrafya, botanik ve zooloji gibi birçok kaynaktan beslenen ansiklopedik bir eserdir. Mitoloji ve mitolojinin içinde barındırdığı türler de bu kaynaklar arasındadır. Bu çalışmada eserde geçen şehirler, ülkeler, kasabalar, dağlar, denizler, adalar, nehirler, su kaynakları ve kuyular gibi coğrafi unsurlar tespit edilerek mitolojik, tarihî ve efsanevi unsurların esere nasıl yansıdığı anlatılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın amacı coğrafi unsurlar ekseninde mitolojinin, tarihî, efsanevi unsur ve anlatıların *Hikmet-nâme*'ye nasıl yansıdığını göstermektir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde mit ve mitoloji kavramlarından bahsedilerek mitolojinin *Hikmet-nâme*'ye nasıl yansıdığı üzerine değerlendirmelerde bulunulmuş, mitoloji ve coğrafya ilişkisi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde *Hikmet-nâme*'de geçen coğrafi unsurlar tespit edilerek, dünya ve Türk mitolojisine ait mitlerin, şahısların, mitolojik hayvanların ve bitkilerin esere nasıl yansıdığı incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise coğrafi unsurlar çerçevesinde efsaneler ve tarihî anlatıların *Hikmet-nâme*'ye yansıma biçimleri incelenmiş, ulaşılan veriler beyitlerle desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler

İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*, *Acâ'ibü'l-mahlûkât*, coğrafi unsurlar, mitoloji, efsanevi ve tarihî anlatı.

ABSTRACT

KERTI, Duygu. *A Mythological Mythical and Historical Analysis On The Geographical Elements In İbrâhîm bin Bâlî's Work Hikmet-nâme*, Ankara, 2021.

Written in mesnevi verse style in the 15th century by İbrâhîm bin Bâlî and translation of *Acâ'ibü'l-mahlûkât*, *Hikmet-nâme* is an encyclopaedical work that was affected by many sources such as, astronomy, astrology, cosmology, geography, botany, and zoology. Mythology and the kinds mythology contain are also among those sources. In this study, geographical elements such as cities, countries, towns, mountains, seas, islands, rivers, water resources, and wells mentioned in Bâlî's work are detected. How mythological, historical, and mythical elements are reflected in the work is explained and evaluated. This study aims to show how mythology, historical, mythical elements, and narratives reflect on *Hikmet-nâme* in terms of geographical elements.

The study consists of three chapters. In the first chapter; myth and mythology terms are mentioned, it is evaluated that how mythology is reflected on *Hikmet-nâme* and information given about the relationship between mythology and geography. In the second chapter, detecting the geographical elements mentioned in *Hikmet-nâme*, it is analysed how myths, persons, mythological animals, and plants belonging to the world and Turkish mythology are reflected on the work. In the third chapter, within the framework of geographical elements, the reflection style of myths and historical narratives to *Hikmet-nâme* is analysed and reached data is supported by given couplets.

Keywords

İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*, *Acâ'ibü'l-mahlûkât*, geographical elements, mythology, mythical and historical narrative.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	xiii
ÖN SÖZ	xvi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MİT-MİTOLOJİ VE HİKMET-NÂME	7
1.1. MİT-MİTOLOJİ	7
1.2. MİTOLOJİ VE HİKMET-NÂME	10
1.3. MİTOLOJİ VE COĞRAFYA	12
2. BÖLÜM: HİKMET-NÂME'DE COĞRAFİ-MİTOLOJİK UNSURLAR	14
2.1. RUB'-I MESKÛN: KARANIN DÖRTTE BİR KISMI	29
2.2. EKÂLÎM-İ SEB'A: YEDİ İKLİM	31
2.2.1. Birinci İklim	35

2.2.2. İkinci İklim.....	37
2.2.3. Üçüncü İklim.....	39
2.2.4. Dördüncü İklim	40
2.2.5. Beşinci İklim	42
2.2.6. Altıncı İklim	44
2.2.7. Yedinci İklim.....	45
2.3. ŞEHİRLER VE ÜLKELER	48
2.3.1. Türk Memleketi.....	49
2.3.2. Dehdem Memleketi	51
2.3.3. Basra Memleketi	52
2.3.4. Kâhire Şehri.....	53
2.3.5. Barkîsâ-Barcîsâ (Câbelkâ-Câbelsâ) Şehirleri.....	55
2.3.6. Bâbil Memleketi ve Sab‘ati Şehri	56
2.3.7. Yemen Memleketi	58
2.3.8. Belh Şehri.....	59
2.3.9. Musûl Şehri	61
2.4. MİMARİ YAPILAR.....	62
2.4.1. Fâris Memleketinin Kibleşi	62
2.4.2. Mekke Şehrindeki Kâbe	63
2.4.3. Mısır Piramitleri	64
2.4.4. Bâbil Ülkesinde Bulunan Mecdel Köşkü	67

2.4.5. Kısra Köşkü.....	69
2.4.6. Behrâm Köşkü.....	70
2.5. DAĞLAR.....	71
2.5.1. Kâfdağı.....	75
2.5.2. Râhûn (Serendîb) Dağı.....	77
2.5.3. Demâvend Dağı.....	78
2.5.4. Diğer Dağlar.....	81
2.6. SULAR VE ADALAR.....	92
2.6.1. Sular ve Tufan Miti.....	101
2.6.2. Denizler.....	116
2.6.3. Adalar.....	119
2.6.3.1. Vâkvâk Adası.....	119
2.6.3.2. Diğer Adalar.....	122
2.6.4. Denizler ve Adalardaki Mitolojik-Efsanevi Canlılar, Hayvanlar.....	144
2.6.5. Nehirler ve Göller.....	171
2.6.5.1. Nîl Nehri.....	171
2.6.5.2. Diğer Nehirler ve Göller.....	173
2.6.6. Su Kaynakları.....	175
2.6.7. Kuyular.....	183
3. BÖLÜM: EFSANELER, TARİHÎ ANLATILAR VE HİKMET-NÂME.....	185
3.1. ŞEHİRLER VE ÜLKELER.....	186

3.1.1. Şâm'ın Dördüncü Kısmı Humus	187
3.1.2. Şâm'ın Beşinci Kısmı Kanserîn ve Halep	188
3.1.3. Şâm Memleketi ve Şâm'ın Doğusu	189
3.1.4. Berber Memleketi	191
3.1.5. Hind Memleketi	192
3.1.6. Mekke Şehri	197
3.1.7. Mısır Memleketi	198
3.1.8. İskenderiyye Şehri	201
3.1.9. Kâhire Şehri	203
3.1.10. Dımışk Şehri	204
3.1.11. Ba'lebek Şehri	205
3.1.12. Ayn-tâb (Gaziantep) Şehri	207
3.1.13. Konstantiniyye (İstanbul) Şehri	211
3.1.14. İstanbul Şehrinde Bulunan Atmeydanı	216
3.1.15. Barkîsâ-Barcîsâ (Câbelkâ-Câbelsâ) Şehirleri	218
3.1.16. Bâbil Memleketi ve Sab'ati Şehri	220
3.1.17. Mağrib Memleketi	225
3.1.18. Endülüs (İspanya) Şehri	228
3.1.19. İrem Şehri	231
3.1.20. Yemen Memleketi	234
3.2. MİMARİ YAPILAR	235

3.2.1. Mekke Şehrindeki Kâbe	235
3.2.2. Mekke Şehrindeki Mescid-i Harâm ve Kudüs Şehrindeki Mescid-i Aksâ.....	238
3.2.3. Kudüs Şehrindeki Kumâme Kilisesi	243
3.2.4. Kudüs Şehrindeki Kubbet'üs-Sahra	244
3.2.5. Mısır Memleketindeki İmâm Şâf'î Kubbesi ve İmâm Leys'in Mezarı	246
3.2.6. Mısır Piramitleri	248
3.2.7. Endülüs Şehrinde Bulunan Fâris Minâresi.....	255
3.2.8. İskenderiyye Minâresi	257
3.2.9. İskender Seddi	263
3.2.10. Zerâzîr Kilisesi	268
3.2.11. Karga Kilisesi.....	271
3.3. DAĞLAR.....	272
3.3.1. Râhûn (Serendîb) Dağı.....	273
3.3.2. Tûr Dağı	275
3.4. SULAR VE ADALAR.....	276
3.4.1. Denizler	277
3.4.2. Adalar	278
3.4.3. Denizler ve Adalardaki Hayvanlar, Canlılar	286
3.4.4. Nehirler ve Göller	295

3.4.4.1. Nîl Nehri	297
3.4.4.2. Dicle Nehri.....	303
3.4.4.3. Diğer Nehirler ve Göller	304
3.4.5. Su Kaynakları.....	307
3.4.6. Kuyular.....	309
3.4.6.1. Zemzem Kuyusu	309
3.4.6.2. Matariyye Kuyusu	311
3.4.6.3. Bâbil Kuyusu	312
3.4.6.4. Beyru'l Beden Kuyusu	314
SONUÇ	317
KAYNAKÇA	320
ÖZGEÇMİŞ	335
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU	336
EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU	339

KISALTMALAR

A.	: Arapça
a.s.	: Aleyhis selâm
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
b.	: Beyit
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazret, Hazreti
İ.Ü.	: İnönü Üniversitesi
km	: Kilometre
Ktp.	: Kütüphanesi
M.Ö.	: Milattan önce
No.	: Numara
öl.	: Ölüm tarihi
para.	: paragraf
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Unesco	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
Vat.	: Vatikan
vb.	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri
vs.	: Vesaire
Yz.	: Yazma eser

ÖN SÖZ

İnsanların doğa olaylarının nedenlerini keşfetme isteği ve içgüdüsel davranışları onlarda doğa olaylarının nedenlerini doğaüstü insan, hayvan, bitki vb. varlıklara bağlayarak anlamlandırma durumunu ortaya çıkarır. Bu durum ilkel insandan beri böyledir. Mekân coğrafya ile ilişkilidir. Her doğa olayının ardında üstün bir güç arayan insan, doğa olaylarının zihninde tasavvur ettiği aşkın güçten kaynaklandığını düşünür. Doğa olaylarının bu şekilde anlamlandırılmasından da çeşitli mitoslar doğar. Dünya mitolojilerinde yer, gök, denizler, nehirler, gezegenler ve yıldızlar tanrılarla temsil edilir. Bu durum Türk mitolojisinde ise “‘ıye” koruyucu ruh şeklinde kendini gösterir. Doğa olaylarını anlamlandırmaya çalışan insan evrenin nasıl yaratıldığı üzerinde fikir yürüterek çeşitli anlatıları çevresindekilere aktarır. Yani yaşayan bir varlık olan insan bu durumları sözlü veya yazılı olarak ifade etmek ister. Coğrafi unsurlar bazen gerçek bazen sembolik olarak ifade edilir. Bu nedenle edebî bir eseri incelerken mitolojiyi, aynı zamanda mitolojinin barındırdığı masal, efsane gibi türleri ondan bağımsız olarak düşünmek yanlış olacaktır. Edebî eserlerde, sanatta mitolojinin ve anlatıların izleri mutlaka bulunacaktır. Edebî eserlere mitolojinin ve barındırdığı türlerin nasıl yansıdığını tespit etmek, mitolojinin kültürler üzerinde ne kadar etkili olduğunun görülmesinin yanı sıra eski devirlerdeki insanların hayal gücünü yansıtması bakımından da oldukça önemlidir. Çalışmamızın kaynağı olan İbrâhîm bin Bâlî'nin *Hikmet-nâme* adlı ansiklopedik mesnevisinde de bunun örneklerine rastlamaktayız.

İbrâhîm bin Bâlî tarafından mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan, 13 bin beyitten oluşan *Hikmet-nâme* astronomiden coğrafyaya, madencilığe, zoolojiye, bitkibilimine ait birçok konuyu içeren hacimli ve zengin bir eserdir. Ayrıca ansiklopedik türde Türkçe olarak yazılmış sayılı eserler arasındadır. *Hikmet-nâme*'nin coğrafi unsurları bolca barındırması nedeniyle bu konunun araştırılması gerektiği düşünülmüştür. Eserin oldukça hacimli olması nedeniyle çalışmamız dağlar, denizler, nehirler, su kaynakları, adalar, ülkeler, şehir ve kasabalar olarak sınırlandırılmıştır. Çalışmamızda Mustafa Altun tarafından doktora tezi olarak çalışılan, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından e-kitap olarak da

yayımlanan kaynak esas alınmıştır. Eserin 6307 beyitlik ilk kısmında yer alan dağlar, denizler, nehirler, su kaynakları, adalar, ülkeler, şehir ve kasabalar gibi coğrafi unsurların *Hikmet-nâme*'de nasıl ele alındığına yer verilmiştir. Tespit edilen coğrafi ögeler, mitolojik unsurlar, efsanevi ve tarihî anlatılar ekseninde incelenmiştir. Çalışmamızdaki beyit numaraları da Mustafa Altun tarafından çalışılan metin esas alınarak gösterilmiş, ancak beyitlerin yer aldığı sayfa numaraları belirtilmemiştir. Bu yayında bulunan yazım yanlışlarının bir kısmı vezin, anlam vb. ölçütlere dayalı olarak düzeltilmiş ve dipnotlarda gösterilmiştir. Çalışmada geçen yer adları başlıklara ve içindekiler listesine *Hikmet-nâme*'deki aslına bağlı kalınarak yazılmıştır. Bu isimlerin kullanımında Arap harfli imla tercih edilmiştir. Böylece aynı konularda yazılan kaynaklar arasında tutarsızlık olma ihtimalinin önüne geçilmiştir. Şehir, ülke, kasaba, buralardaki çeşitli mekânlar, dağlar, denizler, adalar, nehirler, su kaynakları ve kuyular anlatılırken *Hikmet-nâme*'deki sıra takip edilmiş içindekiler listesi de bu şekilde düzenlenmiştir.

Edebî eserlerde mitolojik bilgi gizli ve sembolik olarak yer almaktadır. Aynı zamanda efsaneler ile hikâyeler, mitolojik anlatılarla karışmış durumdadır. Bu yüzden mitolojik sembollerin saptanarak tasnif edilmesi zor bir husustur. Örneğin; bir unsur dinî, tarihî bir gerçekliği barındırabildiği gibi sembolik ve mitolojik bir yönü de olabilir. Bu nedenle çalışmamızda mümkün olduğu ölçüde bir ayrıma gidilmiştir. *Hikmet-nâme*'deki sembolik unsurları ve mitolojik anlatıları barındıran unsur ve durumlar bir başlık altında, efsaneler, efsanevi şahıslar etrafında oluşmuş anlatılar, hikâyeler, halk arasındaki rivayetler, İslam tarihine ve peygamberlere ilişkin tarihî ve dinî anlatılar, coğrafi unsurlarla ilgili gerçek tasvirler ise bir başka başlık altında değerlendirilmiştir. Böylece mümkün olduğu ölçüde mitik unsur barındıran durum ve ögelerle, efsanevi tarihî anlatıların kaynaklık ettiği anlatıların karışmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Örneğin; Deccal'in çıkacağına inanılan ada, Yecûc ve Mecûc topluluğunun bulunduğu İskender Seddi, Hz. İsa'nın gökten ineceği düşünülen Şam şehrindeki Ümeyye Camisi'ne dair anlatılara bu bölümde yer verilmiştir.

Sonuç olarak çalışma, giriş bölümü dışında üç ana bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde İbrâhîm bin Bâlî ve *Hikmet-nâme* hakkında bilgiler verilerek edebiyatımızdaki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. *Hikmet-nâme*'nin *Acâ'ibü'l-mahlûkât* yazma geleneğindeki yeri üzerinde de durulmuştur. Bu bağlamda *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'ların özellikleri üzerinde durularak bu türün şiir geleneği içerisindeki işlevi belirlenmiştir. Birinci bölümde mit-mitoloji kavramları açıklanarak, mitolojinin *Hikmet-nâme*'de nasıl yer bulduğu hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mitoloji ve Coğrafya arasındaki ilişki hakkında bilgiler verilmiştir. “Hikmet-nâme’de Coğrafi Unsurlar ve Mitoloji” başlıklı ikinci kısımda kara parçasının dörtte biri ve yedi iklimden başlanarak, eserde geçen şehirler (barındırdıkları mimari yapılar), ülke ve kasabalar, dağlar, denizler, adalar, nehirler, göller, su kaynakları ve kuyular tespit edilmiş ve bu coğrafi unsurlar mitolojik olarak değerlendirilmiştir. Dünya mitolojilerine ve Türk mitolojisine ait mitlerin, şahısların, mitolojik hayvanlar ve bitkilerin esere nasıl yansıdığı da tespit edilmiştir. “Efsaneler, Tarihî Anlatılar ve Hikmet-nâme” başlıklı üçüncü kısımda ise coğrafi unsurlar temelinde *Hikmet-nâmede* geçen tarihî ve efsanevi anlatılara, hikâyelere, rivayetlere, mitolojik unsur barındırmayan tasvirlerle yer verilmiş, ulaşılan veriler beyitlerle desteklenmiştir.

Mitoloji hayal ürünü unsurlar içermesinin yanı sıra gerçekle de bağlantılıdır. Eser mitik unsurlar dışında kültürel, sosyal ve tarihî birçok konuyu barındırdığından mekânlar, mimari yapılar, medeniyetler ve olaylara dair gerçek veriler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilenler sonuç kısmında ortaya konmuş, çalışmada yararlanılan kaynakça da çalışma sonuna eklenmiştir.

Evreni anlamlandırmak için zihinsel bir üretimin sonucunda ortaya çıkan mitler, insanların geniş ve renkli hayal dünyasını yansıtmaktadır. Amacımız *Hikmet-nâme*'deki mitolojik unsurları tespit ederek, bu unsurların toplumsal bilinç dışı aktarımla tarihî süreç içerisindeki sürekliliğini göstermek, *Hikmet-nâme*'de anlatılanları aynı konuları işleyen başka eserlerle de desteklemek ve mitlerin esere nasıl yansıdığını ortaya koyabilmektir. Aynı zamanda efsanevi ve tarihî anlatıların esere nasıl sirayet etmiş olduğunu da

göstermektedir. Çünkü eserdeki coğrafi unsurların tarihî, mitolojik ve sosyal açıdan ele alınmasıyla eserin öneminin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Coğrafi unsurların mitolojisine dair çalışmaların azlığı özellikle şehir ve ülke mitolojisine dair kaynak eksikliği çalışmamızda itici güç olmuştur. Müellif hem kendi döneminden önce duyduklarını hem de bizzat gördüğü şehirlerdeki izlenimlerini eserine yansıtmıştır. Bugüne kadar *Hikmet-nâme* üzerine Mustafa Altun ve Ali Şeylan doktora çalışması yapmış, eser üzerine çeşitli makaleler yazılmıştır. Fakat *Hikmet-nâme*'deki coğrafi unsurların bir tez mahiyetinde incelendiği bir çalışma tarafımızca tespit edilmemiştir. Coğrafi unsurlara geniş bir yer veren *Hikmet-nâme*'yi bu yönüyle ele alan çalışmamızın Türk edebiyatına, birçok bilimciye ve alanlar arası çalışmalar yapılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

GİRİŞ

İBRÂHÎM BİN BÂLÎ VE HİKMET-NÂME

Hikmet-nâme'nin müellifi olan İbrâhîm bin Bâlî hakkında şüara tezkireleri de dâhil olmak üzere klasik kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak *Hikmet-nâme*'den hareketle İbrâhîm bin Bâlî'nin Antepli olduğu, Memlük sultanı Kayıtbay'a intisap ederek onun emriyle Memlük elçisi olarak Osmanlı sultanı II. Bayezid'e gönderildiği anlaşılmaktadır. *Hikmet-nâme*'ye göre bir süre Osmanlı topraklarını dolaşan İbrâhîm bin Bâlî II. Bayezid tarafından iyi karşılanmış, Cem Sultan vakasını da yakından takip etmiştir (Altun, 2017, s. 3). Halil İbrahim Yakar da, İbrâhîm bin Bâlî'nin Antep'te doğup ilmini bu şehirde devam ettirdiğini, daha sonra Mısır'a yerleştiğini ve Halep'de Emir Yeşbek nedimlerinden iken Mısır sultanı Melikü'l-Eşref Ebû Nâsır Kayıtbay tarafından Osmanlı sultanı II. Bayezid'e elçi olarak gönderildiğini söylemektedir (Yakar, 2000, s. 153). Konuya ilişkin olarak Ali Şeylan (2018) şu bilgileri vermektedir:

“Eserde, Mısır sultanı Melik Zahir'in torunu Sultan Seydî Osman'ı anlatırken, onun devrine erdiğini, sultan Dimyat'a defnedilirken orada bulunduğunu, bir nice devran onunla arkadaş olduğunu söylemektedir. Melik Mansur Seydî Osman, sultan olduğunda yirmi yaşına yaklaştığına, sadece bir ay dokuz gün sultanlık yaptığına ve H. 857'de vefat ettiğine göre bu tarih, İbn-i Bâlî'nin gençlik zamanlarına denk düşmüş olmalıdır Hüseyin Özdeğer'in 'Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası' adlı eserinde bir kaç yerde Bâlî ismi görülmüştür. Eserde, Timâr-ı Bâlî (s. 340, 341, 480) 1543, 1574 tarihleriyle yer almış, ayrıca Mezre'a-ı Tekfur-virânı adlı bölgede Timâr-ı Hüseyin veled-i Bâlî (s.341), Mahalle-i İbn-i Küre'de Mescîd-i Bâlî (s.123) ve Vakf-ı Mescîd-i Bâlî der Ayıntab (s. 170) kayıtları düşülmüş İbrahim İbn-i Bâlî ismine ise rastlanmamıştır. Bununla beraber bahsedilen Bâlî ailesinin İbrahim İbn-i Bâlî'nin ailesi, Hüseyin'in ise kardeşi olabileceği düşünülebilir” (s. 2-3).

Hikmet-nâme'de İbrâhîm bin Bâlî'nin ailesinin yahut çocuklarının olup olmadığına dair herhangi bir bilgiye de rastlanmamaktadır (Şeylan, 2012, s. 11). Ömrü boyunca çok yer gezdiğini, eserine işittiklerini değil bu seyahatleri esnasında gördüklerini kaydettiğini söyleyen Bâlî'nin *Hikmet-nâme*'sinin hatimesinden hareketle mesnevisini tamamladığı tarih olan 893/1487-88'de yaşı ilerlemiş olmalıdır. Müellifin kaleme aldığı kesin olarak

bilinen eser *Hikmet-nâme*'dir (Kutlar Oğuz, 2014, para.1). Müellif eserinde bir *Fetih-nâme* yazmak istediğini söylese de bugüne kadar böyle bir esere rastlanmamıştır (Şeylan, 2018, s. 3). Ancak Yakar, *Kadı Beyzâvî Tefsîri*'ne yazdığı bir haşiyesinin olduğunu söylemektedir (Yakar, 2000, s. 153). Bunun dışında Mehmet Fuat Köprülü, Eski Anadolu Türkçesi metni olan *Kitâb-ı Güzîde* adlı eserin müellifinin Mehmed bin Bâlî değil de İbrâhîm bin Bâlî olabileceği belirtmiştir. Ancak iki eseri karşılaştırıp kesin bir sonuca varamadığından Köprülü'nün vermiş olduğu bu bilgi bir tahmin olarak kalmıştır (Şeylan, 2018, s. 3). Sonuç olarak 15. yüzyılda yaşamış olan İbrâhîm bin Bâlî'nin bugün için ulaşabildiğimiz tek eseri çalışmamızın konusunu oluşturan *Hikmet-nâme* adlı mesnevisidir.

Hikmet-nâme Antep'li İbrâhîm bin Bâlî'nin, 1488 yılında kaleme aldığı hilkatten, tabiattan, peygamberler tarihinden ve uzun müddet gezip dolaştığı memleketlerin tarih ve coğrafyasından, doğup büyüdüğü Antep ile Mısır'dan bahseden manzum eserdir (Devellioğlu, 2011, s. 424). Antep'li olan İbrâhîm bin Bâlî eserinde Antep, İstanbul ve İstanbul'un Atmeydanı gibi çeşitli semtlerine yer vermekle birlikte o zamanki sosyal yaşantıya dair renkli parçalar da sunmaktadır (Yakar, 2000, s. 153). Aruzun "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan *Hikmet-nâme* Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşımaktadır. Eserin dili yer yer ağırlaşmakta olup genel anlamda sadedir. "Eserin adı yazmanın 1b numaralı varakında tezhipli bir yazıyla *Kitâb-ı Hikmet-nâme* olarak tespit edilmiş, aynı zamanda *Fî zikri ibtidâi'l-kitâbı ve beyânı ismü'l-kitâbı* başlığı altında ifade edilmiştir" (Altun, 2017, s. 4). İbrâhîm bin Bâlî'nin *Hikmet-nâme*'yi tarihî kaynaklarda Sultan Kayıtbay olarak bilinen El-Melik-ül-Eşref Seyfeddin El- Mahmûdî Ez-Zâhirî'ye ithaf etmiş olduğu belirtilmektedir (Şeylan, 2018, s. 4). "Metnin üçü tam (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, no. 3290; Prof. Dr. Muhammet Yelten'in özel kitaplığı; Vatikan Kütüphanesi, Vat. Turco 152) ve birisi eksik (Milli Ktp. 06 Mil. Yz. A 1606) toplam dört nüshası vardır" (Kutlar Oğuz, 2014, para. 2). İbrâhîm bin Bâlî, eserin 13.000 beyit olduğunu yazmışsa da iki nüshasından hareketle yapılmış çeviri yazılı metin 12.753 beyittir.

Hikmet-nâme'nin farklı varakları üzerine İstanbul Üniversitesi'nde değişik yıllarda yirmi dört mezuniyet tezi yaptırılmıştır (Altun, 2017, s. 6). *Hikmet-nâme* metninin ikiye bölünmesiyle iki doktora tezi hazırlanmıştır. Eserin 1b-149a (6307 beyit) arasını Mustafa Altun çalışmıştır. 149b-300a (6471) arası ikinci kısım ise Ali Şeylan tarafından çalışılmıştır. Eserler Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından e-kitap olarak da yayımlanmıştır.

Tamamı 300 yaprak tutan eserin, Mustafa Altun'un üzerinde doktora çalışması yaptığı 6307 beyitlik birinci kısmında (1b-149a), ağırlıklı olarak sırasıyla, astronomi, melekler, doğadaki dört unsur, dağlar, denizler, adalar, ülkeler, şehir ve kasabalar, değerli taşlar, balıklar, nehirler, su kaynakları, insanın nitelikleri ve organları konularında bilgilere yer verilmiştir. İbrâhîm bin Bâlî, kendi döneminin ve önceki dönemlerin klasik kaynaklarından alıntılarını yanı sıra duyduklarını, gördüklerini de eserinde yansıtmıştır (Altun, 2017, s. 7). Eserin Ali Şeylan tarafından doktora tezi olarak çalışılan 6471 beyitlik ikinci kısmında ise (149a-300a), ağırlıklı olarak sırasıyla, meyve ve sebzeler, ağaçlar, çiçekler, böcekler, evcil ve yabani hayvanlar, günler, aylar, mevsimler, Arap, Fars, Eski Yunan, Süryani tarihi, Türk ve genel İslam Tarihi'nden (peygamberler, dört büyük halife, Mervaniler, Abbasiler, Emeviler, Fatımiler Memlükler vb.) bahsedilmiştir. Tarihin seyrini değiştiren sultanlar, devlet adamları ve tarihi olaylar, dünya ve ahiret hayatı, kıyametin merhaleleri, deccal, dâbbetü'l-arz, mesih konularında geniş bilgiler verilmiş, bu bilgiler, ayetler, hadisler, hikmetli kıssalar ve sözlerle desteklenmiştir (Şeylan, 2018, s. 6-7). ‘‘*Hikmet-nâme*'nin müellifin hayvanlar âlemini anlattığı bölümlerinde, hayvan hikâyelerinin (fabl) çokça yer alması da ayrıca dikkate değerdir’’ (Şeylan, 2012, s. 10). Altun, Batlamyus, Aristo, İbn Sînâ gibi bilginlerin, gezginlerin, tüccarların bilgi ve birikimlerinin müellifin süzgecinden geçerek esere yansıdığını ifade etmektedir (Altun, 2017, s. 21).

Tüm bu bilgilerden hareketle *Hikmet-nâme*'nin müellifi olan İbrâhîm bin Bâlî'nin tarih, din, coğrafya, astroloji, astronomi, zooloji, bitki bilimi, tıp gibi birçok alanda bilgi sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Şeylanın da ifade ettiği gibi, içerdiği konular nedeniyle

ansiklopedik bir eser olan *Hikmet-nâme* aynı zamanda insan hayatı, dünya hayatı ve sonrası, devlet idaresi gibi durumlar hakkında dinî-ahlâkî öğütler veren bir *nasihatnâme* özelliği de göstermektedir (Şeylan, 2018, s. 7).

Hikmet-nâme'nin Acâ'ibü'l-mahlûkât Yazma Geleneğindeki Yeri

Eskiden genellikle coğrafya ve seyahatle ilgili kitaplara verilen bir ad olan *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'lar sadece bir coğrafya ve seyahat kitabı olmanın ötesinde harikalar, görülmemiş ve duyulmamış garip şeyler anlamına gelen pek çok 'acâib'i ve mitolojik bilgileri de ihtiva ederler. Kazvîni'den ve İran edebiyatındaki diğer örneklerinden alınarak yapılan *Acâ'ibü'l-mahlûkât* tercümeleleri Türk edebiyatında da bulunmaktadır. (Kut, 1988, s. 315-316). Türk edebiyatında beğenilen bu tür zamanla yaygınlaşarak bir gelenek hâline gelmiştir. Hilal Yılmaz (2020) bu hususla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“Yazıldıkları dönemin coğrafyası, kozmografyası ve kültürü hakkında önemli bilgiler veren Acâibü'l-Mahlûkatlar Arap ve Fars edebiyatlarının etkisi ile 15. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında da görülmeye başlanmıştır. Hem Doğu Türkçesiyle hem de Batı Türkçesiyle farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda *Acâibü'l-Mahlûkat*, *Mecmaü'l-Garâib*, *Kitabü'l 'Acaibü'l-Garaib*, *Mirât-ı Acâibü'l-Mahlûkat* ve *Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdat* gibi birbirinden farklı adlarla çeşitli Acâibü'l-Mahlûkat tercümelerinin yazılmış olması bu anlatıların Türk dünyasında ortak bir Acâibü'l-Mahlûkat yazma geleneğini oluşturduğunu göstermektedir” (s. 784).

Acâ'ibü'l-mahlûkât türü eserler coğrafya, astronomi, botanik ve zoolojiye dair kitabi bilgiler içermelerinin yanı sıra efsanevi, folklorik anlatıları da bulundurmaktadırlar (Koçoğlu, 2020, s. 33). “İçeriği ve düzenlenişi *Hikmet-nâme*'nin manzum bir *Aca'ibül-mahlûkât* çevirisi olabileceğini düşündürmektedir” (Kutlar Oğuz, 2013, s. 81). Fatma Sabiha Kutlar Oğuz (2013) konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Eserin Milli Ktp. Yz. A 1606 numaralı nüshasının başlığının *Hikmet-nâme* değil de *Kitâbu Acâ'ibi'l-mahlûkât* olması bu düşüncemizi desteklemektedir. Dolayısıyla *Hikmet-nâme* ile Kazvîni'nin, kâinatın oluşumundan başlayarak dünyadaki şaşırtıcı şeylerden söz ettiği ansiklopedik nitelikli eseri *Acâ'ibü'l-mahlûkât* ve bu eserin çevirileri arasında yapılacak karşılaştırmalı bir çalışma, İbrâhîm bin Bâlî'nin eserinin

çeviri olup olmadığını, eğer çeviriyse manzumeyi yazarken nasıl bir yol izlediğini, söz konusu metindeki bilgilere sadık kalıp kalmadığını, metne kendi yaptığı eklemeler bulunup bulunmadığını ve şairin başka eserlerden yararlanıp yararlanmadığını da gösterecektir” (s. 81).

Mustafa Altun, *Hikmet-nâme*'nin yazılmasından önce de Anadolu sahasında benzer çalışmaların yapıldığının görüldüğünü ifade etmektedir. Bu çalışmalar arasında en başta gelenleri Ali bin Abdurrahman'ın 1365-1170'lerde telif ettiği '*Acâ'ibü'l-mahlûkat*'ı, Ahmed Bîcan'ın '*Acâ'ibü'l-mahlûkat*'ı ve *Dürr-i Mekkûn*'ı, Şirvanlı Mahmûd'un *Tuhfe-i Murâdî*'si, 1427 yılında Muhammed bin Süleyman tarafından Demirî'nin eserinden yapılan *Hayâtu'l-hayevân Tercümesi*'dir (Altun, 2017, s. 18). Nitekim çalışmamızda coğrafi unsurlarla ilgili olan kısımlarda yer alan bilgiler *Acâ'ibü'l-mahlûkat* adlı eserler ve tercümeleriyle özellikle Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in Kazvînî'yi esas aldığı *Acâ'ibü'l-Mahlûkat Tercümesi* adlı eser ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Kazvînî'den etkilenecek yazılan Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân* adlı eserdeki bilgiler de *Hikmet-nâme* ile örtüşmektedir.

Eser, *Acâ'ibü'l-mahlûkat* tercümesi değilse de şair kendi dönemine kadar yazılmış kimi kaynakları görmüş ve bunlardan yararlanmış olmalıdır. Eser eğer tercüme ise mütercim'in eserin aslına ne kadar bağlı kaldığı ancak karşılaştırmalı çalışmalarla ortaya konabilecektir (Kutlar Oğuz, 2003, s. 93). Bu sayede *Hikmet-nâme* ile aynı konuyu işleyen mesnevi nazım şekliyle yazılmış birçok eser incelenirken *Acâ'ibü'l-mahlûkat* türündeki eserler, bu tarz mesnevilerden ayrı olarak düşünölmeyecektir. Bunun yanı sıra *Hikmet-nâme*'den sonra kaleme alınan *Acâ'ibü'l-mahlûkat* tarzı eserlerin kaynakları arasında *Hikmet-nâme*'nin de olabileceği göz önünde bulundurulacaktır.

Kazvînî acâ'ib kelimesini marifet ve bilgi olarak düşünmektedir. Buna göre Allah'ın yarattığı her şeyde insanı şaşırtacak bir acebiyyet vardır. Acâ'ibi görmek ve anlamaktan maksat Allah'ı bilmek ve tanımaktır. Acâ'ib kelimesini böyle anlamlandıran sadece Kazvînî değildir. Başka *Acâ'ibü'l-mahlûkat* 'larda da acâ'ib kelimesi Allah'ı tanıttıran her şey olarak açıklanır (Koçoğlu, 2020, s. 29-30). İbrâhîm bin Bâlî'de *Acâ'ibü'l-mahlûkat* tercümesi olan eserinde *Acâ'ibü'l-mahlûkat* 'larda olduğu gibi acâ'ib olayların ardında

Allah'ın hikmetinin bulunduğunu ifade ederek acâ'ib kelimesine karşılık olarak "hikmet" kelimesini kullanmıştır.

Sonuç olarak çalışmamızda *Hikmet-nâme*'deki coğrafi unsurların mitolojik, efsanevi ve tarihî yönleri incelenirken *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'lar ve *Acâ'ibü'l-mahlûkât* tarzı eserlerden alınan alıntılarla karşılaştırmalar yapılmış, *Hikmet-nâme*'nin de bu türde bir eser olduğu ortaya konmuştur. İbrâhîm bin Bâlî *Hikmet-nâme*'sinde hangi kaynaklardan yararlandığını tam olarak ifade etmese de *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'lar ve *Acâ'ibü'l-mahlûkât* tarzı eserlerden istifade etmiştir. Eser incelendiğinde müellifin halk anlatılarını, rivayetleri, efsaneler ve tarihî anlatıları bu tür kaynaklardan aldığı ve halk arasında duyduklarını eserine eklediği görülmektedir. İbrâhîm bin Bâlî bu tür eserlerin tasniflerine ve yaptığı çevirilere büyük ölçüde sadık kalmıştır. Bazı kısımlarda ise anlatı değişme de yer adlarında değişiklik olduğu görülmüştür. Bâlî, şaşkıncı durumlar karşısında hayranlığını ifade ederek, şahsi gözlemlerine de yer vermiştir. Yani müellif gördüklerini ve duyduklarını da esere katarak metne eklemelerde de bulunmuştur. Eserde dolaylı aktarımlar mevcuttur.

1. BÖLÜM: MİT-MİTOLOJİ VE HİKMET-NÂME

1.1. MİT-MİTOLOJİ

Mitin tam olarak kesin bir tanımı yapılamamaktadır. Bu nedenle mit tanımları tam bir sınır çizmeyen ifadelerle verilmekte kesin bir tariften kaçınılmaktadır. Mitin tam olarak hangi kelimeyle çevrileceği de açıklığa kavuşmuş değildir (Tökel, 2016, s. 1, 3). “Mit ‘myth’ kelimesi bazı araştırmacılara göre ilkel toplumlar için: Olay ‘fable’, ‘fiction’ karşılığı olarak kullanılmıştır. Buna göre mitin asıl manası: ‘Gerçek hikâye’ ve bunun ötesinde ‘sahip olunan çok değerli şeyler, kutsal, değerli ve manalı olandır’” (Seyidoğlu, 2007, s. 15). Fuzuli Bayat’a göre mit, düşüncemizde var olan imgelerin sözel şekilde icra edilen metinle birleşmesi ya da bu imgelerin sembollere dönüşmesidir (Bayat, 2015, s. 17). Mit sözcüğü *mitos* sözcüğü ile de ifade edilmektedir. Mitle aynı anlama gelen *mitos* sözcüğü Yunanca söz anlamına gelmektedir (Tökel, 2016, s. 4-5). Samuel Henry Hooke, *mitosun* belli bir durumun yarattığı insan düş gücünün (imgeleminin) ürünü olup, belli bir şey yapma niyetini gösterdiğini söylemektedir (Hooke, 2002, s. 13). Dursun Ali Tökel, mitoloji kelimesinin *myth* ve *logia* (*logos*) kelimelerinin birleşiminden meydana geldiğini, aslının Yunanca olduğunu, isimlerin sonuna gelen *-loji* kelimesinden hareketle, mitolojinin *mitleri araştıran ilim dalı* olduğunu söyleyebileceğimizi ifade etmektedir (Tökel, 2016, s. 4, 6). Mehmet Ateş’de *mitosların* konu edildiği anlatılara da mitolojiler dendiğini belirtmektedir (Ateş, 2001, s. 14). Kaynaklara göre *logos* kelimesi *mythos* kelimesinin zıddıdır. Gerçeğin insan sözüyle dile gelmesi anlamında olan *logos* sözcüğü karşıtı olan *mythos* sözcüğüyle birleşmiştir. İki karşıt kavramdan ise efsaneler bilimi anlamına gelen *mythologia* sözcüğü meydana gelmiştir (Yıldırım, 2012, s. 37). Bu durumda da mitoloji kelimesinin kapsam alanının belirlenmesinde iki ayrı işlev üzerinde durulacağı sonucu ortaya çıkar. Mitolojinin işlevlerinden birincisi mitleri araştırmaktır. Mitoloji halk arasındaki şifahi yaşayan temel inançların sembolik ifadeleridir. İkinci işlevi ise efsaneleri inceleyen disiplinleri de içermesi nedeniyle hikâyeler koleksiyonu olmasıdır. Mitoloji tarihin eski devirlerindeki olayları anlatan anonim hikâyelerinin bir koleksiyonudur (Tökel, 2016, s. 5).

Mitler doğa güçlerini ve doğaüstü varlıkları vurgulamakla birlikte, evrenin ve insanın yaratılışı, doğa güçlerinin yarattığı tanrılar hakkında birçok soruya cevap vermektedir (Estin ve Laporte, 2002, s. 1). Mircea Eliade (2001) mitin geniş bir tanımını yapmaktadır:

“Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, ‘başlangıçtaki’ masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıklar’ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir ‘yaratılış’ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl varolmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler Doğaüstü Varlıklar’dır. Özellikle ‘başlangıç’teki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını (ya da yalnızca ‘doğaüstü’ olma özelliğini) gözler önüne serer. Sonuç olarak, mitler, kutsal (ya da doğaüstü) olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını betimlerler” (s. 15-16).

Mit ve mitosların ne olduğu, nasıl tanımlanması gerektiği üzerine tartışmalar olduğu gibi işlevleri üzerine de araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler sunulmaktadır. Şinasi Gündüz (1998) mitoslarda görülen üç temel özelliğin dikkat çektiğini ifade ederek, bu özellikleri şöyle sıralamaktadır:

“Öncelikle mitoslar kutsalı, metafizik alemi anlamaya/algılamaya yöneliktir. ... İkinci olarak; mitoslar, kişinin çevresini tanımasına, maddi alemi ve günlük yaşantımızda cerayan eden olayları algılayıp bunların menşei, neden ve nasıllığını bilmesine yöneliktir. Mitosların üçüncü temel özelliği insanın çeşitli beklentilerine, istek ve arzularına cevap vermesi, bunları tatmin edici bir nitelik taşımasıdır” (s. 26-27).

Erich Fromm, mitosların günümüzde daha dinî ve felsefi özellikleri ön planda tutularak anlatıldığını ifade ederek bu anlatım biçiminin dinî ve felsefi çekirdeğin sembolik ifadesi olduğunu söylemektedir (Fromm, 1992, s. 209). Pierre Grimal’a göre mitos, dünyanın mevcut düzeninden önceki düzeni konu alan ve yerel ya da sınırlı özelliği değil de, eşyanın doğasına ait organik bir yasayı açıklamayı amaçlamaktadır (Grimal, 2012, s. 14-15). David Leeming ise mitin bir anlatı olduğunu vurgulayarak, belli bir grup insandan (bir aile, bir klan, bir kabile, bir din ve ulus) için önem taşıyan bir öykü olduğunu

söylemektedir. Ayrıca birçok bilim insanının mitlerin, dini ritüellerin öykü biçiminde ifade edilmesi olduğuna inandıklarını belirtmektedir (Leeming, 2018, s. 15). Karen Armstrong, mitin bilinmeyenle ilgi olduğunu, dile getirmek için uygun sözcükleri bulamadıklarımızla ilgilendiğini dolayısıyla, mitin büyük sessizliğin can alıcı noktasına indiğini ifade etmektedir (Armstrong, 2005, s. 8). Joseph Campbell, mitolojinin şiirsel ve doğaüstü imge olduğunu söylemektedir (Campbell, 1995, s. 466). “Bir anlamda eskiçağ insanının tabiat olayları, sosyal ilişkileri ve dinsel inançlarına bakış açısı yönünden yorumlanması şeklinde nitelenen mitoloji, ilkel insanlar ve fevkalbaşer varlıkların yaşadıkları masalımsı olayların tetkik edilip anlatılmasıdır” (Korkmaz, 2010, s. 1). “Felsefi ve fenomenolojik bakış açısıyla mitoloji; yaratılış, tanrılar, kutsallık, kahramanlar, devler ve fizikötesi yaratıklar konusundaki simgesel rivayetlerdir” (Yıldırım, 2012, s. 29).

Görüldüğü üzere mitin birçok tanımı yapılmakta ve işlevleri hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Tüm bu görüşlerden hareketle mit ve mitolojinin üzerine şu yorumları yapabiliriz: Mitler kutsal olanın, inançların, metafizik âlemin sembolik ifadeleridir. Mitolojide olağanüstü varlıklar ve durumlar söz konusu edilir. Mitolojiler milletlerin, tarihi, kökeni, oluşumu, şahsiyetleri hakkında bilgiler verirler. İnsanların dünyaya bakışı, doğa olaylarını algılayışı, dinî inançları hakkında önemli veriler sunarlar.

Mitolojilerde dünyanın her yerinde benzer şekilde anlatılmaktadır. Birbiriyle ilgisi olmayan topluluklarda birtakım ortak mitolojik ve sembolik öğelerin bulunması da ilginçtir (Ateş, 2001, s. 11). Özellikle peygamberler ve tarihsel kişiler anlatılırken olağanüstü davranışlara sahip olduklarının altı çizilmeye çalışılmaktadır. Bu bilgilerle günümüzden binlerce yıl önceki dönemlere ait mitoslar arasında dikkat çekici benzerlikler vardır (Gündüz, 1998, s. 32-33). Özellikle dünya mitolojilerinin yaratılış ve köken mitleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

1.2. MİTOLOJİ VE HİKMET-NÂME

Mitolojilerde olağanüstü olaylar, yaratıklar, geçmiş ve geleceğe dair rivayetler söz konusudur. Rivayete dayalı uydurma duyular (mitoloji, anekdot, etimoloji vb.) edebî eserlerde yer alabilir (Kutlar Oğuz, 2013, s. 88). Tökel, edebî bir metin kuracak yazar için mitlerin sonsuz bir sembol ve imge hazinesi durumunda olduğunu belirterek, kimi araştırmacıların hiçbir sanatsal yapıtın mitlere başvurmadan hakkıyla anlaşılmayacağını söylediklerini ifade eder (Tökel, 2001, s. 63, 77). O hâlde klasik şiirin dünyasını anlamak için bu şiirin kaynaklarından olan mitolojinin ve barındırdığı türlerin şiire nasıl yansıdığını bilmek gerekir. Bu şiire yansıyan mitolojik bilgiler şairler tarafından mitolojik bilgi olduğu düşüncesiyle kullanılmamakta, toplumsal bilinçdışı aktarımla şiire yansımaktadır.

Mitlerin zihinde nasıl yer bulduğunu açıklayan Psikiyatrist Carl Gustav Jung, birçok sembol arasından bazılarının çok önemli olduğunu, bu sembollerin özellik ve kökenlerinin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kolektif olduğunu söylemektedir. Ruh araştırmacılarının ruhun ürünlerini, kolektif imgeler ve mitolojik motifler arasındaki benzerlikleri tanıyarak bilebileceklerini ifade etmektedir. Jung'a göre kolektif komplekslerin arketipsel dökümleri efsaneler, dinler ve felsefeler yaratmaktadır. Kültürel semboller ebedi gerçeğin anlatımı için kullanılmış sembollerdir ve toplumlarca kolektif resimler hâline gelmişlerdir (Jung, 2009, s. 55, 67, 79, 93). Tarin boyunca Yakınoğu'da ortaya çıkan değişik dinler ve inançlar halk tarafından eski şekilleriyle İslam kültürünün içinde yaşatılmış bu eski tasavvur ve imajlar kültürün içinde yeniden yorumlanarak, yeniden şekillenmiş ve kültüre çok renkli ve çok yönlü bir görünüm kazandırmıştır (Tekin, 2013, s. 164). “Gönül Alpay Tekin'e göre bir metinde tabîî, olağan ve basitmiş gibi görünen ifadelerin arka planında, sanatçının belleğindeki geçmişten süzülüp gelen fantastik, sembolik ve mitik imajları ortaya koymakla, eserdeki zengin anlam dünyasını okuyucuya sunmak mümkün olacaktır” (Gönül Alpay Tekin'den aktaran Uğur, 2021 s. 17). Bu bağlamda İbrâhîm bin Bâlî'nin *Hikmet-nâme*'sindeki mitler ve barındırdığı türler de toplumun kültürel birikiminin bir sonucu olarak eserde yer bulmuştur.

Tökel, mesnevi veya halk hikâyesi gibi metinlerde olağan ile olağanüstünün iç içe olduğunu belirterek mitolojik anlatı veya mitik karakterlerin metinden hiçbir zaman dışlanamayacağını ifade etmektedir (Tökel, 2012, s. 24). *Hikmet-nâme*'ye baktığımızda kozmolojiye ait görüşler önemli bir yer tutmaktadır. Eser Dünya'nın oluşumunu ve nasıl son bulacağını içeren kozmogonik mitleri barındırmaktadır. Bunun yanı sıra yaratılış, türeyiş mitleri ışığında insanoğlunun, toplumların, toplulukların ülkelerin, şehirlerin meydana gelişleri de eserde işlenmiştir.

Hikmet-nâme'de olağanüstü işler başaran şahıslara, olağanüstü varlıklara ve olaylara da yer verilmiştir. “ Mitolojinin günümüz dünyasındaki en önemli etkileri arasında şüphesiz, dinsel, edebi ve sanatsal olanları yer alır” (Yıldırım, 2012, s. 30). *Hikmet-nâme*'de de şehirlerde bulunan sanat eserlerine dair ilginç bilgilerin aktarılması sanat ve mitoloji ilişkisini irdeleyebileceğimiz bir durumu da oluşturmuştur “Divan şairinin mitolojik referansları sadece İran'la sınırlı değildir. Arap, Hindistan hatta Çin ve diğer pek çok milletin mitlerini bu edebiyatta görmek mümkündür. Yine efsânevî ve mitsel karakterde olmak üzere, İsrâiliyyât ve diğer dinlerin -mitolojik referansları olan- anlatılarının izleri de Divan edebiyatında görülebilir” (Canım, 2016, s. 411). *Hikmet-nâme* bunun örneğini bulabileceğimiz bir eserdir. Eserde inanç sistemlerinden, uygulamalardan ve çeşitli kutsal yerlerden bahsedilmesi peygamberler içinde ve din tarihinde önemli yer tutan kişiler etrafında oluşan mitolojinin kendine yer bulmasını sağlamıştır. *Hikmet-nâme* Dünya'nın, canlıların ve coğrafi unsurların yaratılışı ve kökenine dair mitler barındırmaktadır. Eserde çeşitli milletlere ait köken, eskatoloji ve kozmogononik mitleri de bulunmaktadır. Bunun dışında astronomi, astroloji, felekler, yıldızlar, burçlar, gezegenler, yedi iklim, anasır-ı erbaa (dört unsur) etrafında oluşan mitolojik durumlar da anlatılmıştır. *Hikmet-nâme*'de doğüstü varlıklar, melekler, şeytan, cinler, periler, devler, Deccal, Mesih, Ye'cûc ve Me'cûc, Üc bin Unuk, Nesnâs, Tinnîn, Hârut ve Mârut vb. mitolojik-efsanevi varlıklar ve şahıslar söz konusu edilmiştir. Eser dağ, deniz, ada, göl, nehir, su kaynakları, kuyular gibi doğal unsurlar etrafında oluşan su, hayvan ve bitki mitosları da barındırmaktadır. Bu çalışmamızın temel konusu olduğundan daha detaylı anlatılacaktır.

1.3. MİTOLOJİ VE COĞRAFYA

Mitolojinin doğuşuna katkı sağlayan birçok faktör vardır. Coğrafya da bunlardan birisidir. “Coğrafya, Yunanca geo ‘yer’ ve graphien ‘yazmak’ kelimelerinden meydana gelen ve ‘yerin tasviri, yazımı’ anlamında kullanılan bir kelimedir” (Altun, 2017 s. 13). Coğrafya biliminde jeolojik ve iklimik olayların ortaya çıkış sebepleri araştırılır. Coğrafya gerçek dünyanın tam olarak resmini çizmese de dünyanın simgelerle algılanmasını sağlar. Mitoloji de tıpkı coğrafya gibi olayların meydana gelme sebeplerini açıklar. O halde doğa ve insan etkileşimini inceleyen bu iki alan birbiriyle bağlantılıdır. İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren doğada gerçekleşen olayların nedenlerini sorgular, coğrafya ve coğrafi unsurlar üzerinden çeşitli mitler oluşturur (Güleç, 2018, s. 162-166). Toplumlar da aynı şekilde tarih boyunca doğa unsurları aracılığıyla bilinmeyen şeylerle bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Mark Daniels’e göre insanlar açıklanamaz olanı anlamlandıracak hikâyeler bulmak için genellikle doğaya bakıp Güneş’ten Ay’dan, nehirlerden, deniz ve dağlardan tanrılar yaratmıştır (Daniels, 2014, s. 9). Seller, depremler, tufanlar, volkanik patlamalar, kuraklık, kıtlık gibi insanları olumsuz yönde etkileyen temelde gerçek olan olayların insanlarda derin etkiler bırakması sonucu bu gerçek olaylar gerçek varlıkları olmayan zamanın sonsuzluğunda efsanelere dönüşmektedir (Yıldırım, 2016, s. 100). Edebiyatımızda da Dünya’nın şekli, hareketleri, suların, dağların meydana gelişi mitolojik öğelerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Etiolojik mitoslar gerçek ya da hayal ürünü olan bir olgunun, adın ya da bir nesnenin kökenini ve nedenini açıklayan öykülerdir. Kökeni çok eskiye dayanan bu mitoslar edebiyatımızda yaygındır. Kimi zaman bağımsız, kimi kez de bir bütün içindeki nehirler, göller, taşlar, bitkiler, hayvanlar gibi unsurlar mitolojinin özel alanlarından (And, 2018, s. 28, 33). Mitologyalardaki tabiat kültürleri coğrafya ve mitoloji ilişkisini en iyi açıklayan örneklerdir. Klasik Türk edebiyatında Güneş, Ay, gezegenler gibi gökle ilgili unsurlar etrafında çeşitli mitler türemiştir. Evrenin, Dünya’nın, iklim olaylarının,

depremlerin, dağların, suların, bitkilerin oluşumunun açıklanmasında mitlerden yararlanılmıştır.

Milletlerin sahip olduğu mitler onların şehirler kurarak binalar, heykeller, tapınaklar gibi eserler meydana getirmelerine neden olmuş, meydana getirilen bu eserler de daha nice mitin doğmasına zemin hazırlamıştır. (Güleç, 2018, s. 177). Mitolojik anlatıların artarak devam etmesinde ilham kaynağı olmuşlardır. Sonuç olarak coğrafya ve mitoloji daima birbiriyle etkileşim içerisinde. Mitoloji de edebiyatın kaynakları arasında olduğundan edebî esere mitosların barındığı coğrafi unsurların yansımaları kaçınılmazdır.

2. BÖLÜM: HİKMET-NÂME'DE COĞRAFI-MİTOLOJİK UNSURLAR

Coğrafya ve mitolojinin etkileşimi -bir önceki başlık altında da açıklanmaya çalışıldığı üzere- edebi eserlere de yansımıştır. İnsanlar doğaya ait unsurların bir ruhu olduğunu düşünmüştür. “Yıkımlara, büyük acılara, üzüntülere neden olan olayları kötü güçlerin, mutluluk verici olayları da iyi güçlerin yönettiğine inanılmıştır” (Canım, 2016, s. 409). Mitolojide kozmik bilgi her zaman simge ve sembollere dönüştürülerek yaşatılmaktadır (Bayat, 2015, s. 16). Sözü edilen bu semboller *Hikmet-nâme*’de görülmektedir. Konuyla ilişkili olarak Eliade, kutsal zaman ve kutsal mekân kavramlarından söz etmektedir. İlkel insanın zaman deneyiminin yapısının kutsal olmayan zamanı kutsal zamana kolayca dönüştürdüklerini, zamanın kutsallık boyutunun kozmik ritimlerle ya da gündönümleriyle ya da Ay’ın evreleriyle vb. açık bir biçimde ortaya konulduğunu ifade etmiştir (Eliade, 2003, s. 373). Eliade (2003) konuya ilişkin şu açıklamaları yapmaktadır:

“Her dinde, talihli günler talihsiz günler, aynı gün içinde talih açısından mükemmel anlar, ‘yoğun’ dönemler, ‘bölünmüş’ dönemler, ‘güçlü’ ve ‘zayıf’ zamanlar vb vardır. ... Bir ilkbahar ‘işareti,’ ‘doğanın ilkbaharı’ gelmeden önce ilkbaharı ‘açığa vurabilir’ bu işaret, daha sonra ilkbaharın gerçekten gelişiyse ama bir doğa olayı olarak değil tüm kozmik yaşamın yenilenmesi, yeniden canlanması sonucunda doğrulanacak bir olguyu yeni bir ‘dönemin’ başlangıcını ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi, yenilenme düşüncesinde, bireysel ve toplumsal bir yenilenme ve kozmosun yeniden oluşumu düşüncesi vardır” (s. 374-375).

Eliade’ye göre her yılın belli dönemlerinin kutsal anları vardır. Bu kutsal niteliklilik süreler yıllar ve yüzyıllar boyunca devam ederler. Sonunda tek ve bütün bir zaman oluştururlar (Eliade, 2003, s. 376). Eliade (2003) ayrıca bu kutsal zamanın büyü, mit ve efsane zamanları için de geçerli olduğunu söyleyerek şunları ifade etmektedir:

“Dönemsellik ve yineleme düşünceleri mitlerde ve halk inanışlarında önemli rol oynarlar. “Yok olan şato, şehir, manastır ve kilise efsanelerinde uğursuzluk nihai değildir; belirli dönemlerde yeniden canlanırlar; her yıl, her yedi yılda bir, her dokuz yılda bir, felaketin meydana geldiği tarihte şehir yeniden canlanır, çanlar çalar, şatonun hanımefendisi uyanır, hazineler açılır, bekçiler uykuya dalar: ama büyüün sona erdiği anda her şey yeniden ortadan kaybolur. Belirli dönemlerde yinelenen bu felaketler bile belirli tarihlerin belirli olguları ortaya koyduğunu kanıtlamaktadır” (s. 376).

Hikmet-nâme'de de belli dönemlerde bazı olayların tekrar edildiği, Rum Denizi'nde bulunan **Deyr** adlı bir adadan bahsedilir. Onda bir büyü yapılmış ve su içine gömülmüştür. Yılda bir gün bu sular çekilir ve ada sahiplerinin tamamı o kiliseyi ziyaret ederler:

Var ol deryâ içinde dir enâsî
Meger bir ada adı Deyr adası (b.4959)

Var anda bir derîne deyr-i 'azam
Ezelden anda yapılmış mutalsım (b.4960)

Batupdur su içine o 'imâret
Görinmezlik var anda emâret (b.4961)

Dimişler yılda bir gün evvel âhir
Çekilür su olur ol deyr zâhir (b.4962)

Dirilüp ol ada ehl temâmet
Gelüp iderler ol deyri ziyâret (b.4963)

Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân* adlı eserinde bu ada şöyle anlatılır:

“Ceziretü'l Debran İbni Esir ile Kazvini yazmıştır ki iş bu cezire-i deryâda yürüyenlerden bazıları dedi ki ol cezireyi biz gördük. Bunda bir kilise vardır deniz içinde kayıptır. Yılda bir gün sudan yukarı açılır görünür tâ ikindi namazı vaktine değin ol yerin keferesi ol kiliseyi lâ teşebbeh hac gibi tavâf eylerlerdi. İkinci namazı vakti geçtikten sonra su ziyade olup onu örterdi tâ gelecek yıl ol güne varıncaya dek dedi” (İstanbulu, 2019, s. 126-127).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu kilisenin bulunduğu adadan söz edilir:

“Ve yine mezkûr eydür ki eski Koşantıniyye kırbında bir kilisâ vardır, senede bir kerre deryâ üzerinde gidüp âşkâre olur. Halk zamânın bilüp şabr iderler. Açıldıkdâ

varup ziyaret idüp kırbānlar iderler. Şabāhdan ‘aşr vaktine degin içine dāhil olurlar. ‘Aşr vakti olduğda deryā gelmege başlar. Mağrib olduğda kenîseyi deryā örtüp aşlā görünmez olur. Dirler ki bu dağı mu‘cize-yi ‘îsâ ‘aleyhi’s-selāmdur’ (Koçoğlu, 2020, s. 396).

Hikmet-nâme’de kutsal zamanı çağrıştıracak başka örneklerde mevcuttur. İbrâhîm bin Bâlî belirli zamanlarda yaşanan durumlardan söz etmektedir. Nehirlerin, kaynakların, pınarların suyunun akışı, acılığı ve tatlılığı yıllara, aylara, günlere, gece ve gündüze göre değişmekte, bazen ise sadece belirli bir günde akmaktadır. İbrâhîm bin Bâlî’ye göre suyu acı olan **Tenessür Gölü** bazı zamanlar Allah’ın emriyle tatlı olur:

Velî bir yıl içinde ol acı âb
Niçe gün ‘azb olur zî-emr ü hûb (b.5108)

Hikmet-nâme’ye göre **Ermeniye Gölü**’nün suyu altı ay akar. Yedi yıl içinde bir daha akmaz. Sekizinci yıl tekrar akmaya başlar:

Varanlar Ermeniye sarı sîre
Dimişler vardur anda bir buhayre (b.5138)

Akar altı ay anuñ âbı teyyâr
Yüzer yüzinde mâhi uçar tayyâr (b.5139)

Kurur hem altı olduğda encâm
Bulınmaz yidi yıl içinde katre (b.5140)

Sekizinci yıl akar bu emre
İrişince gine vaktına eyyâm (b.5141)

İbrâhîm bin Bâlî, **Gana Nehri**’nin yılda bir kez taşığını ifade eder:

Dimişler yılda bir kez nehr-i Gâna
Taşar yir yüzine olur revâne (b.5433)

Arade Nehri'nin ise suyu dört yıl akmaz:

Dahı nehr var adı 'Arâde
Dımışk a'mâline akar arada (b.5547)

Diler dört yıl kesilür akmaz âbı
Su yirinde tozar yile türâbı (b.5549)

Asfar Nehri sekiz yılda bir akar:

Akar Asfâr ilinde bir su teyyâr
Ki dirler adına anuñ nehr-i Asfâr (b.5555)

Ki ya'nî kat' olur sekiz yıl âbı
Tokuzıncı yıl akar seyl-âb (b.5557)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu nehirden söz edilir:

“Esfâr şehrinde bir nehr-i 'azîm vardır ammâ sekiz senede bir sene cārî olur. Sene tamâm olduğda munқаtı' olur. Yedi sene mürûri tamâm olduğda bir dahı ħurûc idüp bir sene cārî olur” (Koçoğlu, 2020, s. 445).

Saklab Nehri haftada bir gün çok akar. Suyu altı gün kesilir, yedinci gün tekrar akmaya başlar:

Meger bir nehr var Saklab adı
Ki Saklâg arzıdur anuñ bilâdı (b.5551)

O nehr yaradıldan pâk-i Yezdân
Akar her haftada bir gün firâvân (b.5552)

Kesilür muttasıl altı gün âbı

Yidinci gün akar gör bu hisâbı (b.5553)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân' da bu nehirden şöyle söz edilir:

“Nehr-i Sakalat İttifakıdır ki mağrip canibinde İfrikıyye’de işbu ırmak tatlı bir ırmaktır ki her haftada altı gün akmaz hemen yedinci gün akar daima böyledir” (İstanbulu, 2019, s. 133).

Yemen Nehri gündüz batıya, gece doğuya akar:

Dimişler bir su var arz-ı Yemen’de
Yemen nehridür adı ol deminde (b.5543)

Ki gündüz magribe akar hemân ol
Gice maşrika olur revân ol (b.5546)

Nihavend Kaynağı’nın suyu ne zaman gerekli olsa o zaman akar, daha sonra kesilir:

Nihâvend’de mukarreb bir cebel var
Çıkar ol kûhdan bir ‘ayn-ı teyyâr (b.5586)

Gerekmez olsa akmaz bu ‘acebdür
Gerek oldukda akar ne sebebdür (b.5588)

İşi bitüp tamâm olsa murâdı
Kesilür ol su kalmaz imtidâdı (b.5591)

Arvende adlı kaynağın suyu ise bazen akar bazen akmaz. Aktığı günleri sadece belirli (seçkin) kişiler bilebilir:

Meger bir kûh vardur Arvende adı
Hemân ildür anuñ yokdur bilâdı (b.5592)

Hudâ emri-le bir taşdan çıkar ol
Revân olur her yaña akar ol (b.5595)

Meger her yılda ol ‘ayn-ı kerâmet
Niçe gün akar akmaz niçe müddet (b.5596)

Mu’ayyendür anuñ akduğı eyyâm
Bilür ol vakt ger hâs u eger ‘âm (b.5597)

Seylan Nehri’nin aktığı dağlardaki sular kışın akar, yazın akmaz:

Aşagısından aksa taglaruñ su
Kışın akar kesilür yazın ol cû (b.5193)

Salat adlı kaynağın suyu sadece namaz vakitlerinde akar. Namaz vakti geçtiğinde ise suyu kesilir:

Görenler magrib içre kıldılar yâd
‘Acebdür bir su var ‘aynü's-Salât ad (b.5642)

Akar ol ‘ayn olıcak her biş evkât
Ki ya’nî hums-ı evkâtü's-salavât (b.5643)

Halâyık âb-dest andan alurlar
Bu biş vakt-ı namâz anda kılurlar (b.5644)

Geçicek vakt anuñ suyu kesilür
Gine akar kaçan kim vaktı olur (b.5645)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân’da bu kaynaktan şu şekilde bahsedilir:

“Aynü'l-Evkât: ittifakıdır ki mağribde bir pınar vardır. Her vakit akmaz illa beş vakit namazda ol vakitlerde akar halk abdest alacak miktarı ondan sonra yine hemen kesilir bir namaz vakti dahi olunca” (İstanbulu, 2019, s. 141).

İbrâhîm bin Bâlî, denizlerin belirli zamanlarda çekildiğini ifade etmektedir. Buna göre **Mihran Nehri**'nin suyu her yıl hem artmakta hem de eksilmektedir:

Bu ne ayı içere şöyle kim Nîl
Hem artar eksilür bu nehr her yıl (b.5408)

Hikmet-nâme'ye göre denizlerin uzaması ve kısılmasında Ay'ın hareketleri ve çekimi son derece önem arz etmektedir. Örneğin, Faris Denizi en çok Ay doğduğu zaman uzamaktadır. Bu durumda da Ay'ın simgesel yönü ön plana çıkar. Eliade, Ay'ın sonsuz döngüselliğinden bahsederek yaşamın ritimlerini mükemmel bir biçimde temsil eden bir gök cismi olduğunu, sürekli oluşum yasasıyla yönlendirilen sular, yağmur, bitkiler, bereket gibi kozmik düzlemleri denetlemesinin şaşırtıcı olmadığını söylemektedir. Bitkiler ve suların Ay'ın etkisi altında olduğuna değinen Eliade, Ay ve gelgit ilişkisine dikkat çekerek bu ilişkinin Yunanlar ve Keltler tarafından da gözlemlendiğini, Ay'ın yaşam, enerji, yenilenme kaynağı ve ritimlerin düzenleyicisi olarak kabul edildiğini ifade etmiştir (Eliade, 2003, s. 167, 169, 171, 180). “Gelgit, hava durumu ve genel olarak hayatı etkilemesinin yanı sıra insan kaderini de yönettiği düşünülmüştür. ... Ay'ın döngüsel büyüyüp küçülmeleri doğum, yaşam, ölüm ve yeniden doğuşun simgesidir. Büyüyen hilal büyüme, gelişmeyi temsil ederken küçülen Ay da ölümlle ilişkilendirilir” (Wilkinson, 2011, s. 18). Ayrıca suyun sembolik olarak dışı olduğunu ifade eden Kathryn Wilkinson, Ay ve bereketle ilişkili olduğunu da ifade eder (Wilkinson, 2011, s. 32). *Hikmet-nâme*'de de Ay'ın hareketleri çok önemlidir. Ay batacağı zaman suyun uzaması eksilmektedir. Eksilen sular, Ay doğduğu saatte yine çoğalmaktadır:

O deryânuñ sorarsañ imtidâdı
Kamer dogduğı dem olur ziyâdı (b.4546)

Gurûba döndüğü dem mâh-ı tâbân
Olur az az bu kere medd-i noksân (b.4548)

Az olur ay varınca matla'ına
Çogalur togduğı sâ'atda gine (b.4550)

Rum Denizi'nin suyunun uzaması yine Ay görüldükten sonra artmakta, Ay görünmemeye başlayınca eksilmektedir:

Rivâyetdür ki dir ehl-i 'ulûmuñ
Ki cezeri imtidâdı bahr-ı Rûm'uña (b.4810)

Kamer irtesi bile artar midâdı
Hem eksildükçe eksilür ziyâdı (b.4811)

Nehirlerin, kaynakların ve suların akışının belli zamanlarda değışmesi durumuna benzer bir şekilde sulardaki balıklar da bazı zamanlarda görülmekte, bazı zamanlarda ise bol miktarda bulunmaktadır. İbrâhîm bin Bâlî **Erciş** adlı bir gölden söz etmektedir. Bu göldeki balıklar on iki ayda bir görünür:

Be-hayrât içre iy ehl-i ma'âni
Biri Erciş bahrıdur bil anı (b.5095)

'Aceb hikmet durur bu hikmetu'llâh
Ki bir yılıñ içinde ol iki mâh (b.5101)

Niçün mâhi tolar bu bahr yık-sân
Neden on ay bulunmaz anda hayvân (b.5102)

Hikmet-nâme'de **Semek** adlı bir adada bulunan bir balıktan da bahsedilir. Bir yıl tamamlandığında bu adaya yüz otuz cins balık nöbetleşerek gelir gider:

Bu bahr-ı Rûm içinde didi bihâr
Semek adası dirler bir ada var (b.4967)

Sañâr ehlinden olmışdur bu mesmû'
Meger bir yıl tamâm olunca mecmû' (b.4970)

Yüz otuz cins mâhiden temâmet
Gelür anda gider nevbet nevbet (b.4971)

Halit bölgesinde bulunan bir gölde bir yıl hiç balık görünmez. Yılın iki ayında ise bu gölün içi balık dolar:

Diyâr-ı Hâlit arzında mu'azzam
Dimişler bir buhayre var durur hem (b.5142)

Ki bir sâluñ geçer on deñlü mâhi
Görinmez anda ne zafda' ne mâhi (b.5143)

Yıluñ iki ayına irse devrân
Tolar ol sunuñ içi dürlü hayvân (b.5144)

Tenessür Gölü'nden yılda bazı günler suyun yüzeyine balık akar:

Meger bir bahr var Tennessür adı
Ki acı deñzidendür nihâdı (b.5106)

Ki her yıl bir niçe gün ol ağızda
Balık akar su yüzine denizde (b.5119)

Hikmet-nâme'de balıklar dışında bazı hayvanlar da belirli zamanlarda görülebilmektedir. İbrâhîm bin Bâlî Dâbbetü'l misk adı verilen hayvanın yılda bir gün denizden çıktığını söylemektedir:

O bahr içindedür bir dürlü hayvân
Ad aña dâbbetü'l-misk ider insân (b.4287)

Sıfâtı sûret-ile sanki âhû

Çıkar her yılda bir gün bahrdan o (b. 4288)

Hikmet-nâme’ ye göre denizlerde, adalarda belli zamanlarda bazı balıkların ve bazı deniz canlıları ortaya çıkmasıyla çeşitli felaketler de olmaktadır. Eserde Faris Denizi’nde yaşayan Küsec adlı bir balıktan birkaç kez bahsedilir. Bu balığın belirli günlerde görüldüğü ifade edilir:

Ki her yıl kim gele kânûn-ı sâni

On üçüncü günü görürler anı (b.4572)

Dimişdür ol deñiz içinde bihâr

Meger kim küsec adlu bir semek var (b.4577)

Ulusunuñ uzunı iki arşun

Mu’ayyen vaktı vardur çıkar ol gün (b.4578)

Bu balık ortaya çıktığında denizde kuvvetli yeller eser. Suyun rengi kararır, acısı artar. Büyük dalgalar oluşur, çalkalanır. Denizi baştanbaşa karanlık tutar. Bu balık denizde bulunan hayvanları parçalar:

Çıkar deryâ yüzine az eger çok

Kılur ol hâl istidlâl mah (b.4573)

Kim ol gün ol semek oldukda peydâ

Katı yiller eser uyanur o deryâ (b.4574)

Gider teskîn artar ıztırâbı

‘Azîm emvâc olur çalkanur anı (b.4575)

Suyı tagyîr olur levni mükedder

Tutar zulmet o deryâyı ser-â-ser (b.4576)

Hemân gördüğü dem hayvân bahrı
Karâr-ı esnân-ıla sükkân-ı bahrı (b.4579)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân'da bu balıktan şu şekilde bahsedilir:

“Umman'da bir türlü balık dahi olur ki Kösec demekle meşhurdur. Arslandan yavuzdur. Dişleri vardır âdem dişlerine benzer. Hayvanları dişleri ile leh pare pare eyler. Neteki kılıç pare pare eylediği gibi. Ol balığın uzunluğu bir zirâ'dır. İki zira varınca cemi deniz canavarları ondan kaçarlar. Zira ne kadar büyük balık olursa dahi dişleriyle pare pare eyler. Eğer âdeme dahi rast gelirse helak eyler. Amma bunun olması her vakit Olmaz ancak bir vakitte olur dediler” (İstanbulu, 2019, s. 114).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu balıktan şu şekilde söz edilmektedir:

“Ve yine ol deryâda kûsec olur, semekden bir nev^ç ve esedden şürûr. Esed, rûy-ı zemînde kaç^ç-ı tārîk itdüğü gibi kûsec dağı bahrde kaç^ç-ı tārîk idüp her ne maqûle hayvân görse kaç^ç ider. Tûli ancak iki zirâ^ç miqdârı, insân esnâni gibi dişleri olur. Cemî^ç-i semek, andan havf u firâr ider. Kaçan bir büyük semeke vâşıl olsa, esnâni ile kaç^ç ider” (Koçoğlu, 2020, s. 381).

Kutsal zamanı çağrıştıracak örneklerden biri de dağlarda görülen durumlardır. *Hikmet-nâme*'ye göre dağlardan çıkan ateşin durumu gece ve gündüze göre farklılık gösterir. İbrâhîm bin Bâlî **Sakliyye** adlı bir dağdan bahseder. Bu dağın üzerinde sayılı delikler vardır. Bu deliklerden gece ateş; gündüz ise duman çıkar. Bu durum yaz kış böyledir:

Bir ulu tag var Sakliyye adı
Meger Sakliyye arzıdur bilâdı (b.3720)

Delükler vardur ol tag üzre ma'dûd
Gice od çıkar anda gündüzün dûd (b.3724)

Odı kar-ıla her sayf u şitâda
Göresin cem' olmuş bir arada (b.3726)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde de bu dağdan bahsedilmektedir:

“Cebel-i Sakliye: ittifakı yazmışlardır Mağrip Denizi ki Rum’a gelip akan denizdir. İşbu dağ ol denizin ortasındadır... bu dağın tepesinde çok delikler vardır ki ol deliklerden muttasıl odlar ve tütünler çıkar. Vakit olur ki ol od yayılır cemi uğradığı nesnelere yakar harap eyer ve dahi işbu dağın tepesinde yazda ve kışta hiç bulut eksik olmaz” (İstanbullu, 2019, s. 157).

Bunlarla birlikte eserde otuz yılda bir doğan yıldızdan bahsedilmesi de kutsal zamanı çağrıştırmaktadır. “Eski insanlar gökteki yıldızların insanların ahlâkı ve tâlihi üzerine müessir olduğuna inanırlardı. İnsanlar arasında vukua gelen barış ve savaş gibi büyük hâdiseleri bile yıldızların tesirine atfederlerdi” (Altun, 2017, s. 10). *Hikmet-nâme*’de bir tüccar kavmi Zenc Denizi’nde bulunan **Muhterikad** adlı bir adaya gider ve oradakilerin dillerini öğrenirler. Bir gün adadakiler bir yıldızla bakıp ağlaşır, figan ederler:

Hikâyet eylemiş merd-i seffâr
Ki bahr-ı zenc içinde bir ada var (b.4750)

Kim adı ol adanuñ Muhterikad’dur
Şimâlinde denize key irakdu (b.4751)

Görür ol adada bî-had mahlûk
Hisâbı var anuñ sağışı yok (b.4753)

Olaruñ diline kılup ta’allüm
Lugatlarınca hem ider tekellüm (b.4755)

Görür bir gün bu kavm efgân iderler
Bakup bir yılduza eşvân iderler (b.4756)

Tüccarlar bu durumun sebebini sorduğunda, burada bulunanlar bu yıldızın otuz yılda bir doğduğunu, bu yıldız ne zaman görünürse o adanın yerle bir olduğunu, bu yıldızın ateşinin adayı yakarak küle döndürdüğünü söylerler:

Sorar ol kavma çün bir merd-i tâcir
Nedür bu girye-yi zâre sebeb dir (b.4757)

Didiler şol görinen ulu yılduz
Her otuz yılda bir togar o yılduz (b.4758)

Gelicek üstine ol bu adanuñ
Yakar hep bu adayı odı anuñ (b.4759)

Tutuşur ucdan uca bu cezîre
Kül olur küllî döner kara yire (b.4760)

Meger togduğı-çün ol necm-i muhrik
Figân u zâr iderler bu halayık (b.4761)

Burada bahsedilen yıldız Güneş etrafındaki döngüsünü otuz yılda tamamlayan Zuhâl (Satürn) gezegeni olmalıdır. “Eski gök bilim inancına göre Zühâl yedinci felekte (gökte) olup kara renge hâkimdir. Nahs-ı ekber (en büyük uğursuz, en uğursuz) yıldız sayılır” (Zavotçu, 2018, s. 761). Zuhâl gam ve keder verir (And, 2018, s. 351). *Hikmet-nâme*’de de adaya yaklaşan bu yıldızı gören ada kavmi, adanın yerle bir olacağını bildiği için korku içinde denize koşup gemilerine biner ve giderler:

Yakına iricek ol necm-i tâbân
Meger kim ol cezîre ehl-i yik-sân (b.4762)

Oradan başladı bir bir girîze
Gemilere girüp kaçdı denize (b.4763)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân’da bu durumdan şu şekilde bahsedilir:

“Hikâyat olundu ittifakı yazmışlardır ki bazı tüccar bir gemiye binip işbu denize girip gittiler. Ol yana geldiler aher işbu cezireye geldiler gördüler bu cezirede çokluk halk var. Bunlar ile bir zaman durup nas tutup bunların dillerini öğrendiler. Nagâh bir gün gördüler işbu cezirenin halkı cem olup ağlaşmağa başladılar. Meğer bir yıldız doğmuş ona bakıp ağlaşırlar. Pes ol misafir ol halka sordular Ol yıldız bakıp ne ağlaşırsınız dedi. Ol kavim dediler ki tahkik bu yıldız otuz yılda bir doğar. Vaktaki tepemizin ortasına gele. İşbu cezirede her ne varsa cümle yakar gider dediler. Ondan

sonra hemen yer aklanmaya başladılar gemilere binip gitmek üzere oldular’’ (İstanbulu, 2019, s. 119-120).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de bu adadan söz edilmektedir:

‘‘ Ol cezîrede bir müddet oldum ve halkı ile me’nûs olup lisânlarını fehm ider oldum. Qavmi, ba’zı giceler yıldız nazar idüp bükâ vü feza’u feryâd iderler. Sebebin su’âl itdüm. Bir yıldız gösterüp eytdiler, bu yıldız her otuz senede bir tülû’ ider. Qaçan başımız üzerine gelse bu cezîrede evlerimiz ve mâl u menâlimuz ne var ise fi’l-cümle ihrâk olur. Fi’l-hâl sefineler tedârük idüp nakli mümkün olan eşyaları töldurdılar ve beni dahı bile götürüp cümlesi deryâya açıldılar. Şabâha karşı ol yıldız, başları üzerinden gidüp zevâle qarîb olduqda girüye ‘avd itdiler. Taşra çıqduq gördüm. Ne kadar binâ ve ‘imâret var ise ihrâk olmuş. Müceddeden ‘imârete başladılar’’ (Koçoğlu, 2020, s. 387-388).

Yağmurun belli zamanlarda yağması, rüzgârın belirli zamanlarda esmesi de bize kutsal zamanı çağrıştırmaktadır. İbrâhîm bin Bâlî, Hint Denizi’nin içindeki adaları anlatırken burada bulunan üç değişik adadan da bahseder. Bu adalardan birinde gece olduğunda yel eser, birinde her gece yağmur yağar. Diğerinde ise on iki ay boyunca şimşek çakar:

Kitâbında dimiş sâhib-i garâyib

Kim anda üç cezîre var ‘acâyib (b.4530)

Birinde gice olıcak eser yıl

Yagar yağmur birinde her gice bil (b.4531)

Birisinde giceler yalabır berk

Görürler yıl on iki ay anı halk (b.4532)

Bu adalardan *Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân*’da da bahsedilir:

‘‘ Hind’de üç cezire vardır. Biri birine ulaşıq birinde her gece rad ve berk eksik olmaz ve birisinde gecede ve gündüzde eğer yazda ve eğer kışta muttasıl yağmur yağar dedi’’ (İstanbulu, 2019, s. 107).

Bu adalar Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de anlatılır:

“Şâhib-Tuĥfe eydür, üç cezîredür. Birbirlerine ħarîb her yerlerinde bir u'cûbe vardır. Birinde leyl ü nehâr semâda yıldızlar 'ıyânen görünür, şems ve ħamer gibi. Birinde daĥı leyl ü nehâr şedîd rûzgârlar esüp bir an ħâlî olmaz ve birinde daĥı gice ve gündüz yağmur yağup bir daĥıka sâkin olmaz, bir seneden bir seneye varınca” (Koçoĥlu, 2020, s. 374).

Eliade, kutsal zamanın dışında bir de kutsal mekân kavramından bahsetmektedir. Eliade, kutsal mekânın kozmolojik bir sisteme dayalı ve onun üzerine kurulu geleneksel bir teknik aracılıĥıyla da kendini göstermekte olduĥunu söylemektedir. Ona göre kutsal mabet gibi çeşitli dini amaçlı yapı haricinde şehri korumak için yapılan bir surun vb. simgesel bir görünüm alabilmektedir. Pek çok geleneĥe göre, dünya bir merkezden başlayarak yaratılmıştır ve bu nedenle, şehrin inşası, bir merkez etrafında gelişmelidir, şehirler kozmosun bir taklidi olarak, dörde bölünmüşlerdir; başka bir deyişle evrenin birer kopyasındırlar (Eliade, 2003, s. 358-361). *Hikmet-nâme*'de Eliade'nin söz ettiĥi kutsal mekâna dair ipuçları bulabiliriz. Eserde rub'-ı meskûn (dünyanın dörte birlik kısmı) ve yedi iklimden birçok kutsal mekândan ve şehirden bahsedilmiştir. Tufan'ın yıkamadıĥı ya da Tufan sonucunda oluşmuş olan şehirlere de değinilmiştir

Eliade, aynı zamanda bir merkez anlayışından söz ederek savunma amaçlı yapılan planların dinsel anlamda, şehre, yabancı ruhların, çöl cinlerinin ve ölümün girişini engellediĥini söylemektedir. Merkez böylece evrenin yeniden üretilmesiyle kurulan tüm şehri kucaklar. Eliade'ye göre bu sınamalardan her biri, zor ulaşılan hatta yasaklanan bir mekâna girebilmeyi ve buradaki, güç, kutsallık ve ölümsüzlük simgesine ulaşabilmeyi gerektirir (Eliade, 2003, s. 367). *Hikmet-nâme*'de de şehirlerin maruz kaldıĥı bu tür sınamalardan, bilinmezlikle dolu olan âb-ı hayâtın bulunduĥu karanlık ülkelerden bahsedilmektedir. *Hikmet-nâme*'de şehirlere ilişkin kozmik mitlerin yanı sıra, şehirlerin kuruluşu, isimlendirmesi gibi hususlardan da bahsedilmiştir. Bu hususlara çalışmamızın ilgili kısımlarında değinilecektir.

Hikmet-nâme, *Acâ'ibü'l-mahlûkât* adlı eserlerle özellikle Kazvî'nin *Acâ'ibü'l-mahlûkât* adlı eserinden yararlanılarak oluşturulan *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'larla ve Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân* adlı eseriyle büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın da *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde benzer bilgilere rastlanmaktadır. *Hikmet-nâme*'de anlatılanlarla örtüşen bilgilere rastlayacağımız bir eser de Ahmedî'nin *İskendernâme* adlı eseridir. Furkan Öztürk, ansiklopedik ve didaktik bir özelliği olan Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde Jorge Luis Borges'in *Düşsel Varlıklar Kitabı*'nı gölgede bırakacak denli fantastik mekânlar ile düşsel figürlere rastlandığını söylemektedir. Bunda Doğu kültürlerinin binlerce yıllık kolektif hafızasını içeren *Acâ'ibü'l-mahlûkât* literatürünün büyük rolü olduğunu düşünmektedir (Öztürk, 2018, s. 16-17). *Hikmet-nâme*'de de tıpkı *İskendernâme*'de olduğu gibi birçok fantastik mekânlar, düşsel ve mitolojik öğeler bulunmaktadır. *İskendernâme*'de geçen tuhaf görünüşlü insanların bulunduğu adalar, çıplak insanların bulunduğu ada, kadınlar adası, Vakvâk Adası, Çin ve Hint denizlerindeki esrarengiz adalar, Yecûc ve Mecûc halkı, Nesnâs, devler, tuhaf özellikleri olan balıklar ve deniz canlıları, dünyayı gösteren ayna gibi olağandışı acayip öğeler *Hikmet-nâme*'de de görülmektedir.

2.1. RUB'-I MESKÛN: KARANIN DÖRTTE BİR KISMI

İbrâhîm bin Bâlî, içerisinde hayat olduğuna inanılan rub'-ı meskûn, yedi iklim ve bu iklime mensup olan ülkeleri anlatmadan önce Dünya ve Dünya'nın düzlüğü hakkında bilgiler verir. Havanın kısımlarının dört yönde yayıldığını söyler. Toprağın yönlerinin dört köşe olduğunu, biçiminin küre şeklinde olduğunu ifade eder. Daha sonra rub'-ı meskûndan bahseder.

Mitoloji, tarih ve coğrafya kitaplarındaki anlatılarda rub'-ı meskûn hakkında bilgiler bulunmaktadır. Coğrafya üzerine çalışan gezginler dünya coğrafyası hakkında farklı bilgiler verseler de rub'-ı-meskûnun varlığından bahsetmektedirler. “Eskiler dünyanın dörtte birlik kısmında hayat olduğuna ve yalnızca o kısmının mamur olduğuna inanırdı” (Pala, 2004, s. 379). Eliade, bu durumu kozmolojik şekilde açıklar. Ona göre

bir merkez daire ya da kare biçiminde çevrelenir ve dünyanın dört köşesine karşılık gelen dört kapısı belirlenir. Yani toprağın dörde bölünmesiyle kozmos taklit edilmiş olur. Bu şekilde Dünya'nın yaratılışı tekrarlanır (Eliade, 2003, s. 361). Dünya, evvela meskûngayr-ı meskûn iki ana bölgeye ayrılır ve meskûn bölge de (buna meskûn çeyrek dedikleri de görülmektedir) yedi iklim bölgesine bölünür (Gökcan, 2020, s. 134). İbrâhîm bin Bâlî de toprağın dörtte birinde soğukların son derece şiddetli olduğunu, orada hiç insanın olmadığını söyler. Kalan dörtte birinde ise hayvanların bulunduğu ve bu kısmın ikamet edilen yer olduğuna işaret eder. Bu kısma rub'-ı meskûn adının verildiğini ifade eder:

Meger rub'ında hem dir 'ilm issi

Eşed olur begâyet savuk issi (b.1676)

Kim anda yok durur kimse beşerden

Bulınmaz anda cânlu cân-averden (b.1677)

Kalan rub'ında hayvânât meşhûn

Anuñ-çün dirler aña rub'-ı meskûn (b.1678)

Mühendisler dimiş bu sözi zâhir

Meger bu yir yüzinde rub'-ı 'âmir (b.1679)

İbrâhîm bin Bâlî, önceki kavimlerin toprağı ilk başta iki kısma ayırdığını belirterek ilk kısma İran, ikinci kısma Turan dendiğini, daha sonra bu kısımların dörde ayrıldığını, bu dört kısımdan birinde oturulduğunu ifade etmektedir:

İşitgil kavl-i kavm-i evvelîni

İki kısım eylediler bu zemîni (b.1684)

Ki evvel kısmına Îrân dirler

İkinci kısmına Tûrân dirler (b.1685)

Ol iki kısım dört ile kassâm

Meger her kısmına anuñ rub'dur nâm (b.1686)

İbrâhîm bin Bâlî, dörde bölünmüş olan toprak hakkında bilgiler verdikten sonra içerisinde oturulan ve hayat olan yedi iklim bölgesini anlatmaya başlamaktadır.

2.2. EKÂLÎM-İ SEB'A: YEDİ İKLİM

Yedi iklimden bahsetmeden önce iklim kelimesini anlamlandırmak gerekmektedir. “ ‘İklim’ kelimesi tek başına ve ‘ülke’, ‘memleket’ anlamlarında yaygın olarak kullanılır. O zaman, ‘iklîm-i Rûm’, ‘iklîm-i Hıta’ı’, ‘iklîm-i Acem’ gibi tamlamalarla karşımıza çıkar. Yine hem bilinen memleketleri hem de bilinmeyen uzak, hayali beldeleri anlatan terkiplerin içinde yer alır” (Gökcan, 2020, s. 141). Ekâlîm-i seb’a yedi iklim demektir. “Eskiden yeryüzünün ayrıldığı ve farklı yıldızların etkisi altında bulunduğu kabul edilen yedi iklim, yedi bölgedir” (Ayverdi, 2011, s. 329). “Mitolojik inanışlardan İslami-Türk kültürüne kadar geniş bir çerçevede özel bir sayı olarak düşünülen yedi; Türk, İslam, Asya, Yunan ve Ortadoğu kültür ve inanışlarının buluşma noktası olan klasik Türk edebiyatı metinlerinde de sıklıkla kullanılan bir motif olmuştur” (Temur, 2019, s. 97-98). Ali Fuat Bilkan (2020) yedi sayısından ve öneminde şöyle bahsetmektedir:

“Eski kozmolojide yedi feleğin varlığına inanılır. Mezopotamya medeniyetlerinde, eski Mısır’da cennete giden yedi yol vardır. Yahudilere göre, kâinat altı günde yaratılmış olup ‘yedinci gün’ dinlenme günü olarak tayin edilmiştir. Hz. Süleyman’ın mabedine giden yedi basamak vardır. Şamanlarda, mecusilerde ve müslümanlarda da yedi sayısı önemli bir yer tutmaktadır. Hacda Kâbenin etrafı yedi kez (yedi şavt) dönülmektedir. Aynı şekilde Safa ve Merve tepeleri arasında da yedi kez gidip gelme şartı vardır. Fatıha suresi, yedi ayetinden dolayı ‘sebu’l mesâni’ (ikilenen yedi) olarak adlandırılır. Yedi uyurlar (ashâb-ı kehf), yedi evliyâ, yedi iklim, yedi felek gibi birçok unsorda da ‘yedi’ sayısının önemi dikkat çekmektedir. Hint vedalarında yedi sayısı önemli sembollerdendir: Yedi yıldız, yedi nehir, yedi hisar, yedi yıldız...

İran’daki ‘nevruz’ törenlerinde ‘s’ harfiyle başlayan yedi unsur(heft sin) vardır. Haftanın yedi günü, Sinbad’ın yedi seyahati, yedi bilge, yedi okyanus, yedi iklim, yedi çağ, yedi kat yer yedi kat gök... vb birçok yedili unsur, dinler ve felsefi düşüncelerin ‘yedi’ sayısına verdiği önemi ortaya koymaktadır” (s. 38-39).

Bu nedenle dünyanın yedi iklime ayrılarak, yedi denizle çevrili olduğu görüşü sadece coğrafi bir konu değildir. Mitoloji ile de yakından ilişkilidir. Melike Gökcan (2020) bu iklim nazariyesinin edebiyatımızda karşımıza çıkan bir unsur olması hakkında şunları söylemektedir:

“Bir ilmî konunun böylesi sembolik örüntü oluşturması, konuyu bilimsel platformdan spekülâtif sahaya taşımış; önemli bir kültürün doğmasına vesile olmuştur. Son tahlilde, ister, konuyu eserinde geniş olarak işleyen İbn Haldun’da olduğu gibi insan karakteri ve kaderle ilişkilendirilmesi söz konusu olsun; ister, astromitolojik bağlamda bazı değerlerin kaynağı olarak görülsün, matematiksel coğrafyanın konusu olan iklim nazariyesinin dünya kültür ve medeniyetlerinde, dolayısıyla edebiyatta sık karşılaşılan bir unsura dönüşmesi kaçınılmazdır” (s. 137-138).

Hikmet-nâme’de de yedi sayısı, yedi iklim anlayışı karşımıza çıkmakta “‘ekâlîmi’s seb’a” adıyla yedi iklim bölgesinden bahsedilmektedir. “Divanlarda ve mesnevilerde ‘yedi iklim’ terimi genellikle ‘tüm dünya’ anlamıyla hayat bulur. Bu tamlama, uzak diyarları ifade eden ve hikâye dokusu içinde bazen bir terim, bazen sembol, bazen de bir motif olarak karşımıza çıkar” (Gökcan, 2020, s. 143). “Eski kozmografyacıların görüşlerine göre, muhit adı verilen denizin sardığı yeryüzü küresinde, suların çekildiği kısımların sadece dörtte biri mâmurdur. Bu kısma rub’-ı meskûn adı verilir. Rub’-ı meskûn da her birinde 7 seyyâreden birisinin hâkim olduğu yedi kısma bölünmüştür” (Tekin, 1992, s. 149). Bu durum *Hikmet-nâme*’de de aynı şekildedir. Ancak yedi iklim konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Hale Temur (2019) konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Coğrafya ile uğraşan ve hemen hemen bütün Müslüman yazarlar tarafından kabul edilen yedi iklimin kendine özgü koşulları vardır. Bu koşullar sadece sıcaklık, ışık, nem gibi fiziksel koşullardan ibaret olmayıp aynı zamanda her iklime hükmeden gezegenlerle sembolize edilen ve bütün evrene yayılan külli nefisle ilgili ruhi koşulları da kapsar. Türklerin eskiden beri iklimleri yedi bölgeye ayırdıkları bilinmektedir. Nitekim Anadolu’nun da yedi iklim bölgesine ayrılması bunun orijinal örneklerinden biri sayılabilir. Müslüman coğrafyacılar da yedi iklim anlayışının Batlamius kaynaklı olduğu bilinmekle birlikte İbn Hurdâzbih’in (ö. 300/912-13) Batlamius’a ait Geographica adlı eseri tercüme etmesiyle İslam düşünce dünyasına girdiği tahmin edilmektedir. Batlamius el-Kanûn fî ilmi’n-nücûm adlı eserinde yeryüzünü yedi iklim bölgesine ayırarak her bölgede bulunan şehirlerin adlarını, enlem ve boylamlarını cetveller hâlinde göstermiştir. İranlılar, o güne kadar bilinen dünyayı enlem ölçülerini hesaba katmadan ve İran merkezde kalacak şekilde Hint, Arabistan, Çin, İran, Afrika, Türk ve Rum (Bizans, Anadolu) olmak üzere yedi iklime ayırmışlardır” (s. 103).

Murat Ağarı, Müslüman coğrafyacıların eserlerinde Batlamius haricinde Diritus, Hermes ve Marinos gibi diğer bazı yazarların eserlerinden de faydalanmış olduklarını ve bu eserlerdeki kimi bilgileri düzelttiklerini ifade eder (Ağarı, 2006, s. 214). Ağarı’ya göre bütün İslam coğrafyacılarında ortak olan nokta, bu teorinin bilinmesidir. Teoriye

eserlerinde yer vermeyen yazarlar da bildikleri halde kullanmamışlardır (Ağarı, 2006, s. 214). *Hikmet-nâme*'de karanın dört parçaya ayrılmasına, yedi kısım olarak bölünmesine değinilmiştir:

Şu berre kim iderler rub'-ı meskûn
Yidi kısım itmiş anı ehl-i kânun (b.1708)

Bu planın sınırlarının şüpheli olduğu, bu karanın geçmiş zaman memleketlerinin hikmeti ile kismetle bölüşüldüğü, her memleketin sınırının bilindiği söylenmiştir:

Tabî'i kısım dimezler bu kısmı
Hutûtı vehmdür aña bu resmi (b.1709)

Mülûk-i mâ-tekaddüm hikmeti-ile
Üleşdiler bu yiri kismetle-le (b.1710)

Ki her mülküñ biline tûl-ı 'arız
Sınurı haddi vü iklîmi 'arız (b.1711)

Bile her biri milki milketine
Komaya bir birini milketine (b.1712)

Yukarıda da ifade edildiği üzere rub'-ı meskûnun yedi ülkeden oluştuğu kabul edilmektedir. Bunları 1. Hint iklimi 2. Çin iklimi 3. Türk iklimi 4. Horasan iklimi 5. Maveraünnehr iklimi 6. Rum iklimi 7. Bulgar iklimi şeklinde adlandırmışlardır (Altun, 2007, s. 16). “Eski dünyada ve eski bilimlerde bilinen gezegenler kendilerine özgü bir gökte (felek) bulunurlardı. Bu yüzden yeryüzünün yedi tabaka oluşu gibi gök katmanları da yedi taneydi: Ay, Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Güneş, Merih (Mars), Müşteri (Jüpiter) ve Zühal (Satürn)” (Yıldırım, 2008, s. 364). Ahmet Talât Onay (2013) iklimlere hâkim yıldızları sıralayarak şunları söylemektedir:

- “Bu iklimlerden her birine gökteki seyyâr yıldızlardan biri hâkimdir:
1. İklim-Hind diyârı: Hâkimi: Zühal.
2. İklim-Çin diyârı: Hâkimi: Müşterî.

3. İklim-Türk diyârı: Hâkimi: Mirrîh.
4. İklim-Horâsân diyârı: Hâkimi: Güneş
5. İklim-Mâverâünnehir diyârı: Hâkimi: Zühre.
6. İklim: Rûm diyârı: Hâkimi: Utarîd.
7. İklim-Bulgar diyârı: Hâkimi: Ay.

Bu hükümdârlar kendi iklimlerini neşrettikleri ziyâlar ve bunların birbirlerine karşı akisleri, uzaklık ve yakınlıkları gibi hallerle idare ederler. Herbiri haftanın bir gününe, günlerinin muhtelif saatlarına ve semâdaki yedi kat gökten birine hâkimdirler. Hergün bu yıldızlardan birine ibâdet edildiğinden hafta, yedi gün olmuştur. Eski tıptaki dört tabiat (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, ıslaklık) ve dört mizâç (dem, balgam, safrâ, sevdâ) bunlara da tatbik edildiğinden herbirinin ayrı ayrı tabiat ve mizâçları vardır. Bu cihetle her hâkim kendi iklimindeki doğan insan ve hayvanın mizâçlarına ve bu iklimdeki her türlü hadiselerle müessir olurlar” (s. 223).

İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*'de bu yedi iklimi farklı bir şekilde sıralamaktadır. Buna göre birinci iklim Hindistan'dır. İkinci kısım Sudan toprağı, üçüncü kısım Yemen toprağıdır:

Bu yididen biri iklim-i evvel

Meger Hindistân oldu mükemmel (b.1717)

İkinci kısım oldu arz-ı Sûdân

Var anda Hind ilinden niçe büldân (b.1724)

Üçüncü kısım hem fevk-ı Yemen'den

Ki 'Ubbâdân'a irişür ra'dından (b.1729)

Dördüncü iklimde batının suyu doğudan çekilir. Isfahan, Necara ve Hemadan sınırındadır:

Meger dördüncü iklim aña gâlib

Çü maşrıktan çekilür sû-yı magrib (b.1735)

Anuñ haddındadır yezd-i Sıfâhân

Semerkand u Necârâ vü Hemedân (b.1736)

Beşinci iklimde Şam memleketi ve bazı Rum ülkeleri, altıncı iklimde Delam ve Türkistan illeri bulunmaktadır:

Meger ol yididen beşinci maksûm
Diyâr-ı şâm u ba'zı milket-i Rûm (b.1744)

Nedür altıncı iklîm arz-ı Delam
Hazar a'mâli Türkistân ili hem (b.1748)

Yedinci iklimde ise Rum'un son memleketi olan Selce şehri yer almaktadır:

Bilâd-ı Selce durur yidinci adı
Ki Rûm'uña ol durur âhir bilâdı (b.1752)

Hikmet-nâme'de bu yedi iklim ayrı ayrı işlenmiştir.

2.2.1. Birinci İklim

Bölgelerin bazen değişik sınırlara ayrıldığı da görülmektedir. “Buna göre 1. Bölge; Berber ve Habeş ülkeleriyle Yemen'in kuzeyinden Sind, Hind ve Çin'e uzanır. Halkı siyah renklidir” (Pala, 2004, s. 201). *Hikmet-nâme*'de birinci iklim ülkeleri şu şekilde geçmektedir. Birinci iklim Hindistan ülkesidir. Güneyi Habeş ülkesidir. Nevbe toprağı, Yemen'deki Mara ülkesi ve Saga şehri ondadır:

Bu yididen biri iklîm-i evvel
Meger Hindistân oldu mükemmel (b.1717)

Habeş mülki olur varsa cenûba
Hazar mevt-i zagâve arz-ı Nevbe (b.1718)

Hem andadur Yemen'den mülk-i Mâra
Aña gir ra'dından şehr-i Sagâ (b.1719)

Keşmir, Maçin, Suzidil, Hıta, Amde ve Çin yukarıda sayılan şehirlerin sınırır:

Sınurıdur anuñ Keşmîr Mâçîn
Suzîdîl ü Hıtâ vü ‘Amde vü Çîn (b.1720)

Bu iklimde bulunan memleketlerin toprağı geniştir. Eninin ölçüsü yüz elli fersah, içinin ki ise üç bindir:

Kamu iklîm-i vâsi’dür arzı
Uludur cümlesinden tûl u ‘arzı (b.1721)

Yüz elli fersah oldu anuñ eni
Hem üç biñdür özinüñ zemîni (b.1722)

İbrâhîm bin Bâlî, ilim sahiplerinin yedi feleğın dünyanın yedi bölgesini kuşattıklarını bildirdiklerini aktarmıştır:

Yidi eflâki didi ehl-i ta’lîm
Musattahdur ‘alâ seb’i'l-akâlîm (b.549)

Yedi iklimin her birine bir yıldız hâkimdir. *Hikmet-nâme*'de yaratıcının yedi yıldız yarattığı, bu yedi yıldızın her birinin bir iklime ışık verdiği, her feleği bir yıldızın etkilediği söylenmektedir:

Yidi yılduz yaratdı Hâlıkı'l-halk
Ki her yılduz bir iklîme virür şevk (b.550)

Düşüpdür her felek bir isme mazhar
K'olur te'sîr-i ismüñ anda mazhar (b.551)

Hikmet-nâme'de yedi iklim ve bu iklimler üzerinde etkili yıldızlara değinilmesinin yanı sıra her iklimde Allah'ın hangi isminin hâkim olduğu da söz konusu edilir. Buna göre Hint iklimine Zuhâl yıldızı hâkimdir. “Zuhâl Dünya'ya en uzak yedinci gezegendir.

Batıdan doğuya doğru hareket eder. Bu gezegen gam ve keder verir. Bu gezegene ilişkin olanlar ahmak, cahil, korkak, hasis ve yalancı olurlar. Bâtil inançlara ve hayale dalarlar’’ (And, 2018, s. 351-352). Bazen de bu burca mensup olanların karakter özelliklerinin başarılı, düzenli, gözü pek, çekingen ve çalışkan olduğu görülür. Burçlardan Cedî ve Delv burcu üzerinde etkilidir. Cedî (Oğlak) burcu toprak ve Delv (Kova) ise havaya ilişkin olduğundan hem olumlu hem de olumsuz özellikler gösterir (And, 2018, s. 352). *Hikmet-nâme*’de birinci iklime Zuhal yıldızının hâkim olduğu, Allah’ın Rezzak isminin bu yıldızla ilgili olduğu söylenmektedir:

Yidi sitârenüñ biri Zuhal'dür
Yidinci çarh hem aña mahaldür (b.552)

Yidinci göge mensûb ism-i Razzâk
Komış yidinci iklîm üzre Hallâk (b.553)

Bu memlekette yaşayanların yaratılışında Zuhal’in etkisinin bulunduğu ifade edilmektedir:

Ol iklîm ehl-i gâlib aña hikmet
Zuhal'den tutsa gerekdür tabî’at (b.1723)

2.2.2. İkinci İklim

Halkı esmer benizli olan 2. Bölge; Mağrip, Sudan ve Arap yarımadasının güneyinden Yemen, Mekke, Medine, Bahreyn ve Sind gibi memleketlerden geçer (Pala, 2004, s. 201). *Hikmet-nâme*’de ikinci iklimin Sudan toprağı olduğu söylenmekte, burada Hint ilinden çok şehirler, memleketler olduğu belirtilerek sınırında Mekke ve Medine şehirlerinin olduğu belirtilmektedir:

İkinci kısım oldı arz-ı Sûdân
Var anda Hind ilinden niçe büldân (b.1724)

Anuñ haddındadır Mekke Medîne
Geçer andan irer magrib zemîne (b.1725)

Daha sonra İbrâhîm bin Bâlî, bu iklimdeki diğer şehirleri sayarak iki deniz ortasında bulunan Armura ve Sind memleketinden Manzura şehrinin de bu iklimde bulunduğunu söylemektedir:

Yemen'den hem Sebâ Tâyif Yemâme
Deñizden cidde-yi ‘Ummân u Tihâme (b.1726)

İki bahr ortası Armûra şehri
Bilâd-ı Sind'den Manzûra şehri (b.1727)

Müşteri gezegeninin çok uğurlu bir gezegen olduğuna inanıldığından bu gezegene Sa'd-i Ekber'de denilir (And, 2018, s. 353). “*Sa'd-i Ekber*: büyük kutluluk nitelemesiyle bilinen bu gezegenin istikrarlı ve yavaş seyrinden dolayı sabır, sebat, yücelik ve değerli varlıklar, doğru sözlü, zahit, cömert, namuslu ve alçak gönüllü insanların yıldızı olduğuna inanılır” (Yıldırım, 2008, s. 537). *Hikmet-nâme*'de Müşteri gezegeninin yerinin altıncı felek olduğu, ikinci iklime düştüğü, buradan âlimlerin çıktığı ifade edilmektedir:

İkinci necmüñ adı Müşteri'dür
Hem altıncı felek anuñ yiridür (b.554)

‘Alîmüñ mazharıdur âsümânı
Aña mensûbdur iklîm-i sâni (b.555)

Ayrıca Müşteri bu iklime düştüğü için, ticaret eşyalarının bu iklimdeki memleketlerden çıktığı söylenmektedir:

Düşüpdür müşteri bu mülke tâli'
Çıkar andan her iklîme bizâyi' (b.1728)

2.2.3. Üçüncü İklim

Halkı buğday benizlidir. 3. Bölge; Mağrib'in kuzeyi ile Mısır, Kudüs, Şam, Küfe, Bağdat, Basra ve Fars gibi ülkelerden geçmektedir (Pala, 2004, s. 201). *Hikmet-nâme*'de üçüncü iklim ülkelerinin Yemen'in üst taraflarında olduğu, sınırında Kulzüm Denizi'nin bulunduğu, Mısır memleketi ve Filistin havalisinin burada bulunduğu söylenmektedir. Arkasının ise Nisabur ili ve Basra ülkesi olduğu ifade edilmektedir:

Üçüncü kısım hem fevk-ı Yemen'den
Ki 'Ubbâdân'a irişür ra'dından (b.1729)

Anuñ haddında var bahr üzre Kulzüm
Süyût dir ahmîm ü kıla Rûm (b.1730)

Diyâr-ı Mısır u hem arz-ı mukaddes
Nisâbûr ili Basra milketi pes (b.1731)

Irak'ta oturanların, Horasan ülkesi, Vasit memleketi, Bağdat ve Kirman'ın da bu iklimde bulunduğu söylenmektedir:

'Irâk ehli vü mülki Horâsân
Bilâd-ı Vâsit ü Bagdâd u Kirmân (b.1732)

Eski astronomide İranlı gökbilimcilerin Behram dediği gezegen Arapçada Merih (Mars) olarak bilinmektedir (Yıldırım, 2008, s. 146). “Bu isim Yunanlılara Ares, Romalılara Mars olarak geçmiştir” (Canım, 2016, s. 442). “Neşe, yiğitlik, kırgınlık, sefahat, kuvvet, savaş hıyanet, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülürdü. Feleğin başkomutanı mesabesinde. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlarmış” (Pala, 2004, s. 323). “Romulus ve Remos'un babaları Mars olduğu için Romalılar bu ilâhı çok severler. Ona memleketlerinin bekçisi, koruyucusu gözüyle bakarlardı. Bu muhabbet sebebiyle Roma'daki manevra meydanıyla aylardan birine Mars'ın ismini vermişlerdi” (Kam, 2008, s. 201). “İran'da özellikle yolcuları koruyan

bir güç, Avesta metinlerinde zafer ilahı, Romalılarda ise savaş tanrısı olup, kazandığı bu kimlik ile sonradan uğursuzluk alâmeti haline gelmiştir” (Canım, 2016, s. 442). *Hikmet-nâme*'de üçüncü iklime ve beşinci feleğe Merih yıldızının hâkim olduğu, Allah'ın yenilmeyen galip gelen anlamındaki Kahhar isminin bu gezegene verildiği söylenmektedir:

Nedür üçincinüñ Merrîh ismi

Beşinci çarh anuñ oldı kısmı (b.556)

Aña mensûb olupdur ism-i kakhâr

Anuñdur hem üçinci mülk-i aktâr (b.557)

Merih yıldızına Farısların Behram dediği, Attar'ın ise Romalılar kavmine işaret ettiği ifade edilmektedir:

Bu kısmuñ necmine dir Fars-ı Behrâm

‘Attâr durur didi hem kavm-ı Ervâm (b.1733)

Merih'in etkisi altına aldığı burçlar Hamel (Koç) ve Akrep burçlarıdır. *Hikmet-nâme*'de buna işaret edilmiş, bu ülkeye kılıç ehli denilmesinin uygun olduğu söylenmiştir:

Meger burcı haml-i ‘akreb olupdur

Bu mülke ehl-i seyf enseb olupdur (b.1734)

2.2.4. Dördüncü İklim

Halkı beyaz benizli olan 4. Bölge; Endülüs ve Frengistan'dan, Anadolu'dan; Tebriz, Erdebil, Kazvin, Horasan gibi memleketlerle birlikte Hıta, Hoten ve Çin'in güneyinden de geçmektedir (Pala, 2004, s. 201). *Hikmet-nâme*'ye göre dördüncü iklimin en doğusunda Isfahan, Semerkant, Necara ve Hemedan bulunmaktadır. Bu iklimin sınırları Acem'den uzar, Arap'dan geçer. Halep'ten Batı memleketine erişir:

Meger dördinci iklîm aña gâlib
Çü maşrıkdan çekilür sû-yı magrib (b.1735)

Anuñ haddındadur yezd-i Sıfâhân
Semerkand u Necârâ vü Hemedân (b.1736)

‘Acemden medd olur geçer ‘Arabdan
Diyâr-ı garba irişür Haleb'den (b.1737)

Serehan ve Askalan’a varır. Kırtusa ve Kayrevan’a erişir:

Ki varur Serehân'a ‘Askalân'a
İrişür Kırtusa Kayrevân'a (b.1738)

Afrika, Berber toprağı, Endülüs memleketi ve nice toprak bu iklimde bulunur. Kıbrıs’ta bulunan Merkus, Semara, Toros ve Rodos, Kartos ve Vana’da bu iklimin sınırlarındadır:

Hem Afrikiye vü hem arz-ı Berber
Diyâr-ı Endülis'den niçe kişver (b.1739)

Dahı Kıbrıs'da Merkûs u Semârâ
Toreys u Rodas u Kartos u Vânâ (b.1740)

Şems’in yanı sıra, *Âftâb*, *Hûrşîd*, *Mihr*, *Hûr* gibi çeşitli isimler verilen Güneş, Osmanlı’da bir gezegen olarak yedi gezegen içinde dördüncü sırayı almıştır. Bu gezegen tam merkezdedir. Yıldızların en parlağı ve Ay’ın ışık kaynağıdır (And, 2018, s. 355). Gönül Alpay Tekin (1992) Ay’ın edebiyatımızda bu gibi özellikleri nedeniyle çeşitli teşbihler yoluyla bir benzetme unsuru olarak kullanıldığını şu şekilde ifade etmektedir:

“İlm-i nücûma göre, öteki altı yıldızın mizâcları ve tesirleri ancak iklimlerde ve tabiatta tesiri açıkça görülen güneşle mukayese edilerek tespit edilebilir. Bu yüzden Divan edebiyatında şâirler, güneşi yedi yıldızın sultanı telâkki ederler; hükümdarları ve yüksek ricâli överken, güneş ve onun etrafında kurulan teşbih ve mazmunlardan faydalanırlar” (s. 151).

Göklerin sultanı olan Güneş'in hemen her özelliği sultanlara yaraşır şekildedir. Diğer gezegenler ancak onun hizmetini görebilir (Pala, 2004, s. 176). “Astrolojide güç, yeğlilik, duygu, namus, utanma, öfke, acıma, incelik nitelikleri arasında sayılmaktadır. Rengi sarıdır. Şemse ilişkin olanlar zeki, güçlü, sanatçı olurlar. Gösteriş ve eğlenceyi severler” (And, 2018, s. 357). *Hikmet-nâme*'de dördüncü iklime Güneş'in hükmettiği, dördüncü göğün onun makamı olduğu, dördüncü iklime Güneş'in doğduğu tarafın düştüğü söylenmektedir:

Nedür dördinci yılduz Şems nâmi
Semâ'-ı Râbi' oldı anuñ makâmı (b.558)

Aña muhyi adı mazhar düşüpdür
Ki milk-i râbi'a hâver düşüpdür (b.559)

Güneş'in yıldızların şahı olduğu, Dünya'ya ışık verenin o olduğu, dördüncü iklimde yaşayanların yaratılışlarının Güneş'ten geldiği ifade edilmektedir:

Kılur hûrşîd ol iklîme tahakküm
Kim eflâk üzre oldur şâh-ı encüm (b.1741)

Münîr-i saffa-yı 'âlem durur ol
Niçün kim neyyir-i a'zam durur ol (b.1742)

Budur hikmet kim ol iklîm-i râbi'
Güneşden tutsa gerekdür tâbî' (b.1743)

2.2.5. Beşinci İklim

Halkı beyaz renkli olan 5. Bölge; İspanya'nın güneyinden Frenk diyarının ortasından, Anadolu, Sivas, Erzurum, Şirvan, Hazar bölgesi, Geylan ve Cam, Harezm, Semerkant, Buhara ve Türkistan memleketlerinden geçmektedir (Pala, 2004, s. 201). *Hikmet-*

nâme'de beşinci iklimde Şam memleketi ve Rum ülkelerinin olduğu, sınırında Harezmi Cürcan, Hacend, Belh ve Karvin'in bulunduğu söylenmektedir:

Meger ol yididen beşinci maksûm
Diyâr-ı şâm u ba'zı milket-i Rûm (b.1744)

Anuñ haddindadır Hvârezm-i Cürcân
Hacend ü Belh ü hem Karvîn keşân (b.1745)

Zühre uğurlu bir gezegen olarak kabul edilir. Ancak Müşteri'ye göre daha az uğurlu olduğu için ona küçük kutlu anlamında Sa'd-i asgar denilir (And, 2018, s. 357) “Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar” (Pala, 2004, s. 494). Yunan mitolojisine göre aşk ve müzik tanrıçası olarak bilinen Afrodit veya Venüs işte bu yıldızdır (Çelik, 2014, s. 5). *Hikmet-nâme*'ye göre beşinci iklimin hâkimi Zühre yıldızdır ve üçüncü felek ona düşmüştür. Allah'ın şekil ve suret verilmiş anlamına gelen Musavver isminin çıktığı yerdir:

Beşinci yıldız adı oldu Zühre
Üçüncü çarh olupdur aña behre (b.560)

Musavver isminüñ ol mazharıdur
Anuñ iklim-i hâmis manzarıdur (b.561)

Hikmet-nâme'de bu kısma mensup olanlardan çok saz ehli çıktığı söylenmekte, Zühre'nin göğün şarkıcısı olduğu, makamlar sahibi ve ses koruyucusu olduğu ifade edilmektedir:

Bu kısma oldığı-çün zehre ahter
Çıkar bu kısımdan sâz ehl ekser (b.1746)

Niçe kim zehre kavvâl-ı semâdur
Makâmât issi vü sâhib nevâdur (b.1747)

2.2.6. Altıncı İklim

Halkı sarı benizli olan 6. Bölge; Frenk diyarının güneyinden, İstanbul'dan Karadeniz'den bununla birlikte Dağıstan, Gürcistan, Özbek ve Çağatay diyarlarından da geçmektedir (Pala, 2004, s. 201). *Hikmet-nâme*'de altıncı iklim ülkeleri Delam toprağı ve Türkistan ilidir. Rum memleketinden Konstantiniyye (İstanbul), Trabzon'dan Ekfa, Ermeniyye bu iklimde bulunmaktadır:

Nedür altıncı iklim arz-ı Delam
Hazar a'mâli Türkistân ili hem (b.1748)

Diyâr-ı Rûm'dan hem Konstantiyye
Tırabuzın'dan Ekfâ Ermeniyye (b.1749)

Utarit Merkür gezegenidir. ‘‘Utârid’in hâkim olduğı burçlarda doğanlar anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlarmış. ... Feleğın kâtibi sayılır. İkinci felekte yer edinmiştir. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolüdür. Debir-i Felek de denir. Kâtip ve yazarların pîri sayılırmış’’ (Pala, 2004, s. 465). ‘‘Uğurluluk ve uğursuzluk arasında değışkendir. Uyumlu ve uysal olmak gibi hem de ikiyüzlülük gibi olumsuz yönleri vardır’’ (And, 2018, s. 359). *Hikmet-nâme*'de altıncı iklime ve ikinci feleğe Utarit'in hâkim olduğı, Allah'ın Bari isminin bu yıldızla alakalı olduğı söylenmektedir:

‘Utârid'dür meger altıncı yıldız
İkinci çarh anuñ oldu düpdüz (b.562)

Düşüpdür ismi Bârî aña mensûb
Olupdur kısım-ı sâdis aña mahsûb (b.563)

Utarit göklerin kâtibi olduğı için kâtiplerin Rum'un piri olduğı ifade edilmiştir:

Bu resm-ile olupdur nass-ı vârid
Kim ol iklîme tâli'dür ‘Utârid (b.1750)

‘Utâriddür çün eflâküñ debîri
Gerek Rûm ola hikmet ehl-i pîri (b.1751)

2.2.7. Yedinci İklim

Halkı kızıla yakın benizli olan 7. Bölge; Portekiz ve İngiltere, Bulgar, Rus, Kıpçak ülkesinden geçer ve Hazar’a kadar uzanır (Pala, 2004, s. 201). *Hikmet-nâme*’de yedinci iklim Rum’un son memleketidir. Bu memlekete Ye’cûc ve Me’cûc sınır olmuştur:

Bilâd-ı Selce durur yidinci adı
Ki Rûm’uñ ol durur âhir bilâdı (b.1752)

Düşüpdür ol bilâduñ milkine uc
Şu yir kim ehldür Ye’cûc ü Me’cûc (b.1753)

Evrenin planını taksim edenler bu iklimin boyunun bin beş yüz, eninin yetmiş fersah olduğunu söylemiştir:

Kamusından giçi yidinci iklim
Bu resme söylemişdür ehl-i taksîm (b.1754)

Uzunı oldı biñ biş yüz ferâsih
İni yitmiş durur didi meşâyih (b.1755)

Kamer (Ay) Dünya’ya en yakın gezegendir. “Birinci kat gökte bulunur, buna *Sipih* denir. Zayıflık, güçsüzlük, bilmezlik, dedikoduculuk, iyi ve erdemlilik, hareket nitelikleri arasındadır. Kamer’e ilişkin kişiler sebatsız, kararsız, hayalci, zayıf, dayanıksızdırlar” (And, 2018, s. 359). “Fars edebiyatında ay daha çok “güzellik, aydınlık, yükseklik, ululuk, yücelik ve üstünlüğü” simgeler” (Yıldırım, 2008, s. 493). “Yalancı, gammad, kıskanç insanlar aya ilişkindir” (And, 2018, s. 361). *Hikmet-nâme*’de yedinci kısma Ay hâkimdir. Allah, Hallak ismini onda açığa çıkarmıştır:

Yidinci yılduzuñ adı Kamer'dür
Meger evvelki gök aña makardur (b.564)

Düşüpdür ol felek Hallâk'a mazhar
Tutar yidinci iklîm üzre manzar (b.565)

Hikmet-nâme'de rivayete göre Ay'ın dördüncü iklimde durduğu, bazen Güneş battıktan sonra beşincide olduğu belirtilmektedir. Yani Ay göğünün Güneş göğünde daima gezinti içinde olduğu söylenmektedir. Bu nedenle yedinci kısmın hâkiminin Ay olduğu söylenmekte, önceki kısmın da onda durduğu ifade edilmektedir:

Rivâyetdür ki râbi'de turur
Mâh Güneş hâmisdedür dir ba'zı revâh (b.566)

Kamer gögi Hudâ dir devr içinde
Güneş gögine dâyim seyr içinde (b.567)

Yidinci kısım yılduzı kamerdür
Ki evvelki felek aña makardur (b.1756)

Ay, yedinci iklime hâkim olduğu için bu iklim sahiplerinin çok güzel olduğu belirtilmektedir:

Anuñ-çün gâlibâ bu kısım ehli
Olur hüsn ü melâhat ¹ehli hayli (b.1757)

Ağarı, Irak Coğrafya Ekolü'nün önemli yazarlarından İbn Rüsteh'in iklimleri sıraladıktan sonra bu eklemeleri yaptığını söylemektedir: “Bu iklimlerin ötesinde de bildiğimiz meskun yerler vardır. Burası Yecüc'ün kuzeyinden başlar, Toguzguz (Dokuz Oğuz/Uygurlar) bölgesine varır, buradan Magrib denizine ulaşarak son bulur. Bunun

¹ Bu kelime mesnevide “belâhat” şeklinde yazılmıştır ancak yazım hatası olduğu düşünüldüğünden anlama uygun olan “melâhat” şeklinde düzeltilmiştir.

haricindeki bölgelerle ilgili olarak bilgimiz yoktur. Ancak insan, hayvan ve nebatatın yaşamadığını bilmekteyiz” (Ağarı, 2006, s. 203). Ağarı (2006) Mes’ûdî’nin ise iklim bölgelerini şu şekilde açıkladığını belirtir:

“Yeryüzünün bayındır kesimleri 7’ye ayrılmıştır. Buraların her birine ‘iklim’ adı verilir. Bütün iklimler doğudan başlar:
 Birinci İklim: Hindistan ve civarındır.
 İkinci İklim: Habeşistan ve civarındır.
 Üçüncü İklim: Mısır, Afrika ve civarındır.
 Dördüncü İklim: Irak, Bâbil ve civarındır.
 Beşinci İklim: Rum diyarı ve civarındır.
 Altıncı İklim: Yecüc ve Mecüc diyarı ve civarındır.
 Yedinci İklim: Yûmârîs, Çin bölgeleri ve civarındır.
 Bu iklimlerin hepsi doğudan başlar ve Çin topraklarından geçer” (s. 207-208).

Yedi iklimin ötesinde bilinmeyen bölgelerinin kuzeydoğu yönünde Ye’cüc ve Me’cüc bölgesi bulunmaktadır. Bu coğrafya 7. iklim içerisinde ve yerleşim bölgeleri oldukça azdır. Çin Denizi ile Doğu Denizi arasında kalan bu bölgenin ovaları ve arazileri geniştir. Bu bölgede bulunan halk ise Müslümandır (Yakın, 2019, s. 89). Anlaşıldığı üzere coğrafya anlayışında yedi iklim dışında bir de karanlık bilinmeyen diyarlar olduğuna inanılmaktadır. Bu bilinmeyen karanlık diyarlar olduğu anlayışı İslam kültür ve medeniyetine etki etmesinin yanı sıra edebî eserlere de yansımıştır (Gökcan, 2020, s. 139-140). İbrâhîm bin Bâlî’de *Hikmet-nâme*’de yedi iklimden öte bayındır bir memleket olduğunu ifade eder. Bu bayındır memleketin doksan kadar yıl Ye’cüc ile Me’cüc²’un yeri olduğunu belirtir:

Bilin toksan kadar yıllığın anuñ
 Meger yiridür Ye’cüc Me’cüc’uñ (b.1681)

İbrâhîm bin Bâlî, bu bayındır memlekete *mahsûf* “gölgelenmiş toprak” toprağı denildiğini de ifade eder:

Meger iklîm-i sâb’adan añaru
 Yakın bir memleket var aña togru (b.1758)

² Ye’cüc ve Me’cüc hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bu çalışmada 3. Bölüm “İskender Seddi” alt başlığı.

Yirüñ ka'rındadur ol mülk-i mevsûf
Ki dirler ol diyâra arz-ı Mahsûf (b.1759)

‘Îmâret milketidür ol vilâyet
Ümemden anda itmişler ikâmet (b.1760)

O yerin dibi görünmez. Oraya giden bir yol yoktur. Oradakilerin ateşi gecede görünür, yerin dibinden dumanı çıkar. Orada bulunanların ne tür yaratıklar olduğu, hangi milletten olduğu bilinmez:

Şu deñlü hasfdür ol hasf-ı gâvir
Ki baksa görimez ka'rını nâzir (b.1761)

Yolı yokdur o mülküñ bir mahalden
İnemez kimsene aña melâlden (b.1762)

Gicede görünür anlaruñ odı
Çıkar gündend yirüñ ka'rında dûdı (b.1763)

Ne milletdür bilinmez ol halayık
Meger kim gine ol Mevlâ vü Hâlık (b.1764)

2.3. ŞEHİRLER VE ÜLKELER

Hikmet-nâme'de dünyanın yaratılışı, yeryüzünün oluşumu, toprağın ne kadar yer kapladığı çapının ne kadar olduğu, rub'ı meskûn ve yedi iklim anlatıldıktan sonra ülkelerin, şehirlerin meydana gelişi anlatılır. Bu şehirlerin meydana gelişinden beri kaç asrın geçtiği, şehirlerde gece gündüzlerin ne kadar sürdüğü, mevsimlerin, rüzgârların iklime etkisi sorgulanır. İbrâhîm bin Bâlî, bazı şehirlerin mamur bazı şehirlerin yıkılmış olduğunu söyler. Şehirlerin oluşumunda bazı bilinmezlikler olması, ıssız yerler olmaları, ulaşılamayan karanlık şehirler olduğu düşüncesi şehirlerle ilgili mitolojinin oluşmasını

sağlamıştır. Eserde hem bilinen memleketler hem de hayali yerler anlatılmıştır. Şehirlerde bulunan hayvanlar, bitkiler, madenler ve bunların ilginç yanları işlenmiştir. Şehirlerin acayıpliklerle dolu olduğu vurgulanmıştır. Masallarda, hikâyelerde karşımıza çıkan tuhaf diyarlardan, topluluklardan söz edilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında mitolojik bir unsur barındıran şehirlere yer verilmiştir.

2.3.1. Türk Memleketi

Hikmet-nâme'de Türk ülkesinin ulu bir ülke olduğundan, bu ülkenin yöneticisine hakan denildiğinden bahsedilmiştir. İbrâhîm bin Bâlî, bu memleketi anlatırken yılın belli bir gününde yakılan bir ateşten bahsetmiş ve bu ateşe dair ilginç bilgiler vermiştir. Bahattin Uslu (2007) ateşe ilişkin olarak şunları ifade etmektedir:

“Türklerde eskiden ateş gelecektek haber veren bir unsur olarak da kullanılmıştır. Türklerde ateş maddi ve manevi pek çok işlevi yerine getirir. Cezalandırıcı, temizleyici, tedavi edici, bereket verici bir unsur olarak da görülür. Bilinen somut, elle tutulur maddelerden farklı olarak algılanan ateşin şekilsiz ve yapısız oluşu onun kut kavramı ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Ateş insanoğluna her şeyi söyleyebilir, onları uyurabilir, hatta bazı şeyleri öğretebilir” (s. 115, 283-284).

Böylece kutsal bir unsur olarak kabul edilen ateş, Tanrı'nın tezahürü olarak görülmüş ve çeşitli durumlara göre mitolojik anlamlar kazanmıştır (Gülyüz, 2019, s. 202). “Türklerde ateşten çıkan alevin rengi (yeşilimsi, sarı, siyah, beyaz, kırmızı), ateşin yanarken çıkardığı ses, yanış biçimi, dumanının şekli, dumanının gittiği yön, ateşin içindeki közlerin duruş biçimi, közün sıçraması çeşitli şekillerde yorumlanırdı” (Sayılır, 2020, s. 939). Ateş ile ilgili ayrıca Türklerin yılın belirli bir günü toplanarak hükümdar adına büyük bir ateş yaktıkları, hükümdarın yüksek bir yerden ateşe doğru eğilip baktığı ve kâhinlerin ateşe karşı bir şeyler söyledikleri belirtilmektedir. Bu sırada yukarı doğru bir çehre yükselir. Eğer çehre yeşil ise yağmura ve bolluğa, beyaz ise kuraklığa, kırmızı ise kan dökülmesine, sarı ise hastalıklara ve vebaya, siyah ise hükümdarın ölümüne veya uzak yolculuğa delalet eder (Durmuş, 2007, s. 170). *Hikmet-nâme*'de de yüzü görünmeyen fakat adı işitilen bir hakandan bahsedilerek yılın belli bir günü bu hakana ateş yakıldığı söylenmektedir:

Görinmez degmeñüz kimseye hâkân
Yüzün görünmez adın işidür insân (b.1828)

Velf bir yılda vardur bellü bir rûz
Kılurlar anuñ-içün âteş-efrûz (b.1829)

Hikmet-nâme'de ateşle konuşulduğu da ifade edilmektedir. Ateşten çıkan renge göre gelecekle ilgili yorumların yapıldığı da görülmektedir. Buna göre ateşin alevi yeşillige meylederse çok yağmur ve kar yağar:

Tekellüm ider oda hemhem-ile
Çıkar bir vehc ol oddan itse bile (b.1830)

Eger yeşillige meyl itse ol vehc
Olur rahs u yagar çok yagmur u selc (b.1831)

Ateşten çıkan alev eğer aklığa meylederse o yıl kıtlık olacağı, eğer kızılığa meylederse kılıç ve savaşla uğraşılacağı düşünülmektedir:

Eger ağığa olsa vehc-i meyyâl
Meger ol yılda olur kızılığa dâl (b.1832)

Eger kızılığa meyl itse âteş
Olur ol yıl kılıc u ceng uğraş (b.1833)

Ateşten çıkan alevin rengi sarıya meylederse o yıl ülkeye veba düşeceği düşünülür. Eğer siyaha meylederse her kimse o şehre hükümdar olacak demektir:

Eger meyl itse ol vehc asfirâre
Düşe ol yıl vebâ mülk ü diyara (b.1834)

Eger meyl eylese ol od sevâda
Olur her kim melikdür ol bilâda (b.1835)

2.3.2. Dehdem Memleketi

Dehdem *Hikmet-nâme*'de Kerken ilinden gidilen, Mağrip Sarı Derya kenarı olduğu söylenen bir memlekettir. Dehdem'in '*Acâ'ibü'l-mahlûkât*'larda çok büyük bir memleket olduğu, bu memlekette çeşitli karaların bulunduğu, sayısının Allah'tan başka kimse tarafından bilinmeyeceği, Gerger memleketinden batı yönünden bu şehre yol olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bunların padişahlarının çok ulu ve ordu sahibi olduğu, deniz çevresi boyunca hükmünde çok adanın olduğu, memleketlerinde dağ yemişinin bulunduğu söylenmektedir. Bunların yemek pişirmeyi bilmediği, eti çiğ yediği ve her hayvanı örneğin deniz ördeğini çiğ yedikleri belirtilmektedir. Aynı zamanda din ve milletlerinin olmadığı, memleketlerinin ortasında bulunan kadın suretli taştan bir kaleye hepsinin taptığı bazı zaman çevresinden bu sureti ziyarete gelenlerin olduğu, bu halkın hayvanlardan ya da meyvelerden, yemişlerden bulamadıklarında birbirlerini yediği ifade edilmektedir:

“Arzu'd-Dehdem: Ve bu bir mu'azzam memleketdür ve envâ'ı karalar var bu vilâyetde.[8]‘Adedin Allah’dan gayrı kimesne bilemez. Ve Gerger memleketinden deniz kırañınca [9] ğarb cihetinden bu şehre yoldur. Andan gelürler ve bunlaruñ pādişāhı [10] ğāyetde ulu çok çerilü pādişāhdur. Ve deryā-yı muñitde bu pādişāh [11] hükmünde çok adalar var. Ve bunlaruñ memleketinde tağ yimişi çokdur. Ve aş pişir [12] mek bilmezler ve eti çiğ yirler ve her hayvānı ki tutsalar birini eger bañrī [13] etini çiğ yirler. Dīn ve milletleri yoğdur ve iklimleruñ ortasında bir ğal‘a [14] var taşdan. Ol ğal‘a da bir ‘avrat şüretin dizmişler. Cemī‘i aña tapanlar [15] ve etrafdan anı ziyāret itmeye gelürler ve ğāh olur ki, bu ğalk ğayvānāt [109a/1] ve fevākih bulmayıcağ birbirin yirler” (Yıldıran, 2010, s. 57).

Hikmet-nâme'de de Dehdem memleketinde bulunan Fev'a adlı bir kavim olduğu, onların birbirlerini yedikleri ifade edilmiştir:

Ki var bir fev'a kavmı ol mekānuñ
Biri birini yirler ehli anuñ (b.1871)

Bu memlekette hisar içinde görünüşü ve şekli kadın olan bir yüce put bulunduğu ifade edilerek, kişilerin buraya vergi verip o yıl hac ettikleri söylenmiştir:

Hisâr içinde bir ulu sanem var
Ki ‘avrat sûretinde şekl ü girdâr (b.1874)

Ulu gice ne kim var harc idüp mâl
Varuban hac iderler anı ol sâl (b.1875)

2.3.3. Basra Memleketi

Hikmet-nâme'de Basra memleketinden tufan nedeniyle söz edilir. “Tûfan olayına farklı anlamlar yükleniyor olsa da birçok anlatıda suyla ilgili suların kabarması ve taşması sonucunda meydana gelen doğal bir olay olduğu söylenebilir” (Dölek ve Özsoy, 2018, s. 3652). Ancak tufan hadisesi edebiyatımıza Nuh peygamber zamanında imana gelmeyen insanların boğulma hadisesi olarak yansımış, bu Tufan’dan sadece Nuh’un gemisine girenler kurtulmuştur (Pala, 2004, s. 460). Dünya mitolojilerinde ve Türk mitolojisinde bu mit sıklıkla işlenmiştir. Tufan’dan sonra yenedünya yaratımı düşüncesi neticesinde bazı şehirlerin kurulduğu söylenmektedir. Basra da bunlardan birisidir. “Basra Bağdat’ın 420 km. güneydoğusunda, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km. güneybatısında yer alır (Bakır, 1992, s. 108). İskender Dölek ve Naci Özsoy (2018) tufanın meydana geldiği yer ve oluşum şekli ile ilgili olarak en eski açıklamalardan birinin Eduard Sues’e ait olduğunu belirterek şu açıklamaları yapmaktadırlar:

“Eduard Sues’e göre Tûfan, bir yer sarsıntısı ile Basra Körfezini havaya savuran şiddetli bir kasırganın üst üste geldiği trajik bir rastlantının sonucuydu. Bazı araştırmacılar, ilk büyük tûfan kabul ettikleri Sümer Tûfan’ını deniz tabanında meydana gelen çökme sonucunda Basra körfezine hücum eden suların bölgeyi basması neticesinde meydana geldiğini savunmuşlardır” (s. 3653).

Basra şehrinin doğal şekilde meydana geldiği görüşleri olmasına rağmen *Hikmet-nâme*'de Basra şehri Tufan yeryüzünden gittikten sonra meydana getirilmiş bir şehir olarak ele alınmıştır. Buna göre Güneş ayınının 27. günü kırk kişinin gemiden inerek köyü

bayındır haline getirdikleri söylenmekte, Tufan'dan sonra Basra'nın yapıldığı ifade edilmektedir:

Gidüp tûfân yir yüzinde ilkin
Yapıldı karye-yi sevk-ı semânı (b.2069)

Ki kırk insân imiş çıkup gemiden
Varup ol karye-yi ma'mûr iden (b.2070)

O tûfân akduğundan soñra 'asra
Mudenden evvelâ yapıldı Basra (b.2071)

2.3.4. Kâhire Şehri

Mısır'ın başkenti Kahire, Mısır tarihindeki başşehirlerin çoğu gibi Nil deltasının güneyinde kurulmuş bir şehirdir (Seyyid, 2001, s. 173). *Hikmet-nâme*'de Mısır'ın başkenti olan Kahire'nin kuruluşuna ve adının verilmesine dair çeşitli olaylardan bahsedilmektedir.³ Bu kısımda şehrin adına Kahire isminin verilmesinin Merih yıldızıyla olan ilişkine değinilecektir.

Daha önce değinildiği üzere müneccimler gelecekte meydana gelecek olayları yıldızların hareketlerine bakarak, hesap yaparak haber verirlerdi. Yedi yıldızın her birinin haftanın bir gününe ve her günün bir saatine hâkim olduğu sanılıyordu. Bir iş yapılacağı zaman hâkim yıldızın saati beklenirdi. Ordular ve kumandanların yanında da birer müneccim

³ Bu şehir hakkındaki efsanevi ve tarihî anlatılar için bkz. Bu çalışmada 3. Bölümdeki "Kâhire Şehri" alt başlığı.

bulunurdu (Onay, 2013, s. 430- 431). *Hikmet-nâme*'de de Kahire şehrinin inşası için müneccimlere başvurulmuştur:

Müneccimler gelüp saydı nücûmı
Hem itdiler hisâb-ıla rakûmı (b.2514)

Hikmet-nâme'de Kahire'nin kuruluşuyla ilgili bir hikâye anlatılır. Bu hikâye mitolojik unsurlar barındırmaktadır. Hikâyeye göre: Müneccimler yıldız hesabı yaparak bir çanın ipine bir işaret bağlarlar. Talih ne zaman uygun gelirse bu çan kımıldayacaktır. Bu ses işitilecek ve bina yapımına başlanacaktır. Ancak tam o esnada ipe uğursuz bir karga konar, ipi kımıldatır ve çingiraklardan sesler çıkar. O kımıldamanın doğru işaret olduğunu sanan ustalar hemen binayı yapmaya başlarlar:

İşâret itmege ehl-i binâyâ
Nişân bağladılar hable derâyâ (b.2515)

Muvâfik gelicek binâyâ tâli'
Anı tahrîk ide ehl-i tavâli' (b.2516)

Kim işitdügi dem ol savt-ı üstâd
Esâsın vaz' ide başlaya bünyâd (b.2517)

Meger kim muntazır turmuşdı binâ
Nigâh kondı ipe bir şûm karga (b.2518)

İnüp ötdi hem âvâz itdi ecrâs
İşitdiler o âvâzı kamu nâs (b.2519)

Hakîkat sanup ol tahrîk-i üstâd
Hemân-dem başladı vaz' itdi bünyâd (b.2520)

Karganın ipi kımıldattığı zamana Merih yıldızı hâkimdir. Deniz Gezgin, karganın genel olarak pek çok kültürde uğursuz sayılan bir kuş olduğunu belirtmektedir (Gezgin, 2019,

s. 110). Etkisi savaş ve yıkım olan Merih ise eski kültürlerde savaş tanrısının adıdır (And, 2018, s. 353- 354). İbrâhîm bin Bâlî, o anda şehre hâkim yıldız Merih olduğu için şehrin talihinin olmadığını ve Merih'e kahir denildiği için şehrin adının Kahire olduğunu belirtir:

Anı ol demde kim vaz' itdi vâzi'
Meger Merrîh'uhn idi anda tâli' (b.2521)

Belî Merrîh'dur çün tâli' terk
Pes imdi terkûn oldı 'âkıbet mülk (b.2522)

Meger Merrîh'a kâhir didi necmi
Anuñ-çün Kâhire oldı Mısr'uhn ismi (b.2524)

Ya gâlib oldığı-çün terkûn Mısr'a
Kodılar Kâhire ismin o şehre (b.2525)

2.3.5. Barkîsâ-Barcîsâ (Câbelkâ-Câbelsâ) Şehirleri

Barkisa-Barcisa şehirleri efsanevi şehirler olduğu gibi mitik unsurlar da taşımaktadırlar.⁴ “Mitlere göre Tanrının yarattığı bu iki harikulade şehirlerden biri doğu, diğeri batı tarafından Kafdağı'yla bitişiktir. Câbelkâ halkı Âd kavminin ve Salih Peygamberin diğesine inanan Câbelsâ halkı da Semûd kavminin soyundandır” (Yıldırım, 2008, s. 187). İbrâhîm bin Bâlî de bu şehirlerin içinin insan dolu olduğunu belirterek bu insanların

⁴ Bu şehirler hakkındaki efsanevi ve tarihî bilgiler için bkz. Bu çalışmada 3.Bölümdeki “Barkîsâ-Barcîsâ (Câbelkâ-Câbelsâ) Şehirleri” alt başlığı.

dağılsalar dünyayı kaplayacaklarını söylemektedir. Bu şehirlerin mitolojik dağ Kafdağı'nın üstünde olduğunu da ifade etmektedir:

Dimişdür seyyid ü kevneyn-i 'âlem
Toludur bu iki şehir içi âdem (b.3011)

Şu deñlüdür olaruñ izdihâmı
Dagılsa yir yüzün tutar tamâmı (b.3012)

Haberde kûh-ı Kâf üstindedürler
Togıban tapdugınca şems-i hâver (b.3014)

2.3.6. Bâbil Memleketi ve Sab'ati Şehri

Hikmet-nâme'de Babil memleketi ve Sab'ati şehrine de yer verilmiştir.⁵ Yedi tepeli şehir olarak alınan Babil'in dördüncü şehrinde haberci bir kazdan bahsedilir. Bu duruma dünya mitolojilerinde de rastlanır. Gezgin (2014) konuyla ilgili olarak şu anlatıya yer vermektedir:

“Bir Roma tanrıçası olan İuno'nun Roma'da Capitolium'un kuzeydoğu tepesinde bir tapınağı bulunuyordu. Bu tapınağın çevresinde kutsal kazlar yetiştiriliyordu. Bir gece Galyalılar, Roma'yı istila ediyorlardı ki (MÖ 390) kazlar hep bir ağızdan bağırarak tehlikeyi haber verdiler. Bu sayede roma kurtulmuş oldu” (s. 119).

Babil'in tarihte Roma egemenliği altında kalmış olduğu göz önünde bulundurulduğunda eserde bu durumu işaret edildiği ya da bu mitik anlatının *Hikmet-nâme*'ye de yansıdığı

⁵ Bu şehirler hakkındaki efsanevi ve tarihî anlatılar için bkz. Bu çalışmada 3. Bölümdeki “Bâbil Memleketi ve Sab'ati Şehri” alt başlığı.

söylenbilir. *Hikmet-nâme*'de Babil'in dördüncü şehrine düşmanın girdiğini haber veren, bakırdan yapılmış kaz suretinden şu şekilde bahsedilmektedir:

O şehriñ râb'ında diñle üstâd
Bakırdan bir kaz düzmişdür üstâd (b.3035)

Giricek bir garîb ol şehre bu kaz
Gırîv ider hemân-dem kılur âvâz (b.3036)

İşidüp kazdan şehri ehl-i na'ra
Bilürler kim gelüpdür kimse şehre (b.3037)

Hikmet-nâme'de bakırdan bir kaz sureti olarak karşımıza çıkan bu suret '*Acâyibü'l Mahlûkât ve Garâyibü'l Mevcûdât* adlı eserde parlak bir kuş olarak geçmekte, şehre bir casus, hırsız girdiğinde feryat etmektedir:

“Başka <bir> şehrinde kapı önüne parlak bir kuşun suretini bakırdan yapıp koymuşlardır. Her ta- [162b] raftan bir casus, soysuz veya hırsız <gibi> öyle hıyanet dolu biri o şehre girse o kuş feryat eder. Onunla haberdar olup <o hainin> peşine düşüp arkasından giderler, işini hallederler. Başını bedeninden ayırmadan bırakmazlar” (Yılmaz, 2019, s. 116).

Babil'in altıncı şehrinde ise demirden yapılmış tılsımlı bir ağaçtan bahsedilir. Bu ağaç bize Babil mitolojisinde Kiskanu Ağacı, Türk mitolojisinde Demir Kavak da denilen Hayat Ağacını çağrıştırır. And, Demir Ağacın kozmogoniyle ilgili olduğunu belirtir (And, 2018, s. 37). Ağaç kültürünün dünya topluluklarının kültürlerinde ortak bir unsur olduğunu belirten Pervin Ergun, Hayat Ağacı olarak tanımlanan ağaçların gövde ve gölgesinin büyükçe ve geniş olduğunu ifade eder (Ergun, 2017, s. 25, 27). “Hayat ağacının gövdesi som gümüştendi ve ıslıl ıslıl parlardı” (Gezgin, 2015, s. 89). “Hayat Ağacı, yukarıdan aşağıya doğru uzanır ve o her şeyi aydınlatan güneştir” (Eliade, 2003, s. 275). “Çok sayıda gelenekte yeryüzünü kaplayan ya da yeryüzünü tutan devasa bir Ağaçtan söz edilir” (Eliade, 2020, s. 32). Babil memleketinde bulunanlar da böyle bir tılsımlı demir ağaç yapmıştır. Bu ağacın gölgesine kaç kişi oturursa otursun ağacın gölgesi onlara tümüyle yetişir. Biri birine gittiğinde gölge yerine güneş gelir:

Meger altıncı şehir içinde dirler
Düzetmişler demürden bir şecer var (b.3042)

Otursa zıllına bir kişi yâ yüz
Yitüşür anlara şöyle ki düpdüz (b.3043)

Gidicek anlaruñ biri birine
Gidüp sâye güneş gelür birine (b.3044)

2.3.7. Yemen Memleketi

Mitolojilerde, masallarda karşımıza çıkan tek bedenli, insana benzer yaratıklar *Hikmet-nâme*'de de karşımıza çıkar. İbrâhîm bin Bâlî, İmam Şafiî'nin Yemen'de insana benzer tuhaf, bedenleri bir olan iki erkek gördüğünü söyler:

İmâmu's-şâfi'i görmüş durur hem
Yemen'de bir 'acâyib hüsn-i âdem (b.6064)

Ki nâfinden aşaga bir bedendür
İki ayagi üzre yürür lîk zerindür (b.6065)

Göbeginden yukaru cism-i tâ ser
Ulaşmış iki âdemdür müzekker (b.6066)

Bunlar daima birlikte yer içerler. Her işi ikisi birlikte yaparlar. Birisi ölüp birisi diri kalır.
Çok zaman sonra ise diri olan da ölür:

Bile yirler bile içerler hemîşe
İkisi bile başlarlar her işe (b.6067)

Meger ol ikinüñ olur birisi
Diri kalur niçe müddet birisi (b.6069)

Niçe müddet o dahı diri olmuş

Aña dahı ecel irişmiş ölmüş (b.6070)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu tek bedenli insanlardan bahsedilmektedir. Ancak *Hikmet-nâme*'de Yemen ülkesinde olduğu söylenen bu yaratıklar *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde ise Endülüs diyarındadır:

“İki insân birbirine muttaşıl. İmâm-ı Şâfi'î rahmetullâh eydür, seyâhatüm eyyâmında bilâd-ı Endülüs'e vardum, gördüm iki insân birbirlerine muttaşıl tenâvül-i ta'âm ve mizâc u leṭâ'if iderler. Ta'accüb itdüm. İki sene mürûrundan şoñra bir def'a dahı uğradum, gördüm biri vefât itmiş, üzerinde çürüyüp dökülmüş. Biri hayâtda lâkin râyihası halkı müte'ezzî itdüğinden âhır bir cezîreye nefy itdiler” (Koçoğlu, 2020, s. 357).

2.3.8. Belh Şehri

Hikmet-nâme'de Belh şehrinden de bahsedilmektedir. “Belh şehri Amuderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Adını eski Farsça'da (Persçe) Bâhtriş, Avesta'da Bâhdi (Bahdrî) ve Grekçe'de Baktra şeklinde geçen Baktres'ten (muhtemelen Dehâs ırmağının eski adı) alır” (Yazıcı, 1992, s. 410). Samani'ler ise Maverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren bir İslam hanedanıdır (Usta, 2009, s. 64). İbrâhîm bin Bâlî de Belh şehirleri içinde bulunan Saman adlı bir köyden bahseder. Bu köyde bir kadının bir çocuk dünyaya getirdiğini, bu çocuğun organlarından birinin olup birinin olmadığını Nesnâs'a benzeyen tuhaf bir yaratık olduğunu söyler:

Bilâd-ı Belh içinde dir hakîmân

Meger bir kariye vardur adı Sâmân (b.6071)

Haber virürler anda bir zenûñ hem

Meger bir oğlı togmuş yarım âdem (b.6072)

Her 'âzada biri var birisi yok

Meger nesnâse beñzer turfe mahlûk (b.6073)

Nesnâs rivayetlerde *dîv-i merdom* insan görünümünde bir yaratık olarak kabul edilir (Yıldırım, 2008, s. 545). “Sözlükte ‘‘Nenas’’ yarım bir insan, yan insan yan iblis, dağ adamı, bir nevi maymun, şebek maymunu, kuyruklu maymun, uzun kuyruklu bir nevi maymun, bir eli ve bir ayağı olup sekerek yürüyen hayvan anlamlarına gelmektedir’’ (Usta, 2015, s. 178). İnsana benzeyen Nesnâs, insandan sonra yeryüzünde bulunan varlıklar içinde ikinci değerli yaratık olarak düşünülür. Bir eli, bir ayağı, bir kulağı ve bir gözü olan Nesnâs tek ayak üzerinde sıçrayarak gezer. Yarı insan olarak nitelenen bu yaratık Aden ve Umman’ın ormanlık bölgelerinde oldukça çok bulunur (Yıldırım, 2008, s. 545). İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*’de Nesnâs’a benzeyen bir çocuk doğuran bu kadının bir zaman sonra bir bedende iki başı olan bir çocuk daha dünyaya getirdiğini, bunun Allah’ın bir hikmeti olduğunu söyler:

Geçer üstine bunuñ nice müddet
Togurmuş bir veled gine o ‘avrat (b.6074)

Var-ıymış iki başı bir bedende
İşit bu hikmet-i Yezdân'ı sen de (b.6075)

Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde de eli ayağı insan biçiminde olan ayağıyla koşan kuş gibi uçan Nesnâs’dan şu şekilde bahsedilmektedir:

Buldılar neşnesi ol avda yaķın
Şekli insân el ayağı bir hemîn

Bir ayağıyla öyle iderdi seyr
Kim anı gören kişi şanurdı tayr

(Akçay, 1999, s. 113)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde ise Nesnâs şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ve bir nev‘ dahı vardır ki Nesnās dirler. Nısf-ı insān şeklinde bir el ve bir ayak ve nişf-ı re’s. Bir ayağı üzere ol kadar seri‘ hareket iderler ki kendilere bir maḥlūk ḥīn-i firārda vāşıl olmaz ve ḥarb āleti ḥacerdür. Eyle remy ve ḍarb ider ki her neye işābet itse helāk ider. Ammā ḥünşā olurlar. Bir sene müzekker olup veledi ḥāşıl olur ve bir sene ünşā olur kendiden veled ṭoġar. Ammā nafaḳları semeke ve cerād ve envā‘-ı ḥaşerāt-ı arzıdır” (Koçoġlu, 2020, s. 349).

2.3.9. Musûl Şehri

İslam beldelerinden büyük ve meşhur bir şehir olan Musul, bütün beldelelere ulaşımın sağlandığı, önemli şehirlerin ve ticaret yollarının kavşak noktası durumunda olan bir şehirdir (Kılıç, 2010, s. 247). İçerisinde birçok topluluğu barındıran Musul’dan İbrâhîm bin Bâlî’de bahsetmekte, Kürt kökenli Ekrad adlı bir topluluktan söz etmektedir. İbrâhîm bin Bâlî, burada boyu dokuz arşın uzunluğunda, insanları başından aşağı tutup atan bir kimse gördüğünü ifade etmektedir:

Cebel-i Mûsul arzı içre bâd

Meger bir kavm vardır adı Ekrâd (b.6076)

Fakîh ider o kavmuñ içre turdum

Meger kim bir mazahham kimse gördüm (b.6077)

Tokuz arşun boynı vardır göreydüm

Dahı oğlandır ölmüş diseydüm (b.6078)

Her eliyle bir insâni tutardı

Getürüp başından aşurı atardı (b.6079)

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de aynı topluluktan söz edilir:

‘‘Yaban ādemi, ekrād-ı Muḥammediyye’de olur. Kāddi on beş zirā‘. Bir ādemi bir eşba‘ ile aḥz idüp kâfâsı üzere remy ider. Hākım-i Musul’a birin şayd idüp getürdiler. ‘Aklı ḥıffet üzere olmağla ittiḥad müyesser olmadı’’ (Koçoğlu, 2020, s. 356).

2.4. MİMARİ YAPILAR

İbrâhîm bin Bâlî’nin şehirlerde olduğu gibi, mimari yapıları anlatırken de mitolojik motifler içeren durumlara yer verdiği görülmektedir. Tökel’in ifade ettiği gibi neredeyse bütün sanatçılar her devirde sanat ve edebiyat eserlerinde bazen bir temel anlatı, bazen bir imge veya simge olarak mitolojiden yararlanmışlardır (Tökel, 2001, s. 60). *Hikmet-nâme*’de çeşitli şehirlerde bulunan mekânlardaki, mimari yapılardan, sanat eserlerinden bahsedilmiştir. *Hikmet-nâme*’de mimari eserlerden bahsedilirken mitolojik unsurlara rastlanması mimari ve mitoloji ilişkisini de inceleme imkânı sunmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında mitolojik unsurları barındıran mimari yapılar incelenecektir.

2.4.1. Fâris Memleketinin Kiblesi

Hikmet-nâme’de Fars memleketinin kiblesine değinilmiştir. ‘‘Mes’ûdî’nin ifadesine göre Fars kistrâsı Sasân b. Bâbek, Kâbe’ye hac için giden ilk Fars kistrâlarından birisidir. Bunun sebebini ise hem Kâbe’ye olan sevgi ve saygı hem de ataları Hz. İbrahim’e olan hürmetlerinden ötürü demektedir’’ (Usta, 2015, s. 205). ‘‘Hacerü’l-Esved Kâbe’nin duvarında bulunan, hacılar tarafından kutsallığından dolayı dokunulup öpülen ya da uzaktan selamlanan taş. Rivayete göre İbrahim ve İsmail peygamberler Kâbe’yi yaptıklarında çatısı yoktur. Bu taş Allah tarafından cennetten gönderilmiş ve Kâbe’nin duvarına, *rûkn* denilen yerine konulmuştur’’ (Yıldırım, 2008, s. 347). ‘‘Hacerü’l-Esved’in evvelden beyaz olduğu ve insanların işlediği günahlar yüzünden karardığı söylenir’’ (Pala, 2004, s. 181). Aynı zamanda seng-i Kâbe: Kâbe taşı olarak da anılır (Yıldırım, 2008, s. 347). Konuya ilişkin olarak Eliade, bir merkez simgeciliğinden ve taşların simgesel yapısından bahseder. Kutsanmış mekânda bulunan dağa, kayaya, taşın önem verildiğini vurgulayarak bunun nedeninin bu unsurların kutsal mekândan gelen bir

simge olması olduğunu söyler. Kâbe’de bulunan bu taşa duyulan inancın da İslam-öncesi inançlarla açıklanabileceğini ifade eder (Eliade, 2020, s. 24-25). Bu taşa sembolik bir anlam yüklediği için çalışmamızda Faris Kiblesi’ne bu kısımda yer verilmiştir. *Hikmet-nâme*’de Hacerü’l Esved taşına değinilerek bu mekânın Fars memleketinin kiblesi olduğu ifade edilir:

Şu bâb-ıla Hacer esved miyânı
Diyâr-ı Fâris'e kible bil anı (b.2012)

2.4.2. Mekke Şehrindeki Kâbe

Kutsal mekânlarla ilgili olarak daha önce değindiğimiz merkez sembolizmine Mekke şehri⁶nde bulunan Kâbe için de değinmek gereklidir. Eliade’ye göre bütün kutsal yapılar, evreni simgeler: çeşitli katları ya da terasları, göğün katlarıyla ya da kozmik düzeylerle özdeşleştirilir. İnşa edilen şehirler inşa ritüeli aracılığıyla evrenin merkezine yönlendirilmek zorundadır (Eliade, 2003, s. 360). Eliade, inançlarda bir merkez sembolizmi olduğunu ifade eder. Buna göre kutsal kent ya da tapınak gök, yer ve cehennem keşişme noktasında yer alır (Eliade, 2018, s. 25). Eliade’ye göre kutsal şehirler ve yerler kozmik dağların zirveleriyle özleştirildiğinden Kudüs Büyük Tufan’da yok olmamıştır (Eliade, 2003, s. 263). “Diğer yandan, İslâm geleneğine göre dünyanın en yüksek yeri Kabe’dir, çünkü ‘kutup yıldızı onun Göğün merkezinin karşısında olduğunu gösterir’ ” (Eliade, 2018, s. 28). Bu durum *Hikmet-nâme*’de de ifade edilir:

Nite kim kutb-ı encüm dir müneccim
Göğün bir necmdür vasatda kâyim (b.2135)

Felek bir dâyiredür hem-çü pergâr

⁶Mekke şehrinde bulunan Kâbe hakkındaki efsanevi ve tarihî anlatılar için bkz. Bu çalışmada 3. Bölümdeki “Mekke Şehrindeki Kâbe” alt başlığı.

Bu yılduz noktadır kulâbı devvâr (b.2136)

Turupdur Ka'betu'llâh Hudâ'dur
Felekde hem-çü hatt-ı istivâdur (b.2137)

Semâ ortası ol arz ortası bu
Anuñ-çün bir birine geldi karşı (b.2138)

Muhakkak bil ki oldur eşrefü'l-arz
Çü dünyâ göbegidür tûl ger 'arz (b.2139)

Diğer taraftan Eliade, kutsal taşların dünyanın merkezinde buldukları ve üç kozmik bölgenin kesişim bölgesinde buldukları için kutsallık kazandığını ifade etmektedir. Bu simgesel taşlar kutsal mekândan kutsal olmayan mekâna gelmiş kutsallığı çağrıştıran simgelerdir (Eliade, 2003, s. 416). Müslümanlar da Kâbe'yi tavaf esnasında Hacerü'l Esved taşını öperler veya yaklaşmazlarsa uzaktan selamlarlardı (Pala, 2004, s. 181). Bu durumdan *Hikmet-nâme*'de de bahsedilmiştir. Halk bu taşa göz ile kaş sürmektedir. İyilik edip kurban ve sadaka vererek hayır işlemektedir:

Hacer-i esved ki rüknindedür ol taş
Sürerler halk ol taşa göz-ile kaş (b.2104)

Kılurlar hayr hem ihsân iderler
Virürler sadaka vü kurbân iderler (b.2105)

2.4.3. Mısır Piramitleri

Hikmet-nâme'de Mısır Piramit'lerinin nasıl inşa edilmiş olabileceği sorgulanır, Mısır'ın yöneticilerinden bahsedilir. "Fir'avn 'Azamet ve ceberût sahibi olmak' anlamına geliyorsa da eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lâkap olarak verilmiştir" (Pala, 2004, s. 157). Bazı tarihi kayıtlarda Mısır'ın ilk yöneticisinin ismi "Surîd" olarak geçmekte tufanda en büyük piramitleri inşa ettirdiği ifade edilmektedir (Candan, 2009, s.

58). Mısır piramitlerinin nasıl ve kim tarafından inşa edildiği konusu gizemini korumaktadır.

Bazı görüşlere göre Mısır halkı mitolojik tanrılarına daha yakın olmak için piramitleri yapmışlar (Güleç, 2018, s. 166). Piramitlerin yapımının Tufan miti ile ilişkilendirilmesi yönünde görüşler bulunmaktadır. Ergun Candan (2019) İbn-i Abd-Hükm'ün piramitlerin yapılışına ilişkin görüşleriyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“İbn-i Abd-Hükm piramitlerin yapılış nedenlerini ise özetle şöyle anlatır: Mısır Kralı Surid İbn-i Salhuk rüyasında dünyanın ekseninden oynadığını, yıldızların o yana bu yana kaçıştığını ve insanların tüm bu olgulara eşlik eden korkunç sesin etkisiyle korku içinde olduklarını görür. Uyanınca bütün rahiplerini toplar. Onlara gördüğü korkunç rüyayı anlatır. Rahipler astrolojik ve astronomik hesapları da inceleyerek yaklaşmakta olan Tufan'ı haber verirler ve krallığı yok edecek iklim değişikliklerini anlatırlar. Önlerinde birkaç yıllık vakit vardır. Bu süre zarfında kral, danışmanları yardımıyla içlerinde kubbeler bulunan piramitler yaptırır. Piramitlere muskalar, esrarlı hazineler, paralar, kıymetli taşlardan yapılmış muhafaza kutuları, çeşitli aletler, çatlamayan tekneler ve bükülebilen ama kırılmayan cam eşya yerleştirilir” (s. 72).

Candan (2009) İbn-i Abd-Hükm'ün piramitlerin yapılış nedenleri ile ilgili aktardığı bilgileri özetleyerek şu şekilde maddeler halinde de sıralamaktadır:

“1-Tufan'ın dünya eksenindeki kayma ile bağlantılı olması. 2- Bu yaklaşan büyük doğal afetin hem rüya kanalıyla hem de rahiplerin astrolojik ve astronomik hesaplamalarıyla önceden anlaşılması. Hatta zamanının belirlenmiş olması. 3- Piramidin yapılış nedenlerinin başında Tufan'ın yaklaşmakla olması” (s.72).

Candan, piramitlerin yapılış tarihi olarak Tufan öncesinin gösterilmesi ve değerli eşyaların bu yapıların içinde muhafaza edilmesi sebebiyle piramitlerin yapılış nedeninin Tufan'dan korunmak olduğunu söyler. Ayrıca piramitlerin Tufan'dan korunmak için yapıldığıyla ilgili başka kayıtlarında olduğunu belirterek İbn-i Batûta'nın piramitlerin Tufan boyunca sanat ve bilimi ve diğer bilginleri korumak için yapıldığını söylediğini, aynı anlatımın 14. yüzyıla ait *Fîrûzâbâdî Lugatı*'nda da bulunduğunu ifade etmektedir (Candan, 2009, s. 73). Candan (2009) ayrıca şu bilgileri vermektedir:

“Yunanlı Tarihçi Heredot da ilk üç piramidin ve Sfenks’in Tufan Öncesi’nde yapıldığını doğrulamaktadır. Mısırlı rahipler Heredot’a, bu piramitlerin Tufan’dan önce Mısır’ı yöneten firavun Surid döneminde, Hermes (Thot) rahiplerinin ‘Kutsal Sırlar’ını daha sonraki nesillere ulaştırmak amacıyla inşa ettiklerini ve aradan 341 nesil geçtiğini söylemişlerdir. Orta Çağ’da yaşamış Mısır Kıpti tarihçisi Mesudi de, Arap Tarihçisi İbn-i Abd-Hükm’ün aktardıklarını doğrularcasına Büyük Piramid’in Surid isimli bir kral tarafından yaptırıldığını aktarmıştır. Bu kayıtlara göre Surid, Tufan’dan 300 yıl önce yaşamıştır. Nasıl olduğu bilinmeyen bir biçimde kral, Aslan Takımyıldızı’yla ilgili bir felâket hakkında önceden uyarılır. Piramidi yaptırma nedeni de buna dayanır. Yaklaşan büyük felâketten eskinin anısını koruyabilecek bir anıt yapmak... İşte bu düşünceyle Büyük Piramidi inşa ettirir” (s. 73- 74).

Bu durum *Hikmet-nâme*’de de anlatılır. Mısır’ın Şurid bin Şehluf adlı bir şahı olduğundan bahsedilir. Bu şahın bir gece rüyasında yıldızların yere döküldüğünü, her tarafın gök deniz, kara ne varsa yerle bir olduğunu gördüğü ifade edilir:

Var-ıdı Mısır'a bir şâh-ı ma'rûf
Aña dirlerdi Şûrîd bin Şehlûf (b.2566)

Ki dirler bir gice ol pâdişâhı
Görür düşünde bu arz u semâyı (b.2567)

Yakılır dökülür yire kevâkib
Harâb olur bozular her cevânib (b.2568)

Ne yir kalur ne gök berr ü ne bahr
Olur zîr ü bâlâ kamusı kahr (b.2569)

Rüya tabircileri ona yeryüzünde bir tufan kopacağını, yedi iklimin batacağını söyler:

Çü ta'bîr ehline didi bu h'âbı
Bu oldı ehl-i ta'bîr cevâbı (b.2571)

Kim iy şâha geçüp bir niçe devrân
Kopısardır bu yir yüzinde tûfân (b.2572)

Tolisardur temâmet garba şarka
Varısardur yidi iklîm garka (b.2573)

Dünya mitolojilerinde sıkça rastladığımız tufandan korunmak için bir kule vs. yaptırılması durumunu *Hikmet-nâme*'de de görmekteyiz. Eserde Şurid'in su ve rüzgârdan etkilenmeyen Nuh Tufanı olduğunda kavmiyle çıkacağı bir yapı yaptırdığına da yer verilir:

Kaçan Şûrîd indi bu kelâmı
Pes itdi memleketde emr-i 'âmı (b.2580)

K'anuñ-çün yapalar bir 'âlî bünyâd
Aña kâr itmeye ne âb u ne bâd (b.2581)

Ki akıcak 'âleme tûfân nâ-gâh
Çıka kavm-ıla ol yapuya şâh (b.2582)

İrişmeye aña tûfân Nûh'ı
Halâs ide başı durur târe rûhı (b.2583)

2.4.4. Bâbil Ülkesinde Bulunan Mecdel Köşkü

Nemrut, Babil ülkesinin kurucusu sayılan ve Babil kulesini yaptıran bir kraldır (Pala, 2004, s. 356). Edebiyatımızda İbrahim peygamberi ateşe attırması, Tanrılık iddiasında bulunarak göklere çıkarak bir kule yaptırması, bir sivrisinek tarafından beyni kemirilerek öldürülmesi gibi durumlarla anılmaktadır (Canım, 2016, s. 320). *Hikmet-nâme*'de ise Tufan'dan önce Nuh peygamber oğlu Hâm'ın oğlu Kûşek'in, ikinci bir tufan olacağını söylemesi üzerine bu tufandan korunmak amacıyla Babil'de bir köşk yaptırmayı yönüyle ele alınmıştır:

Kaçan kim yir yüzine akdı tûfân
Temâmet eyledi dünyâyı vîrân (b.3231)

Yapılmadın bu yir yüzinde evvel
Meger bir kasr-ı a'zam adı Mecdel (b.3232)

Ki yapmışdur anı Nemrûd-ı ebter
Kim iderler aña Nemrûd-ı ekser (b.3233)

Ki Nûh'uñ oğlu vu Hâm oğlu Kûşek
Ol oğlıdur meger tut söze gû şek (b.3234)

Cihânda yine bir tûfân-ı sâni
Nigâh aka diyüben yapmış anı (b.3235)

Kim aña girüben bula necâtı
Fenâ bahrında gark itmeye zâtı (b.3236)

Anuñ pîri durur iklîm-i Bâbil
Kim anda yaptı anı üstâd-ı kâmil (b.3242)

Bu köşk öyle bir köşkmüş ki meşhur Çinli nakkaş Mânî görse aferin der, Mânî'nin resimlerinin toplandığı Erjeng'de dahi benzeri bulunmazmış:

Şu resme nakş kılmış anı nakkâş
Ki mâni görse anı dirdi şâbâş (b.3239)

Olurdi görmeginden çeşm-i hayra
Ki Erjeng olsa yazmaya nazîre (b.3240)

Allah'ın kahrı Nemrut'a ulaşmış ve bu bina yıkılmıştır:

Hatâsı şûm-ıla Nemrûd'uñ iy şâh
İrişdi bir gice aña "Kahru'llâh " (b.3243)

Nagâhân kopdı bir âvâz-ı tırâk
Yıkıldı heybetinden tâk-ber-tâk (b.3244)

Meger ol sayhadan irdi zevâli
Harâb olmuş yatur şimdi selâli (b.3245)

2.4.5. Kısra Köşkü

Dicle kıyısındaki Medayin şehrinde harabesi bulunan Eyvan-ı Kısra eski bir saraydır (Devellioğlu, 2011, s. 279). Kısra Arapların Sasani padişahları için kullandığı bir unvan iken daha sonra İran padişahlarından Nûşirevân'ın lakabı olmuş ondan sonraki padişahlar da bu adla anılmıştır (Zavotçu, 2018, s. 406). Kısra'nın yaşadığı köşk hükümdarın gücünü ve ihtişamını göstermesi açısından önemlidir. İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*'de Şâbûr'un inşa ettiği daha sonra Ebrûz ve Hürmüz'ün yönettiği bir Kısra Köşkü'nden bahseder. Bu köşk o kadar güzeldir ki İrem şehrini kuran Şeddâd dahi böyle bir bina yapamaz:

Cihân içinde hem eyvân-ı Kısra
'Acâyibden durur 'âlemde peydâ (b.3260)

Ki bünyâd eylemişdür anı Şâbûr
İderler aña zü'l-eknâf meşhur (b.3261)

Pes andan soñra geldi şâh-ı Ebrûz
Yigirmi yıl kadar işletdi Hürmüz (b.3263)

Anuñ gibi dahı bir hûb-ı bünyâd
Ne yapdı ne hû yapa bildi şeddâd (b.3267)

2.4.6. Behrâm Köşkü

Behram, Sasani sülalesinden *Behrâm-ı Gûr* adıyla anılan bir padişahdır. Yaban eşeği avlanmakla vaktini geçirdiğinden bu adla anılmıştır. Rivayete göre cesareti, adaleti ve kahramanlığıyla ünlü olan Behram'ın hüküm sürdüğü memleketlerde dört yıl boyunca hiç kimse ölmemiştir (Canım, 2016, s. 249). *Heft Peyker* adlı mesnevilerde yedi iklim padişahlarının yedi kızıyla geçirdiği eğlenceli yaşamından bahsedilir. Behram, yedi güzel için ayrı ayrı köşk yaptırmış, köşkların her birini ilgili gezegenin rengine boyatmış, içlerine prensesleri yerleştirmiştir. Köşkların renklerine uygun renkler giyerek haftanın her günü farklı bir prensesi ziyaret etmiş ve onlardan hikâyeler dinlemiştir (Koç, 2018, s. 158). Ayrıca Behram ve köşkle ilişkili olarak Havernak Köşkü'nden de bahsedilir. Tökel'in de ifade ettiği gibi Simimmar adlı bir mimar tarafından yapılan bu köşk eşi benzeri görülmedik derecede güzel bir köşktür (Tökel, 2016, s. 362-363). Babasının yanında istenmeyen Behram başkentten uzakta bu sarayda yaşamıştır (Şentürk, 2017, s. 157). *Hikmet-nâme*'de de Behram'ın büyük bir eziyetle inşa ettirdiği, taşı taşına kavuşmayan, sınırları bilmeyen taştan bir köşkten bahsedilir:

Yapupdur harc idüp bir kasr-ı a'zam
Meger Behrâm cevri-eyyâm-la hem (b.3287)

Hümâyûn kasrdur zıll-ı hümâdur
'Acâyibden 'acîbdür müntehâdur (b.3288)

Taşınıñ taşına vaslı bilinmez
Nicedür arası faslı bilinmez (b.3291)

Şu resmedür ki gören ol mekânı
Sanur bir taşdan yik-pâre anı (b.3292)

2.5. DAĞLAR

Hikmet-nâme'de yer verilen dağlara ilişkin mitolojik durumları anlamlandırabilmemiz için ilk olarak mitolojide dağların nasıl ele alındığını anlamak gereklidir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında ilk olarak mitolojide dağlara nasıl yer verildiğine değinilmiş, daha sonra *Hikmet-nâme*'de bulunan mitolojik özellik gösteren, ya da mitik unsurları barındıran dağlar sırasıyla incelemiştir.

Dağlar mitolojilerde ulaşılamayacak kadar heybetli ve yüksek oluşuyla anılmaktadır. Bununla birlikte dağlar yaratılış mitoslarında rastladığımız yaratıcı enerjisi, ruh barındırması nedeniyle canlı bir varlık olarak kabul edilir. Dağ yaratıcıyla bağın kurulması gibi özellikleriyle de karşımıza çıkan coğrafi bir unsurdur. Mitolojilerde dağa çocuk bırakma, dağa çıkma, dağa kurban sunma, dağda dua etme, dağlar sayesinde yaratıcıyla haberleşme rastladığımız durumlardandır. Büyüklük ifade eden dağlar Tanrı olarak tanınmakla birlikte, koruyuculuk görevi bulunan tanrı, tanrıça ve dağ perilerine mekân olmuş, bazen de ibadet mekânı sayılmıştır (Uraz, 1994, s. 172). ‘‘Mezopotamya kültürlerinde dağın, ‘öte dünyanın eşiği’ anlamı da vardır. Ruhlar ölümler dünyasına dağlardan geçerek girerler. Asur dilinde ‘ölmek’ için kullanılan genel terim ‘dağlara yapışmak’ tır’’ (Eliade, 2020, s. 25). Annemarie Schimmel’e göre dağlar, yaratılmış âlem ile ilahi mekânsızlık arasındaki eşik bölgesi olarak imgelenebilir (Schimmel, 2004, s. 23). ‘‘Dağlar, onları tanrılar yerli yerine koyduğu için kutsal sayılmışlar ayrıca yüksekliklerinden dolayı da her zaman saygı görmüşlerdir’’ (Seyidoğlu, 2017, s. 48). *Tevrat*'ta dağlar tanrısal ruhların makamı olarak kabul edilir. Zerdüş, Musa ve Hz. Muhammed gibi peygamberlerin hayatında da dağların dinsel bir rolü bulunmaktadır (Yıldırım, 2008, s. 446).

Yunan mitolojisinde Oreas adlı dağ perileri görülür. Bu dağ perileri dağların tepelerinde, sarp yamaçlarda av peşinde koşup, eğlenirler (Bayladı, 2010, s. 141). Ekho da bir dağ perisidir. Yukarısı insan belden aşağısı at ya da teke biçimli Satyrler de yine ormanlarda ve dağlarda yaşarlar (Cömert, 1999, s. 54-55). Belden yukarısı insan, belden aşağısı at

şeklinde olan Kentaurosların da yaşadığı yer dağlardır (Grimmal, 2012, s. 361). “Türk mitolojisinde kara (toprak), tepe ve dağların Tanrı *Ülgen* ile şeytan *Erlık* arasındaki rekabet ve kavganın sonucunda yaratıldığına inanılmaktadır” (Alptekin, 2014, s. 214). Ayrıca Türk mitolojisinde yer su adlı ruhlar nehirlerde, kaynaklarda, göllerde, dağ eteklerinde yaşar ve buldukları yeri temsil ederler (Gezgin, 2016, s. 74). “Nitekim dağlar ve obalar yalnız kendi iyelerinin değil, aynı zamanda diğer ruhların da barındığı yerler olduğu, etnografik verilerle tasdik edilmektedir. Bu nedenledir ki dağ ve oba kültürü, Türk mitolojisinde ritüellerin yapıldığı ıduk (kutsal) mekânlar olarak bilinirler” (Bayat, 2007, s. 222). “Türk mitolojisinde dağın kutsallaştırılmasının en önemli nedenlerinden birisi göğe ve Gök Tanrı’ya yakın olmasıdır” (Çobanoğlu, 2013, s. 70). Dağ ruhları bazen iyilikte de bulunurlar. Bazen de karşımıza cezalandırıcı olarak çıkmaktadırlar. Deniz Karakurt (2012) konuya ilişkin olarak *Göç Destanı*’ndan örnek vermektedir:

“Çin’in Tang döneminden kaldığı düşünülen Göç destanında, Türkler 40 kuşaktan beri kutsal saydıkları ve ondan güç aldıkları bir kayayı Çinlilere bırakırlar. Gök aniden garip sarımsı bir renge bürünür, kuş ötüşleri ve doğadaki diğer sesler kesilir, bozkırlar sararmaya solmaya başlar, Türklerin ve sürülerinin arasında salgın hastalıklar çıkar ve doğadan Yer-su ruhlarının sesleri duyulur ‘göç göç’ diye. Yer su ruhları bu şekilde kendilerine ihanet eden Türkleri memleketlerinden kovar ve cezalandırır” (s. 898).

Dağ mitolojik Yer Ana kompleksine girmekle mitolojik tasvirlerde yeri kemer gibi kuşatan bir nesne olarak kabul edilmiştir (Bayat, 2007, s. 222). Türk mitolojisinde dünyanın merkezi olarak kabul edilen Kafdağı’nın yanı sıra Altındağ, Demirdağ ve Bakırdağ da mitolojik dağlardır. Türklerde en kutsal dağ Altay Dağı’dır. Altay İyesi’de önemli bir dağ ruhudur. Yine Türk ve Altay mitolojisinde üzerindeki yaşayan varlıkları koruyan Atagan Han veya Adhan Han olarak bilinen dağ tanrıçaları ve dağları koruyan Cembil adlı bir dağ tanrıçasından da bahsedilmektedir (Uslu, 2017, s. 164, 217, 225-226). “Dağ koruyucuları veya dağdaki hayvanların artımını sağlayan ve tasavvufî bir inançla sentez oluşturan Kırgızların Kayberen (kayıp eren) kültürü, dağın kutsal varlıkların meskeni olduğu düşüncesini ortaya çıkarır” (Bayat, 2016, s. 228). “Çinli’lerin Tiyang Şanğ- (tanrı dağları); Yunanlı’ların Olimbos ve Parnas, Hintli’lerin Mero ve Parvata (Himalaya) dağları gibi yüksek tanrıların oturduğu dağlardı” (Uraz, 1994, s. 173). Japonlar için önem arz eden Fuji Dağı Şintoizm ve Budizm’de de kutsaldır ve buralarda hac ibadeti yapılır (Wilkinson, 2011, s. 25). *Gulgamiş Efsanesi*’ne göre Babil

tanrıları kutsal dağlarda bulunur. Yunan mitolojisinde Olympos Dağı'nın çok sayıda doruğu vardı bu dorukların her birinde bir tanrı oturmaktaydı ve Zeus en yüksek dorukta bulunuyordu. Bulutların içinden geçilerek ulaşılan bu dağda Hephaistos tarafından inşa edilmiş olan görkemli saraylar bulunuyordu. Tanrılar ve tanrıçalar burada toplantılar düzenliyor, geziniyor, yiyip içip, müzik dinliyor dansçıları izliyorlardı. Doğal afetlerin yaşanmadığı huzur dolu bu mekânda yasalar çıkarılıyor ve önemli kararlar alınıyordu (Sears, 2018, s. 54). İnsanoğlu tanrı kavramını algılamaya başladığı ilk çağlardan beri ona gökyüzünü mekân olarak tanımıştır. Bu aşkın varlıkları hep yücelerde, sonsuzluklarda tasarlayan insan somut bir mekân olarak ise dağları düşünmüştür. Dorukların bulutlarla sarmaş dolaş olup göklere yükselen dağlar tanrılar ülkesidir ve bu tanrılar burada mutlu bir yaşam sürerler (Bayladı, 2010, s. 19). Eliade (2003) Dünya'nın merkezinde, yerle göğün birleştiği 'kutsal dağ' bulunduğunu ifade ederek şunları söylemektedir:

“Örneğin, Hint inanışlarına göre, Meru Dağı, dünyanın ortasında bulunmakta ve üzerinde kutup yıldızı parlamaktadır. Bu inanışı, Ural-Altay, İran ve Cermen halkları da paylaşır; kuşkusuz Malaka Pigmeleri gibi 'ilkelerde' de bu tür inanışlar vardır ve tarihöncesi anıtların simgeciliğinde aynı inanca rastlanır. Mezopotamya'da, merkezde bulunan bir dağ ('ülkelerin dağı') gökle yeri birleştirir. Filistin'de bulunan Tabor Dağı'nın adı, 'göbek,' *omphalos* anlamına gelen *tabbur*'dan türemiş olabilir; Gerizim Dağı'na gelince, 'dünyanın göbeği' (*tabbur eres*) olarak bilinir. Filistin yüksek bir platoda -aslında kozmik dağın zirvesine yakın bir yerlerde- kurulduğu için Büyük Tufan'da sel altında kalmamıştır” (s. 362).

İran mitolojisinde de dağlar gizemli ve kutsal mekânlar olarak karşımıza çıkar. Tanrı'nın gücünü simgeler. İlk insan olduğu kabul gören Keyûmers'in dağda yaşadığı söylenir. Eski İran'da Âzerfernbağ, Âzergoşesp ve Âzerborzînmihr gibi kutsanan ateşkedeler dağlarda bulunur (Yıldırım, 2008, s. 446). Dünya mitolojilerinde ve Türk mitolojisinde gördüğümüz üzere bazı dağlar oldukça önemlidir ve bu dağlara saygı gösterilir. Dağlar korunulan sığınılan mekânlardır. Bu mekânlarda daima bir kurtuluş vardır. Tufan mitlerinde de görüleceği üzere gemi tufan sonunda bir dağa oturur. “Bu dağ *Tevrat*'a göre Ağrı Dağı, *Kur'an*'a göre de Cudi Dağı'dır. Sümer destanında ise Nisir Dağı'nın adı ileri sürülür” (Bayladı, 2010, s. 34). Dağların isimleri her ne kadar farklı olsa da sonunda geminin bir dağda oturma durumu ortaktır. “ ‘Yeryüzünün göbeği’, kozmik dağ insanı çevreleyen bütün enginlikteki tek *kutsal yerdir*; bu nedenle de Yaratılış orada başlamıştır, Kaos ilkin orada kovulmuştur. Tufanın suları (Kaosun dönüşü, ilksel okyanus, *âpsu*),

ikinci Yaradılışın başladığı yer olan dağın tepesini, durağan merkezini yutamamıştır’’ (Eliade, 2020, s. 28). Türk halk kültüründeki inanışa göre dağlar insan gibi yıldan yıla büyür ve yaşlanır. Yer değiştirebilir, öfkelenerek birbirleriyle vuruşabilirler (Uslu, 2017, s. 225). Bu gibi inanışlar da mitolojilerin doğmasına neden olur.

Hikmet-nâme’de dağların denizler gibi sürekli bir döngü içerisinde olduğu, dağ bulunmayan bir yerde çağlar geçtikçe dağ oluşabileceği, bazen Güneş bazen yağmur ve depremlerin dağların oluşumunu etkilediği söylenir. Çeşitli şekillerde bulunan yüksek ve alçak dağların yeryüzünün direkleri olduğu ve denizlere set olmak için yaratıldıkları ifade edilir. *Hikmet-nâme*’de dağlarla ilgili gerçek durumların yanı sıra acayip durumlardan, ilginç bitkilerden, tılsımlardan ve mitolojik olaylardan da bahsedilir. İbrâhîm bin Bâlî, yedi iklim gezildiğinde cihanda yüz yetmiş altı büyük dağ olduğunun görüleceğini söyler:

Bulupdur seyr-ile ehl-i seyâhat
Yidi iklîmüñ içinde temâmet (b.3643)

Meger yüz yitmiş altı kûh-ı a’zam
Cihânda her biri meşhûr ‘âlem (b.3644)

İbrâhîm bin Bâlî, daha sonra yeryüzündeki beş büyük dağı sayar. Bu dağlar Lekami Dağı, Serendib diye de anılan Rahun Dağı, Demâvend Dağı, Şera Dağı ve Sina Dağı olarak da bilinen Tur Dağı’dır:

Meger ol biş taguñ birine nâmı
Komış ehl-i lugat kûh-ı Lekâmî (b.3525)

İkinci taga dirler kûh-ı Râhûn
‘Acâyib hilkat itmiş anı bî-çün (b.3539)

Üçüncü taguñ adıdur Demâvend
Mu’allâ tagdur düşvâr der-bend (b.3559)

Meger dördüncü tag adı Şerâ'dur
Ululukda 'alâ vu müntehâdur (b.3595)

Bişinci taguñ olmışdur adı Tûr
Ki dirler Tûr-ı Sînâ aña meşhûr (b.3619)

2.5.1. Kâfdağı

Hikmet-nâme'de mitolojik dağ Kafdağı'ndan da bahsedilir. Kafdağı dünyanın etrafını çevrelediği tahmin edilen, aşılmasının imkânsız olduğu düşünülen dağdır (Pala, 2004, s. 248). Kafdağı ile ilgili olarak Bilge Seyidoğlu (2017) şu bilgileri vermektedir:

“Yeryüzünün mamur olan dörtte biri ve harap olan kısımları Bahr-i muhit ortasında karpuz gibi dururmuş. Yaratıkların kalabilmesine elverişli değilmiş. Tanrı yetmiş bin altı yüz yetmiş üç dağ yaratıp bunlarla arzı yerinde durdurmak istemiş. Yine arz sükunete erişememiş. Nihayet bir melek Tanrı'nın emri ile cennet derelerinden bir lacivert cevher çıkarıp yerin etrafına bastırmış. Bundan Kaf Dağı peyda olmuş” (s. 47).

Bu dağın köklerinin yerin derinliklerinde, büyük kısmının okyanus derinliklerinde olduğuna, Güneş ışınları üzerine yansıdığı için yeşil görüldüğüne ve aslında beyaz olan gökyüzünün mavi rengini bu dağın verdiğine inanılır. Mitolojik kuşlardan Anka'nın da bu dağın üzerinde yuva kurduğu kabul edilir (Yıldırım, 2008, s. 444). Kafdağı'nın ötesinde Ye'cûc ve Me'cûc'ün, çeşitli yaratıkların yaşadığı söylenmekle birlikte kimine göre bunlar cinler ve perilerdir. Ayrıca Kafdağı'nın yakınında Âb-ı Hayât'ın bulunduğu Zulmet denilen karanlık bölge vardır. Bu dağın arkasında karlı dağlar, ötesinde ise yedi deniz bulunmaktadır (And, 2018, s. 34, 82). *Hikmet-nâme*'de de bu dağdan çokça bahsedilir. Sağlam oluşu, yeryüzünün etrafını çevirdiği, burada Ye'cûc ve Me'cûc'ün bulunduğu gibi durumlar eserde söz konusu edilir:

Binâsı çarh-ı dâyir gibi a'zam
Esâsı Kâf dağı gibi muhkem (b.2886)

Çevürmüş ol serây [u] bâg-ı etrâf

Nite kim sahn-ı gabrâ-yı cebel-i Kâf (b.2899)

Cebel-i Kâf ola aña olmaya sed

Muhît ola aka dünyâyâ bî-had (b.5129)

İbrâhîm bin Bâlî, dünyayı kuşattığı söylenen Kafdağı'nın yeryüzünün ucunda, gökyüzünün kenar noktalarında bulunduğu düşünüldüğünden karayı ve denizi çevrelediğini, dünyayı bir kale gibi çevirdiğini ifade eder:

Yaratmışdur meger Allâh ü Kâfi

Kemâl ü kudretinden kûh-ı Kâfı (b.3503)

İhâta eylemişdür bu cihânı

Alupdur ortaya kevn ü mekânı (b.3504)

Bu dünyâ gögine etrâf olupdur

Necâra berre hem eknâf olupdur (b.3505)

Bu 'âlem şehrini vîrân u ma'mûr

Çevürmişdür ser-â-ser şöyle kim sûr (b.3506)

İbrâhîm bin Bâlî, bir rivayete göre Kafdağı'nın zümrütten yaratıldığını ve göğün bu dağın yeşil renginin yansıması olduğunu söylemektedir:

Rivâyetdür meger Allâh Kâfi

Zümürütten yaratmış kûh-ı Kâfı (b.3507)

Kim anuñ 'aksidür rû-yı semâyi

Muhazzar gösterür fehm it binâyı (b.3508)

Metin And'dın da ifade ettiği gibi bütün dünyayı çevreleyen Kafdağı için, diğer dağlar onun damarları gibiydi. Tanrı dünyayı sarsmak isterse ilgili damar dağlara buyuruyordu

(And, 2018, s. 82). *Hikmet-nâme*'de de yeryüzünde ne kadar durum varsa ona Kafdağı'ndan bir damar olduğu ifade edilir:

Ne kim varsa bu yir yüzinde etvâr
Bu kûh u Kâf'dan aña tamar var (b.3510)

2.5.2. Râhûn (Serendîb) Dağı⁷

Hikmet-nâme'de bu dağa ilişkin olarak Seylan Ada'sı içinde dış dünya ile münasebeti bulunmayan, geniş ağızlı, çıplak gezen halkların yaşadığından bahsedilir. Ahmet Nurullah Özdal'ın da ifade ettiği gibi bu adada çok farklı din ve inanıştan insanların yaşadığı da düşünülmektedir (Özdal, 2018, s. 134-135). İbrâhîm bin Bâlî de bu dağın bulunduğu adada yaşayan Berahık adlı bir kavimden bahseder. Bunların hepsi kâfirdir:

Ki dirler ol taga kûh-ı Serendîb
Serendîb illerine ol durur dip (b.3540)

Var ol ada içinde bir halâyık
Ki dirler anlara kavm-ı Berâhık (b.3543)

Kamusı kâfir ü bî-mezheb ü dîn
Ki yokdur içlerinde 'urf u âyîn (b.3544)

Bu adada bir çeşit insan vardır ki hepsi hayvana benzer. İnsan görünce kaçarlar:

Dahı var orada bir cins insân
Kamu vahşî sıfat şöyle ki hayvân (b.3546)

⁷ Bu dağa ilişkin efsanevi ve tarihî anlatılar için bkz. Bu çalışmada 3. Bölümdeki "Râhûn (Serendîb) Dağı" alt başlığı.

Beşerden görseler bir yirde âdem
Karâr itmezler anda dahı bir dem (b.3547)

2.5.3. Demâvend Dağı

Hikmet-nâme’de yer bulan mitolojik dağlardan biri de Demâvend Dağı’dır. “*Demâvend, Denbâvend ve Debâvend* şekilleriyle de bilinen volkanik *Kûh-i Demâvend*: Demâvend dağı, Elburz sıradağlarının en yüksek noktasıdır. 5671 metre yüksekliğindeki zirveleri sürekli olarak karla kaplıdır. Taberistân ve Rey arasındadır. Demâvend *dem*: buhar ve *âvend*: bulutlu, sisli ve dumanlı sözcüklerinden oluşur” (Yıldırım, 2008, s. 238). *Tevrat*’ta adı geçen dağ, Asur mitolojisinde Bekin olarak geçer. İran mitolojik anlatılarına göre bu dağda ilk insan ve hükümdar Keyûmers yaşamıştır. Cemşîd Demâvend’den Babil’e gitmiş, Ferîdûn bu dağda saklanmış, Menûçehr Demâvend’de doğmuş, Âreş okunu bu dağdan atmıştır. Dahhâk Demâvend’de hapsedilmiştir. Hârut ve Mârut bu dağda zincirlere vurulmuştur (Yıldırım, 2008, s. 238, 240).

Hikmet-nâme’de de Demâvend Dağı mitolojik yönleriyle ele alınır. Bu dağın tepesindeki karın yaz kış erimediği, eğer eriyecek olsa bunun bir fitneye sebep olduğu ifade edilir:

Üçüncü taguñ adıdur Demâvend
Mu’allâ tagdur düşvâr der-bend (b.3559)

Turur karı irimez kış eger yaz
Hem ider devresinde berk-ı pervâz (b.3565)

Eger kim kullesine yagsa bârân
İrise bir mahalûñ karı yik-sân (b.3566)

Halâyık bir ‘acâyib fâl iderler
Anı bir fitneye istidlâl iderler (b.3567)

Ki ya'nî kankı yaña erise berf
Düşer ol yaña öyle fitne vü havf (b.3568)

Bu dağda ayrıca kibritten bir nehir de bulunmaktadır. Buradaki kibritleri kimse alamaz ve yanmaya devam ederler:

Hazar bahrı görünür şöyle kim nehr
Velî yigirmi fersah var aña bahr (b.3573)

Var üstinde niçe nakbuñ nişânı
Ki kibrîtüñ çıkar andan dühânı (b.3574)

Tütüninden leheb çıkar nukabdan
Saçılır anda kibrît ol lehebden (b.3575)

O kibrîti kimesne ala bilmez
Ol oddan aña kimse çâre bulmaz (b.3576)

Bir rivayete göre Süleyman Peygamber Sahr adındaki cini yakalayıp Demâvend Dağı'nda hapsedmiştir. Allah bu cinin azabını kıyamet gününe dek arttıracaktır (Yıldırım, 2008, s. 599). *Hikmet-nâme*'de Hz. Süleyman'ın burayı zindan olarak kullandığı, çıkan dumanların onun ahının dumanı olduğu, onun nefesinden çıktığı söylenmektedir:

Rivâyet böyle olmuşdur 'Alî'den
Kerâmet kâni ol şâh-ı veliden (b.3577)

Kılupdur dirler ol nakb içre zindân
Meger zahâk 'ariyyeti Süleymân (b.3578)

Süleymân'a meger ol diyü kâsi
Mutî' olmaz-ıdı olmuşdı 'âsî (b.3579)

Pes anuñ âhi dûdîdür çıkan dûd
Deminden zâhir olur anuñ ol od (b.3580)

Anuñ gözi yaşından âşikâra
Meger kibrît feyz olur kenara (b.3581)

Hız. Süleyman çöl cinlerini buraya koymuştur:

Dimişler cinni sahrûndur ol dûd
Komiş anda Süleymân ibn-i Dâvûd (b.3592)

Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân* adlı eserinde bu dağdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Cebel-i Dembavend: ittifakıdır ki işbu dağ Rey kurbunda bir yüce dağdır. Mühelhel oğlu İsmail dedi ki işbu dağ şunun gibi yüce dağdır ki yazda ve kışta hiç karı eksik olmaz. Asla bir kimesne Kâdir değildir ki ol dağın tepesine çıkabile ziyade yüceliğinden. Bazıları dediler ki Süleyman aleyhisselam Sahra'l-Maridi işbu dağda haps eylemiştir dediler ve dahi işbu dağ elli fersah yerden görünür demişler. Altı yedi günlük yol olur ve dahi Mühelhel oğlu Mesud dedi işbu dağa çıkmak diledim zahmetle meşakkatle yarısına dek güçle çıktım. Şöyle zann eyledim ki ben çıktığım yere değin kimse çıkmış değildir dedi ve dahi İbni Verdi ile Kavini yazmışlardır ki Mesud dedi ol dağın yarısına çıktığımdan sonra ol dağda kibritten bir pınar gördüm. Çevresi par par taş gibi kibritler dökülüp yanarlar. Kaçan güneş doğsa ol kibritten pınarın içine dokunup od gibi şûle verir yanar ve yanması eksik olmaz dedi ve dahi dedi ki ben ol diyarın halkından şöyle işittim ki kaçan karınca işbu dağda taneleri yani arpa ve buğday her ne ise muttasıl cem eylemeye hırsları olsa tecrübemiz bunun üzerinedir ki böyle olduktan sonra kıtlık olur dediler” (s. 152).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu dağda sürekli karın bulunduğu ve kibrit çeşmelerden söz edilir:

“A' lāsında şayfen ve şitâ'en qar dükenmez. ... Hattâ bir maḥalline varup gördüm ki bir çeşme kibrit ḥurûc ider. Şudan çıkduḡda taş olur. Üzerine güneş ṭulû' itse şu' lelenüp âteş peydâ olur” (Koçoğlu, 2020, s. 430).

2.5.4. Diğer Dağlar

Hikmet-nâme'de **Bihamend** adlı bir dağdan da bahsedilir. Bu dağdaki bir kimse şarkı söylese, ses yapsa o vadide kuvvetli bir rüzgâr esmektedir:

Kim aña Bîhamend olmuş durur ad
Başında var anuñ bir kûy-ı âbâd (b.3671)

Eger söylese ger iderse âvâz
Terennüm eyleye yâ kılsa bir sâz (b.3673)

Anuñ âvâz deñlü didi nakâl
Eser ol vâdîde bir bâd derhâl (b.3674)

Burada rastladığımız dağda kuvvetli rüzgârlar esmesi durumu mitolojilerde rastladığımız koruyucu dağ ruhlarının öfkelenmesinden kaynaklanmaktadır.

Hikmet-nâme'ye göre **Espire** adlı bir dağda kara bir taş bulunur ve bu taş yandığında beyaz olur. Onu sabun gibi kullanırlar:

Bir ulu kûh vardır Espire nâm
Haber böyle virüpdür ehl-i 'alâm (b.3663)

Karadur taşı ol taguñ yikpâr
Kömür tek nâr olur çün kim kûre nâr (b.3665)

Yanıcak ag olur içi vü taşı
Kara döner agarur kara taşı (b.3666)

Anuñ taşı-y-ıla yur halk anuñ ton
Çıkarur kîri tondan hem-çü sâbûn (b.3667)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde de bu dağdan bahsedilmektedir:

“Cebel-i Esire: ittifakıdır ki işbu dağ Semerkant'tan öte Şaş kenarında bir dağdır. Bunun içinde altından gümüşten firuzeden demirden bakırdan pirinçten kurşundan neftten bakırdan çok nesne vardır ve dahi ol dağda bir kara taş olur. Onu yıkarlar dahi ak bezler boyarlar hiç bunun gibi Boya olmaz” (İstanbullu, 2019, s. 149).

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde ise bu dağdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Dahi Cebelü'l-Acim derler bir kara dağ vardır, anın taşı odun gibi yanar. Yandıkça külü sabun olur” (Sakaoğlu, 1999, s. 60).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu dağdan ve bu dağda bulunan taştan bahsedilmektedir:

“Ve anda bir nev' taş vardır. İhrâk olunup remâdı ile şiyâb gâsl olunsa ziyâde beyâz ider. Ol taş andan gayrı yerde olmaz” (Koçoğlu, 2020, s. 425).

Hikmet-nâme'de **Damgan** adlı bir dağdan da bahsedilir. Bu dağda yaşanan durumlar bize mitolojilerde rastladığımız dağ iyelerini çağrıştırmaktadır. İfade edildiği üzere bu koruyucu ruhlar çer çöp, pislik vs. gibi şeylerin atılması durumunda öfkelenmekte ve ceza amaçlı olarak çeşitli felaketler meydana getirmektedir. *Hikmet-nâme*'ye göre de Dâmgân adlı bu dağa ne zaman bir pislik bulaşsa orada rüzgârlar esmektedir:

Meger bir tag var adı Dâmgân'dur
Sorarsañ anı meşhûr-ı cihândur (b.3676)

Kim anda bir kadar düşse necâset
Kopar bir yıl orada bî-nihâyet (b.3678)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde de bu dağdan bahsedilmektedir:

“Ayn-ı Sirâz: Kazvini ve İbni Verdi yazmışlardır ki Bamyan Nahiyesi’nde bir dağ vardır. Ol dağda bir pınar vardır. Necâsetden bir nesne kabul eylemez. Kaçan bir kimesne necasetten bir nesne onun içine bıraksa hemen ol pınar kaynar” (İstanbulu, 2019, s. 141).

Rûznâme-i Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde bu dağdan şöyle söz edilmektedir:

“Meşhûrdur. Üzerinden bir şu hürûc ider. Kaçan kim içine nühâs birağulsa bir mühib rûzgâr peydâ olur ki münhedim olmağa qarîb olur” (Koçoğlu, 2020, s. 430).

Doğu Türkçesiyle yazılmış olan ‘*Acâyibü’l-Mahlûkât ve Garâyibü’l-Mevcûdât* adlı bir eserde de bu dağdan bahsedilmektedir:

“**Damgan** denilen her gece her gündüz; her sabah <ve> her akşam rüzgar eksik olmayan bir yerdir” (Çelik, 2019, s. 140).

Hikmet-nâme’de Türkistan’da bulunduğu söylenen **Janik** adlı bir dağdan da bahsedilir. Bu dağda bol miktarda gümüş ve altın madeni bulunmaktadır:

Meger bir kûh vardur adı Jânik
Ki kimse olmaz ol kûha sâlik (b.3680)

Olup durur müsâfirlerden iblâg
Ki Türkistân ilinde olur ol tag (b.3681)

Bulınur ma’denî zer ol cebelde
Dahı var sîm kânı ol mahalde (b.3682)

Hikmet-nâme’de bu Janik adlı dağa ilişkin ilginç bir durum anlatılır. Buradaki altınlardan çok alan zarara uğramakta, az alana ise bir şey olmamaktadır. Doğadan ihtiyaçtan fazlasını almak dağ ruhlarının öfkelenmesine de sebep olmaktadır:

Bulup az alan andan ol metâ’ı

Görür ol az-ıla çok intifâ'ı (b.3684)

Eger çoğ alsa andan olsa tâmı'

Ola 'ömrine vü mâlına kâımı' (b.3685)

Fakat altını alan muhtaç bir kimse ise, o kişi az da alsa çok da alsa zarara uğramaz. Bu durum bize dağ ruhlarının gösterdiği iyilikleri çağrıştırmaktadır:

Velî ol sîm ü zerden añlagıl zâr

Götürse bir garîb âdem çoğ u râz (b.3686)

Ziyân itmez aña yokdur hatâsı

Bu ne hikmet durur eyle kıyâsı (b.3687)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde de bu dağdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“İbni Esir ile Kazvini yazmışlardır ki Tuhfetü'l-Garâib sahibi dedi ki işbu dağ Semerkant'tan öte Türkistân'da bir dağdır ki ne ekin biter ve ne hayvanat olur amma altın ve gümüş çok olur her yerde ki altından ve gümüşten vardır. İrileri koyun başı miktarı olur. Her kim ki bunun büyüğüne tamaa edip alsa ol gün belki ol hinde düşer helâk olur ve her kim ki ufağını alsa hiç nesne olmaz faydalanmaya gider. Amma bir garib kimse ki yabandan gelmiş ola büyüğünü alsın ve küçüğünü alsın bir nesne olmaz dedi” (İstanbullu, 201, s. 155).

İbrâhîm bin Bâlî, **Şebb Dağı**'nda akan bir sudan bahseder. Bu su daha yeryüzüne inmeden gece olur:

Meger bir kûh var arz-ı Yemen'de

'Acâyibden işit bir nesne anda (b.3688)

Çıkar üstinde anuñ bir ulu su

Akar tagılur ol tag üzre her sü (b.3689)

Dahı inmedin ol su yir yüzine

Şeb olur beñzer ol suyuñ yüzine (b.3690)

Hikmet-nâme'de **Şükran** adlı bir dağdan bahsedilir. Bu yüce dağın tepesine kimse erişemez. Bu dağda sürekli rüzgârlar esmektedir:

Meger Şükrân ilinde ehl-i 'irfân
Didiler bir cebel var adı Şükrân (b.3692)

Katı yiller eser fevkında anuñ
San andan kopar eryâhı cihânuñ (b.3694)

Eserde tavus kuşuyla ilgili bir durumdan da söz edilir. “Tavus kuşları -eski çağlarda [tanrıça] Sarasvati'ye adanmıştır- pek çok Hint-Pakistan türbesinde korunur. Yüzlercesi Tuz Sıradağları'ndaki Kallakahar'da küçük bir mabetin çevresinde yaşar; başka bazı yerlerde tavus kuşu tüyleri genellikle ziyaretçileri kutsamak için kullanılır” (Schimmel, 2004, s. 53). *Hikmet-nâme*'de de İbrâhîm bin Bâlî, bu duruma benzer bir şekilde Şükran Dağı üzerinde şamdana benzeyen bir nesne olduğunu, orada bir yıl içinde üç gece toplanılarak mum yakıldığını, sabah olduğunda mum yanan yerde bir tavus görüldüğünü ifade eder:

Var ol tag üzre bir nesne nişâne
Müşâbih sûret-ile şem'-dâne (b.3696)

Meger bir yıl içinde üç gice cem'
Yanar ol şem'-dân içinde bir şem' (b.3697)

Kaçan kim subh ola bakarlar avlus
Görinür şem' yanan yirde tâvûs (b.3698)

İbrâhîm bin Bâlî, **Masil Dağı**'nda bulunan tuhaf bir ottan bahsetmektedir. Bu otu kişi nasıl bir halde yerse ömrü öyle geçer. Gülerken yerse ömrünü mutlu geçirir. Ağlarken yerse hep ağlar. Yürürken yerse ömrünü yürümeyle, uyurken yerse uyumakla geçirir:

Tabâristân'da bir tag vardur a'lâ
Ki kûh-ı Cûz-i Mâsil dirler aña (b.3701)

Güler-iken ise yise bir kişi anı
Geçer gülmekle çok dem zamânı (b.3703)

Eger aglar-iken yirine insân
Kalur niçe zamân ol kimse giryân (b.3704)

Eger iner-iken yürise kiyâhı
Geçe uyanmag-ıla vakt-gâhı (b.3705)

Ne hal-ile yise anı bir âdem
Olur gâlib aña ol hâl her dem (b.3706)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde de bu dağdan bahsedilmektedir:

“Cebel-i Taberistan: ittifakıdır ki Taberistan'da bir dağ vardır. Onda bir ot biter çomatek derler. Her kim ki ol otu güler yüz ile kesse ömrü içinde daima gülmek üzerine ola ve eğer ağlar yüz ile kesse daima ağlamak üzerine ola ve eğer yürürken kesse daima yürümeklik onun üzerine gâlib ola. Her ne sıfat üzerine keserse ömrü içinde ol sıfat ona gâlib olup daima onun üzerine ola” (İstanbulu, 2019, s. 158).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu dağdan ve burada bulunan ottan bahsedilir:

“Anda bir nev' nebât biter cevz-i mâsil dirler. Bir kimesne dıhık iderek tenâvül itse bîhişâb dıhık ider ammâ bükâ iderek ekl itse bîhişâb bükâ ider. Ne hâl üzre ekl itse eyle işler” (Koçoğlu, 2020, s. 436).

İbrâhîm bin Bâlî, **Fergana** adlı dağda bulunan görünüşü insana benzeyen bir ottan da bahsetmektedir. Bu otun eli ayağı, kaş, gözü, sakalı, saç, baş ve yüzü vardır. Kimi erkeğe kimi ise dişye benzer:

Dimiş ehl-i seyâhat bu kelâmı
Meger bir kûh var Fergâna nâmı (b.3707)

Bir ot biter ‘aceb ol tagda hem
Ser-â-ser sûret-i şekl-ile âdem (b.3708)

Eli ayagı vu kaşı gözi var
Sakâlî saçı vu başı yüzi var (b.3709)

Kimi irkek gibi kimi dişidür
Kimi oğlan gibi kimi kişidür (b.3710)

Buradaki bitki Adamotu denilen bitki olmalıdır. Bu bitkinin gövdesi, kolları ve bacakları tıpkı insana benzemektedir. Birçok toplumda Adamotunun tılsımlı olduğuna inanılmış, büyü ya da bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kullanılmıştır (Gezgin, 2015, s. 15). Borges, bu bitki hakkında şunları ifade etmiştir: “Pythagoras, bu bitkiyi insansı buluyordu; Romalı tarım uzmanı Lucius Columella ise onu yarı insan olarak nitelendiriyordu; Albertus Magnus da, Adamotunun, cinsiyetine varıncaya kadar insana benzediğini yazdı” (Borges, 1991, s. 20). “Bu ağaç Sümer, Asur, Babil ve Yunan mitolojisinde de *ademotu* şeklinde geçmektedir. Dioskrides, Hipokrat ve Aristoteles gibi bilginler bu bitkinin uyuşturucu, sakinleştirici ve iyileştirici etkisi üzerinde durmuşlardır. Bahsi geçen mitolojilerde bu bitkinin kökü insana benzetilir ve bir ruh taşıdığı düşünülür” (Yaşa, 2019, s. 695). Rengi ve biçimi nedeniyle dikkat çeken bu bitkinin yaşamsal ruhları güçlendirdiği de düşünülmüştür (Mackenzie, 1996, s. 151). *Hikmet-nâme*’de de ilim sahiplerinin bu otun bir ruh olduğunu söyledikleri ifade edilir:

Bu sözi söylemişdür ehl-i ma’kûl
Meger a’şâbdan bir rûhdur ol (b.3711)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân adlı eserde de bu dağdan ve ottan bahsedilmektedir:

‘‘Cebel-i Fergana: İttifakıdır ki Tuhfetü'l- Garâib sahibi dedi ki bu dağda bir ot biter âdem şeklinde ve bazı erkek şeklinde ve bazı avret şeklinde ve bazı olur ki ol otların aralarında birbirleriyle söyleşen otlar vardır’’ (İstanbulu, 2019, s. 158).

Dağları meydana getiren taşlar önemlidir. Dağlar kutsal mekânlar olduğu, ruhları barındırdığı için dağları meydana getiren taşlarda ya da dağlardan kopmuş taş parçalarında tuhaf durumlar görülmektedir. *Hikmet-nâme*'de **Kirman** adlı bir dağdan bahsedilmektedir. Bu dağın taşı odun gibi yanmakta, mum gibi tutuşmaktadır:

Meger kim ol kûhistâna temâmet
Cebel-i Kirmân eydürler halk şöhret (b.3713)

Velî ol taglaruñ taşı ‘acebdür
Yanar od görse sanasın hatabdur (b.3714)

Dutuşur şem’a gibi taşı anuñ
Yanar od olur içi taşı anuñ (b.3715)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de taşı sürekli yanan bir dağdan söz edilerek bunun nasıl bir kuvvet kudret olduğu düşünülmektedir:

Kim yolu taş u kaya idi tamâm
Oda yânâr idi ol taşlar müdâm

Ne ‘acâyib hilkat ü fiñratdurur
Nice kuvvet nicesi küdretdürür

(Akçay, 1999, s. 95)

Hikmet-nâme'de **Suvar** adlı bir dağdan da bahsedilir. Bu dağın taşlarına bakıldığında insan gibidir. Bu insanların kimisi yatmış, kimisi oturmuş, yaslanmış şekilde durmaktadır:

Meger bir kûh var Kirmân ilinde
Suvar tagıdur adı il içinde (b.3716)

Sayarsañ her taşını baksañ bi-kudret
Yazılmış âdemî şeklinde suret (b.3717)

Kimi yatmış gibi kimisi turmuş
Kimi yasdanmış u kimi oturmuş (b.3718)

Bu taşlar suya konsa dahi dağda görüldüğü şekilde görünür:

Eger su içine koysalar anı
Dahi zâhir olur kalmaz nihânı (b.3719)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde de bu dağdan bahsedilmektedir:

“Cebel-i Suver: ittifakıdır ki yazmışlardır ki Tuhfetü'l-Garâib sahibi dedi ki işbu dağ Kirman vilayetindedir. Kim ki işbu dağdan bir taş alsın ol taşı atsa ol taşın ortasında bir âdem suretini görse gerektir amma ayağın durmuş yayılmış görse gerektir. Eğer ol taşı yumuşak döküp suya çalkısan ve bir miktar katlınsan tâ suyun dibine çökünce ondan nazar eylesen taşta gördüğün sureti heyyeti üzerine evvel nice gördünse ol suyun dibinde çöken toprakta öyle görse gerektir. Ziyade taaccüp edecek nesnelere birisi dahi budur dedi” (İstanbulu, 2019, s. 157).

Hikmet-nâme'de Nihavend adlı bir yerde bulunan **Dervend** adlı bir dağdan bahsedilir. Bu dağa bir tılsım yapılmıştır. Bu dağda yaz kış erimeyen iki suret bulunmaktadır:

Nihâvend içre var bir tag Dervend
Ki dirler ol taga kûh-ı Nihâvend (b.3728)

Biri balık birisi kâver sîmi
Düzilmiş kardan anuñ tılsımı (b.3730)

Egerçi kardandır cism anuñ
İrimez yaz u kışda resmi anuñ (b.3731)

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu dağda bulunan yaz kış erimeyen suretlerden bahsedilir:

“İbni Faķih eydür, ol tağ üzerinde iki şüret vardur. Kıardan tılsım ile tırurlar. Biri balık ve biri şevr. Yaz ve kış zevb olmayup hâli üzre tırurlar ve ol kıarlarıñ ayağı iki nehr olur” (Koçoğlu, 2020, s. 442).

Eserde **Hürmüz** adlı dağda bulunan bir pınardan bahsedilir. Bu pınara bir insan gelerek bir kere bağırsa su akmaz. Tekrar ikinci kez bağırırsa bu kez su akmaya başlar:

Meger bir tag var ‘âlî vü gürbüz
Ki dirler adına anuñ kûh-ı Hürmüz (b.3734)

Gelüben ol suyuñ ‘aynına insân
Ün itse akmaz olur ol su yık-sân (b.3737)

Dönüp ün eylese ikinci kerre
Bu kez akar yine akduğı tavra (b.3738)

İbrâhîm bin Bâlî Türkistan ili içinde bulunan **Hayyat** adlı dağda bir çeşit yılan olduğunu söylemektedir Mitolojilerde de yılan ölümle birlikte anılmaktadır. *Hikmet-nâme*'ye göre bu yılanı gören ölmektedir:

Meger bir kûh var ‘âlemde bi'z-zât
İderler adına anuñ kûh-ı Hayyât (b.3743)

Ki Türkistân ilinde bir mekândur
Tolu ol tag bir nev'a yılandur (b.3744)

Bakan Hayyât'ına gider hayâtı
Gören mârını irişür memâtı (b.3745)

Nazar kılsa anuñ mârına âdem

Ölür ol demde virmez ol dahı dem (b.3746)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde de bu dağdan bahsedilmektedir:

“Cebel-i Hayyat: ittifakıdır ki Türkistan vilayetinde bir dağ vardır. Ol dağda yılanlar vardır hiç kimse ki ol yılanların birisine nazar eyleye. Hemen ol hinde ol nazar eyleyen helâk olur amma bu kadar vardır ki ol yılanlara ol dağdan taşra çıkmak yoktur” (İstanbul, 2019, s. 152).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ 'ibü 'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu dağdan ve bu dağda bulunan yılandan söz edilmektedir:

“Ol tağda bir nev' yılan olur ki her kim görse fi'l-hâl helâk olur. Lâkin ol tağdan gayrı yerinde görünmez” (Koçoğlu, 2020, s. 429).

Mitolojide ateş ve dağ genellikle yan yana bulunmaktadır. Bayat'a göre mitolojide Ateş Tanrısının varlığına inanan topluluklar bu Tanrının üç ocağın sahibi dağ ruhu ile birlikte yaşadığını düşünürler. Türklerde Ateş Tanrısı ile dağ ruhunun birlikte yaşaması inancı ilk ateşin dağdan alınması ile bağlantılıdır (Bayat, 2015, s. 74). *Hikmet-nâme*'de yukarıda da gösterildiği gibi ateşle birlikte anılan birçok dağ bulunmaktadır. Endülüs'te bulunan bir dağda aynı özelliği göstermektedir. Bu dağda sürekli ateş yanmaktadır. Bu ateş gece gündüz sönmemekte, buradan sürekli duman çıkmaktadır:

Dimişler Endelis'de bir cebel var

Var ol taguñ içinde bir 'aceb gâr (b.3747)

Yanında bir cebel var ol mekânuñ

Dem-â-dem od yanar üstinde anuñ (b.3750)

Söyünmez gice gündüz andan ol od

Çıkar ol yanan oddan bir ulu dûd (b.3751)

2.6. SULAR VE ADALAR

Hikmet-nâme'de suların meydana gelen denizlere, nehirlere, göllere, su kaynaklarına ve kuyulara yer verilmiştir. Bu coğrafi unsurların etrafında meydana gelen mitolojiyi anlamlandırabilmemiz için ilk olarak suyun öneminden ve dünya mitolojilerindeki yerinden bahsetmek gerekir. Bu nedenle çalışmamızda öncelikle suyun mitolojideki yerinden bahsedilmiş, daha sonra *Hikmet-nâme*'de mitolojik özellikler gösteren sular incelenmiştir.

Evrenin dört ögesinden biri olan su neredeyse bütün mitolojilerde önemli bir yer tutmaktadır. “Dünya mitolojilerinin hemen hemen çoğunda yaratılıştan önce bütün dünya su kaplı idi” (Ögel, 2010, s. 467). Eliade’ye göre başlangıçta ve her tür kozmik döngünün sonunda su vardır. Su, kozmogonide, mitlerde, ritüellerde, ikonografide her zaman aynı işlevi görür; her biçimin öncülü, her yaratının desteğidir (Eliade, 2003, s. 196). Birant Esinoğlu’na göre su yaşatan, yeniden doğuran bir özelliğe sahip olduğundan, yaşam için olmazsa olmaz kabul edildiğinden, yeniden doğumun ve yaşamın devamının suya bağlanmasından daha doğal bir şey olamaz (Esinoğlu, 1996, s. 104). Hayrettin İvgin (2013) suya ilişkin şu bilgileri vermektedir:

“Su (deniz), felsefe açısından evrenin özü sayılır ve ilk insanlardan beri kutsallığına inanılmıştır. Tabiattaki sonsuz çeşitliliğin; temel bir özdek (madde=çekirdek)’ten çıktığı, bu özdeğin değişim ve görünümleri olduğu inancı hemen ilk inanç denecek kadar eskidir. Bu temel özdek Sümerlerden Amerika yerlilerine, Antikçağ Yunan felsefesinden İslam dinine kadar bütün inançlarda su (deniz)’dur. Kur’an’ın bir ayetinde bu varsayım şöyle ifade edilir: ‘Ve minel mâi külli şey’in hayy =Bütün varlıkların özü sudur.’ *İlkin su (deniz) vardı*’ varsayımı Asya düşüncesinden Amerika düşüncelerine kadar bütün ilkel tasarımlarda ortaktr” (s. 14).

Wilkinson (2011) ise suyun sembolik yönüne dikkat çekerek şunları söylemektedir:

“Sembolik olarak anaç görülen denizin derinlikleri Yeryüzü’nün rahmini temsil eder. Çoğu kültürün yaradılış mitlerinin de yansıttığı gibi bütün yaşam onun ilksel sularından doğmuştur. Çoğunlukla gizemli görülen deniz bilinçdışı da simgelerken derin sular ölüm ve doğaüstü ile ilişkilendirilmiştir. Deniz ve girdap ile tsunami gibi doğal olaylarla bağlantılı pek çok tanrı, ruh ve canavar vardır” (s. 32).

Yaratılış mitoslarında önemli bir yer tutan su hayat verici bir fonksiyona sahip olduğu gibi can da alabilmekteydi. Suyun bu dönüşümü dünya mitolojilerinde de görülmektedir. Su canlı olarak kabul edildiğinden çeşitli duygulara sahipti. Bu nedenle bazen öfkelenebilirdi. Bunun yanı sıra su bazı mitolojilerde tanrıların egemenliği altında olduğundan bu tanrılar intikam, ceza ya da başka bir sebeple istedikleri yeri sular altında bırakabiliyor, suları arttırıyor ya da azaltıyorlardı. Türk ve dünya mitolojisinde görülen Tufan miti de genel anlamda insanların bir yanlış yaptıklarında bir ceza olarak ortaya çıkmıştır.

Mitolojilerde tanrılar istedikleri şeyleri, kişileri göle, denize ya da bir su kaynağına dönüştürebiliyordu. Bazı deniz tanrıları etrafındaki şeylerin şeklini değiştirebildikleri gibi kendi şekillerini de değiştirebiliyordu. Denizcilere yardımcı olan, suyun koruyucusu görevini üstlenen tanrıçalar da bulunmaktaydı. Belirli günler su tanrıçalarının kontrolü altındaydı. Irmaklardan bazen tanrıların sesi yükselirdi. Dünya mitolojilerinde yarısı insan, yarısı nehir olan tanrıçalardan başka, denizlerde korkunç canavarlar, başı insan vücudu balık şeklinde olan iki suratlı canlılardan da bahsedilmektedir. Yani sularda çeşitli canlılarla birlikte insana ya da hayvana benzeyen yaratıklar da yaşamaktadır.

Sudan oluşan denizler, nehirler ve göller mitolojik olayların başladığı yerlerdir. Mitolojilerde geçilmesi gereken nehirler bulunmaktadır. Bu nehirler aşıldıktan sonra yeni yerler keşfedilir. Mitolojik bir karakter nehirde intihar etmekte yahut yıkanmaktadır. Cezaların verildiği mekânlar olabilen nehirler bir tehlike anında deniz tanrılarının deniz yaratıklarını seferber ettiği bir mekân da olabilmektedir. Mitolojik hikâyelere konu olan karakterler denize terk edilebilmekte, çocuklar nehre atılmakta ve bu şekilde mitolojik olay başlamaktadır.

Mitolojilerde sular bereketin simgesidir. Hastalıklardan koruyan, şifa veren, arıtan, hayat bahşeden ve güzellik veren bir özelliğe sahiptir. Su hem bedeni hem de ruhu arındırır. Sular birçok deniz canlısına ev sahipliği etmekle birlikte sihirli bitkilerin bulunduğu

yerler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bazı mitolojilerde kahramanlar suyolu ile gelmekte ırmak ya da denize atılan kahramanlar kurtulmakta ve bu nehirler onların adlarını almaktadır. Mitolojik hikâyelerde gözyaşıyla oluşmuş nehirlerle, çeşmelere de rastlanır. Sular haber verici bir özelliğe sahip olmakla beraber bazen bir ulak vazifesi de görmektedir. Ayrıca su mitolojilerde bir kutsallık kazanmıştır. Sulara saygı duyulmaktadır. Suyu kirletmek su koruyucusunu kızdırmakta ve bir takım felaketler meydana gelmektedir. “Suyun içinde şeytan, su cini ve başka zararlı iyelerin yaşadıklarına dair bütün Slavlar arasında var olan inanışlar, suyun olumsuz tarafını ve insan için tehlikeli olmasını da açıklar” (Parer ve Talianova Eren, 2018, s. 119). Bazı mitolojilerde sular ibadet alanı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Buralarda dini törenler yapılmakta, suya bir şeyler bırakılmakta, dilek dileyip suya atılmakta ve nehirlerle kurbanlar sunulmaktadır. Eliade, Hint-Avrupalı halkların da nehirlerle kurbanlar sunduğu belirtir. Franklar, Cermenler ve Slavlar gibi halkların nehir geçidinde gerçekleştirilen kurban törenlerinden bahseder (Eliade, 2003, s. 209). Burada amaç koruyucu ruhun güvenini kazanmak ve felaketlerden korunmaktır. Uslu (2017) kozmosun oluşum sürecinin belli bir düzende gerçekleştiğini ifade ederek şunları söylemektedir:

“Mitolojik kaynaklardan da anlaşılacağı gibi, dünyanın (kozmosun) oluşum süreci belli bir düzen içinde gerçekleşmiştir. İlk kaostan yerin yaratılması, onun gökten ayrılması olayı diğer nesnelere (güneş, Ay, yıldızlar, dağ, deniz vs.) ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaratılış modelleri formülleri içerisinde üçlü dünya örneği (gök, yeryüzü ve yeraltı dünyası) dikkati çekmektedir” (s. 11).

Kozmosun yaratılışında ilk başlangıç olan su insanların çoğalmasıyla beraber göl, çay, deniz, pınar, kaynak vs. şekillerde inançlar sistemine girmiştir (Uslu, 2017, s. 14). Suyu kutsallık atfedildiğinden su kaynaklarının etrafında bir dizi inanma, inanç, töre, tören ve ritüeli doğmuştur. Su bazen korkulan bazen de kendisine saygı duyulan canlı bir varlık olarak düşünülmüş, mistik anlatılarda ve efsanelerde kendisine yer bulmuştur (Sümbüllü, 2020, s. 3). Suyun kutsallık niteliği mitolojilerde başlayıp gelişerek inançlara kadar uzamıştır. Dikkat edilirse hemen bütün toplumlarda dini ve büyüsel işlemler suyla yapılmaktadır. Hristiyanlardaki vaftiz ile Müslümanlardaki ölü yıkama işlemleri bunun en güzel örneğidir (İvgin, 2013, s. 14).

Su neredeyse bütün kültürlerde önemli olmuş ve yaratılış mitlerinin yanı sıra suyun etrafında başka mitler de doğmuştur. “Yaratılış ve doğuşun sudan olduğu düşüncesi Mısır, Hint, İran, Asur, Babil ve Yunan halklarının evren mitolojilerinin temellerini oluşturur” (Yıldırım, 2008, s. 26). Mezopotamya kültüründe su çok büyük önem taşıdığından bu kültürün mitoslarında önemli bir yer tutmaktadır. Sümerlerin büyük tanrısı Enki bir su tanrısıdır (Gezgin, 2016, s. 61). Ayrıca Sümer mitolojisinde Ningișzida’nın da suların tanrısı olduğuna inanılır. Sümerlerde Haniș adında bir su tanrısı, Nina adında kuyu ve suyollarının tanrısı bulunmaktadır (Uslu, 2017, s. 53). Mezopotamya Babil metinlerinde başlangıçta ilksel bir deniz vardır. Bu deniz nehirlere, okyanuslara, kaynaklara ve akarsulara hayat veren eril Abzu ve yeryüzünü çevreleyen düzensiz suların ve tuzlu suların temsilcisi dişil Tiamet’in birleşmesinden meydana gelmektedir. Nehir bataklık, yağmur ve tatlı suların efendisi Ea’nın oğlu Marduk’un Tiamat’ı ikiye ayırması sonucunda Tiamat’ın bir yarısından okyanus tabanı meydana gelmiş, gözlerinden Dicle ve Fırat nehirlerinin kaynağı oluşmuştur (Gezgin, 2016, s. 61-63). Mezopotamya mitolojisinde Enki, Fırat ve Dicle nehirleriyle özleştirilir, sanat eserlerinde omuzlarından sular fışkırarak tasvir edilir, etrafında balık motifleri yer alır. Mezopotamya mitolojisinde yeraltı dünyasına ulaşmak için geçilen Hubur adında bir nehirden de bahsedilmektedir (Gezgin, 2016, s. 64-66).

Grek mitolojisinde İliade okyanus, tanrıların babası ve varlıkların yaratıcı gücü olarak kabul edilmektedir (Sümbüllü, 2020, s. 24). Yunan mitolojisinde de su çok önemli bir yer tutmaktadır. Yunan felsefesinin ilk düşünürlerinden olan Thales her şeyin başı, kökü kaynağı sudur demektedir. Yunan mitolojisine göre toprak ana Gaia, gök ile denizi yaratır. Gök ile sarmaş dolaş olarak on iki titan oğlundan birincisi olan Okeanos’u doğurur. Okyanus bir deniz gibi değil de ırmak ve ırmakların babası olarak tasarlanır (İvgin, 2013, s. 14). “Yunan mitolojisinde Dünya’nın tamamı okyanus ile yani tanrı Okeanos’un hükmettiği alan ile kaplıdır” (Güleç, 2018, s. 174). Akarsular Okeanos ile dişli titan Tehthys birleşmesinden doğmuştur (Bayladı, 2010, s. 122). Okeanos ve Tethy’in kızları dereler ve su kaynaklarını simgelemektedir. Deniz ve dalga çocuğu deniz ihtiyarlarının en saygın kişisi olarak anılan Nereus ve Okenanos’un kızı Doris’in kız

çocukları Nereidler adıyla deniz tanrıçalarını oluşturmaktadır (Gezgin, 2016, s. 15-16). Bu tanrı ve su perilerine örnek olarak Okenanos'un en yaşlı oğlu ve Yunanistan'ın en büyük ırmağı Akheloos, bir kaynağa dönüştürülen Alpheios (İrgin, 2018, s. 85, 87) Akhilleus'un annesi Thesis, Poseidon'un karısı Amphitre ve Kyklop ile Polphemos'un âşık olduğu deniz tanrıçası Galataia verilebilir. Bu kızlar günlerini şarkı söylemek, dans etmek, kumaş ve iplik eğirmek, yunuslar ve tritonlar ile arkadaşlık etmekle geçirirlermiş. Kimi zamanda insanlara görünerek sorunlarına yardımcı olurlarmış (Bayladı, 2010, s. 126).

Yunan mitolojisinde asıl denizlerin hâkimi olan tanrı ise Poseidon'dur. Denize hükmeden Poseidon'un gücü sadece denizlere değil akarsulara, göllere de uzanmaktadır (Grimal, 2012, s. 657). “Deniz Tanrısı Poseidon'un en belirgin simgesi üç dişli yabasıdır. Tanrı üç dişli yabasını kullanarak yeri sarsar, kayaları parçalar, dalgaları devleştirebilir ya da isterse sakinleştirirdi. Üç dişli yabanın bir hareketiyle denizden adalar yükselir, toprak yarılıp kaynaklar fişkirirdi” (Gezgin, 2016, s. 11). Bunun yanı sıra arabaya binmiş olarak da temsil edilen Poseidon'un çevresinde balıklar, yunuslar, deniz yaratıkları, sulara ilişkin tanrı ve tanrıçalar yer alırdı (Grimal, 2012, s. 659). Poseidon'un kendisine ait bir adasının olduğu bu adanın da Atlantis olduğu söylenmektedir. Bu adanın esrarengiz olarak ortadan kayboluşu merak uyandırmıştır (Gezgin, 2016, s. 13-14). Neptunus da Poseidon'la özleştirilmiş su elementi tanrısıdır (Grimal, 2012, s. 524). “Poseidon'un İskandinav (Nors) mitolojisindeki karşılığı ise Aegir'dir. Aegir'de denizler altında kendi sarayında yaşar ve dokuz kızı aracılığıyla dalgaları yönetir, denizlerin ve okyanusların sakin ya da fırtınalı olmasını sağlar. Tanrı Njord ise Aegir'in gönderdiği dalga ve fırtınaları sakinleştirip dindirmekle görevlidir” (Güleç, 2018, s. 174). Aegir'in karısı Ran'dan okyanusun bir yönünü ve denizin belli bir anını temsil eden dokuz kızı olmuştur (Eliade, 2003, s. 212). Ayrıca Yunan mitolojisinde, suyla ilişkili naiaslar, şifa dağıtan su perileri olan nyphalardan da bahsedilir (Gezgin, 2016, s. 17). Bu periler ormandan izinsizce su götürülmesine kızabilirler ama görkemli çeşmeleri görünce öfkeleri geçer ve oyunlar oynarlar (Pala, 2008, s. 70). Naiasların bulunduğu sularda yıkanmak günah sayılırdı. İnanışa göre böyle bir günah işleyenler, başta delilik olmak üzere çeşitli hastalıklara çarptırılırdı. Antik dönemlerde anıtsal çeşmelere nymphenin yeri anlamına gelen

nymphaion adı verilirdi (Bayladı, 2010, s. 142). Bunun yanı sıra Yunan mitolojisinde Tritonis adlı bir gölün tanrısı Triton'dan, Sakarya Irmağı'nın tanrısı Saggarios'dan, Sard çayına adını veren Zeus'un oğlu Paktolos'dan da söz edilir (Gezgin, 2016, s. 17, 19, 24, 28). Bunlarla birlikte Poseidon'un oğlu olduğu söylenen Glaukos, ölümsüzleşerek deniz tanrıçasına dönüşen İno, Poseidon'un denizlerdeki çobanı, deniz yaratıklarının bekçisi Proteus Yunan mitolojisinde görülen deniz tanrılarıdır. Doğrudan bir söylencesi bulunmasa da deniz tanrıları arasında sayılan Thaumias da bu tanrılara örnektir (Bayladı, 2010, s. 123-125).

Doğa olgusu ve 'gizemli olanı' araştırma Mısır halkının da oldukça ilgisini çekmiştir (Hart, 2010, s. 9). Bunun neticesinde de mitoslar doğmuştur. Mısır yaratılış mitoslarında da evrenin tamamının sular ile kaplı olduğu kabul edilmektedir. Çetin Güleç (2018) konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Mısır mitolojisinde ise Khunum isimli tanrı yer altı nehirleri ve göller de dâhil olmak suyun yönetimini üstlenmiştir. Nil Nehri'nin kaynağına su sağlar ve nehrin kıyılara silt bırakması için nehrin suyunun sürekliliğinden sorumludur. Nil Nehri'nin çekildiği zamanlarda Mısırlılar Khnum'a adaklar adayarak suyun tekrar gelmesi için dua etmişler ve adak adanan yıllarda verimin arttığı mitlerde söylenilmiştir” (s. 174).

Wilkinson, eski Mısır tanrılarının en eskisi olan Nun'un isminin su anlamına geldiğini, bu suyun içinden bir yaratık çıktığı için tarih öncesi kaos suyunu temsil ettiğini söyler. Karanlık, sınırsızlık ve çalkantı olması bu suyun özellikleridir (Wilkinson, 2011, s. 32). Nil nehriyle özleştirilmiş olan tanrı Osiris ise doğanın ölümünü ve yeniden canlanışını simgelemektedir. Bu nedenle belirli bir ayda Osiris heykelcikleri Nil Nehri'ne atılmaktadır (Gezgin, 2016, s. 55, 57). Ayrıca Yunan mitolojisinde Poseidon'un denizlerdeki çobanı olarak bilinen Proteus'un da Mısır'da Nil Nehri ağzındaki Pharos Adası'nda yaşadığı belirtilmektedir (Bayladı, 2010, s. 124).

Japon mitolojisinde de başlangıçta ilk olarak su vardır. Japon yaratılış mitolojisinin başkahramanları iki kardeş İzanagi ve İzanami'nin birleşmeleri sonucu İzanami adaları, nehirleri, şelaleleri ve pek çok deniz tanrısı doğmuştur. Japon deniz tanrıçası Sagarra'dan

da Japon mitolojisinde bahsedilmektedir. (Gezgin, 2016, s. 101, 104). “Çin Mitolojisi’nde de yaratılışın çeşitli varyantları vardır. Bunlardan birine göre; “Başlangıçta iki okyanus biri güneyde biri kuzeyde merkezde bir kara parçası vardı. Güney okyanusun efendisi Shu (dikkatsiz), kuzeydeki okyanusun efendisi Hu (aceleci) ve merkezdeki kara parçasının efendisi Hwuntun (kaos) idi” (Uslu, 2017, s. 51). Ayrıca Çinli gezginler denizde gördükleri bazı canavarları deniz tanrıçası olarak benimsemişlerdir (Gezgin, 2016, s. 104). “İnuit mitolojisinde Sedna deniz tanrıçası ve okyanus hayvanlarının koruyucusuydu. ... Sularda avlanan, yiyecek bulmaları onun insafına kalmış insanlar tarafından tapılırdı” (Wilkinson, 2011, s. 32).

Hint mitolojisinde sular Âpah olarak ilahlaştırılır. Sular canlı ve cansız tüm varlıkların yaratıcısıdır. Hint mitolojisinde suların oğlu olarak kabul gören Apâm Napât su derinliklerinde yaşar. Aveste’da su ruhu olarak benimsenir (Gezgin, 2016, s. 107-108). Hint mitolojisinde tanrı Lakşmi okyanus çalkantısından doğmuştur. Bunun yanı sıra Hint mitolojisinde sudan doğduğu söylenen Agni’den, suların çocuğu Soma’dan, tüm ırmakların tanrıçası olan Sarasvati’den, suların koruyucusu Naga’lardan ve su perileri Apsaras’lardan da bahsedilmektedir (Gezgin, 2016, s. 109-113). Hint efsanelerine göre dünyanın her tarafı sularla kaplıdır. Brahma dışındaki tanrıların hepsi sudan meydana gelmiştir. Brahma suyun derinliklerinden çıkarak dünyayı yaratmış ve çocukları olmuştur. Ayrıca Hint tanrılarında Vişnu’nun da sudan meydana geldiği için suda hareket eden *Narayana* kelimesiyle anıldığı ifade edilir (Yıldırım, 2016, s. 53). Kuzey Avrupa mitolojisinde deniz Ymir’in kanından meydana gelmiştir. Ayrıca fırtına ve deniz tanrıçası Njödr’den, deniz tanrıçası okyanus hükümdarı Aegir’den bahsedilir. Kızılderili mitolojisinde büyük ruh Maheo tuzlu suları ve göle benzeyen suları yaratır (Gezgin, 2016, s. 114-116; 119).

Çingene mitolojisinde de yaratılış suyla başlar. Çin mitolojisinde ise erkek su cinleri Nivasi’ler ve dişi Nivasi’ler bulunur (Gezgin, 2016, s. 123, 126). “Çin mitolojisinde kutsal Konlon Dağı’nın dibinden çıkan Sarı Irmak ve dört ayrı ırmağın sularından içen sonsuz hayat kazanır” (Yıldırım, 2016, s. 55). Kafkas halklarının mitolojilerinde de su

önemlidir. Osetler tatlı ve tuzlu suların hâkimi Donbittir'e inanır. Çerkezler Sawsãreã adındaki suya hâkim bir gezgine saygı duyarlar. Abhazlarda suyun koruyucu olduğuna inanılmakla birlikte Ãiz-lan adında bir ruha da inanılmaktadır (Gezgin, 2016, s. 129-130). İnkâ ve Maya efsanelerinde de dünyanın yaratılışında denizden başka bir şeyin olmadığı söylenir (Uslu, 2017, s. 51). Hitit mitolojisinde tüm ırmakların tanrıçası Sulikatta'dır. Yeryüzündeki pınarların hâkimi ise tanrı Surpilulia'dır (Gezgin, 2016, s. 122).

İran mitolojisinde su yedi kutsal arasında ikinci sıradadır. Eski İranda Ferâhkert adında dünyanın üçte birini kaplayan kutsal bir deniz bulunmaktadır (Ulutürk, 2009, s. 3-4). “Göklerden sonra var edilen, yaratılışı elli gün süren ve dünyanın her bölgesinde yer altında bulunan suyun sorumlusu kutsal ölümsüz Hordâd'tır” (Yıldırım, 2016, s. 51). İran mitolojisinde su kaynaklarının tanrıçası Anahitadır. Âbânnâf ise ülkelerin sularını dağıtmakla görevli tanrıdır (Yıldırım, 2008, s. 32, 539). Uslu (2017) Türk mitolojinde suyun öneminden şu şekilde bahsetmektedir:

“Su kültü birçok Türk menşeli halkların folklorunda kutsal değer kazanmıştır. Su gerek bereket ve güç kaynağı, gerekse koruyucu veya cezalandırıcı Tanrı şeklinde Türk mitolojik inançlarında yer almıştır... W. Radloff, Verbitskiy, Anohin ve Potanin gibi araştırmacıların Altay, Yenisey, Yakut ve diğer Türk boyları arasından topladıkları metinlere bakıldığı zaman, Türklerin dünyanın yaratılışıyla ilgili efsanelerindeki en önemli unsurun ‘başlangıçtaki sonsuz su’ inancı olduğu görülür” (s. 14, 53).

Altay mitolojisine göre; bazı Türk boylarının tanrı olarak gördüğü (Talay) denilen büyük su her şey yaratılmadan önce vardır (Uraz, 1994, s. 180). “Lebed Tatarlarının yaratılış mitosunda da başlangıçta her yer sularla kaplıydı.” (Gezgin, 2016, s. 77). Talay Kan denizlerin hâkimi, yeryüzündeki suların hükümdarıdır. Evi on yedi denizin birleştiği yerdedir. Altaylılar arasında bazen Yayık Han olarak anılmaktadır. Yunan mitolojisindeki deniz tanrısı Poseidon'a ve Mezopotamya tanrılarında Ea'ya karşılık gelmektedir (Çoruhlu, 2000, s. 38). “Oğuzların oğullarından (Deniz Han) da tanrısal bir anlam ifade etmektedir” (Uraz, 1994, s. 181). Altay yaratılış destanına göre başlangıçta her yer sularla kaplıdır. Suların içinde yaşayan dişi ruh Ak-ene Ülgen'e yaratılışı nasıl gerçekleştireceğini anlatır (Gezgin, 2016, s. 77). Eski Türkler dünya üzerinde denizden

başka hiçbir şey yokken Tanrı Kara Han'ın ilk olarak insanı yarattığına inanmaktadırlar (İvgin, 2013, s. 11). Birsal Çağlar (2008) Türk mitolojisinde de su ile ilgili koruyucu ruhlara, perilere rastlandığını ifade ederek şunları söylemektedir:

“Eski Türk yazıtlarında ‘Iduk Yer-Sub’ olarak geçen koruyucu ruhların başında yer ile beraber su kültürünün de geldiği görülür. Fuzuli Bayat'ın belirttiği gibi su unsuru evrenin oluşumunda ilk madde rolünü üstlendiğinden başlangıçların başlangıcı durumundadır. Mitolojik düşüncede su ıssı (su sahibi) genelde insan bazen de balık şeklinde görüntülenir, nehir, ırmak ve pınarlarda karşımıza çıkar. Şamanist kültüre göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar / yer-su hep canlı nesnelere” (s. 85).

İskender Pala (2008) suların kirletilmeyeceğini ifade ederek, kirletildiğinde su ruhlarının neler yapabileceklerini söyle anlatmaktadır:

“Eğer su iyisi küsecek olursa kötülük yapar. Hatta suya girildiği veya sudan geçileceği vakit selam verilmesi onun hatırını hoş edecektir. Eğer kötü davranış veya sözlerle sinirlendirilirse su iyisinin ne yapacağı belli olmaz. Kötü kâbusları alıp gitmez olur; iyi rüyaları getirmez olur. Hele büyük suları geçebilecek kutlu ruhlar mutlaka su iyisine hediye sunmalı, suya bir şey atmalıdırlar” (s. 73-74).

Eski Türk inançlarında Çay Ninesi (Su Anası=Su Sahibi) kendisine saygısızlık yapanlara kötü davranır. Bu tür davranışlarda bulunanları suya düşürür ve ölümüne bile sebep olabilir. Bu nedenle Azerbaycan Türklerinde ve diğer Türk boylarında suya çok bakılmaz. Bakarlarsa Çay Ninesi o kişinin başını döndürür ve gözlerini karartır (İvgin, 2013, s. 16). Yakutlarda su iyisi Ukula Toyonöür suların kirletilmesine kızar. Moğollarda da Basalgan adlı bir nehir tanrısı vardır (Uslu, 2017, s. 53, 203). Çağlar (2008) ayrıca suyun koruyucuları hakkında şu bilgileri de vermektedir:

“Moğol-Buryatlarda su iyisi ‘Uhun Ecen’ olarak bilinir; Kırım Tatarlarının mitolojik inançlarında ‘Su Anası’ adı ile bilinen çeşme, pınar koruyucusu su iyisi olarak karşımıza çıkar. Azerbaycan'da ‘Subaba’ veya ‘Sucaeddin’ adıyla bilinen su koruyucusu pınarların kirletilmesini, tahrip edilmesini önler; yasağı bozanları cezalandırır. Kazan Tatarlarında Höbbî, Harezmi Özbeklerinde Ananklar su iyisi olarak tanınmaktadır. Anadolu ise Gaziantep'te ‘Pir Avuk’, Kars'ta ise ‘Su Kızı’ veya ‘Su Perisi’ olarak bilinen güzel bir varlığın suyu koruduğuna inanılır” (s. 86).

Türklerde Nevruzda su kenarına gitmek ve kaynağın üzerinden atlamak, suya girmek, su içinde oyun oynamak, suya dilekte bulunmak, su falı bakmak, suya eşya atmak, evlerin

önlerini yıkamak yapılan uygulamalar arasındaydı. Ayrıca bazı bölgelerde Hıdırellez dilekleri denize yahut suya atılabilmektedir (Gezgin, 2016, s. 81, 100). Yine Türk inanışlarında ilk defa su doldurmaya giden gelin Su anasına adak için demir para atar. Suyun üzerinden geçenler suya dua ederler (İvgin, 2013, s. 16). Yakut mitolojisinde ırmak tanrıçası Anadolu'daki Aka adlı ırmak tanrıçasıyla benzerlik gösterir. Moğollarda Eke Hatun (Aka) Hatun bir ırmak tanrıçasıdır ve suların içinden çıkarak Tanrı Kayra'ya ilham vererek, Tanrı Ülgen'e yaratma emrini verdiği söylenen deniz tanrıçası Ak Ana'nın özelliklerini taşır. Bunun dışında Türk mitolojisinde Ak Ata adlı bir deniz tanrısından, Ardov adlı bir su cininden, Basaman adlı bir deniz tanrısından, Bollah adlı bir su tanrısından da bahsedilir. Bunun yanı sıra Ödüget Han adlı akarsu tanrısından, akarsuların koruyucu ruhu Ögüz İyesi'nden su tanrıçası Su Ana'dan, su tanrısı Su Ata'dan ve göl tanrıçası Kemiskan Hanım'dan da bahsedilmektedir (Uslu, 2017, s. 168-169, 203, 210, 291, 304, 349). Murat Uraz (1994) konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Kıpçak'lar ırtış ırmağını tanrı tanımışlardır. Yenisei'liler Tom ve Kem ırmaklarını kutsal sayarlar. Tamarmara nehrinin de Eti'lere göre Sulikatte adında bir tanrısı vardır. Kumarbi efsânesinde de Dicle nehri (Aranzah) adı ile bir tanrı olarak geçer. Müren denizi diye efsanelerde yer almış bir de denizden bahsedilir. Karanlıklara gömülü Kaf Dağının etrafını da kimsenin kıyısını görmediği bir denizle çevrilmiştir” (s. 182).

Bir Altay efsanesinde ise sudan başka, her şeyden önce bir beyaz kuğu görülür. Bu kuğu gagası ile suların altından çıkardığı toprağı suların üzerine serper ve karalar meydana gelir (İvgin, 2013, s. 11). Buna göre ilk önce deniz sonra ise kara oluşmuştur.

2.6.1. Sular ve Tufan Miti

Hikmet-nâme'de şehirlerde olduğu gibi sularda da sürekli bir döngü olduğu ifade edilir. Suların mitolojisi anlatılırken neredeyse tüm milletlerin ilk yaratılan unsuru su olarak kabul ettiklerinden bahsedilmişti. Bu durum *Hikmet-nâme*'de de aynı şekildedir. İbrâhîm bin Bâlî, suyun yaratılışını şöyle anlatmaktadır:

Hudâ bir zerreden yaratdı mâyı

İşidüp mâ-yı kudretten nidâyı (b.521)

Revâna oldu vü geldi sarîra
Ki tesbîh itdi Hallâk-ı habîra (b.522)

Suyu yaratan yaratıcı onu yaşam için yaratmış, bitkilerin büyümesi için vasıta eylemiştir. İbrâhîm bin Bâlf *Kur'ân*'daki *Mine'l-mâ'e külle şey'in hayy*⁸ "Diri olan her şeyi sudan meydana getirdik" (*Kur'ân-Enbiyâ* 21/30) ayetini delil olarak göstererek görüşlerini desteklemektedir:

Sebeb kıldı Hak anı bu hayâta
Vasîta eyledi neşv-i nebâta (b.523)

Bu söze isteseñ bürhân ü huccet
"Mine'l-mâ'e külle şey'in hayy"dür âyet (b.524)

Aynı şekilde yine bir hadise göre yeryüzünde ilk olarak su yaratılmış, daha sonra yeryüzü meydana gelmiştir. Yaratılanlar ilk başta sıvı iken daha sonra katılaşmıştır (And, 2018, s. 77). Bu durumdan *Hikmet'nâme*'de de bahsedilir:

Var-ıdı bir mu'azzam pâk cevher
Mudî ü lâmi' ü şeffâf u enver (b.474)

Yog-ıdı hilkatine anuñ bidâye
Geçürdi-y-di zamânı bî-nihâye (b.475)

Allah'ın suya bakmasıyla bu cisim erimiş, dalgalanan bir deniz olmuştur. Bu denizlerin dumanından da gökler yaratılmıştır:

⁸ Atıfta bulunulan *Kur'an-ı Kerim* ayeti için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an-ı Kerim Meâli*'nden yararlanılmıştır. Buradaki göndermede ve çalışmadaki diğer göndermelerde ilk sayı sure numarasını, ikinci sayı ise ayet numarasını ifade etmektedir.

Nazar kıldı aña bir kerre vehhâb
Eridi heybetinden oldı çün âb (b.476)

Deñiz oldı vü bes itdi temevvüc
Tehezzül eyledi kıldı teheyüç (b.477)

Duhânından o bahruñ kudrete bak
Semâvâtı yaradı Bâri Hallâk (b.479)

İbrâhîm bin Bâlî sular hakkında bilgi verdiği kısımlarda en çok sulardan meydana gelen denizler üzerinde durmuştur. Bu nedenle denizler⁹le ilgili daha detaylı bilgi verilmeden önce denizlere ilişkin bazı mitolojik, sembolik durumlardan bahsedilerek Tufan miti ve anlatılarının mitolojideki ve *Hikmet-nâme*'deki yerinden bahsedilecektir.

Eserde denizler üzerine bazen şehirler kurulduğu, bazen de bu şehirlerin sular altında kaldığı belirtilir. *Hikmet-nâme*'ye göre şehirler gezen Hızır, bayındır bir şehri bir zaman yıkılmış halde görür, daha sonra burayı deniz olmuş görür:

Rivâyetdür ki Hızır ehl-i kerâmet
Meger ol arayı kerrât u merrât (b.4017)

Gehî deryâ gehî pâyân görüpdür
Gehî âbâd u ki vîrân görüpdür (b.4018)

Gelüp gitmeg-ile devr-i zamânı
Gine bir şehr olmuş görür anı (b.4019)

⁹ *Hikmet-nâme*'deki denizler için daha detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmada 2. ve 3. Bölümlerdeki "Denizler" alt başlığı.

Hikmet-nâme'de karaların deniz ve sahillerin oluşumu anlatılır. Karanın ikiye bölünmesinden ya su ya ateş çıkar. Daha sonra depremlerin oluşumundan bahsedilir. Mitolojilerde tanrı ve tanrıçaların kızdıklarında ya da bir ders vermek istediklerinde deprem meydana getirdiği görülür. Gezgin, Yunanların depremlerin denizlerin deviniminden geldiğini düşündükleri için deprem yaratan tanrı Poseidon'dan sakındıklarını ifade eder (Gezgin, 2016, s. 11). Wilkinson, Japonların depremleri fırtına tanrısı Susano-O'nun yaptığını düşündüklerini belirtir (Wilkinson, 2011, s. 25). Depremlerden kaynaklı büyük tufanlar da meydana gelebilir. Tufanlara bakıldığında da bir uyarı ya da ceza düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. *Hikmet-nâme*'de de meydana gelen depremlerin nedeninin insanların davranışlarında görülen değişimler olduğu, yeryüzü zulüm tuttuğu, merhametli davranan kalmadığı için deprem olduğu söylenmektedir:

‘Aceb mi zelzele olsa cihânda
Ki tegyîr oldu ahvâl-i zamânda (b.4080)

N'ola zâhir olursa her ‘alâyim
Ki tutdı yir yüzün cevri-i mezâlim (b.4081)

Revâdur mülk içine düşse eklâf
Ki kalmadı mülûk içinde insâf (b.4082)

Melikler milketde eylemez dâd
Yıkıldı ‘adl evi zulm oldu âbâd (b.4083)

İbrâhîm bin Bâlî, depremin Allah'ın kullarına bir uyarısı olduğunu ifade eder:

İderler zelzele kâvler bilâda
Meger tenbiyyedür Hakk'uhn ‘ibâda (b.4061)

Daha sonra Antakya şehrinde Allah'ın emri ile bir deprem olduğu ifade edilir:

Meger Antâkiye şehrine bir sâl

Olur Hakk emri-le bir cezb-i zelzâl (b.4072)

İbrâhîm bin Bâlî, dünyanın yetmiş kere bayındır hale getirilip, Tufan'la tekrar eski haline geldiğini söylemektedir:

Kelîmu'llâh dimiş durur muhakkak
Ki dünyâyı meger yitmiş keret Hak (b.4020)

Bu âdem oğlu-la ma'mûr idüpdür
Dönüp tûfân-ıla makhûr idüpdür (b.4021)

Azgar Denizi'nde bulunan bir şehrin yeri de yine Allah'ın öfkesi neticesinde deniz olmuştur:

Ki ol bahra yirinde mâ-tekkaddüm
Var-ıymış bir ulu şehir-i mu'azzam (b.5089)

Olara irişüp hışm-ı Hudâ'nuñ
Yire geçmiş yiri bahr olmuş anuñ (b.5090)

Daha öncede değinildiği üzere denizlerin uzayıp kısılmasında Ay'ın çekimi ve burçların etkisi önemlidir. İbrâhîm bin Bâlî, Güneş'in Balık (Hût) burcuna vardığında, Başak (Sünbüle) burcunun İkizler (Cevzâ) burcundan ota geçtiğinde, Hint Denizi'nin çoşup dalgalandığını söylemektedir. Yine benzer bir şekilde Güneş, önce Terazî (Mizân) burcuna gelerek daha sonra Yay (Kavs) burcuna vardığında ise Hint Denizi'nin acısı, dalgası azalır, deniz sakin olur:

Meger güneş gelicek burc-ı hûta
Geçince sünbüle cevzâdan ota (b.4416)

Teheyyüc eyler artar ıztırâbı
Temevvüc kılur iner cümle anı (b.4418)

Gelicek şems mîzâna mukaddem
Geçüp vardukda kavs burcına hem (b.4420)

Meger ol demde kılmaz ıztırâbı
Oturur mevc sâkin olur anı (b.4422)

Sular söz konusu olduğunda Tufan miti mutlaka söz konusu edilir. Yaratıcı etkisi bulunan su, Tufan miti ve anlatılarında karşımıza yıkıcı etkisiyle çıkar. *Hikmet-nâme*'de Büyük Tufan'a geniş bir yer verilmiştir. Bu miti daha iyi anlamlandırabilmek için öncelikle bu mitin mitolojilerdeki yeri ve öneminden bahsetmek gerekir. “Bütün milletlerin mitolojilerinde ortak olan motifler mitlerin aynı kaynaktan çıktığının işareti sayılmıştır. Şüphesiz bu müştereklikte bütün dünyayı etkileyen çok büyük olan olayların etkisi de olmuştur” (Tökel, 2016, s. 12). Donna Rosenberg, dünya mitolojilerinde ilk ana babanın sıklıkla gökyüzü ve yeryüzü tanrıları olması, ilk insanların genellikle ağaç, kaya, bitki çamur gibi yeryüzü öğelerinden yaratılması gibi ortak konular olduğunu belirterek, bu konulardan birinin de tufan olduğunu söyler. Buna göre Tanrılar ölümlülere ait dünyayı en az bir kez tufanla yok ederler. Böylelikle evrene ölümden sonra yeniden doğuş gelir (Rosenberg, 2003, s. 18). Nimet Yıldırım (2008) dünya mitolojilerinde ortak konular olduğunu söyleyerek Tufan mitinden şu şekilde bahseder:

Yaratılış efsanesinden sonra en önemli mitolojik gelişmelerden biri olarak kabul edilen ve gerçekleşmesinin ardından da dünyanın ikinci bir hayata başladığı tufan miti, neredeyse bütün ulusların inanışlarında birtakım farklılıklarla da olsa yer alan ortak bir gelişmedir. Tufan aynı zamanda varlık âleminin su unsurundan yaratılması gerçeğiyle de yakından ilişkilidir” (Yıldırım, 2008, s. 688).

Neredeyse her kültürde Tufan miti ile ilgili anlatılar yer alır. “Tufan miti, cezanın ve ikinci şansın mitidir. Tufan kahramanı, yeni ‘ilk’ insandır. Yaratım eski dünyada ölür ve yenisinde yeni ilksel anaç suların, selin sularında doğar” (Leeming, 2018, s. 329). Tufan efsanesinde kurtulan bir ya da birkaç kişi olur ve yeni bir hayata başlar. Nuh Tufanı en bilindik olanıdır. Kutsal kitaplarda da geçen Tufan, Nuh peygamberin üzerinden anlatılır (Özdem, 2019, s. 78). James George Frazer, tufana ilişkin genel anlatıların Güney Asya'da öne çıktığını, fakat dikkat çekici bir biçimde, Doğu, Orta ve Kuzey Asya'da bulunmadığını söylemektedir (Frazer, 2020, s. 281). Nuh Tufanına benzeyen bir başka

Tufan hikâyesi Sümerlerin *Gilgamiş Destanı*'nda da geçer (Özdem, 2019, s. 78). Frazer, Tufan efsanesinin Sümer yorumunun *Gilgamiş Destanı*'nındaki ayrıntılı yorum ile bağdaştığını tek temel farklılığın kahramanın isminde olduğunu söylemektedir. Nuh'a *Gilgamiş Destanı*'nda Atra-Hasis bazen de Utnapiştim adı verilmektedir (Frazer, 2020, s. 29, 32). “Sümer mitolojisinde Utnapiştim olarak geçen kahramanın adı Babil versiyonunda ise Ziusudra'dır” (Gezgin, 2016, s. 69). Frazer, efsanenin kökeninin ise Babil ya da Sümer efsaneleri olarak ileri sürüldüğünü ancak anlatılardaki benzerliklerin kahramanın kimliğini meşrulaştırmak için yeterli olmadığını ifade etmektedir (Frazer, 2020, s. 283- 284). Leeming (2018) Sümer mitolojisindeki tufan anlatılarına dair şunları söylemektedir:

“Sümer mitlerinin günümüze ulaşan kısımları bize tanrıların insanları bir tufan yollayarak cezalandırdığını anlatır. Sadece iyi kalpli kral Ziusudra ve muhtemelen bazı destekçilerinin canına kıyılmamıştır. Fırtınadan sağ salim çıkması için, Enki'nin bir gemi inşa etmesini söylediği Ziusudra, tufan esnasında gemisinde hayatta kalmayı başarır” (s. 37).

Tufan mitlerine bakıldığında tufana sebep olan şey ya insanların yanlış davranışları ya da çoğalmalarıdır. Bu gibi durumların sonucunda tanrıların kızarak insanlığı cezalandırmak istedikleri görülür. “İnsanlar açısından, suya batmanın ölümle eşdeğer bir anlamı vardır ve kozmik düzlemde dünyayı yaşam kaynağı okyanusun içinde eriten felaketle (tufan) eşdeğerdir” (Eliade, 2003, s. 202). Yozlaşmış kavimlerin tufan suyuyla örtülerek arınması ve geriye kalan inançlı kişilerden bir dünya düzeni kurulması inancı diğer milletlerin eskatoloji mitlerinde de görülür (Yaşa, 2019, s. 683). Yunan Tufan mitosuna göre insanların çoğalmasından rahatsız olan Zeus onları tufan ile yok etmeye karar verir. İnsanları yaratan Prometheus, kendi oğlu Deukalion ve kardeşi Epimetheus'un kızı Pyrra'ya bir gemi yapmalarını söyler. Zeus bir tufanla insanlığı yok ettiğinde teknede bulunan Deukalion ve Pyrra bu felaketten kurtulur (Gezgin, 2014, s. 186). Yunan mitolojisinde bir Tufan miti daha anlatılır. Buna göre Zeus ve Hermes Philemon ve Baukis adlı bir çiftin evinde ağırlanırlar. Bu çiftin yoksul olmalarına rağmen misafirlerini büyük bir nezaketle ağırlamaları üzerine Zeus bu çifti ödüllendirerek bu iki ihtiyarı tufandan kurtarır (Gezgin, 2016, s. 54).

Hint mitolojisinde Nuh karşımıza Manu olarak çıkar. Matsya, Manu'ya bir tufan olacağını söyleyerek onu uyarır. Manu'ya bir tekne yapmasını, tekneyi tahıllarla ve canlı varlıkların temsilcileriyle doldurmasını söyler. Sular çekilmeye başlayınca kadar Manu'ya rehberlik eder (Jeeming, 2018, s. 206).

Filipin tufan mitosunda tanrı Wigon bir tufan yaratmış ve bundan sadece iki insan kurtulmuştur. Kuzey Asya tufan mitosuna göre ise insanların çoğalmasından rahatsız olan tanrılar bir tufanla onları yok etmek istemişlerdir. Tufandan birçok insan ve hayvan kurtulmayı başarmıştır (Gezgin, 2014, s. 185). Çingene mitolojisinde Tufan mitosu şu şekilde geçer: Altın Çağ zamanında hiç ölümün olmadığı bir zamanda yaşlı bir adam, yaşlı bir çiftin evine misafir olur. Dokuz gün sonra döneceğini söyleyerek onlara bir balık bırakır ve balığı kendisi dönene kadar yememelerini tembih eder. Bu tembihi unutan çift balığı kızarttığı anda gök kararır, yağmur yağar ve kadın ölür. Dokuz gün sonra geri dönen yaşlı adam kadının kocasına yeniden evlenmesini, bir gemi yaparak karısını, her hayvandan bir çifti, bitki tohumlarını alarak gemiye binmesini söyler. Adam söylenenleri yaparak kurtulmayı başarır (Gezgin, 2016, s. 127).

Mısır Tufan mitosunda ise tanrı insan soyunun günah işlemesine sinirlenir. M.Ö. üçüncü bir yılın sonuna ait bir mit ise insanlığın Ra'ya bir komplo düzenlemesi üzerine Ra'nın gözünün insanları yok etmek üzere bir gazaba başladığını söylemektedir. Ra merhamet edip gözünün yarattığı bu gazabı durdurmaya karar verir. Mısır tarlalarına bira akıtır, gözü sarhoş olur. Böylece insanlar kurtularak yeni bir hayata başlar (Leeming, 2018, s. 69). Çin Tufan mitinde su tanrısı Gonggong, bütün nehirleri toplayarak dünyayı su altında bırakır. İskandinav mitolojisinde buz devi Ymir öldürülür ve onun kanında Bergelmir ve karısı hariç herkes boğulur. Bergelmir ile karısı tekne yaparak selden kurtulur. Maya mitolojisinde tahtadan yapılmış insanlığa son vermek için bir tufan yollanır. İnka Tufan mitine göre ise Viracocha dev ırkını yok etmek için bir tufan göndermiştir (Leeming, 2018, s. 187, 226, 277, 287).

İran/Elam Tufan mitosuna göre ilk insan Yima Tanrı Ahuramazda'nın emriyle insan yaratmakla görevlendirilmiştir. Fakat o kadar çok insan yaratır ki dünyaya sığmaz. Ahuramazda, sonunda insanları yok etmeye karar verir. Yima'dan bir sığınak yaratarak içine erkek, kadın, hayvan ve bitki tohumları koymasını söyler. Soğuklar son bulduğunda sığınakta bulunanlar sığınaktan çıkarak yeryüzünü doldururlar (Gezgin, 2014, s. 182, 185). İran mitolojisine göre Cemşîd soyunu ve hayvanları kar felaketinden korumak için Vercemkerd'i yaptırıp, bu varlıkları orada saklamıştır (Yıldırım, 2008, s. 688).

Türk mitolojisinde ise Verbitski tarafından Altay Türkleri arasında tespit edilen bir Tufan efsanesi aktarılır. Buna göre Nama adlı meşhur bir adam vardı. Tanrı Ülgen ona bir tufan kopacağını, insanoğlu ve hayatını kurtarmak için gemi yapmasını emretti. Nama üç oğlu ile birlikte gemi yaptı. Tufan başladı. Gök ve sudan başka hiçbir şey görünmedi. Tufan bittiğinde Nama bir karga gönderdi, dönmedi; saksağan gönderdi, o da dönmedi. Güvercin gönderdiğinde ise güvercin gagasında bir dalla geri döndü. Nama kurtulduklarını anladı. Diğer gönderdiği hayvanların leş yediklerini öğrenince onları lanetledi. Güvercini sadık hizmetçisi olarak ilan etti. Tufandan sonra Nama, Yayaçı (Yaratıcı) ve Yayık (Tufan Han) adıyla anıldı (Erdem, 2018, s. 184).

Nuh Tufanı'ndan *Tevrat* ve *İncil*'in bir kısmında da bahsedilir *Kur'an-ı Kerim*'de ise çeşitli surelerde geniş bir biçimde ayrıntılandırılmıştır (Gezgin, 2016, s. 88). Nuh, Allah'a inanmayanları Allah'a inanmaya çağırılmış ancak onlar onun çağrısını kabul etmeyince Nuh, Allah'tan kötülöklere dalan hiç kimseyi sağ bırakmamasını istemiştir. Allah bir tufan olacağını söyleyince Nuh, Allah'ın emriyle bir gemi yapmaya başlamıştır. Nuh'a her cins yaratıktan birer çift alması emredilmiştir. Nuh bunlarla beraber kendisine inananlarla birlikte, Âdem ile Havva'nın kemiklerini de alarak gemiye binmiştir. Gemiye binenlerin sayısının seksen olduğu söylenmektedir. Kırk yıl süren çalışmalarla tamamlanan gemi üç katlıdır. Birinci kat hayvanlar, orta kat insanlar, üçüncü kat ise kuşlar için hazırlanmıştır. Rivayetlere göre geminin yedi katlı olduğu da söylenmektedir (Yıldırım, 2008, s. 556). Tufanın çok şiddetli olduğu, dağların tepesinden yükseldiği, her yeri suların kapladığı ifade edilmektedir. Güneş ve Ay'ın karararak her yerin karanlıkta

kaldığı, yağışın kırk gün sürdüğü, her şeyin toprağa gömüldüğü anlatılmaktadır (And, 2018, s. 112). Dünyayı dolaşan gemi Tanrı'nın emriyle su düzeyi inmeye başlayınca bir dağın tepesinde durur. Cudi Dağı'nda bir ay kalır, sular kuruyunca gemidekiler aşağı inerek kurtulurlar (And, 2018, s. 112-113). *Hikmet-nâme*'de de Tufan'dan bahsedilmektedir. *Hikmet-nâme*'ye göre Nuh, kavmi üzerine bir tufan diler ve Allah'ın izniyle göklerden sular boşalır:

Kaçan kim Nûh kavmi üzre Sübhân
Diledi hışm idüp akıtdı tûfân (b.4096)

Buyurdi göge yagdurdi suyını
Tefeccür kıldı yirlerüñ 'uyûnı (b.4097)

Gökten, topraktan sıcak su akar. Baştanbaşa doğu ve batı sularla dolar. Dünyayı denizler kaplar, dağ, taş ve çöl birbirine karışır:

Ki sovuk su-y-ıdı yagan semâdan
Hem issi su-y-ıdı çıkan seradan (b.4098)

Şu deñlü yagdı göklerden bu emtâr
Revân oldı virdi çıkdı enhâr (b.4099)

Ser-â-ser yir yüzi şarka vu garba
Pür oldı su-y-ıla tahtâ vu fevkâ (b.4100)

Cihânı ser-te-ser gark itdi deryâ
Berâber oldı tag u taş u sahrâ (b.4101)

Hikmet-nâme'de o gün suyun dağlar başından itibaren otuz arşın yükseldiği söylenir:

Gelürdi 'umkı sunuñ dirler ol gün
Yüce taglar başından otuz arşun (b.4102)

Hikmet-nâme'de Nuh'un altı ay gemi ile seyahat ettiği, yeryüzünde ne kadar hayvan cinsi varsa hepsinin yok olduğu ifade edilir. Allah'ın izniyle sular çekildiğinde Nuh'un her yeri boşalmış olarak gördüğü anlatılır:

Pes altı ay sefîn-ile temâmet

Neciyu'llâh Nûh itdi seyâhat (b.4104)

Ne varsa yir yüzinde cins-i hayvân

Garîk ¹⁰oldı o tûfân-ıla yik-sân (b.4105)

Buyurdı Hak Ta'âlâ bu zemîne

Temâmet suyını bal' itdi gine (b.4106)

Nazar kıldı cihâna Nûh oldı

Boşalmış gördi ehlinden bu 'âlem (b.4107)

Hikmet-nâme'de Tufan anlatılırken bir devden bahsedilir. Berk Yüksel'in de ifade ettiği gibi birçok farklı kültürün efsane ve mitolojisinde, masallarında yer bulan doğaüstü yaratıklar olan devler genellikle insan görünümünde fakat anormal derecede büyüklükte ve çok kuvvetli olarak tasvir edilmiştir (Yüksel, 2019, s. 76). Üc bin Unuk'da *Kur'ân*'da geçmeyen *Tevrat*'ta iki yerde geçen *Tevrat*'taki adı Og olan bir devdir (And, 2018, s. 167). “Rivayetlere göre Nuh ile Musa peygamber devirleri arasında 3600 yıl yaşamış zalim bir mitolojik şahsiyettir. İsmi ‘Üc b. el-A’nak, ‘Anak veya ‘Ük şeklindedir” (Usta, 2015, s. 53). Bu devin, yatağının demirden olduğu, boyunun dokuz arşın, eninin dört arşın olduğu söylenmektedir. *Taberî Tarihi*'nde de onun iriliği anlatılmaktadır. Kaynaklarda Üc'un bulutlardan su içtiği, denizin dibinde yürüdüğü, denizden balina çıkartıp güneşte kızarttığı anlatılmaktadır. Ağladığında gözyaşları nehir gibi akmakta, bir yemekte iki fil yemekte ve yılda iki kez uyumaktadır. Hz. Nuh onu gemiden kovmuştur. Tufan onun diz kapaklarına kadar gelirdi. Tufanın yok edemediği tek devdi (And, 2018, s. 167-168).

¹⁰ Bu kelime mesnevide “arîk” şeklinde yazılmıştır ancak yazım hatası olduğu düşünüldüğünden anlama uygun olan “garîk” şeklinde düzeltilmiştir.

‘‘Efsane olduğu için bazı rivayetlerde Allah’a ve peygamberlere isyan eden fakat bazılarında ise onlara yardım eden bir Âc tipi çizilir. Tûfan hadisesinde ölmemesine Hz. Nûh’a gemi yapımında yardım etmesi sebep gösterilir’’ (Şentürk, 2016, s. 73). *Hikmet-nâme*’de de ‘Ûc bin Unuk’un bedeninin katran gibi olduğundan, uzuvlarının büyüklüğünden ve boyunun uzunluğundan bahsedilmektedir:

Meger bir kimse vardı âdemi zâd
Aña dirlerdi ‘Avc ibn ‘Unuk ad (b.6034)

Bedende zift-idi a’zâda gürbüz
Büzürg ü ‘âli san kim kûhu'l-Bürz (b.6035)

Dirâz-ıdı begâyet kaddı anuñ
İrürdi başı ucına havânuñ (b.6036)

İbrâhîm bin Bâlî, bu devin Tufan suyu içinde gezdiğini, suyun ancak dizlerine kadar çıktığını söylemektedir:

Şol-ıdı kâmeti tûlına fermân
Ki dirler ol kimesne devr-i tûfân (b.6037)

Yürürdi âb-ı tûfân içre her sü
Dizine çıkarmaz-ıdı anuñ ol su (b.6038)

Eserde ‘Ûc’un denizlerden balık tutup güneşte pişirdiğinden, denizde ve karada yürüdüğünden, zorbalık yaptığından da söz edilir:

Deñizlere girüp seyrân iderdi
Kenârından kenârına giderdi (b.6039)

Deñizlerden balıklar düşerdi
Semâda şemse tutup bişürürdi (b.6040)

Katı cebbâr-ıdı fi'l ü 'amelde
Fesâd iderdi varup her mahalde (b.6041)

Yürürdi yir yüzinde bahr u berr ol
Kılurdi ne dirlerse bî-hazr ol (b.6042)

Ûc' un babasının Hâbil'i öldüren Kâbil, annesinin ise Kâbil'in kız kardeşi Anâk olduğu kabul edilmektedir (Bozkurt, 2012, s. 34). Âdem kızı Anâk'ın Ûc'u zina mahsulü olarak dünyaya getirdiği ifade edilmektedir (Karasakal, 2012, s. 52). "Mes'ûdi'nin rivâyetine göre onun annesi erkek kardeşi olmaksızın doğmuş bir bayandır ve yeryüzünden zinayı ilk yayan kadındır" (Usta, 2015, s. 53). *Hikmet-nâme*'de de Ûc'un annesi Unuk'dan bahsedilir. Onun acayip yaratılışlı olduğu, cinlere benzediği ifade edilir. Bedeninde iki başının, elinde yirmi parmağının olduğu, kılıç ayarında iki tırnağının bulunduğu söylenir:

Dahı var-ıdı 'Avc'uñ bir anası
'Unuk dirlerdı adına enâsî (b.6055)

Meger âdem ata kız-ıdı ol
'Acâyib hilkat-ıdı şöyle kim gûl (b.6056)

İki başı var-ıdı bir cesedde
Yigirmi barmagı hem iki yedde (b.6057)

Dahı her barmagında iki zıfrı
Gelürdi her biri bir tîg-ı kadrı (b.6058)

İbrâhîm bin Bâlî, Unuk'un Hz. Âdem'e yeryüzünde ilk isyan eden olduğunu, şeytanları ele geçirdiğini söyler:

Bu oldı yir yüzinde ilk 'âsî
Fücûr izhâr kıldı itdi 'âsî (b.6059)

Atamaz Âdem'e "salli ve sellem "

Hudâ virmiş-idi bir ism-i a'zam (b.6060)

K'aña mahkûm olurdu cin her gâh

Ugurladı ol ism 'Unuk nâ-gâh (b.6061)

Şeyâtini anuñla kıldı teshîr

Ol itdi evvelâ a'mâl-i teshîr (b.6062)

Ûc'un ölümüne ilişkin de çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Nebi Bozkurt (2012) bunlardan birini şu şekilde anlatmaktadır:

“Ûc, Firavun'un kızını almak için dev gibi kayalarla Benî İsrâil yurdunu yok etmek ister, fakat Allah oraya hüdhüd kuşunu gönderir ve hüdhüd büyük bir taşı oyarak Ûc'un boynuna geçirir, daha sonra da onun beynini oyar. Bu sırada 20 zirâ boyundaki Mûsâ, 20 arşın zıplayarak 20 arşın boyundaki asâsı ile Ûc'un ancak topuğuna erişebilir ve onu öldürür” (s. 35).

Bu durum farklı kaynaklarda değişik şekilde anlatılır. Ûc'un İsrailoğullarını yok etmek için bir kayayı söktüğü, karıncaların dağı delmesiyle kayanın boynuna geçtiği, bunu gören Mûsâ'nın 12 arşın boyunda bir balta alarak 10 arşın zıplayıp onu ancak topuğundan vurarak öldürüldüğü de anlatılır (Bozkurt, 2012, s. 35). Yine Ûc'un bir dağı Musa'nın ordusu üzerine atacakken bir kuşun taşın ortasına un ektiği ve dağın Ûc'un boynuna geçtiği ifade edilir. Unuk boyun demek olduğundan adı Ûc ibn Unuk kalmıştır. Kaburga kemiklerinden Fırat Nehri üzerine köprü yapıldığı söylenmekle beraber bunun dışında ölüsünün Nil Nehri üzerine köprü olduğu da ifade edilmektedir (İvgin, 2013, s. 43-44; 46).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde Ûc'un ölümü şöyle anlatılmaktadır:

“Ḥaqq te'âlâ ebâbile emr eyledi ve kuvvet halk itdi. Varup fi'l-hâl minķarı ile ol büyük tağı deldi. 'Ûc, taḥrîk itdükde boğazına halka gibi geçdi. Pes Cebrâ'îl, Mûsâ 'aleyhi's-selâma haber virdükde Mûsâ daḥı 'aşâ ile ayağını darb eyledükde 'aşâ su'bân olup ol kadar gaşş itdi ki taḥammül mümkün olmayup fi'l-hâl düşdi. Mûsâ

‘aleyhi’s-selām tekrār ɗarb idüp ƙatlı eyledi. İki sâķı çoķ zamân Nîl üzerene cısr oldı’’
(Koçoğlu, 2020, s. 350).

Ûc’un boynuna kaya geçmesi hadisesine *Hikmet-nâme*’de de yer verilir. Ûc’un İsrailoğullarını katletmek için bir dağdan büyük bir taş kopardığı, fakat kayanın gerdanına geçtiği anlatılır:

Haberdür söylemişdür ehl-i tenbîh
Benû İsrâyl'e dir olıcak tîh (b.6044)

Çü ‘Avc ibn-i ‘Unuk görmüş o kavmı
Olaruñ iylemiş katline ‘azmi (b.6045)

Koparmış bir cebelden bir ulu taş
Gelür ol kavm cem’ine şâbâş (b.6046)

Getürmüş başı üstine o sengi
Dilemiş ide ol kavm-ıla cengi (b.6047)

Çü geçdi gerdanına ‘Avc’uñ ol seng
Görüp katline Mûsâ kıldı âheng (b.6049)

Musa’nın on arşın yüksekliğindeki asası Ûc’un ancak damarına erişir böylece Hz. Musa Ûc’u öldürür ve herkes kurtulur:

‘Asâ-y-ıla gelüp ta’n itdi anı
Anuñ bir zahmı-y-ıla oldı fâni (b.6050)

Haber virmiş durur ehl-i rivâyet
Ki on arşun-ıdı Mûsâ’ya kâmet (b.6051)

Hem on arşun-ıdı dirlere ‘asâsı
Dahı saçardı on arşun kıyâsı (b.6052)

Bu deñlü ‘ulv-ile ucı ‘asânuñ
Meger ‘urukuna irişdi anuñ (b.6053)

Helâk itdi anı ol yirde Mûsâ
Halâs oldı elinden ehl-i dünyâ (b.6054)

Sulardan meydana gelen denizler, nehirler, göller, su kaynakları içerisinde bulunan ilginç canlılar, bitki ve deniz hayvanlarıyla da gizemli bir görünüm arz etmektedir. Bu unsurların bulunduğu mekânlar olağanüstü durumların yaşanabileceği yerlerdir. *Hikmet-nâme*’de yedi büyük deniz anlatıldıktan sonra bu denizlerdeki acayipliklerden bahsedilir. *Hikmet-nâme*’de denizler, nehirler, göller su kaynakları ve kuyularla ilgili olarak anlatılanlar *Acâ’ibü’l mahlûkât* adlı eserlerle benzerlik göstermekle birlikte Mustafa B. Ali’nin *Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân* adlı eseriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde de Mustafa B. Ali’nin *Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân* adlı eseri ile Ahmedî’nin *İskendernâme* adlı eserinden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

2.6.2. Denizler

Eskiler dünya üzerinde yedi deniz olduğuna inanmaktaydı. “İslam öncesi ve sonrası dönemlerde Araplar yedi denizin varlığına inanırlardı. Hintliler de aynı inanıştaydı” (Yıldırım, 2008, s. 365). Dünya üzerindeki denizler “Burhân-ı Kâti’a göre. Çin Denizi, 2. Magrib Denizi (Atlantik), 3. Rum Denizi (Akdeniz), 4. Karadeniz, 5. Taberiyye Denizi, 6. Cürcan (Hazar) Denizi, 7. Fars Denizi (Basra Körfezi) şeklinde sıralanmaktadır. Bunlar arasında Hint Okyanusu anlamına gelen ‘kulzüm-i Hind’ adı zikredilmektedir” (Altun, 2017, s. 16). “Fars edebiyatında heft muhit: yedi okyanus, heft âb: yedi su ve heft bahr: yedi deniz adlarıyla bilinen yedi deniz sırasıyla şu şekildedir: ‘Derya-yı Ahder (aralarında Serendîb adasında bulunduğu çok sayıda ada ve adacıklar bulunan deniz), Ummân denizi, Kulzüm denizi (Kızıldeniz), Berber denizi, Okyanus denizi, Konstantiniyye denizi, Karadeniz’dir” (Yıldırım, 2008, s. 365). Yıldırım, ayrıca bu denizlerin adlarının bazı kaynaklarda farklı geçtiğini ifade ederek bazı denizlere Çin Denizi, Cürcan Denizi

ve Harizm Denizi'nin adlarının da verildiğini ifade etmektedir (Yıldırım, 2008, s. 365). “Üç ana kara, kuşatıcı deniz, yedi ırmak ve dört deniz -Rum Denizi, Hazar Denizi, Kızıldeniz ve Fars Denizi- Eski Dünyanın dağılımında ana coğrafya unsurları olmuştur” (Yakın, 2019, s. 25). İbrâhîm bin Bâlî de dünya üzerinde yedi deniz olduğunu ifade eder:

O deryâlar ki dirler ehl-i dünyâ
Ki vardur yir yüzinde yidi deryâ (b.4212)

İbrâhîm bin Bâlî'ye göre bu yedi denizden biri Çin ülkesinin denizidir. Biri Hint, biri Faris Denizi, biri Kulzüm, biri Cezer Denizi'dir. Diğerleri ise Mağrip ile Zenc Denizi'dir:

Yidi bahrı ki var rû-yı zemînüñ
Biri deryâsıdur iklîm-i Çîn'üñ (b.4249)

Biri Hind ü birisi Fâris'e yem
Biri Kulzüm biri bahr-ı Cezer hem (b.4250)

Biri Magrib deñizidür biri zeng
Bu resme itmiş ehl-i ferheng (b.4251)

Coğrafya anlayışına göre tüm dünyanın çevresinde okyanus olarak nitelendirebileceğimiz Bahr-ı Muhit adında çevreleyici bir deniz bulunmaktaydı (Yakın, 2019, s. 24). “Suda yüzen şehirler, dünyanın harap bölgelerinin dörtte birine karşılık gelecek cin ehli, su üzerinde yüzen ve sonra kaybolan saraylar ve bu denizde acayip ve garip biçimli şeyler görünür” (Yakın, 2019, s. 97). “Coğrafya geleneği içinde Baħr-ı Muħîṭ insanlar için *tehlikeli ve yasak* kalmıştır. Ancak yayılan hikaye ve rivayetlere göre İskender, Hızır a.s., Süleyman a.s. gibi şahıslar bu sulara açılabilmişlerdir” (Yakın, 2019, s. 161). İbrâhîm bin Bâlî, Dünya'nın çevresindeki Bahr-ı Muhit (Büyük Deniz)'den şu şekilde bahsetmektedir:

Rivâyetdür ki dimiş Ka'bu'l-ahyâr
Ki yaratmış cihân içinde Cebbâr (b.4178)

Yidi deryâ biri birinden edhar
Kamusından muhît-i a'zam ekber (b.4179)

Hikmet-nâme'ye göre hikmet ve ilim sahipleri, bu deniz dünyayı çevrelediği için ona okyanus demişlerdir:

Kılupdur ehl-i 'ilm ü ehl-i hikmet
Bu deryâyı muhît-içün rivâyet (b.4181)

Hât itdügi-içün bu cihânı
Muhît-i a'zam oldu bilgil anı (b.4183)

Ulaşılamayan denizler olduğu fikri Zulumât diye anılan karanlıklar ülkesi fikrini doğurmuştur. Buna göre Zulumât insanların bir fikir sahibi olmadığı dünyalara açılıyordu. Dünyayı keşfetmek ve yahut âb-ı hayâtı aramak amacıyla Zulumât'a seyahate çıkan efsanevi kahramanlar bulunmaktadır (Yakın, 2019, s. 25). “Bu su, doğal olarak herkesin ulaşabileceği, her yerde bulabileceğimiz bir su değildir, canavarlarca korunur. Girilmesi zor bölgelerde bulunur, cinlerin ya da tanrıların elindedir” (Eliade, 2003, s. 200). *Hikmet-nâme*'de Bahr-ı Muhit adındaki bu çevreleyici denizin, doğuya kavuştuğunda Zulumât Denizi adını aldığı söylenir:

Cihânı maşrıka buldukda vuslat
Olur adı orada bahr-ı zulmet (b.4189)

İbrâhîm bin Bâlî, karanlık şehirlere giden Zulumât Denizi'nde ne azlık ne çokluk göründüğünü söylemektedir. Kuzey ve batı arasından bu karanlık şehirlere ulaşıldığından bahsederek Zulumât Denizi'ni anlatmaktadır:

Görinmez anda ne kesret ne killet
Anuñ-çün dirler aña bahr-ı zulmet (b.4207)

Şimâl ü garb arasından varur ol
Meger zulmet bilâdına gider ol (b.4208)

Giricek zulmet iklîmine ol bahr
Kılanın bilmez illâ Hâliku'd-dehr (b.4209)

2.6.3. Adalar

Hikmet-nâme'de su altında kalan yerlerde oluşan adalardan ve bu adalardaki acayıplıklardan, dev balıklardan, dev kaplumbağalardan, insan görünümlü yaratıklardan, yarısı balık yarısı insan şeklinde olan deniz insanlarından söz edilir. Farklı bölgelerdeki canlı yaşamı fantastik çağrışımlarla ifade edilir. *Hikmet-nâme*'de denizlerde bulunan adalar önemli bir yer tutmaktadır Bu adalarda bulunan gerçek durumların yanı sıra oradaki ilginç durumlara ve yaratıklara geniş bir yer verilmiştir. Bu adalarda masallarda, efsanelerde ve mitolojilerde gördüğümüz periler, cinler, devler vs. bulunmaktadır. Aynı zamanda bu adalarda sular etrafında oluşan mitlere de rastlanmaktadır.

2.6.3.1.Vâkvâk Adası

Hikmet-nâme'de bahsedilen adalardan biri **Vakvâk Adası**'dir. Vakvâk adası Çin Denizi'nde bulunan Zenc Adalarına bağlı içinde bin altı yüz adanın bulunduğu söylenen bir adadır (Yakın, 2019, s. 85). Coğrafya araştırmacılarının kimine göre bu ada güneyde Hint Denizi'ndedir. Bir kısım araştırmacı ise Afrika'da ya da Çin Denizi'nde olduğunu söylemektedir. Kazvînî gibi yazarlar bu adaların sayısının binden çok olduğunu belirterek bu adadaki efsanevi yaratıklardan da söz ederler. Kimine göre bu ada Irak'ın güneyinde bulunan Komor Adası'na yakındır. Bu adayı bir kraliçe yönetmektedir ve bu kraliçenin etrafında 400 genç bakire bulunmaktadır (And, 2018, s. 310). Bu adanın kimi kaynaklarda Hindistan'da yer aldığı söylenmektedir. İvgin, Hintlilerin Vac adlı bedeni kuğuya benzeyen tanrıçalarının bu ismi kuğunun vak vak sesi çıkarmasından dolayı aldığını ifade etmektedir (İvgin, 2013, s. 160). Saçından asılı duran kadın görünümlü bir meyve bu adada bulunan bir ağaçta yetişir. Bu meyvenin Vakvak sesi çıkarmasından ötürü bu adanın adı Vakvâk Adası'dır (Yakın, 2019, s. 85). Amerika'daki Vakvâk Adası'ndaki

ağacın meyvelerinde güzel cariyeler olduğu rivayet edilmektedir (Gezgin, 2015, s. 183-184). Bu ağacın meyveleri olgunlaşmaya başlayınca genç kızların önce ayakları, sonra bacakları, dizleri ve kalçaları belirmeye başlar. Mart ayında tümüyle beliren bu kızlar saçlarından bağlı oldukları ağaçtan Haziran ayı içerisinde düşerler. Düşerken de vak vak sesi çıkarırlar. Doğu mitoslarında meyveleri küçük çocuk kafası biçiminde tasvir edilen bir ağaçtır. Rüzgâr estikçe çocukların başları birbirine vurduğu için bu ağaçtan vak vak sesi gelmektedir. Bu adada Vakvâk Ağacı dışında dev boyutta balık, kaplumbağa, uçan akrep, ateşte yanmayan kuş ve cinsiyet değiştiren tavşan türleri olduğu söylenmektedir (İvgin, 2013, s. 154-155). *Hikmet-nâme*'ye göre bu adanın civarında bin yedi yüz tane daha ada vardır. *Hikmet-nâme*'de bu adayı bir kadının yönettiği, ona ay yüzlü periler gibi güzel küçük cariyelerin hizmet ettiği ifade edilmektedir:

Hem oldur yâ içinde kıldılar yâd
Meger bir ada vardır Vâkvâk ad (b.4342)

Var anda biñ yidi yüz bellü ada
Tahakküm berzen ider ol bilâda (b.4344)

Görür bir tâc urunmuş ol emîre
Cülûs itmiş bir altundan serîre (b.4347)

Turur hem karşısına bî-had ebkâr
Güzel kızlar kamu şöyle ki akmâr (b.4348)

Nihâyetsüz kenîzek hâne-gîler
Dil ü cân âfeti cânâne kiyler (b.4349)

Güneş görmez yüzini dil-rübâlar
Kamer peyker perîler cân-fezâlar (b.4350)

Hikmet-nâme'de Vakvâk Ağacı'ndan da bahsedilir. Yemişlerinden vakvak sesi işitildiği için ağacın adının Vakvâk olduğu ifade edilir:

Agacı vâkvâkdur ol adanuñ
Anuñ-çün Vâkvâk oldu adı anuñ (b.4355)

Yimişinden anuñ sem' itse âdem
Gelür bir vâkvâk özi her dem (b.4356)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de Vakvâk Adası'ndan bahsedilmekte, bu adanın yöresinde bin yedi yüz ada olduğu ifade edilmektedir. Bu adanın hükümdarı kadındır. Bir sürü gül yanaklı, gonca dudaklı cariye ona hizmet etmektedir. *İskendernâme*'de de bu adada yetişen ağaçtan da bahsedilmekte ve bu ağacın yemişinin vakvak sesi çıkardığı söylenmektedir:

Vardı oradan şâh bağlayup nıtâk
Ol yire k'aniñ adıdur Vâkvâk

Biñ cezîre vardı ol yörede hem
Dağı yidi yüz yaqîn ne biş ü kem

Şehridi ser-te-ser mülk ü diyâr
Çamuya bir 'avretidi şehriyâr

Altı biñ abkâr-ı gül-ruḡ gonca-leb
Hıdmet iderlerdi aña rûz u şeb

Buldı şeh bir ağaç anda bes yüce
Tâze vü ser-sebz ü ḥûb ucdan uca

Ol ağaçda bir 'aceb yemiş biter
Çün tamâm olup yimişi anuñ yiter

Ol yimişden Vâkvâk üni gelür

Bu ne kudretdür bu ne hikmet olur

(Akçay, 1999, s. 96)

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde Vâkvâk Adası'ndan ve bu adada yetişen ağaçtan şu şekilde bahsedilmektedir:

Bu cezîre dağı hadd-i Şîn'dedir. Rivâyet olunur ki Vâqvâk biñ yedi yüz cezîredür ki bir 'avret melik olmuştur. Mûsâ bin Mübârek Sîrâfî eydür, ol cezîreye vardum ve pâdişâhı olan 'avrete mülâkî oldum. Altundan düzülmiş bir serîr üzerine cülûs itmiş ammâ başında altundan muraşsa' tâc, vücûdî 'uryân oturur. Sağ ve şolunda dört biñ ebkâr altun tâclı kıyâm idüp tûrurlar. Her lisânda tercümânları olup mükâleme iderler ve tüccârlara ziyâde ta'zîm ü tevķîr iderler. **Ve şüretuhâ Ve yine** ol cezîrelere vâqvâk tesmiye olunduğı budur ki eşcâr, 'azîme olup ve mîvesi kemâlin bulup kaç' olunduğda mîvesinden vâqvâk şadâsı istimâ' olunur. Ol vilâyet ehâlîsi ol şavtuñ ma'nâsını bilüp tetayyür iderler ve ne dirlerse 'aynı vâkı' olur'' (Koçoğlu, 2020, s. 365-366).

2.6.3.2. Diğer Adalar

Hikmet-nâme'de Çin ülkesinden, Büyük Deniz'de bulunan **Astikun Adası**'na gelen mezhebi ve dini olmayan, güneşe tapan insanlardan bahsedilir. "Çok eski uygarlıklar, özellikle de konar-göçer olmayan kavimler Güneş'i Tanrı sembolü olarak algılamışlardır. O bakımdan zamanla dinî bilgiler saptırıldığından, bir simge özelliğı içeren Güneş, konumundan daha fazla anlam kazanmış ve Tanrı'nın Güneş olarak algılanması düşüncesi öne çekilmiştir" (Bayat, 2015, s. 297). Mezhebi ve dini olmayan, Güneş'e tapan bu insanlar *Hikmet-nâme*'de şu şekilde anlatılmaktadır:

Var andan ilerü yigirmi emyâl

Meger kim bir cezîre çoklık a'mâl (b.4236)

Dimişler ol kûhistân-ı basîte

Düşüpdür fâsıla bahr-ı muhite (b.4238)

Biraz âdem yirinden mülk-i Çîn'ün

Gelüp olmuş mukîmi ol zemînüñ (b.4239)

Cemî' kâfir ü bî-mezheb ü dîn

Güne tapmak durur anlara âyîn (b.4240)

Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân* adlı eserinde bu adadan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Cezire-i Halüs ittifakıdır ki iş bu cezirenin halkı vahşiler gibidir. Üryan yürürler. Ne melikleri var ne de dinleri vardır. Bunlar dahi adam şikâr edip yabancıdendir. Burada altın madeni vardır ve bu cezirede dağ üzümü ve Hindistan kozu ve şeker kamışı çoktur ve bunda bir dağ dahi vardır cemî' toprağı gümüştü” (İstanbul, 2019, s. 98).

Hikmet-nâme'de Büyük Deniz'de sadece erkeklerin yaşadığı **Armiyanüsü Erkekler Adası** ile sadece kadınların yaşadığı **Armiyanüsü Kadınlar Adası** adlı iki adadan bahsedilir:

Hem ol deryâda var iki cezîre

Dimiş durur varanlar ol masîre (b.4242)

Biri adı Kişiler adasıdır

İkincisi Dişiler adasıdır (b.4243)

Kişiler adasında bir dişî yok

Dişiler olduğu yerde kişî yok (b.4244)

Bu adadakiler yılın her baharının ilk iki ayında karışmakta, sonra tekrar eski adalarına dönmektedir:

Budur 'âdetleri yılda olaruñ

İki ayında her evvel bahâruñ (b.4245)

Gelürler karışurlar bir birine

Giderler ‘âkıbet yirlü yirine (b.4246)

Hikmet-nâme'ye göre bu adaların dumanı eksik olmaz, dalgası kuvvetli olur. Denizden o adaya varılmaz. Varılsa dahi karanlıktan gözükmeyiz. Buradaki adanın bulunduğu deniz bu yönüyle bize Zulumât Denizi'ni çağırıştırır:

Tumanı eksük olmaz ol mekânun

Katı mevâc olur deryâsı anun (b.4247)

Deñizden degmeñüz anda varılmaz

Varılsa dahi zulmetden görilmez (b.4248)

Bu adalar Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân* isimli eserinde şöyle anlatılmaktadır:

“Cezire-i Nisa ü Ricâl Batlamiyus Coğrafya adlı kitabında yazmıştır ki Bahri Muhît'in şimâli tarafında iki cezire vardır biri birinden ıraklığı on yıldan artacaktır. Birisi avretler ceziresidir. Uzunluğu iki yüz elli mildir ve ortasının eni yüz yirmi mil miktarıdır. İşbu cezirede onlardan kimse olmaz ve ol cezireye onlar Ceziresi derler. Bunun dahi uzunluğu iki yüz yetmiş mildir ve ortasının eni yüz yetmiş miktarı mildir. İşbu cezirede onlardan gayri kimse olmaz. Amma her yılda bahar eyyamında Cezire-i Ricâl'den adamlar Cezire-i Nisâ'ya zevraklarla varırlar. Her birisinin hatunları malumdur. Orda bir ay bile olurlar bir ay tamam olduktan sonra yine dönerler ceziresine gelirler. Vaktaki bir hatun erkek doğarsa ricâl haddine erişince beslerler sonra Cezire-i Ricâl'e gönderirler ve eğer kız doğarsa onu da alırlar. Her yıl adetleri bunun üzerinedir dediler” (İstanbul, 2019, s. 93).

Hikmet-nâme'de Çin Denizi içinde bulunan **Zayic** adlı bir adadan bahsedilir. Mitolojilerde doğa ruhları vericidir. Kişi hakkı olan kadar aldığında doğadan her şeyi elde edebilir. Bu ada ucuzluğuyla bilinir ve oraya giden yanında erzak götürmez:

Dimişlerdür bu bahr-ı Çîn'e Lâyic

Ki vardur bir cezîre adı zâyic (b.4316)

Ucuzlıkdur nire varsa ol ada

Götürmez anda yürüyen zevâda (b.4319)

Hikmet-nâme'de bu ada içinde görünüşü insana benzeyen vahşi tabiatlı varlıklardan bahsedilir. Bunların yüzlerini kimse görmez, sözlerini kimse anlayamaz. Ağaçtan ağaca yuvarlanıp maymun gibi dolaşırlar:

Benî âdemdür ammâ sûret-ile
Vuhûş-ı tab'durlar sîret-ile (b.4321)

Kaçarlar kimse görmez yüzlerini
Kimesne fehm idemez sözlerini (b.4322)

Agacdan agaca perrân u galtân
Kebi gibi kılurlar cüst ü cevlân (b.4323)

İbrâhîm bin Bâlî, bu adada kanatları olan, uçan, insana benzeyen varlıklardan da bahseder:

Dimişler ol adada vardur hem
Sıfât u vaz'-ıla bir nev' âdem (b.4324)

Kara vu ag vu yaşıl hem ziyâde
Kanatları var uçarlar havâda (b.4325)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde bu adadan şöyle bahsedilir:

“Cezire-i Zâğ ittifakıdır Çin cezirelerinden Çin Vilayetinin biri savbında aksâyı Hind'e bir mamur cezire vardır. Ziyade ucuzluktur. Misafirler ol cezireye geldikleri vaktin azıksız ve susuz gelirler. Mamur ve ucuzluk olduğundan ötürü” (İstanbul, 2019, s. 94).

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde de insana benzeyen fakat hayvan tabiatlı topluluklara da değinilmektedir:

“Kazvini İbni Verdi ile yazmışlardır ki işbu cezire halkının şekli insana benzer amma havları hayvana benzer söyledikleri söz anlaşılmaz” (İstanbul, 2019, s. 94).

Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu adanın adı Zabic olarak geçmekte ve adadaki topluluk şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ol cezîrede bir nev' mahlûk olur. İnsāna müşābih lākin vahşî olup kelāmları fehm olunmaz. Eşcār-ı 'azîme olup ağaçlarda tayr iderler. Qanadları vardur hūffāş gibi kulağından zenebine varınca” (Koçoğlu, 2020, s. 361).

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde ise bu adanın adı Rayic olarak geçmektedir. Bu adada bulunan canlılar baştan ayağa insan suretindedir. Fakat kuş gibi kanatları olduğu için uçarlar, sözlerini kimse anlayamaz:

Rāyic adlu bir cezîre vardı şâh
Varıban kırdurdu anda bārigāh

Buldılar bir nev' anda cānaver
Şūreti-y-le ademî tā-pāy ü ser

Lîk kanatlu kamu şöyle ki tayr
Uçup iderlerdi yirden yire seyr

Sözlerini kimse idemezdi fehm
Şâni' uñ şun'ine irmez 'akl u vehm

(Akçay, 1999, s. 94-95)

Hikmet-nâme'de Çin Denizi içinde bulunan **Ramini** denilen bir adada bulunan bir kavimden bahsedilir. Bunların yüzü insana benzer fakat dört ayaklıdırlar, daima meşe içinde gezerler vücutları kıl doludur. İnsan görünce peri gibi kaçarlar:

Var anda bir cezîre Râminî ad
Kılupdur ol yiri bir kavm âbâd (b.4358)

Kamusinuñ teni biz gibi pür-mû

Behâyim sîret ü hem âdemi rû (b.4359)

Gezerler mîşe içinde her bâr
Zerler murh gibi fevku'l-eşcâr (b.4362)

Tutamazlar hem insân-ıla insî
Kaçarlar perî tek görseler insi (b.4363)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde bu topluluk şu şekilde anlatılır:

“Onların yerlerinde yemiştten gayrı nesne olmaz. Hemen yedikleri oldur. Adam gördükleri vakten kaçarlar. Her birisinin boyları dörder karıştır. Onların saçları şolo çirkin gazel kıllara benzer” (İstanbulu, 2019, s. 94).

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde Ramini Adası'ndan söz edilmektedir. *İskendernâme*'de bu topluluğun kadın erkek hepsini üryan şekilde yürüdüğü, sadece yemiş yedikleri, sözlerinin anlaşılmadığı, insanlardan korkup peri gibi kaçtıkları ifade edilir:

Râyici çünkim temâmet gördiler
Ol aradan Râminîye vardılar

Buldılar insândan anda bî-şümâr
'Avret ü er cümle 'üryân hâr ü zâr

Yimişidi pes yidükleri ta'âm
Fehm olunmazdı didükleri kelâm

Anlara görünse insândan biri
Andan ürkerlerdi şöyle kim peri

(Akçay, 1999, s. 95)

Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde ise bu adadan ve orada yaşayan topluluktan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Şîn vilâyetindedür. Ol cezîrede çok ‘acâ’ib vardır. Cümleden İbni Faķih eydür, bir kavm gördüm, ‘uryân ricâl ve nisâ ammâ kelâmları fehm olunmaz. Meskenleri ru‘ûs-ı eşcâr, bedenleri pür-müy. Bunlar ‘add ü işşâdan bîrûn, nâsdan vahşet idüp firâr iderler. İnsân yanına getirülse bir an tevaķķuf itmeyüp elbette firâr ider” (Koçoğlu, 2020, s. 364).

Hikmet-nâme'de Çin Denizi içinde **Selahi** adlı bir adadan söz edilir. Oranın halkı her yıl Çin hükümdarına hediyeler gönderir. Eğer armağan göndermeyecek olurlarsa o adada hiç kimse kalmaz. Memlekette yağmur yağmaz. Ülkede kıtlık ve pahalılık olur:

Meger ol bahr içinde bil gümâhı
Bir ada var adı anuñ Selâhi (b.4364)

Meger her yıl mülûki ol zemînuñ
Hedâyâlar salar şâhına Çîn'üñ (b.4367)

Şu yıl kim salmıyalar Çîn'e tartuk
Tura bilmez dahı ol yirde mahlûk (b.4368)

Ki bir katre matar inmez semâdan
Yıkılır memleket kaht u galadan (b.4369)

Bu adada bulunan ada sahibi hükümdara, hediyeler sunulması, dünya mitolojilerinde de rastladığımız su tanrılarının rızasını kazanmak için yapılan uygulamalara benzemektedir. Mitolojilerde tanrı ve tanrıçaların rızası kazanılmazsa tanrı ve tanrıçalar öfkelenebilmekte ve çeşitli felaketler yaratabilmektedir.

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde Selâhi adlı ada şöyle anlatılmaktadır:

“Ceziretü's Selahi ittifakıdır ki bunlar çok cezirelerdir... Hatta hikâye olundu ki iş bu cezirelerin meliki iş bu cezirelerin altınından Çin melikine hediye gönderir.

Göndermeyecek olursa zımları..... bunun üzerinedir. Kıtık olur ve yağmur yağmaz’’ (İstanbullu, 2019, s. 95).

Rûznâme-i Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde bu adanın ismi Selami olarak geçmekte ve şöyle anlatılmaktadır:

“Cezîre-yi Selâmî pâdişâhı, dâ’imâ Şîn melikine şâhîn ve zeheb gönderür. Şîn melikinden havfuñ yoğ niçün mürâca’ at idersin dinildükde i’ tîkâdı bunuñ üzerinedür ki Şîn’e mürâca’ at itnese vilâyeti yağmur yağmayup kağt ola, ol sebep ile mürâca’ at iderüm diyü cevâb virür’’ (Koçoğlu, 2020, s. 366-367).

Hikmet-nâme’de Çin Denizi içinde yer alan **Turan** adlı bir ada içinde yaşayan teni insan, başı yırtıcı hayvanlara benzeyen yaratıklar vardır. Oraya varıldığında ise kaybolurlar, görünmezler:

Dahı ol deyr içinde dir hikemiyân
Meger bir ada var adı Tûrân (b.4370)

Var anda âdemîden bir cimâ’a
Teni âdem başı beñzer sibâ’a (b.4375)

Varıcak ol yire ehl-i merâkib
Görinmezler olurlar cümle gâyib (b.4376)

Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde de görünüşte insan fakat kurt başlı bir topluluktan bahsedilmektedir:

Şûret-i zâhirde adem-rû kamu
Lîk sîretde behâyim-hû kamu

Buldı bir ümmet dahı anda ser-te-ser
Ademî-hayât velîkin görün ser

(Akçay, 1999, s. 114)

Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu kavim Eturan kavmi olarak geçmekte ve şu şekilde anlatılmaktadır:

“İskender ol cezîreye vâşıl oldu, bir kavm gördi. İnsân hılkati üzere, başları kilâb başı gibi. İskender çarîb olduğda nazarından gâ'ib oldılar. Bildiler ki ecinnedür. Ol şürete mütemeşşil olmuşlar” (Koçoğlu, 2020, s. 367).

Hikmet-nâme'de Çin Denizi içinde bulunan sadece kadınların yaşadığı **Nisa** adlı bir adadan söz edilir. Bu kadınlar adada bulunan ağaca sürünür ve adadaki pınar içinde yıkanır. Bu şekilde hamile olurlar. Onlardan asla erkek çocuk doğmaz, hep kız çocuk doğar:

Bir ada var o bahr içinde 'umrân
Nisâ adası dir ad aña insân (b.4378)

Kamu ünsâdur ehli bir zeker yok
Oradan gayrı orada beşer yok (b.4379)

Kenârında bitüpdür bir şecer var
Var ol yirde meger bir çeşme teyyâr (b.4380)

Gelürler ol agaca sürtinürler
Girürler ol piñar içre yunurlar (b.4381)

Hûdâ emri-le ol devf-i şecerden
Olurlar hâmile şöyle ki erden sebebdür (b.4382)

Dogan kızdur olardan togmaz oylan
Ta'alâ'llâh zihî hallaku'l-insân (b.4384)

Eliade, bütün potansiyel güçleri kendinde toplayan suyun (hayat suyu) yaşamın simgesi olduğunu ifade etmektedir. Tohumlar açısından zengin olan suyun toprağı, hayvanları ve

kadınları döllediğini, tüm imkânları bünyesinde barındırdığını söylemektedir. Ayrıca Sümer dilinde *a*'nın 'ersuyu, gebe kalma, kuşak' anlamlarının da olduğunu belirtmektedir. Eliade'ye göre Hindistan'daki bitki-su ve bitki-kadın motiflerinin bir arada bulunuşunun kozmik ağacın simgesi olduğu ve ulu Tanrıça'yla özdeşleşen tükenmez yaratılış düşüncesiyle açıklanabilir. Ağaç kendini sürekli yenileyen canlı kozmosu temsil eder. Ağaç yeni doğanların koruyucusudur, doğumu kolaylaştırır. Eliade, halk masallarında da insan-bitki ilişkisine rastlandığı bir tohum ya da bir çiçek koklamak suretiyle gebe kalma temasının yaygın oluşundan da söz etmektedir (Eliade, 2003, s. 197, 269, 281, 301, 303). Eliade (2003) ayrıca konu ile ilgili olarak şunlara değinmektedir:

“Yere dokunmak gibi ağaçlara dokunmak ya da yaklaşmak da yararlı, üretici ve etkin bir eylemdir. ...Gebe kalmak ya da yeni doğmuş bebeğin korunması için bir ağaca dokunmak, bitkilerde cisimlenen belli bir *gerçeklik* ve *yaşam* kavramı gerektirir; bu kavram kozmik ağaç ya da Hayat Ağacı mitlerinde de etkindir; her iki durumda da yaşam, bir bitki simgesi aracılığıyla kendini gösterir” (s. 303, 317).

Arthur Berriedale Keith, Hintlilerin tapınma nesnelere arasında olan ağaçların, sadece kutsal ruhlara ev sahipliği yapmadığını, ağaçların yaşayan varlıklar olarak düşünüldüğünü belirtir. Çocuk sahibi olmak isteyen iki kadının ağaçları kucakladığından bahseder (Keith, 2021, s. 166, 168). “Türk mitolojisinde ağaç önemli bir husus teşkil eder. Ağaçtan türeme motifi çerçevesinde Oğuz Kağan destanı ve Türeyiş destanını hatırlara getirmek mümkündür” (Yaşa, 2019, s. 694).

Hikmet-nâme'de geçen ağaçlara sürünüp, nehirde yıkanıp çocuk sahibi olunması durumu nehirlerle ve ağaçlara kutsallık atfedilmesine neden olan bir durumdur. Ayrıca suların ve ağacın yaratıcı gücünü de göstermektedir.

Hikmet-nâme'de anlatılanlara benzer bir anlatıya Donald A. Mackenzie'nin (1996) *Çin ve Japon Mitolojisi* adlı eserinde de rastlanır:

“Fu-Sang'ın ötesinde, vücudu kıllarla kaplı beyaz kadınların ülkesi vardır. Bahar mevsiminde, yıkanmak için nehre girer ve hamile kalırlar ve çocukları sonbaharda doğar. Başlarındaki saçlar öylesine uzundur ki, yerlere kadar uzanır. Göğüs yerine

boyunlarının arkasında beyaz perçemleri ya da tüylü organları vardır ve buradan, çocuklarını besledikleri bir sıvı gelir. Bazı hikayelere göre, bu kadınların kocaları yoktur ve bir erkek gördüklerinde uçarlar” (s. 103).

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân adlı eserde de bu adadan bahsedilir:

“Ceziretü’n Nisa yukarı zikr olunanın gayrıdır. İttifakıdır ki iş bu cezire Derya-ı Çin’de bir büyük cezire dir ki asla bunda er cinsinden kimse yoktur. Bazıları demişlerdir ki bunlara hamile olurlar kız doğururlar ve bazıları der ki ol cezirede bir ağaç vardır onun yemişini yerler dahi hamile olurlar” (İstanbul, 2019, s. 101).

Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde ise sadece kadınların yaşadığı bir şehirden bahsedilmektedir. Eserde anlatılanlar *Hikmetnâme*’de anlatılanlarla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. *İskendernâme*’ye göre bu büyük kalabalık şehirde hiç erkek yoktur. Bütün şehir halkı, asker, büyük küçük, hizmetkâr ve hükümdar kim varsa hepsi kadındır:

Bir ulu işbu şehri gerân
Cümle ‘avret anda yok erden nişan

‘Avretidi cümle şehri vü sipâh
Ulu vü kici vü hizmetgâr ü şâh

(Akçay, 1999, s. 246)

Burada kibleleri olan büyük bir ağaç bulunmaktadır. O ağacın dibinden ise kuvvet ve hayat kaynağı olan bir çeşme akmaktadır. Çocuk isteyen herkes burada yıkanmakta, bu çeşmeden su içmektedir. Buradakiler gündüz bir koyun kurban ederler, ağaca sürtünürler ve hamile olurlar:

Anda bir ulu ağaç vardı ‘ayân
K’anlara ol kible idi bî-gümân

Ol ağaç dibinde bir çeşme revan
K’ olmışıdı kuvvet ü kût-i revan

Her kim ođlan ider idi ārzū
Ėusl idüp ol çeşmeden içerdı şı

Bir koyun ħurbān idiben gündüzin
Ol ağaca sorardı kendüzin

Hāmile olup giderdi oradan
Gör neler ider cihanı yaradan

ṬoĖuz ay ħünkim geçerdı bī-gümān
Bir ħız andan dağı olurdu ‘ayān

(Akçay, 1999, s. 246-247).

İbrâhîm bin Bâlı, Hint Denizi’nde bulunan **Bertail** adlı bir adadan bahseder. Bu adada yüzleri derin ve yuvarlak olan, kara kırmızı uzun saçları olan dişi ve erkek yaratıklar yaşar. Orada bir dağ vardır ve o dağdan sürekli davul ve tef sesleri gelmektedir:

Meger bir ada var Bertâ’ıl adı
Yakındur zâbihuñ aña bilâdı (b.4472)

Var anda bir halâyık mâdde vü ner
Siper tek yüzleri jerf ü müdevver (b.4473)

Uzun saçları vardur kara vu al
Kaba olur nite kim esb ü dñnbâl (b.4474)

Hem ol ada içine bir cebel var
Kaçan kim ola gide envâr (b.4475)

Gelür ol kühden âvâze-yi tabl

Def ü subh-ı nefir esvât-ı bi'l-hev (b.4476)

Hikmet-nâme'de Hint Denizi'nde bulunan **Selamat** adlı bir adadan bahsedilir. O adada kuyuya benzer bir yerden su çıkar. Su çisintilerinin döküldüğü yerde taşlar oluşur. Eliade, büyü, şifalı ya da değerli taşlar olduğuna dikkat çekerek bunların her zaman çok açık olmayan bir simge aracılığı ile değer kazandığından bahseder. Siyah ve beyaz renklerinin karanlık ve aydınlığın simgesi olduğunu belirtir (Eliade, 2003, s. 416, 424). *Hikmet-nâme*'ye göre de su eğer gece dökülürse kara taşlar, gündüz dökülürse ak taşlar oluşmaktadır:

Çıkar ol adada bir 'ayn-vâr
Dökilür suyu bir çâh içre teyyâr (b.4512)

Reşâşından dökilen su kenâra
Olur dökildüğü yirde hicâra (b.4513)

Olur gice dökilen su kara taş
Ak olur gündüzün akan iç ü taş (b.4514)

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde de Selamat Adası'ndan bahsedilmektedir. Oradaki kuyuya çeşmeden su döküldükçe kuyunun kenarlarında taş oluşmaktadır. Eğer su damlaları kuyuya gece sıçrarsa kara taş, gündüz sıçrarsa ak taş oluşmaktadır:

Ejdehâyı eyledi anda tebâh
Pes selâmiñden yaña yüridi şâh

Çeşmenüñ katında var bir ulu çâh
Çeşme şuyı aña girür sâl ü mâh

Şu inerken kaçreler k'ider reşâş
Olur ol çâhuñ kırañlarında taş

Giceye sıçrayan şu olur kara taş

Ak taş olur gündizin anda reşâş

(Demirbilek, 2000, s. 350-351)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde ise bu adada bulunan çeşmeden şöyle bahsedilmektedir:

Tuḥfetü'l Ğarâ'ib şâḥibi eydür, ol cezîrede bir çeşme vardur gice ile cereyân iden mâ'ı, siyâh ḥacer ve nehâren cereyân iden beyâz ḥacer mün'aqîd olur. Cümle ebniyeleri andandur'' (Koçoğlu, 2020, s. 373).

Hikmet-nâme'de Hint Denizi'nde bulunan **Caba** adlı bir adadan bahsedilir. Bu adada bulunan dağ da mitolojilerde rastladığımız şekilde ateşle birlikte anılır. Bu dağdan gece ateş, gündüz duman çıkmaktadır:

Var anda bir cezîre adı Câba

Haber virmiş varanlar ol me'aba (b.4517)

Ki bir ulu cebel var anda meşhûr

Gice od çıkar andan gündüzün dûd (b.4518)

İbrâhîm bin Bâlî, bu adada bulunan başı olmayan bir kavimden de bahsetmektedir:

Meger ol yirde var bir akvâm

Kim itmişlerdür ol mevzi'da ârâm (b.4522)

Benî âdem cesedlülük bî-ser

Güñizde yüzleri vü levni aşkar (b.4523)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de bu adadan bahsedilmektedir. Ahmedî, yüzleri boynunda, başı olmayan bir kavimden söz etmektedir. Ayrıca bu adada *Hikmet-nâme*'de olduğu gibi gece olunca ateş çıkan yüce bir dağ da bulunmaktadır:

Uğradı bir mülke dahı orada şāh
Adı Cābe kırdı anda bargāh

Buldı bir kıavm anda bī-endāze çok
Yüzi boynında kıamunuñ başı yok

Buldı bir tığ orada gāyet yüce
Tutar od ol tığı çün olur gice

(Akçay, 1999, s. 99)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde Hane olarak anılan bu dağdan ve burada yaşayan kavimden şu şekilde söz edilmektedir:

“Bir tığ vardır, gice ile nār-ı ‘azîm ve gündüz duĥān görünür. Kimesne kıarîbine varmak mümkün değildir, keşret-i ĥayyâtdan. Bir kıavm olur, yüzleri şadrları üzerinde, gerdānları yok. Halk ile mu‘āmele idüp bey‘ ü şirā iderler” (Koçoĥlu,2020,s. 375).

Hikmet-nâme'de Hint Denizi'nde bulunan adalardan birinde yaşayan dört ayaklı, kuyruklu insan yiyen varlıklardan da bahsedilir:

Dahı bir ada var anda mu'azzam
Ki vardır orada bir nev' âdem (b.4525)

Behâyim gibi kamu kuyruĥı var
Beşerdür anlaruñ yidigü key her bâr (b.4526)

İbrâhîm bin Bâlî, Faris Denizi'nde bulunan **Caşk** adlı bir adadan bahseder. Bu topluluklar dünya mitolojilerinde de rastladığımız savaşı topluluklara benzemektedir. Karada ve denizde sürekli savaşır:

Var ol deryâ içinde bir cezîre
Ki Câşk dirler halâyıklar o yire (b.4602)

Var anda bir ümem bî-hadd u gâyet
Kıtâl-ı harb içinde ehl-i hubret (b.4604)

Niçe kim kurıda kılurlar âheng
İderler suda yüzer-ken dahi ceng (b.4605)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân da bu adadaki topluluktan şu şekilde bahsedilir:

“Cezire-i Haşger ittifakıdır ki işbu cezire-i Kays ceziresi kurbunde bir ceziredir. Bunun halkı cenge kaimlerdir. Husûsan deryânın üzerinde durdular dahi kılıçlarıyla harb vakti el eylerler. Neteki sair halk su üstünde cenk ettikleri gibi hikâyat olundu” (İstanbullu, 2019, s. 113).

Rûznâmece Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde ise bu adanın adı Hamek olarak anılmaktadır. Bu adadaki topluluktan şöyle söz edilmektedir:

“Cezîre-yi Kays'a qarîbdür. Ehli şabr ve hayret şâhibleridür. Deryâda ceng itmede, sefer tedbrinde şu' ũrları küllîdür” (Koçoğlu, 2020, s. 380).

İbrâhîm bin Bâlî'nin bahsettiği diğer bir ada Faris Denizi'nde bulunan **Lengalus** adlı bir adadır. Bu adadaki kadın ve erkekler çıplak yürürler ve süsleri demirdir:

Hem ol deryâda bir yir var enâsî
Ki dirler aña Lengâlûs adası (b.4607)

Var anda bir tevâyif cümle 'üryân
Demürdür ziyneti merdân u nisvân (b.4608)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân 'da bu adadan şöyle bahsedilir:

“Deryâ-ı Faris cezirelerinden birisidir işbu cezire bir büyük ceziredir ki halkı çok levnleri ak erenleri üryanve avretlerine ağaç yaprağını setr edinmişlerdir ve taamları taze misktir ve hindistan cevizidir ve dağ üzümüdür ve malları demirdir. Satu

bazaları onunladır. Neteki ekser yerlerde satu bazar altınla ve gümüş ile olduğu gibi zira demir ol yerlerde kıymetlidir. Memâlikden tüccar onlara demir getirip anberiyle değışirler” (İstanbulu, 2019, s. 109).

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de çıplak gezen bu kavimden bahsedilmektedir:

Bir cezîre vardı Lenkāvus nām
Aña vardı Cābeden şāh şād-kām

Uğradı bir halka anda bî-kıyās
Cümle ‘üryān birisinde yok libas

(Akçay, 1999, s. 100)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu adanın ismi Tekaluş olarak geçmektedir. Adada yaşayan topluluktan şöyle söz edilmektedir:

“Kavmi ‘uryān,libās giymezler. Ta‘āmları tāze semek ve nārcīl ve emvālleri ḥadīd. Ehl-i sefīnelere ḥadīd getirüp bey‘ ü şirā iderler” (Koçoğlu, 2020, s. 375).

Hikmet-nâme'de Kulzüm Denizi'nde bulunan **Magnatis (Mıknatis)** adlı bir adadan bahsedilir. Wilkinson'un ifade ettiği gibi mıknatis taşı büyücülükle ilişkilendirilir ve bu taşı üzerinde taşıyan güvende olur (Wilkinson, 2011, s. 47). *Hikmet-nâme*'de de bu taşın bulunduğu bu ada demiri kendisine çeker. Deniz taşıtları bundan asla kurtulamaz:

Haber virmiş durur gören ânâsı
Kim andadur bu Magnâtîs adası (b.4665)

Kimi gelse yanına ol mekânuñ
Uçar içinde key hep âhen anuñ (b.4666)

Ya çeker merkebi kendüye gazba
Halâs olmaz ol merkeb aslâ (b.4669)

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu adadan ve adada bulunan Mıknatıs Dağı'ndan söz edilir:

“Bir tağdur. Ol cezîrede hadîdi kendüye cezb ider. Ol deryâda işleyen sefînelere hadîd itmezler. Mıknâţîsden havfan kaçan sefînede hadîd olsa mıknâţîs cezb ü ‘ahz idüp ne kadar şedîd yel olsa taħrîk mümkün olmaz” (Koçoğlu, 2000, s. 386).

Hikmet-nâme'de Zenc Denizi'nde bulunan **Zuza** adlı bir adadan bahsedilir. Tüccarlar oraya sefere gider. Fakat bu ada garip bir adadır. Adada hiç insan bulunmamasına rağmen kavga sesleri işitilmektedir:

Sefer ehlinden olmuş durur ahbâr
Ki zûzâ adlu anda bir ada var (b.4764)

İsüzdür yok içinde âdemî zâd
Benî âdem yirine anda eser bâd (b.4767)

Sefer kıldukça ol deryâya bihâr
Girüp anda sulanır kavm-ı tüccâr (b.4768)

İşidürler meger ol yirde zûzâ
Kimesne yok velîkin var gavgâ (b.4769)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân'da bu ada şöyle anlatılır:

“Ceziretü'l-Fuza Kazvini ile İbni Verdi yazmışlardır ki işbu cezire Zenc memleketinin yanında bir ceziredir. Hikâyat olundu ki bazı tüccar işbu cezirede akat taştan bir şehir gördüler. Bu şehirin içinde hiç kimse yok amma sesleri ve savtları ve kalabalıkları iştilir” (İstanbullu, 2019, s. 121).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu adadan şöyle bahsedilmektedir:

“Bilād-ı Zenc şimālinde vāqı‘ olmışdur. Ol cezīreden ziyā ve şadā istimā‘ olunur ve görünür. Velākin beşerden bir ferd yok. Tüccārdan dāhıl olanlar rivāyet iderler ki ol cezīrede beyāz şāf ruḥāmdan bir medīne vardır. Andan şadā vü ziyā istimā‘ olunur ve görünür. Lakin beşerden bir ferd yokdur” (Koçoğlu, 2020, s. 388).

İbrâhîm bin Bâlî, ayrıca Mağrip Denizi’nde bulunan **Kavsen** adında, insanın duramayacağı, çeşitli mahlûkların olduğu bir adadan söz eder:

Hem anda bir ada var adı Kavsen
Katı ulu adadur ol mu’ayyen (b.4950)

Niçün kim turımaz ol yirde insân
‘Afârît arzıdur ol mevzı’-ı cân (b.4952)

Eserde otu, suyu, havası öldürücü olan, Mağrip Denizi’nde bulunan **Mevt** adlı bir adadan da bahsedilir. Bu adada ne insan ne de hayvan yaşayabilir:

Hem andadur ki dirler Mevt adası
Ki mühlikdür otı suyu havâsı (b.4954)

Orada sâkin olmaz asla insân
Karâr itmez o yirde cins-i hayvân (b.4955)

Bu adadaki otlar öldürücü, ağaçları zehirlidir:

Helâk olur begâyet korhuludur
Kiyâhı mühlik eşcârı agudur (b.4958)

Hikmet-nâme’de Rum Denizi’nde bulunan **Calita** adlı sadece koyunların olduğu bir adadan da bahsedilir:

Hem anda bir ada var Câlita nâm
Beşer yokdur orada yürür agnâm (b.4983)

Ganam adası var adı lisânda
Yürür vahşîdur ol agnâm anda (b.4984)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân 'da bu adadan şöyle söz edilir:

“Cezire-i Halita Kazvini yazmıştır ki Ebu Hamid Endülisi dedi işbu cezirede ben gördüm yaban koyunları şöyle çokluktur ki hemen dağılmıştır çekirge gibi çokluklarından kaçmazlar muradımızca semizlerinden aldık dahi gittik” (İstanbullu, 2019, s. 126).

Hikmet-nâme 'de Hazar Denizi içinde bulunan **Cinn Adası** 'ndan da bahsedilir. Bu adada ne kilise ne din adamı vardır. Ondan türlü türlü sesler gelir ve bu sesler yaz kış işitilir. Orada cinlerin yaşadığı düşünülür:

Rivâyetdür ki dimişdür müsâfir
Cezer bahrında vardur çok cezâyir (b.5051)

Var anda bir cezîre didi bihhâr
İsüzdür yok içinde deyr ü deyyâr (b.5053)

Velîkin gelür andan dürlü âvâz
İşidürler halâyık kış eger yaz (b.5054)

Kılupdur ol makâmı cinni me'vâ
Anuñ-çün anda âdem turmaz aslâ (b.5057)

Mitolojide birçok doğa unsurunda olduğu gibi ormanların ve ağaçların da koruyucusu ruhları, perileri vardır. Birçok kültürde bitkilerin ruhu olduğuna inanılır. Hatta bitkilerin ruhu ile iyi ilişkiler kurulmaya özen gösterilir ve bitkilerin ruhunu küstürmekten kaçınılır (Gezgin, 2015, s. 12). O halde bitkilerin bir ruhu ve farkındalıkları olduğu düşünüldüğünde bitkilerin istenmeyen bir durum karşısında tepki verdiği görülecektir. *Hikmet-nâme* 'de de denizlerdeki bir adada bulunan bir gül çeşidinden bahsedilir. Bu gül koparıldığında yanmaya başlar ve asla bulunduğu yerden dışarı çıkarılamaz:

Dahi Seyrâfî didi ol arada
Meger nev'-i gül biter felâda (b.4335)

Kızıl saru ağ u kül muhtelifden
Düşürür etegine ol külefdan (b.4336)

Tutuşur eteginde oda ol kül
Etegi yanmaz ol kül olur kül (b.4337)

Meger kimse anı hergiz beşerden
Çıkarımaz yirinden bu eserden (b.4338)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde sözü edilen gül şöyle anlatılır:

“İbni Seyrafi rivayet eyler ki ittifakıdır zenci cezirelerinden bazı cezirede güller gördüm ki kimi ak kimi gazel ve kimi kara ve kimi yeşil ve kimi sarı türlü türlü. Bunlardan dahi alıp getirdim ki gidem onu gördüm ki ol getirdiğim güller ot gibi tutuşup yanmaya başladı. Hep yanıp gitti bir nesne kalmadı. Pes bunu görüp ol yerin halkından bazısına sordum ki bu ahval nedir dedim. Onlar derler ki iş bu güller de çok faydalar vardır. Amma iş bu yerlerden alıp götürmek mümkün değildir derler” (İstanbul, 2019, s. 94).

Çin mitolojisinde kâfur ağacı yaşamsal güç verici ve dağıtıcı olarak düşünülür (Mackenzie, 1996, s. 145). *Hikmet-nâme*'de dev boyutlara varabilen bu ağacın bir adada bulunduğu bahsedilir. Onun gölgesinde yüz insanın oturabileceği, ayrıca bu ağaçtan kâfur denilen maddenin elde edilebileceği de ifade edilir:

Var anda bir ağac 'âli vü a'zam
Oturur sâyesinde anuñ yüz âdem (b.4339)

Şecer kâfûr odur 'âlemde meşhur
Çıkar sâkından anuñ sun'-ı kâfur (b.4340)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde kâfur ağacından şöyle bahsedilir:

“Cezire-i Külle ittifakıdır ki iş bu cezire bir büyük ceziredir ki ırmakları ve ağaçları ve yemişleri çoktur. Bunda kafur ağacı dahi vardır. Ak sukut ağacına benzer şenük gibi büyük ağaçtır ki gölgesinde yüz kişi dahi artık gölgelenir dedi” (İstanbulu, 2019, s. 105).

Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî *Tuhfe-i Murâdî* adlı eserinde kâfur ağacından ve kâfurdan şöyle bahseder:

“KĀFŪR: Mes‘ūdî eydür: “Kāfūr ağacı Hind’ün ve Çîn’ün ‘cezirelerinün tağlarında olur, Sefāle’de ve Kelāhe’de ve Rāmic’de ⁷ve Hiric’de ve Şîn-i suğrā’da olur. Ol hadd-ile ağaçları büyük olur ⁸kim, gölgelerinde çok hălâyık gölgelenür. Kāfūrı bu ağacuñ içinden⁹ çıkarurlar, çıktuğında rengi mülemma‘ kıızıl durur, ağacı karasağū ve yumşakdur” (Argunşah, 1999, s. 237).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de kâfur ağacından söz edilmektedir:

“Ve dahı şecere-yi kâfūrı ol cezîrede gördüm. ‘Azîm şecer ki zıllinde yüz âdem istirâhat ider. A‘lâsı iki şakç olmış mâ’-i kâfūr seyelân ider. Andan esfeli ayrılup cereyân ider, münce mid olup kâfūr olur. Kâfūr ol şecerün zamğıdır. Kaçan kâfūrı ağız olursa ağacı kurur” (Koçoğlu, 2020, s. 363).

Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde de kâfur ağacından söz edilerek gölgesine bin kişinin sığabileceği ifade edilir:

Buldılar bir nev‘ ağaç anda hem
Şamığ anuñ kâfūr idi ser-tâ-ğadem

Her ağacuñ k’andaydı pāyesi
Biñ kişinün yiriydi sayesi

(Akçay, 1999, s. 95)

İbrâhîm bin Bâlî, ayrıca Rum Denizi’nde bulunan **Nevm** adlı bir adadan bahseder. Bu adadaki çiçeklerin kokusu uyku getirir:

Ki her kim ol çiçekden ala kohu
Uyuya tuta ol dem gözün uyhu (b.4973)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân'da da bu bitkiden söz edilir:

“Ceziretü'n Nevm İbn Esir ile Kazvini yazmışlardır ki işbu cezirede yemişler ve ağaçlar ve çiçekler çoktur. Kim ki bunlardan birisini koksa hemen ol saat uyur dedi” (İstanbulu, 2019, s. 126).

2.6.4. Denizler ve Adalardaki Mitolojik-Efsanevi Canlılar, Hayvanlar

Denizlerdeki hayvanlar ve deniz canlıları büyük bir önem arz etmektedir. “Ejderhalar, yılanlar, kabuklu deniz hayvanları, yunuslar ve balıklar su amblemleridirler; okyanusun derinliklerinde barınan bu hayvanlar derinliğin kutsal gücüyle sarmalanmışlardır; göllerde uyurken ya da nehirleri geçerken yağmuru, nemi, seli dünyanın bir o yanına bir bu yanına dağıtır ve dünya üzerindeki bereketi kontrol ederler” (Eliade, 2003, s. 212). Bunlardan biri balıklardır. “Arapça ‘hût, semek, semeke’ ve Farsça ‘mâhî’ demek olan balık, Eski Türkçede ‘çamur, kale, şehir’ ve ‘balık’ anlamlarına gelmektedir” (Sungurhan, 2015, s. 553). “Tatlı ve tuzlu fark etmeksizin suların içinde yaşayan ve değişik büyüklük ve şekilde sayısız çeşidi olan balıklar, belki de insanoğlunun en çok merak ettiği hayvanlardır. ... Suların asıl sahipleri balıklar insanın düşsel dünyasında daima çok farklı bir yer tutmaktadır” (Gezgin, 2019, s. 42). Mezopotamya mitolojisinde su tanrısı Enki'nin hayvanlarından biri balıktır. Mezopotamya'da balığın bilge oluşundan dolayı kötülüklerden koruyucu gücüne inanılmış ve balık başlı, balık bedenli heykeller yapılmıştır. Eski Babil mühürlerinde kafası aslan, vücudu balık şeklinde olan figürler kullanılmıştır. Mezopotamya mitolojisinde gölde yaşayan vücudunun alt tarafı balık şeklinde olan Semiramis adlı bir tanrıça vardır. Mitolojide Kara Kırak adlı su sahibinden söz edilmektedir. Ayrıca Küöh Bolloh Toyon adlı suyun temizliğini yapan ve balıkların çoğalmasına yardım eden bir su ruhundan bahsedilmektedir (İrgin, 2018, s. 101, 104). Yunan mitolojisinde suların hâkimi Poseidon aynı zamanda balıkların hâkimi ve koruyucusudur. Yunan mitolojisinde yarı balık yarı insan olan Tritonlar adı verilen varlıklar bulunmaktadır. Ayrıca vücutlarının alt kısmı balık ya da yılan şeklinde olan

Telkinler de yarı karada yarı denizde yaşayan varlıklardır (Gezgin, 2019, s. 19, 21, 42, 45, 73).

Kafkas mitolojisinde tatlı ve suların hâkimi Donbittir balıkları yönetir. Balıkçılar işlerinin rast gitmesi için Donbittir'e saygı duyar ve dua ederler (Gezgin, 2016, s. 129). “Balık, eski Hint mitolojisinin etkisiyle Budist mitolojide de yer alıyordu, bazı ilahlar balığın üzerinde tasvir ediliyordu” (Çoruhlu, 2000, s. 144). Yüzü insan bedeni hayvan olarak tasvir edilen canlılara çeşitli mitolojilerde rastlanır. Tanrısal iki dişil ruhun biri olarak kabul edilen Akene (Akana) boynuzlu ve belden aşağısı balık olarak tasvir edilir. Hint mitolojisinde Vişnu balık formunda bedenlenir. Türk sanatında da yılan, balık bedeniyle, aslan, kaplan cinsinden hayvanların başı ya da bedeninden oluşan motiflere rastlanır (Kayalı, 2016, s. 256-258). “Filistin tanrılarında Dacun'un kafası insan kafasına, vücudunun geri kalanıysa balığa benzerdi” (Yıldırım, 2008, s. 495). Çingenelerce uyarlanmış bir Rus efsanesinde balık adam olarak yaşamaya mahkûm edilen askerlerden bahsedilmiştir (Gezgin, 2014, s. 46).

Türk mitolojisinde balık göl ve nehir kenarlarında yaşayan topluluklar tarafından bereket ve bolluk simgesi olarak görülmüştür (Çoruhlu, 2000, s. 144). Türk mitolojisinde deniz tanrıçası Ak Ana'nın denizkızı gibi çok uzun, hafif maviye çalan bir balık kuyruğu vardır. Bolloh adlı su tanrısı balıkları korur ve çoğaltır. Balık avlamak için ondan izin istenir (Uslu, 2017, s. 168, 210). Yine Türk mitolojisinde yarı balık yarı insan olan Oannes Basra tarafından çıkan bir insandır. Başı ve sırtı balıktır. Gündüzleri karaya çıkar, akşam olunca denize girer (Uraz, 1994, s. 131-132). “Pertev Naili *Türk Mitolojisi Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi* adlı eserinde balığın daha önceleri uçan bir hayvan olduğunu söylemektedir. ‘Tanrı, balığı hem uçma hem de suya dalabilme yeteneğine sahip bir hayvan olarak yaratmıştır; balık böylece kibirlenir, Tanrı da bu kibrine karşılık ceza olarak onun kanatlarını geri alır’ demektedir” (Boratav'dan aktaran Kayalı, 2016, s. 256). *Hikmet-nâme*'de uçan balıklardan oldukça bahsedilmiştir.

Türk ve dünya mitolojilerinde balığın sırtındaki sarı bir öküzün boynuzları üzerinde dünyanın durduğuna, suyun içindeki balığın hareket etmesi sonucunda depremlerin meydana geldiğine dair bir inanış vardır (Sungurhan, 2015, s. 557). “Masallarımızda ve efsanelerimizde belki de en fazla yer alan canlı, attan sonra balıktır. Masallarda balık, kurtarıcı veya kavuşturucudur... Balıkların kurtarıcılığı ile ilgili birçok efsane vardır” (Demir ve Solmaz, 2015, s. 375).

Kübra Türe Yakın (2019) denizlerdeki balık çeşitliliğinin ve balıkların ilginç yönlerinin anlatıldığı eserler üzerinden şu alıntıya yer vermektedir:

“Hâce Hatîb Maḥmud er-Rûmî, 1563 yılında kendisinden bir asır önce yaşamış olan İbnu'l-Verdî'nin Ḥarîdetu'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Ġarâ'ib adlı eserini tercüme etmiş ve eklemeler yapmıştır. Hâce Hatîb'e göre Fars Denizinde bir balık vardır ki *başı dört köşelidir*. Onun etinden cüzamlı biri yese bu zahmetten kurtulur. Bir başka balığın *yüzü insana benzer* ve bedeni balık gibidir. Bir balık da vardır ki su üzerinde yürür, kaçan bir hayvanı ağızı açık görse içine girer ve onu yer. Ve bir hayvan vardır ki sudan karaya çıkar, *ağzından ve burundan ateşler çıkar*, çevresindeki otu ağacı yakıp kül eder. Bir başka tür balık vardır ki kanatları ile gece sudan çıkıp gündüz olunca yine denize düşer. Nihayetinde sonucusu denizdeki girdaptır” (s. 57).

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan da *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde denizlerdeki adalara ve buralardaki deniz canlılarına geniş bir yer ayırmıştır. Bu eserler gibi birçok eserde denizlerde yaşayan balık ve çeşitli tuhaf deniz canlılarından bahsedilmiştir.

Hikmet-nâme'de de İbrâhîm bin Bâlî, denizlerde, nehirlerde, göllerde yaşayan balıklar ve deniz canlılarıyla ilgili ilginç hikâyelere yer vermiştir. Özellikle balıklar eserde geniş yer tutmaktadır. İbrâhîm bin Bâlî, balıklar, balıkçılar, balıkların çeşidi, görüntüsü ve tüketimi hakkında verdiği gerçek bilgilerin yanı sıra balıklar ve deniz canlılarına ilişkin mitolojik ve efsanevi bilgiler de vermiştir. Müellif bu durumlarda Allah'ın hikmetinin bulunduğunu da vurgulamıştır.

Hikmet-nâme'de Vakvâk Adası'nda bulunan davul çalarak kaçırılan büyük bir balıktan bahsedilir. Tılsımlı şehirlerde de temas edileceği üzere bu durum bize şamanları

çağrıştırarak bizi davulun ve müziğin şamanik kökenine götürür. Şamanlar dans ederek ve davul çalarak ruhlarla temas haline geçerdi. Kötü ruhlarla savaşmak için ‘ruh uçuşu’ ya da ‘ruh yolcuğu’ aşamasına geçen Şaman başarılı olursa kötü güçleri yenebilirdi davulları ile birlikte şarkı söyleyerek de yardımcı ruhlarını çağırır ve onlarla konuşurlardı (Hoppal, 2013, s. 87, 89). Mitolojide balıkların bir ruhu olduğuna inanıldığına göre bu güçlerle davul sayesinde iletişim kurulabilirdi. *Hikmet-nâme*’de de gemidekiler sözü edilen balığı gördüğünde davul çalar ve onu ürkütürler:

Var ol deryâ içinde bir balık hem
Uzunı üç yüz arşun dahı a’zam (b.4293)

K'olur Vâkvâk âbında o hayvân
Gemi ehli görse anı nagâhân (b.4294)

Figân idüp tegyâr ü tabl olurlar
Ki gelmiye gemiye ürküdürler (b.4295)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân adlı eserde de İbrâhîm bin Bâlî’nin bahsettiği balıktan söz edilir:

“İbni Verdi ile Kazvini yazmışlardır ki Çin denizinde bir balık olur ki uzunluğunu üçyüz zira’dan artıktır. Cezire-i Vak Vak’dan görünür. Kaçan kanatlarını kaldırsa bir büyük dağ gibi görünür. Gemide olanlardan onu gördükleri vakit nakkara çalarlar ve nakit ederler tâ ki kaçırlar” (İstanbullu, 2019, s. 102).

Denizdeki balık ya da başka canlıları davulla ürküterek kaçırmaya durumu *Hikmet-nâme*’nin birçok yerinde değinilen bir husustur. *Hikmet-nâme*’de uzunluğu iki arşın olan bir balıktan bahsedilir. Bu balık kimi görse suda batırıp avlamaya çalışır:

Hem anda var durur bir cins mâhi
Uzunı iki yüz arşun gümâhı (b.4636)

Kimi görse hemân galtân ider ol

Çalar kuyruğı-la garkân ider ol (b.4637)

Böyle bir balıktan Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de bahsedilmektedir. Bu balık gemiyi suda görünce onu yutmaya yeltenir. Gemiciler bağırıp davul çalarak onu korkutup geri döndürürler:

Bir balık burada tutmuşdur maqâm

K'uzunıdur ikiyüz arşın tamâm

Çün görür nâ-geh kimisi ol şuda

Kaşd ider kim varup anı yūda

(Akçay, 1999, s. 97)

Ehl-i keşti tabl urup çağıru

Döndürürler qorkudub anı girü

(Demirbilek, 2000, s. 345)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de davulla ürkütülen balıktan söz edilir:

“Ve ol deryâda bir nev' semeke olur, t̄uli üç yüz zirâ', keştiye ba' zı maḥallde mazarratı olur. Kaçan görünse dühül ü t̄asât darb iderler, firâr ider. Eger qanadın qaldursa deryâda minâre gibi görünür. Vâqvâq cezîresi hizâsında görünür” (Koçoğlu, 2020, s. 369).

İbrâhîm bin Bâlî, denizlerde yaşanan ilginç olaylardan da bahseder. Sefere çıkan bir tüccarın hikâyesini anlatır. Bu tüccarın yolculuk yaptığı gemide bir yel çıkar, deniz taşıtları su içinde kalır:

Meger tüccârdan bir merd-i seffâr

Hikâyet eylemiş kim niçe tüccâr (b.4262)

Girüp ol bahra sürmüşler seffîne

Çıkar bir yıl olaruñ karşusına (b.4263)

Gemilerini ol bâdı muhâlif
İletür kılur ol girdâba sâdif (b.4264)

Düşer girdâb içine çün mürekkeb
Görür tâcirler anı aglaşur hep (b.4265)

Niçe merkeb görürler âb içinde
Düşüp kalmış durur girdâb içinde (b.4266)

Gemidekiler mallarını rehin bırakırlar. Gemiciler bir çare bulur ve ölü balıkları ipe bağlar, denize iterler. Diğer balıklar ölü balıkları yemeğe gelir. Bu esnada topluluk bağırır, figan eder, davul çalar. Bu şekilde balıklar hareketlenir ve gemi de hareket etmiş olur. Daha sonra bağladıkları ipi keserler. Böylece gemi batmaktan kurtulur:

Re'îsü'l-merkebe bu kavm-ı tüccâr
Rehîn-i mâl idüp kıldılar a'zâd (b.4268)

Bunı rây eyledi mellâh-ı merkeb ¹¹
Ki ol mevtâları cem' idüben hep (b.4270)

Habâle bağladı deryâya itdi
Gelüp balıklar ol mevtâyı yutdı (b.4271)

Habâlûñ ucu güştîde mu'akkar
Balık karnında bir ucu müşedded (b.4272)

¹¹ Bu kelime mesnevide “merkkeb” şeklinde yazılmıştır ancak yazım hatası olduğu düşünüldüğünden “merkeb” şeklinde düzeltilmiştir.

Buyurđı kavme âvâz eylediler
Figân u nagra âgâz eylediler (b.4273)

Çaluban sanc döktiler duhûli
Nefir urdılar urdılar tabûli (b.4274)

Bu hûl-ile anuñ havlinde mâhi
Teneffür kıldı yir yirin kemâhı (b.4275)

Balıklar iplere zûr eylediler
Hilâf-ı garamdur dûr eylediler (b.4276)

Çeküp çıkardılar devvâr içinden
Halâs eylediler tayyâr içinden (b.4277)

İpi kesdi balıklar gitdi bir bir
Var olsun ehl-i rây u ehl-i tedbir (b.4278)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu duruma benzer bir hikâyeye yer verilir:

“Fi'l-hâl pâre pâre idüp iplere bend itdi ve deryâya atdı. Hemân ‘azîmü'l-cüşse semekler cem’ olup ol bağlu olan lağmleri yutdılar. Emr itdi dühül ve tşâsât çalduğ. Anı gördük sefîne hareket itdi. Bu minvâl üzerine derdûrdan hürüc itdükde ipleri kaç’ itdürdi ve eyitdi, ağbâl tedârüki bu mülâhaza ile idi. Eger olmasa idi, cümleñüz helâk oldıñuz idi” (Koçoğlu, 2020, s. 371).

İbrâhîm bin Bâlî, Siyah Deniz’de bulunan Dulfîn adlı bir balıktan bahsetmektedir. Bu balık ne zaman denizde boğulan bir insan görse kuyruğuyla onu kurtararak sahile çıkarır:

Dahı deryâ-yı zenc içinde yakın
Didiler bir semek var adı dulfîn (b.4718)

Ki ol mâhi gezer deryâda her dem

Nerede görse gark olmuş âdem (b.4719)

Virür kuyrugını anuñ eline

Çıkarur anı deryâ sâhiline (b.4720)

Hikmet-nâme'de rastlanan tüm bu durumlar mitolojilerde rastladığımız balığın kurtarıcı gücüne işaret eder.

Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân* adlı eserinde de yukarıda bahsedilen aynı hikâyeye yer verir:

“İttifaktır ki hikâye olunduğu tüccardan bir kimse gemiye binip Çin denizi içine sefer eyledi. Nagâh giderken bunların üzerine muhalif yel esip gemiyi yollarından döndürdü. İşbu geminin reisi bir Piri ama kimse idi. Amma ki ilminde mahir idi ve dahi geminin içine çok urganlar ve gemi ipleri doldurmuştu. Kendinin halkı yani gemicileri reislerine demişlerdi ki işbu ipler yerine meta yüklense bize çok fayda idi demişlerdi... Ondan ol Piri Reis bunlara dedi ki eğer mallarınızın yarısını bana verirseniz ben dahi mümkün oldukça sizi bundan halas eylemeye sa'y eyleyeyim. Eğer Allah teâlâ dilerse dedi. Ol gemi Halkı dahi razıyız verelim dediler. Pes ol Piri reis iki büyük şişe getirip içlerini yağla doldurdu dahi denizin içine bıraktırdı. Ondan bu iki şişeye ol kadar balıklar üşüştü. Kim haddi ve hesabı yok ondan sonra emreyledi. Şol gemilerde kuruyup ölenlerden mümkün olduğunca uzun çengeller ile alıp getirdi. Ol urganlar ki gemiye koymuştu. Birer uçlarını ol kurumuş ölülere muhkem bağlatıp ve birer uçlarını gemiye bağlattı. Bundan sonra onları denize attırdı. Hemen ol balıklar ol ölülere görünce bir ağızdan onları yuttular ondan sonra ol reis gemisinde olanlara emreyledi. Bir ağızdan çağırıldılar ve davullar ve nakkaralar ve zenciler çaldılar. Pes bunlar böyle ettikleri gibi balıklar dahi hareket edip kaçmaya başladılar. Karınlarında ipler ise bağlı gemi dahi hareket eylemeye başladı. Tâki girdaptan dışarı çıkıp halas oldular. Allah teâlâ ya şükürler eylediler. Ondan sonra ol reis çağırıp dedi ki tez ipleri kesin. Pes onlar dahi kestiler. Kurtulup necat buldular” (İstanbullu, 2019, s. 103-104).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu balıktan söz edilir:

“Hayvân-ı mubârekdür. Mellâhlar görseler teberrük iderler. Kaçan delfin görse ki bir âdem gark oluyor, altına girüp kenâra sürer. Meyyit görse elbette kenâra götürür” (Koçoğlu, 2020, s. 410).

Hint Tufan efsanelerinde de insanları suda batmaktan kurtaran kurtarıcı balıklardan bahsedilir (Kayalı, 2016, s. 260-261). *Hikmet-nâme*'de Çin Denizi içinde bulunan Latam isimli bir balıktan söz edilir. Bu balık, yüzü domuza benzeyen, şişman bir balıktır. Denizin dibine girmez ve su üstünde yaşar. Onun yağını süren suda asla batmaz:

Hem anda bir balık var latam ismi
Yüzi hünzîra beñzer ünse hışmı (b.4302)

Begâyet ferbih olur cism anuñ
Ki tolu şahm olur lahm anuñ (b.4303)

Deñizüñ ka'rına girmez o mâhi
Su yüzidür anuñ ârâm-gâhı (b.4304)

Didi çînîler ehl ol mekânuñ
Ki her kim sürtine yağını anuñ (b.4305)

Suya girse dahı batmaya aslâ
Götüre tahta gibi anı deryâ (b.4306)

Hikmet-nâme'de Çin Denizi'nde bulunan yüzü insan, bedeni balık şeklinde olan bir balıktan da bahsedilir:

Meger mâhi var anda gümâhı
Yüzi âdem velî cism-ile mâhi (b.4307)

Hikmet-nâme'de anlatılan yüzü insan suretinde olan bu balık aynı zamanda uçmaktadır:

Çıkar sudan uçar kuş tek havâyâ
Gine iner batar deryâda mâya (b.4308)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde de bu insan suretli, kanatlı balıktan bahsedilir:

“Cezair-i Bahri Çin’de bir cins hayvan olur ki sureti insana benzer. Kuş gibi iki kanadı var uçar ve söylediği söz anlanmaz ve büyüklüğü de beş beşer oğlan miktarı var ola dedi” (İstanbulu, 2019, s. 104).

Hikmet-nâme’ye göre Hint Denizi’nde teni balık yüzü insan gibi olan, yüzünde tane tane noktaları olan bir balık yaşamaktadır:

Var ol deryâda hem bir cins mâhi
Teni mâhi yüzi âdem gümâhı (b.4456)

Yüzünde noktalar var dâne dâne
"Ta’âlâ Hâlıkı mâ celle şâne" (b.4457)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân adlı eserde de böyle bir balığın Faris Denizi’nde yaşadığından bahsedilir:

“Dahi ittifakıdır ki ol deryâda balık olur ki başı dört köşeli ağzı yumuk hiç açmaz ve dahi ittifakıdır ki onda balık olur ki yüzü âdem yüzüne benzer gövdesi balık gövdesine benzer yüzünde kara benleri vardır” (İstanbulu, 2019, s. 111).

Bu bedeni balık, başı ve yüzü insan gibi olan benli balıktan Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde de bahsedilir:

Hem bulındı ol baırda bir cânever
Cismi balık başı va yüzi beşer

Şüreti ğayet lâtf ü tolu hâl
Sun’ı gör kim gösterür ol zü’l-calâl

(Akçay, 1999, s. 98)

Hikmet-nâme’de Çin Denizi içinde bulunan Seylan adlı acayip bir balıktan söz edilir. Bu balık üç gün karada yatar fakat ölmez. Yedi gün içinde içindeki zehir nedeniyle ölür:

Cenûbı yanasında bahr-ı Çîn'üñ
Vuhûşından meger ol bahr içinüñ (b.4297)

Bir ‘aceb mâhi olur adı seylân
Yatur üç gün kuruda ölmez o hayvân (b.4298)

Dahı dirler yidi gün ölmez anı
Teninde ıztırâb ider revânı (b.4299)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de Seylan adlı balıktan bahsedilmektedir:

“**Ve dahı** bir nev’ semeke olur, seylân dirler. Şayd olunsa berrde üç gün sağ kalur. Qadra konup üsti örtülürse tabh olunur” (Koçoğlu, 2020, s. 370).

Hikmet-nâme’de Hint Denizi’nde bulunan geceleri kuş gibi gündüzleri ise balık olarak yaşayan bir canlıdan bahsedilir. Bu balık sabah olunca denize girmektedir:

Var ol deryâda bir nev’a semek hûş
Uçar gice içinde şöyle kim kuş (b.4458)

Kenârında çıkar otlar kiyâhı
Güneş togsa girür bahra gümâhı (b.4459)

Ahmedî de *İskendernâme*’sinde gündüz balık gibi suda yüzen, gece ise kuş gibi havada uçan bir canlıdan bahsetmektedir:

Gündüzin balık gibi şuda yüzer
Gice kuş gibi hevâda ol uçar

(Demirbilek, 2000, s. 347)

Hikmet-nâme’de Hint Denizi’nde yaşayan, başı yılanı benzeyen, yeşil olan Hazra adlı bir balıktan da söz edilir. Bu balığın etini yiyen haftalarca aç kalabilir:

Hem anda bir balık var adı hazrâ
Yılan başına beñzer başı pehnâ (b.4460)

Ki her kimse kim anuñ etini yir
Yimek yimez nice hafta olur seyr (b.4461)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân'da ise bu balıktan şu şekilde bahsedilir:

“Dediler ki bir türlü balık dahi olur rengi yeşil başı yılan başına benzer. Her kim ki ol balıktan yese nice günlere değin ne taam ister ve ne su ister” (İstanbulu, 2019, s. 107).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu balıktan şu şekilde söz edilmektedir:

“Ve yine ol deryâda yeşil semek olur olur. Başı yılan başı gibi, bedeni balık. Bir kimesne lahminden eklitse ta'âmıdan berî olup ebedî ta'âm istemez” (Koçoğlu, 2020, s. 378).

Hikmet-nâme'de Hint Denizinde bulunan, bazen denizden çıkan, ağaçları yer edinmiş ve gıdası o ağaçların meyveleri olan bir balıktan da bahsedilir:

Hem anda var durur bir cins mâhi
Ki deryâdan çıkar ol gâh gâhi (b.4515)

Mekânı yuvasıdur anuñ eşcâr
Gıdâsı yidügidür dâyim esmâr (b.4516)

Hikmet-nâme'de sırtındaki keskin kılıcıyla yaklaşanı öldüren, Hint Denizi'nde bulunan Kav adlı bir balıktan söz edilir:

Var anda müddever balıg-ı a'zam
Ki adına Kâv mâhi eydür âdem (b.4462)

Hem anuñ arkasında bir semek var

Ki ucu nîşter tek tîz berrâr (b.4463)

Ne hayvânı ki deryâda görür ol

Urur ol nîşter-ile öldürür ol (b.4464)

Eserde ayrıca Hint Denizi'nde bulunan gözyaşı ile yazı yazılan bir balıktan da bahsedilmektedir:

Var ol deryâda hem bir mâhi gâlib

Anuñ yaş-ıla yazu yazsa kâtib (b.4465)

Gice olsa görünür hatt-ı vâzih

Velî gönder anı görmez levâmih (b.4466)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu balıktan şu şekilde söz edilmektedir:

“Çaçan bir ağzı açık semek-i ‘aẓîm veyâ bir dâbbe görse ihtiyârı ile ağzına girüp aña ğidâ olur ve yine ol deryâda bir semeke-yi ‘aẓîme olur. Çaçan rutübeti ile yazı yazılsa laţîf mürekkeb gibi levni olur” (Koçoğlu, 2020, s. 377-378).

Eserde sözü edilen diğer bir balık Hint Denizi'nde bulunan, burun deliğinden ateş çıkararak çevresindeki her şeyi ateşe veren bir balıktır:

Kitâbında dimiş sâhib garâyib

Var ol deryâda bir mâhi ‘acâyib (b.4467)

Yanar burnı delüĝinden anuñ od

Yine tokınsa yandurur çıkar dûd (b.4468)

Nire varup atlarsa o mâhi

Oda yanar havâlinde kiyâhi (b.4469)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân' da bu balık şu şekilde anlatılır:

“ol denize bir hayvan olur ki sudan karaya otlamaya çıkar. Ol hayvanın ağzından ve burnundan otlar çıkıp çevresinde olan nebatatı hep yakar. Kaçan ol yerlere kimse uğrasa görürler kim yanmış yer vardır bilirler” (İstanbulu, 2019, s. 112).

Ağzından ateş çıkaran bu balıktan Ahmedî de *İskendernâme*'sinde bahsetmektedir:

Girü ol şuda gezerken şehriyâr

Oldı bir hayvân öñinde âşikâr

K'od ururdu şu'le ağzından müdâm

Her neye uğrasa yakardı tamam

(Akçay, 1999, s. 99)

Hikmet-nâme'de Faris Denizi'nde bulunan iki gözü kızıl, dişleri mızrağa benzeyen, yılan görünümlü korkutucu bir balıktan da söz edilir:

Hem ol deryâ içinde bir balık var

Katı uzun u ince şöyle kim mâr (b.4581)

İki gözi kızıl beñzer çü kana

Müşâbih her biri esnâni sinâne (b.4583)

Anı görse kaçar hayvân bahruñ

Hep andan havf ider sükkân bahruñ (b.4584)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân' da bu balıktan şu şekilde bahsedilir:

“bu denizde bir hayvan olur ki ol yerde ona ejderha derler. Kösec dedikleri balıktan dahi yavuz ve zararlıdır. Uzunlu bir hurma ağacına varır. İki gözleri kızıldır. Gördüğü ile savaş eyler. Azu dişleri süngü ucuna benzer. Deniz hayvanlarını ziyade incitir. Bulduğunu vurur helak eyler. Cemi hayvanlar bundan kaçarlardı” (İstanbulu, 2019, s. 114).

İbrâhîm bin Bâlî ayrıca Faris Denizi'nde bulunan kuyruğu üç arşın olduğu söylenen bir balıktan da bahseder:

Katı karnında arkasında zarsı

Üç arşun kuyruğu var gör bu cinsi (b.4587)

Ayrıca İbrâhîm bin Bâlî, Rum Denizi içinde bulunan beş başlı, bedeni yılan olan bir çeşit yaratıktan da söz eder:

Beşi birdür velî cismi nice mâr

Tende kara kara noktalar var (b.4885)

İbrâhîm bin Bâlî, Rum Denizi'nde bulunan uçan bir balıktan da söz eder:

İki kat çıkar altından ol dem

Uçar deryâya düşer ol balık hem (b.4883)

Hikmet-nâme'de masallarda, efsanelerde ve mitolojilerde yer bulun denizkızları, deniz insanları bulunur. “Deniz kızları, belinden yukarısı dişi bir insan görünümünde olan, ama aynı zamanda bir balık kuyruğuna sahip olan efsaneleşmiş canlılardır. Dünya üzerinde birçok kültürde deniz kızları farklı, ama birbirine yakın şekillerde betimlenmiştir” (Yüksel, 2019, s. 76). “Sirenler gibi bazı deniz kızları denizcilere şarkılar söyleyip onları büyülerler, işlerinden alıkoyarlar ve güverteden denize yuvarlanmalarına ya da daha kötüsü geminin batmasına neden olurlar. Diğer hikâyelerde ise deniz kızları boğulma tehlikesi geçiren insanları kurtaran iyi kalpli deniz canlıları olarak betimlenmişlerdir” (Tanpolat, 2016, s. 78). Yunan mitolojisinde sirenler deniz kızları ile bir tutulmuştur. Hint mitolojilerinde Naga'lar deniz kızı olarak tasvir edilir. Mezopotamya mitolojisinde üst kısmı insan, alt kısmı balık olan deniz adamı ve deniz kadınlarına rastlanır. İskandinav mitoslarında denizcileri büyüleyen deniz kızlarından bahsedilmektedir (Gezgin, 2016, s. 67, 112, 115). Türk mitolojisinde su iyelerinin bazıları deniz kızı gibi balık kuyrukludur (Uslu, 2017, s. 305). Âlimlerden El-İstahrî Fars Denizi'ni çizdiği haritasında yüzü insana benzer bedeni ise balık gibi olan bir canlıdan

söz etmektedir (Yakın, 2019, s. 61). Ahmet Atillâ Şentürk (2019) Mütercim Âsım'ında bu deniz canlısına değindiği ifade ederek şu bilgileri vermektedir:

“Mütercim Âsım Çin Denizi'nden bahsederken Naklederler ki her gice o deryadan katı vâfir ra'nâ mahbube zenân çıkup sâhil-i deryâda vâki' dağın dâmeninde tâ-be-subh birbiriyle mülâ'abe iderler. Ortalık agardıkta yine deryâyâ girüp nihân olurlar der. Lügat-i Ebuzziyâ'da adına 'Âfet-i âb' denen hayal ürünü varlık hakkında verilen Su âfeti, su kızı, insânü'l-cerr, mâlike-i deryâ, su mâlikesi: Vücûdunun nısf-i 'ulyâsı kız ve nısfından aşağısı balık. Günde bir def'a sudan görünerek âyîne edindiği bir cevher-i sâfda letâfet-i şimâsını görür görmez bir sayha-i cân-güdâz kopararak yine ka'r-i deryâyâ çekilir ve gözden nihân olurmuş bilgisinden, bunun da deniz da deniz mâliki ile aynı varlık olduğu anlaşılıyor” (s. 104).

İbrâhîm bin Bâlî de buna benzer bir şekilde Rum Denizi içerisinde yaşayan insan görünüşlü, vücuda balığa benzeyen bir balıktan söz eder:

Bu bahr-ı Rûm içinde didiler hem
Meger bir mâhi var sûretde âdem (b.4854)

Öküz gözi gibi gözi degermi
Balık cismine beñzer cism-i cirmi (b.4856)

İbrâhîm bin Bâlî, Rum Denizi'nde bulunan teni balık, görünüşü kadın ve erkek şeklinde olan bir canlıdan da bahseder:

Var ol deryâda hem bir cins hayvân
Teni mâhi velî sûretde insân (b.4869)

Er ü 'avrat sîfâtında musavver
Bulınur bahr-ı 'azamda bu ekser (b.4870)

Hikmet-nâme'de Kulzüm Denizi içinde bulunan bir deniz insanından bahsedilir. Bu görünüşte insandır. Fakat iki kanadı bir kuyruğu vardır. İnsan gördüğünde kaçmaya başlar:

Dimişlerdür cihân-geştân-ı deryâ

Kim ol deryâda var insân-ı deryâ (b.4697)

Temâmet sûret ü sîretde âdem
İki kanadı bir kuyruğı var hem (b.4698)

Göriccek âdemi başlar girîze
Varur ol dem gine batar denize (b.4699)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu suda yaşayan insandan şu şekilde söz edilmektedir:

“Şu âdemi. Hılqati insâna müşâbih lâkin zenebi olur. Pes mezkûrdur ki Şâm deryâsında sâhile hürûc ider. Ve bir kaç gün şudan taşrada olur. Şeyhü'l baħr dirler Zîrâ ucuzluk nişânıdır” (Koçoğlu, 2020, s. 407).

İbrâhîm bin Bâlî, bu denizdeki insanla ilgili olarak başka bilgiler de verir. *Hikmet-nâme*'ye göre de Şam Denizi içinde böyle bir insan görünse, oranın halkı o yılın ucuzlukla geçeceğini düşünür:

Gehî deryâ-yı Şâm içinde bî-naks
Görinür âdemî şeklinde bir şahs (b.4700)

Görinse halka deryâda o sûret
Ucuzluga durur dirler delâlet (b.4701)

Hikmet-nâme'de Rum Denizi'nde bulunan şembe yani Yahudiler'in tatil günü olan cumartesi günü (Ünlü, 2012, s. 719) denizden çıktığı için Yahudi Şeyhi adı verilen görünüşte insana benzeyen, sakallı bir canlıdan bahsedilir. Bu canlı cumartesi günü kıyıya çıkar, güneş batıp akşam olunca tekrar denizde görünür:

Var anda bir 'aceb vahşuñ vücûdı
Ki dirler adına şeyhü'l-yehûdî (b.4859)

Benî âdem bigi sûretde mutlak
Sakâlî var kocalar gibi appak (b.4860)

Çıkar her şenbe günü içre bütün
Kenârına deñizüñ gün batar-ken (b.4861)

Turur ol şeb ehad günü dahı hem
Güneş batup gice olunca ahşam (b.4862)

İder âhir gine bahra vürüdü
Anuñ-çündür adı şeyhü'l-yehûdi (b.4863)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân'da bu canlıdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“İşbu deniz aşağı çekilse nice Gehirler ve imâretler görünür vasıf olunmaz dahi işbu denizde şeyh? Yahudi.....bir hayvan olur yüzü insana benzer. Aksakallı amma gövdesi ve elleri kurbağaya benzer. Kılırları sığır kılına benzer büyüklüğü katırca var ola. Her cuma ertesi gecesı denizden çıkar dahi o gün güneş gurûb eyleyince deniz kenarında durur. Güneş gurûb eylediği gibi denizin içine dalar gider kurbağa su içine dalıp gittiği gibi” (İstanbullu, 2019, s. 127).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde ise bu canlıdan şu şekilde söz edilmektedir:

“Ve bir hayvân dahı olur ki vecîhi insân ve şakalı beyâz, iki elleri vardur ve lâkin vücûdı kurbağaya müşâbihdür didiler. Su'âl itdüm şeyh-i yahûdîdür didiler. Deryâdan sebt gicesi hürûc idüp ahad gicesi şems gurûbına degin tevaşkuf ider. Şems, gurûb itdükde deryâya gavş ider” (Koçoğlu, 2020, s. 396-397).

Hikmet-nâme'de Rum Denizi'nde bulunan kuyruğu üzerinde açık duran minare şeklinde Menare (Minare) adlı bir balıktan bahsedilir. Gemiciler bu balığı gördüğünde davul çalarlar ve balık kaçar:

Var anda bir balık adı menâre
Durur kuyruğı üzre âşikâre (b.4873)

Meger anı göricek ehl-i merkeb
Çalarlar tabl u zemer sanc debdeb (b.4876)

Kim anı işidüp kaça bu hayvân
Elinden mikrle kurtaralar cân (b.4877)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân'da bu balıktan şu şekilde bahsedilmektedir:

“İbni Verdi ile Kazvini yazmışlardır ki Minare demekle meşhur bir balık vardır. Hamid Endülüsi dedi ki ol balık o denizden çıkar Dahi kuyruğunun üzerine kalkar minare gibi durur ondan sonra gündüzü her ne kadar büyük gemi olursa vurur gark eyler. Vaktaki ol balığı gemi halkı görseler tabıllar ve zurnalar çalarlar. Pes ol balık onları görür dahi kaçar denize gider dedi Pes ol ejderha yecüc ve mecüc bunun gibileri yiyip gıdalanırlar dedi” (İstanbul, 2019, s. 128).

Hikmet-nâme'de Cezer Denizi içinde bulunan Bal adlı bir balıktan bahsedilir. Bu balığı denizde görenler onlara zararı dokunmasın diye sabaha kadar davul çalarlar. Allah bu balığa Leşek adlı bir balığı musallat kılar. Leşek adlı bu balık Bal adlı balığın kulağına girerek balığın beynini yer:

Hem ol deryâ içinde didi nakkâl
Meger bir cins mâhi var adı bâl (b.5020)

Kaçan anı göre ehl-i merâkib
Çalarlar subha vu tabl u debâdeb (b.5024)

Bes aña intikâm idüp
Îlâhî Musallat kılar aña gine mâhi (b.5029)

Kim ol balığa dirler leşek adı
Bir arşundur anuñ kaddı nihâdı (b.5030)

Gelür bir subh-dem ol leşek nâ-gâh
Kulagina girür ol hûtuñ iy şâh (b.5031)

Yir anuñ magzını oldur gıdâsı
İrişür ‘âkıbet andan fenâsı (b.5032)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân’da bu balıktan şu şekilde bahsedilmektedir

“Semketü’l Bal ittifakıdır ki bu dahi acâyibden bir balıktır ki deryâ-ı Zencde olursan ki bal derler. Uzunlu dört yüz zirâ’dır. Beş yüz zira‘ değin derler. Bazı vakitte deryâ yüzünde görünür. Kanatlarının kenarı büyük yelkene benzer. Başını sudan çıkarır dahi yukarı gökten yana püskürür su dahi yaydan ok çıkar gibi yukarı itilir. Vaktaki gemi halkı bu balığı görseler tabl çalarlar ve haykırırlar ol balık dahi onlardan kaçır gider ve denizde olan balıkları kanatlar bile kuyruğuyla avlayıp ağzına koyar. Kaçan deniz içinde deniz canavarlarını ziyade incitmeye beslese Allah-ı teâlâ ona bir balık havale eyler. Uzunluğu yüz zira‘ gelir dahi bunun kulağına girer yapışır” (İstanbullu, 2019, s. 123).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde bu balığın adı Balbal olarak geçmekte ve balıktan şu şekilde söz edilmektedir:

“Ve bir nev‘ balık dahi olur, bâlbâl dirler ammâ tûli dört yüz veyâhûd beş yüz zirâ‘ miqdârı. Gâh olur deryâda bir tûrfe görünür şâri‘ gibi görünür ve ağzından şu havâyâ ol kadar kalkar ki kıyâs iderler ki bulutdan yağmurlar yağar. Mellâhîn, maḥallini bilüp uğraduḡda büyük tabllar tedârük itmişlerdür, darb iderler. Tabluñ şadâsından ḥavf idüp sefîneye qarîb olmazlar. Zenebi ile yüz zirâ‘ tûli olan balığa çalup iki pâre ider. Devâbb-ı baḥr cümlesi andan ḥavf iderler. Kaçan deryâda mazarrat u fesâda başlasa seg dirler zirâ‘ kıddince bir balık olur. Allâhu Te‘âlâ anı musallaḡ ider. Kulağına girüp ezâyâ başlar. Ka‘r-ı deryâyâ nüzûl idüp kendüyi taşlara urup helâk olur” (Koçoḡlu, 2020, s. 393).

İbrâhîm bin Bâlî, denizden kıyıya çıkan öküze benzer bir canlıdan da bahsetmektedir:

Kamu a’zâde etdür bir kemi yok
Öküz gibi velî dırnağı yarık (b.4712)

Deñizden havz idüp gelür kenara
Çıkar otlar kuruda âşikâra (b.4713)

Hikmet-nâme’de Bakari’l Denizi’nde bulunan bir deniz öküzünden söz edilir. Bu deniz öküzü bazen karaya çıkmaktadır:

Hem ol deryâda vardur kâv-ı deryâ
Ki kâvî ehli gibidür bâ-'azâ (b.4715)

Gelür çıkar deñizden gâh gâhi
Kenâr-ı bahrda otlar kiyâhı (b.4716.)

Hikmet-nâme'de birçok deniz canlısından bahsedilir. Bunlardan biri de yengeçtir. Bu yengecin Çin Denizi'nde bulunduğu, denizden çıktığı zaman taş olduğu ifade edilir:

Var ol deryâda hem bir nev'a harceng
Deñizden çıkdugı demde olur seng (b.4309)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde bu yengeçten bahsedilir:

“İş bu cezire Cezire-i Vak Vak'a yakındır ve dahi ittifakıdır ki işbu denizde yengeç olur ki onun bir kalkanca olur. Kendini sudan dışarı şöyle süratle atar ki karaya düştüğü gibi filhal taş gibi olur” (İstanbulu, 2019, s. 102).

Sudan çıktığında taş olan bu yengeçten Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de bahsedilir:

Bunda bir harçeng var kim t̄aş olur
Bir nefes çün kim şudan taşra alur
(Akçay, 1999, s. 97)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu yengeçten söz edilir:

“Mîvesin tenāvül iderler, evrâın libâs iderler ve daı semek ve mûr ve nârcil tenāvül iderler ve deryâdan bir malû şayd idüp anı daı bey' iderler, seretân şeklinde berre urûc itdükde acer olur” (Koçoğlu, 2020, s. 373).

Hikmet-nâme'de yer bulan mitolojik canlılardan biri de ejderhadır “Ejderha olarak da bilinen at yüzlü, yarasa kanatlı, dikenli kuyruğu ve pullu bir deriye sahip olduğuna

inanılan efsanevi yaratık. Şekil itibariyle kertenkele, timsah veya yılan benzeyen bu hayvanın ağzından ateş püskürttüğüne de inanılmaktadır” (Usta, 2015, s. 180). “Ejderhalar gerçekte var olmayan ancak nerdeyse bütün halkların söylencelerinde geçen, tamamen insanların zihninde yarattıkları mitolojik bir hayvandır. Her bölgede farklı özelliklerde karşımıza çıkan ejderler oldukça korkunç, heybetli ve güçlü tasvir edilirler” (Gezgin, 2014, s. 76). “Ejderhalar fırtına yapar, yağmur yağdırır, insanlara hastalık dökerler. Bunların üçten yediye kadar başları vardır. Gözleri ateş saçar, yüzleri insana benzer. Çoğu yılan biçimindedir” (Uraz, 1994, s. 161). “Ejderha, gök gürültülü sağanaktan önce gelen kara bulutların içinde ortaya çıkar ve bulutlar, çeşitli ejderha şekilleri oluşturur” (Ferguson, 2020, s. 100). Muhammed Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l Muhît* isimli sözlüğünde ejderhayı ‘Bulutlan taşıdığına (inanılan) ve yılanların en büyüğü olarak telakki edilen bir hayvandır.’ şeklinde tanımlamıştır (Usta, 2015, s. 180).

Mitlerde kötülük ve yıkımı temsil eden ejderhaya dair bilinen en eski mitler Sümer ve Hitit’ten gelmektedir (Tanpolat, 2016, s. 62). Babil mitolojisinde tanrıça Tiamat ejderhaların yaratıcısı olarak bilinir (Gezgin, 2014, s. 76). “Roma ve Yunan mitlerinde Ejderhalar hem korkulan yaratıklardır hemde koruyucu özellikleri vardır. Örneğin; Apollo, “Pytho” adlı ejderha ile savaşmıştır” (Tanpolat, 2016, s. 64). Ejderhalar en çok Çin ve Japon mitolojisinde anlam bulmuştur. Ejderhalar Çin mitolojisinde suların tanrısı kabul edildiğinden yağmurlar yağdırır. Gök gürültülerine neden olarak göğe yükselir, bulutlara dek ulaşır. Ejderhaların yağdırdığı yağmurlar nehirleri besler, okyanuslarda gelgitler oluşturur (Gezgin, 2014, s. 78). Çin mitolojisinde Fu-hi ve Nu-kua adlı ejder ya da yılan başlı kardeşler kuyruklarıyla birbirine bağlıdır (Gezgin, 2016, s. 102). “Azhi Dahaka Eski İran mitolojisinin canavar ejderhasıdır” (Tanpolat, 2016, s. 66). İslam dininde ise ejderha yılan için kullanılan bir isimdir (Gezgin, 2014, s. 81). Banu Burçin Yıldırım (2016) konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Ejderha bütün dünyada Çin mitolojisine ait kabul edilmiş olsa da Türk mitolojisi ve sanatında sembolizmi; Gök, Yer ve Su unsurlarına bağlı olarak geniş bir uygulama alanı bulunmaktadır. Önceleri refah, güç ve kudreti temsil eden bu hayvanın anlamı zaman içinde değişerek alt edilen kötülüğün sembolü olarak anılmıştır. Araplar’ın ‘tannin’, Çinliler’in ‘lung’, Moğollar’ın ‘moghur’, İranlılar’ın ‘ejderha’ olarak adlandırdıkları motif Türkler’de ‘evren’ olarak adlandırılmıştır. Ayrıca on iki hayvanlı Türk-Çin takviminde Ejder yılı yer almaktadır” (s. 742).

Türk mitolojisinde yeraltında yaşayan Abra ve Yutra adlı ejdere benzeyen iki devasa yılan bahsedilir. Bunlar bir fili tek lokmada yutabilirler. İnanılmaz büyüklüktedir, görenleri korkutur. Türk mitolojisinde ayrıca Badraç adlı yedi başlı bir ejderhadan, ejderha tanrısı Sarı Han ve Yalpağan Han'dan ve Erbüke adlı yarı insan yarı yılan olan bir varlıktan bahsedilir. Macar öykülerinde Sarkany adlı çok başlı bir ejderhadan da söz edilir (Uslu, 2017, s. 163, 201, 236, 299, 334). *Hikmet-nâme*'de yine Çin Denizi içinde bulunan bir ejderhadan bahsedilir. Bu ejderha, tıpkı Abra ve Yutra gibi bir fili yutar. Sonra ağaç ya da kayalık gibi bir boşluğa gelerek kemiklerini kırar ki bu sesler işitilir:

Meger ol bahrda her ejdehâ var
Yudar bir fil başdan başa ol mâr (b.4313)

Varur bir agaca yâ bir kayaya
Tolar kendüzini muhkem oraya (b.4314)

Uşanur üstühvân cevfinde anuñ
K'işidilür sadâsı üstühvânuñ (b.4315)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de ejderhadan bahsedilir:

“ ‘Aẓīmü'l-hılķat, hâ'ilü'l-manẓar, ẓavīlü'l-cüsse ĥayvândur. Başı kebîr ve gözleri berrâķ, dendâmi keşîr, Cevfi cümle ĥayvânâtdan her ne görse bel' ider. Fîl ve câmûs, kaçan [tinnîn] deryâdan ĥurûc itse deryâ temevvüc ider ve sâhilinde zelzele gibi vâkı' olur, bilürler ki tinnîn ĥurûc itmîşdür, iĥtirâz üzre olurlar” (Koçoğlu, 2020, s. 412).

Hikmet-nâme'de Rum Denizi'ndeki hayvanları helak eden vahşî bir ejderhadan da söz edilir. Güleç'in de ifade ettiği gibi mitolojilerde rüzgârın, bulutların, şimşek ve gök gürültüsü gibi gök olaylarının yöneticisi olan tanrılar bulunmaktadır (Güleç, 2018, s. 171). Tanrılar ceza vermek istediklerinde çeşitli gök olayları meydana getirirler. *Hikmet-*

nâme'de de Allah, deniz canlılarını helak eden bu ejderhanın üzerine bir bulut gönderir. Yağmur yağar, rüzgâr eser, şimşek çakar:

Hem olur ol deñiz içinde yakın
Meger bir cins vahşi adı tennîn (b.4886)

Kim ol hayvâna dirler ejdehâdur
Mu'azzam cân-verdür müntehâdur (b.4887)

Hücûm ider deñizde tünd-nâk ol
Ki hayvânât-ı bahr ider helâk ol (b.4892)

Gazab kılır Hudâ ol ejdehâya
Varıban bulut vech-i semâya (b.4894)

Yagar yagmur eser bâd u şakr berk
Havâda ra'd görülür garb tâ şark (b.4895)

Tutar zulmet temâmet berr ü bahrı
Meliklere olur Allâh emri (b.4896)

Tinnîn bir rivayette göre dünyaya çok zararı dokunduğu için Allah tarafından ceza olarak Ye'cûc ve Me'cûc ülkesine gönderilmiş buradaki halkın yiyeceği olmuştur (Usta, 2015, s. 180). Şentürk, ejderhaların melekler tarafından göğe çıkarıldığına işaret ederek buna ejder çekme dendiğini belirtir. Eskiden yıldırım düşmesi ve şimşek çakmasının bunun bir alameti olarak kabul edildiğine de değinir (Şentürk, 2020, s. 63, 72). Bu duruma *Hikmet-nâme*'de de yer verilir. Ejder Allah'ın emriyle göğe çektirilir. Kafdağı'na bırakılır. Ejderha, azgınlıklarıyla bilinen Ye'cûc ve Me'cûc kavminin gıdası olur:

Bırakurlar anı Kâf-ı zemîne
Meger Ye'cûc u Me'cûc'uñ yirine (b.4898)

Meger ol kavmuñ olmuş gıdâsı

Musahhah söz durur yokdur hatâsı (b.4899)

Gelürler bahrda ol ejdehâya

Çeküp anı çıkarurlar havâya (b.4897)

Tuhfetü'z zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde bu ejderhadan şöyle bahsedilmektedir:

“İbni Esir ile Kazvini yazmışlardır ki bir vakitte bir büyük ejderha bu denizden yukarı kalkıp göründü bir kara buluta benzer. Halk bu ejderhaya bakıştılar ki şöyle sandılar ki şimdi bu ejderha bu halkı ve deniz canavarlarını hep helak eder giderir. Pes Allah-ı teâlâ celle ve âlâ ol Hînd'e hemen kudret bulutlarından bir bulut gönderdi geldi. Ol ejderhayı denizden çıkarıp götürdü aldı gitti. Büyük kara yılan suretinde idi. Her yere ki kuyruğu uğradı gerek bana ve gerek ağacı hep yaktı harap eyledi ve nefesi erdiği nesnelere bile yaktı Pes ol ejderha yecüc ve mecüc bunun gibileri yiyip gıdalanırlar dedi” (İstanbul, 2019, s. 131).

Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de ejderhaya ilişkin şu bilgiler verilmektedir:

“İbni ‘Abbâs raḍiyallâhu ‘anh rivāyet ider, tinnîn kaçan büyük olup hayvânâta mazarrata başladı. Emrullâh ile üzerine şehâb nâzil olup rûzgâr, şehâb ile havâyâya ḳaldurur. Andan Ye'cüc ve Me'cüc ceziresine işâl ider ki anlar aḥz idüp nafaḳa iderler” (Koçoğlu, 2020, s. 404).

Hikmet-nâme'de ilginç kuşlardan da bahsedilmektedir. “Uçma yetenekleri kuşları sembolik olarak cennetle yeryüzü arasındaki ulaklar haline getirmiştir. Uçmanın dünyevi yaşamdaki fiziksel sınırları aşmak anlamına gelmesinden ötürü kuşlar ruhları da temsil eder” (Tanpolat, 2016, s. 7). Yunan mitolojisinde yüzü kadın, bedenleri kuş olan deniz ifritlerinden bahsedilir (Gezgin, 2016, s. 20). Mitolojide yırtıcı kuşlar ve büyük su kuşları Gök Tanrı'nın bir şekli sanılıyordu. Başkurt folklorunda Semrük adlı iki başlı kendi dilince konuşan bir kuştan bahsedilmektedir. Kuşun insana iyilik sağlayan yanı vardır (Uslu, 2017, s. 24-25). *Hikmet-nâme*'de Çin Denizi'nde bulunan ışık dolu bir kuştan bahsedilir. O görüldüğünde deniz sakin olur ve gemidekiler selamete erişir:

Müsâfirler dilinden oldı mezkûr

Meger bir kuş var ol deryâda pür nûr (b.4283)

Sükûnı bahra olur ol ‘alâmet
İrişür geştî ehline selâmet (b.4286)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân adlı eserde de aynı *Hikmet-nâme*’deki gibi parlak bir kuştan bahsedilir. Uçtuğunda denizdeki rüzgâr durgunlaşır ve gemidekiler selamete erer:

“Çin denizinde acayip bir şey budurki onda bir ruşen kuş olur uçar. Ruşenliğinden bakanın gözleri kamaşır. Kimse kadir değildirki o kuşa baka. Vaktaki yukarı yüksek kalkıp uça denizde muhkem esen yeller talazlar sakın olur. Bunun böyle olduğu selamete delâlet Eder diye sevinirler” (İstanbulu, 2019, s. 102).

Ahmedî’nin *İskendernâme*’sin de de bu parlak kuştan bahsedilir. Bu kuş belirince hava gül bahçesi olur, deniz aydınlanır. Ayrıca bu kuş ortaya çıkınca dalgalar kesilir, gemi kurtulur:

Dağı işbu baırda iy şehriyâr
Kuş gibi bir nûr olur âşikâr

Ol belüricek hevâ gülşen olur
Şu’lesinden baır anuñ rûşen olur

Mevc olur sâkin çün ola bedîd
Oldurur gişi necâtına kilîd

(Demirbilek, 2000, s. 346)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de bu kuştan söz edilir:

“Ve ol cezîrede bir nev‘ tayr olur, nûrundan başâr derk idemez. Kaçan ol tayr görünse bilürler ki deryâda hatar yoğdur, sefer iderler. Delîlü’s-selâme tesmiye iderler” (Koçoğlu, 2020, s. 368).

Hikmet-nâme'de Hint Denizi'nde bulunan Fünun adlı bir kuştan bahsedilir. Bu kuş anne ve babasına saygı gösterir. Onların ne ihtiyacı varsa yerine getirir:

Dimiş ehl-i ticâretden olan tûş
Ki vardur bahr-ı Hind içinde bir kuş (b.4433)

Fünûn iderler aña halk nâmı
Kaçan kim bir ola geçe kavâmı (b.4434)

Yidürür içirür bekler mekânın
Düzer aña münâsib âşiyânın (b.4436)

Biri gitse biri turur yirine
Gider biri gelür nevbet birine (b.4438)

Ata ana hakın kılmak ri'âyet
Meger ol kuşa olmışdur hidâyet (b.4439)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu kuştan söz edilir:

“Aḥbâr şâḥibi eydür, ol deryâda bir ṭayr vardur, zûfünûn dirler. Ebeveynine ziyâde ikrâm u ta'zîm ider. Kaçan babası ve anası pîr olsalar daḥı yavruları arḫalarına alup bir tenhâ maḥallde âşiyân iderler. Ol âşiyânda ḫoyup leyl ü nehâr nafaḫasın getirürler, tâ ecellerine gelince” (Koçoğlu, 2020, s. 377).

Hikmet-nâme'de Hint Denizi içinde yaşadığı söylenen bu kuş, *Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân* adlı eserde Faris Denizi'nde yaşayan bir kuştur:

“Deryâ-ı Faris'de olan acayiblerden biri dahi budur ki onda bir kuş olur atasına ve anasına ziyade hürmet eyler. Hatta atası anası pîr olsalar durmaya ve açmaya aciz olsalar yavrularından iki yavrusu birer birer arkalarına alıp götürürlerdi dahi bir emin yere iletirlerdi dahi otlaktan ve balçıktan onlara yatak yapıverirler azık ve su götürürler. Tâ onlar oluncaya değin böyle beslerler ve eğer ol besleyen yavrular atalarından analarından öğrenip gitseler iki yavrular dahi onlarçılâyın ederler dedi” (İstanbul, 2019, s. 111).

2.6.5. Nehirler ve Göller

Nehirlerde meydana gelen durumlara baktığımızda -ilgili bölümlerde bahsettiğimiz gibi- belli zamanların önemli olduğu görülür. *Hikmet-nâme*'de belli zamanlarda ve belli aralıklarda akan nehirlere rastlanır. Bu nehirlerde belli zamanlarda verimlilik belli zamanlarda ise kıtlık olur. Hatta nehirlerin tatlı, tuzlu veya acı olma durumları bile zamana göre değişir. Bu nedenle bazı kültürlerde belli zamanlar çok önemlidir. Örneğin, Azeri kültüründe Nevruzdan önceki dört çarşambaya çok önem verilir. “Genel olarak çarşamba günlerinde ve özellikle bu son dört çarşambada gece vakti dikkatli olunması ve doğaya (doğa ruhlarına) saygısızlık yapılmaması gerektiğine inanılır” (Uslu, 2017, s. 221). *Hikmet-nâme*'de de nehirler etrafında yapılan bu gibi uygulamalardan bahsedilir. Ayrıca nehirlerde ve göllerde de tıpkı deniz ve adalarda olduğu gibi çeşitli mitolojik canlılar bulunmaktadır.

2.6.5.1. Nîl Nehri¹²

Hikmet-nâme'de Nil kesimi adı verilen zamanlarda yapılan uygulamalardan da söz edilir. Bu zamanlarda kız, oğlan, genç, yaşlı herkes toplanır. Mısır sultanları gelir ve Nil kesimi gerçekleştirilir:

Ulu gice kız oğlan pîr ü bernâ
Dirilür anda olur ulu temâşâ (b.5275)

Gelür hem Mısır selâtîni hışmla
Temâmet begler-ile vü hadem-ile (b.5276)

¹² Bu nehir hakkındaki efsanevi ve tarihî anlatılar için bkz. Bu çalışmada 3. Bölümdeki “Nîl Nehri ” alt başlığı.

Mahal kim kat’-ı Nîl iderler anı
Çalar bir kez kılıc-la ol mekânı (b.5277)

Nice müddet akar yürür fezâya
Kamu Mısr arzına virür sakâya (b.5278)

Hemân oldur deñiz kesmek tılısmı
Kılupdur mâ-tekaddümler bu resmi (b.5279)

Pes imdi kat’ iderler yir yir anı
Revân olur basar her bir mekânı (b.5280)

Eymen Fuâd Seyyid (2007) Nil Nehri’nde yapılan törenden şu şekilde bahseder:

“Tarih boyunca Nil Mısırlılar’ın sosyal hayatıyla özdeşleşmiş, bu nehirle ilgili çeşitli bayramlar ve törenler düzenlenmiştir. Bunların en ünlüsü firavunlar döneminden kalan ve İslâm’ın fethine kadar devam eden ‘Nil gelini töreni’ dir. Buna göre Nil’e genç ve güzel bir kız atılarak nehrin rızasının kazanılması ve ardından suyun zararsız bir ölçüde taşması beklenirdi” (s. 123).

Nil Nehri’nde gerçekleştiren bu uygulama mitolojik özellik gösteren ritüellerle benzerlik gösterdiği için çalışmamızda bu kısımda değerlendirilmiştir. İfade edildiği üzere suyun koruyucu ruhlarının rızasını kazanmanın ve onlardan fayda görmenin yolu temizlik ve saflıktı. Nil Nehri’ne bırakılan kişilerde aranan özellik masumluktu. Bu nedenle kadın ve çocuklar özellikle saflık ve masumluk anlamı taşıyan bakireler kurban olarak seçilirdi (Sümbüllü, 2020, s. 48). *Hikmet-nâme*’de de her yıl Nil Nehri’nin taşmadan artması için nehre bakire bir kızın kurban olarak sunulduğundan şu şekilde bahsedilmektedir:

Dimişler câhiliyetde meger Nîl
İricek hâleti meddine her yıl (b.5289)

Alup bir bâkire kız kıymet-ile
Düzerler idi dürlü ziynet-ile (b.5290)

Bırakurlardı iletüp anı Nîl'e
Bu-y-ıdı 'âdet ol kavm-ı dalîle (b.5291)

Bunı ragm iderdi ehli küfrüñ
Ki böyle olsa artar Nîl'i Mısr'uña (b.5292)

2.6.5.2. Diğer Nehirler ve Göller

Ermeniyye Vadisi'nde bulunan bir nehir o kadar sıcaktır ki üzerinden daima dumanlar çıkar, içerisinde helva pişirilse olur:

Meger bir nehr var fevvâr âbı
Diyâr-ı Ermeniyye'dür me'âbı (b.5563)

Begâyet issidür ol nehrüñ âbı
Çıkar dâyim buhârı vu zabâbı (b.5565)

Tırâşdur menba'ında ta'am anuñ
Velî halvâ olur içinde inanuñ (b.5568)

Mitolojilerde su bulunan yerlerde bazı olumlu ya da olumsuz durumların olduğu görülmektedir. **Mekran Nehri**'nin üzerinde bir köprü bulunur ve bu köprüden kim geçerse kusar:

Dimişdür sâhib-i tuhfe hem iy cân
Meger bir nehr vardur adı Mekrân (b.5559)

Gelüben her kim üstinden geçer ol
Ne kim karnından var-ısa kusar ol (b.5562)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu nehirden şu şekilde söz edilir:

“Mekrân vilâyetinde bir nehrdür. Üzerinde yekpâre taşdan bir köpri vardur. Üzerinden mürûr iden lâbüdd kıyay ider. İstifrâğ itmek murâd idenler varup üzerinden ‘ubûr iderler” (Koçoğlu, 2020, s. 453).

Etil Nehri’nde ağzı ve kemiği olmayan bir balıktan söz edilir:

Hazar mülkinde dimiş her dekâyil
Meger bir nehr vardur adı Etil (b.5440)

İgen gökçek olur anuñ dehânı
Ne dendânı olur ne üstühânı (b.5454)

Hikmet-nâme’de göller bölgesi **Horasan** içinde bir çeşit hayvandan bahsedilir. Bu hayvanın iç ve dış görünüşü insana benzemektedir. Bazı zamanlar su yüzüne çıkarak insan gibi konuşmaktadır:

Hem ol su içre var bir nev’a hayvân
Hemân sûretde vü sûretde insân (b.5149)

Meger ol cân-ver bu hey’et-ile
Çıkar ol su yüzine müddet-ile (b.5150)

Niçe söz söyler ü kılur tekellüm
Velî kimse ide bilmez tefehhüm (b.5151)

Bu hayvan ne zaman konuşsa bu ülkenin padişahının ölümüne delalettir. Bu hayvan konuştuğunda padişahın devleti yok olur:

Meger ol zâhir olmaga delâlet
Melik mevtine durur bu ‘alâmet (b.5152)

Nedür hikmet kim ol gelse makâle
Mülûkuñ devleti irür zevâle (b.5153)

2.6.6. Su Kaynakları

Su kaynakları da tıpkı göller ve nehirler gibi bazı zamanlarda akar, bazı zamanlarda akmaz. Ayrıca bazı su kaynakları gerektiği kadar su akıtır. Bu kaynaklardaki suların tıpkı nehirlerdeki gibi belli günlerde akması özellikle de dinî açıdan önemli günlerde ve zamanlarda akması sulara bir kutsiyet yüklenmesini sağlar. “Su o kadar kutsanmıştır ki, onun üzerine tükürülmez, küfür edilmez, hakaret edici söz kullanılmaz” (Alptekin, 2014, s. 97-98). “Pınar başlarının perîlerle meskûn olduğuna dair bir itikat vardır. Kadınlar cin ve perîlere basmamak için gece çeşmeye yanaşırken destûr diye seslenirler” (Onay, 2013, s. 120). Bu şekilde çeşitli sular etrafında gelişen mitler türer. *Hikmet-nâme*'de de bu kaynaklar etrafında oluşan mitolojik anlatılara yer verilmiş, bu kaynaklardaki tuhaflıklardan bahsedilmiştir.

Hikmet-nâme'de Azerbaycan'da bulunan bir çeşmenin suyunun taş olduğu şu şekilde anlatılmaktadır:

Dimişdür Sâhib-i Tuhfe beyânda
Ki bir çeşme var Aderbâyçân'da (b.5651)

Suyını yine koysa ehl-i ferheng
Toñar ol sâ'at içinde olur seng (b.5652)

Dökerler kâlîba andan kirâmîd
Düzerler ol sudan dürlü 'avâmîd (b.5653)

Şöyle yapular yaparlar anuñ
Taş ider suyu gör emrin Hudâ'nuñ (b.5654)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde bu kaynaktan şöyle bahsedilmektedir:

“İttifakıdır ki Erzincan’da bir akar çeşme vardır. Tuhfetü’l-Garâib’ de der ki bir kimse topraktan bir kerpiç dizse bir yerde kurutsa ondan sonra ol kerpici ol çeşmenin suyu içine bıraksa bir saat miktarı ol suyun içinde dursa ol su ol kerpici muhkem taş gibi eyler. Murâd edindiği yere nice dilerse yapsın taş yapar gibi dedi” (İstanbulu, 2019, s. 140).

Rûznâme’ci Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde ise bu kaynak bir nehir olarak anılmakta ve şöyle anlatılmaktadır:

“Āzerbāycānda bir nehr vardır. Cārī olan mā’ı şağīr ü kebīr taşlar olur. Bir ĥaddi vardır dāhīl-i ĥadde ĥacer olur” (Koçoğlu, 2020, s. 445).

Hikmet-nâme’de **Kayr** adlı kaynaktan bahsedilir. Bu kaynaktaki çeşmelerin biri soğuk, biri ise sıcak akar:

İki çeşme akar ol yirde teyyâr
Birisi bârid ü biri katı hâr (b.5693)

Namyān adlı kaynağın içine bir pislik bırakılırsa kaynak taşar. Bu da bize dünya mitolojisinde ve Türk mitolojisinde gördüğümüz yer-sub adı verilen koruyucu ruhları hatırlatır. Sular kısmında ifade edildiği üzere mitolojide su iyeleri adı verilen ruhlar suyun kirletilmesine çok öfkelenerek felaketler meydana getirmekteydi. Namyān adlı kaynağın taşması da buna bir örnek niteliğindedir:

Bıraksa kazurât içine insân
Taşar suyu kılur havline garkân (b.5623)

Doğa ruhlarının rızasını kazanmak için kanaatkâr olmak gerekir. “İnsan doğadan sadece kendine ve ailesine lazım olduğu kadarını alır, savurganlık Tengriyi ve Yer-suları öfkelenendirir. Eğer insan doğadan bir şey alabildiyse bu sırf doğa ruhlarının rızası ile olmuştur. Bu yüzden onlara minnettar olması gerekir” (Karakurt, 2012, s. 898). *Hikmet-nâme*’de de Faris Dağı’ndaki bir kaynaktan çıkan su kişi sayısına göre akar. Ondan ne kadar su içilirse o kadar akar:

Ki ya'nî çok gelürse çok çıkar su
Eger az gelse yine az akar su (b.5601)

Diyâr-ı Fâris içre bir cebel var
Var ol tagda meger bir mu'teber gâr (b.5602)

İçerse ol sudan ne deñlü âdem
Kifâyetçe akar ne biş ü ne kem (b.5604)

Hikmet-nâme'de bu kaynakla ilgili bir hikâyeye de yer verilir. Ne zaman bu kaynağın bulunduğu diyara bir düşman gelse, oradakiler bu kaynağı çöple doldururlarmış. Bu sayede yağmur yağar sel olur, düşman bu suda boğulmuş:

Hikâyetde yazılmışdur sefâra
Kaçan bir yağı gelse ol diyara (b.5610)

Dökerlermiş meger ehl-i diyâruñ
İçine hâr u hâşâk ol bikâruñ (b.5611)

Yagup bârân akarmış dürlü seyl-âb
Kılurmuş düşmenüñ cemî'ini gark-âb (b.5612)

Gazneli Mahmûd Gazne'yi fethederken oranın halkı bu kaynağa çöp getirip dökerler. Bunun neticesinde rüzgârlar eser, yağmurlar yağar:

Velî şol 'ahde dik kim şâh zamâne
Meger Sultân Muhammed yigâne (b.5613)

Hemân dem ehl-i Gazne çüst ü çâlâk
Getürüp dökdiler ol 'ayna hâşâk (b.5615)

Şu deñlü esdi yil ü yagdı bârân
Sanasın ki kıyâmetdür ya tûfân (b.5616)

Gazneli Mahmûd, bu diyarı fethettiğinde o kaynakta ne kadar çöp varsa temizletir. Böylece ne rüzgâr eser ne yağmur yağar. Bu sayede sultan ülkeyi ele geçirir:

Ne varsa ol yigirde hâr u hâşâk
Varuban leşker-ile eyledi pâk (b.5618)

Ne yil kaldı havâda ne hû bârân
Urındı her güzerden cev-v-i yik-sân (b.5619)

Güneş togdı vu ‘âlem hurrem oldı
Refâhet birle şâh ol mülki aldı (b.5620)

Burada rastladığımız durumda mitolojilerde gördüğümüz durumlarla birebir örtüşmektedir. Sulara çöp, pislik vs. atılması nehirleri öfkelenirerek suların taşmasına, kabarmasına, rüzgârın esmesine ve çeşitli doğal afetlere neden olmaktadır. Ne zaman ki su kaynağı temizlenir bunların hiçbiri görülmez. Çünkü ortada suyun koruyucu ruhunu rahatsız edecek bir durum kalmamış olur.

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân adlı eserde de *Hikmet-nâme*’deki hikâyeye anlatılır:

“İbni-i Verdi ile Kazvini yazmışlardır ki ol vakit ki Sultan Mahmud Sebüktekin Gazne şehrinin Üzerine gelip feth eylemek kâd eyledi. Ne kadar kâd eylediye ol şehrin halkı ol pınara necaset bırakmadan hâlî olmadılar. Onlar öyle eyledikçe muhkem yerlerden ve yağmurlardan ve soğğun şiddetinden kıyamet kopar sanırlardı. Sangun çeri gibi Sultan Mahmud’un askeri kaçıp giderlerdi. Pes Sultan Mahmud gördü ki hâl böyle gece olduğu gibi namaza ve niyaza durup Allah teâlâ hazretine tazarru eyledi dedi İlâhi benim kastım bu şehri feth eylemekten dünya hâsıl etmek ise beni bundan döndürüp yönümü hayra teveccüh ettir ve eğer kastım sevap ve ahiret ise ve şevket-i İslâm kuvvet bulmak için ise bana bu şehri feth eylemeye asan eyle dedi. Dahi başını yere koyup secde eyledi yüzünü toprağa sürüp uyumak galip oldu. Pes uykuda bir kimse ona gelip dedi ki ey Sebüktekin oğlu bu mihnetten kurtulmak dilersen askerinden bir miktarını gönder ol pınarı gözlesinler. Yanına kimse getirmesinler öyle ettiğin takdirce tahkik Gazne şehri feth eylersin. Dahi sa’yin şükürle Ve kastın gökçek olsun dedi. Pes Sultan uyanı geldi. Ol pınarı beklemeyi önerdi kimseler gönderdi. Ondandır kendi askeriyile Gazne şehrinin üzerine yürüdü. Az zamanda feth eylediler” (İstanbul, 2019, s. 142-143).

Hikmet-nâme'ye göre **Badhani Kaynağı**'nın bulunduğu yerde dağda yaşayanlar her yıl dilek dilerler. Harman vakti rüzgâr esmesini istediklerinde bu kaynağa hayız (aybaşı) görmüş birini bırakırlar ve yeller esmeye başlar:

Haber virmiş durur görenler anı
Akar ol yirde 'ayn-ı Bâdhânî (b.5625)

Mogol katında ol kûy ehl-i her yıl
Dilese harmenin savurmaga yil (b.5626)

Alurlar bir kûy hayz-ı bî-pâk
Bırakurlar anı bu 'ayna çâlâk (b.5627)

Hemân bir bâd eser çıkar havâda
Virince harmenin ol kavm bâda (b.5628)

O kaynağın suyundan kim götürmek isterse su elinde taş olur:

Suyından bir kadar götürse hammâl
Hacer olur elinde ol su derhâl (b.5631)

Eliade'ye göre yaşamın çoğalmasını sağlayan tarım bir ritüeldir. Tarım toplumları için zaman ve mevsim önemlidir. Kadın ve toprağın bereketi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Ona göre tarım faaliyetleri birer ayindir ve tarımla ilgili inanış ve âdetleri gruplandırmak mümkün değildir (Eliade, 2003, s. 324-325). *Hikmet-nâme*'de de harman zamanı yel esmesi istenildiğinde, su içine hayız görmüş birini bırakmak böyle bir ritüel olmalıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere su asla kirliliği kabul etmez. Burada da suya hayız görmüş biri bırakıldığında yellerin esmesi ve kaynaktan su götürülmek istendiğinde suyun taş olması yine su iyesinin kızdırılmasından kaynaklanan bir durumdur.

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde bu kaynaktan şöyle bahsedilmektedir:

“‘Ayn-ı Badcâni: ittifakıdır ki Tuhfetü'l-Garâib’ de der ki Damgan’da bir köy vardır. Geher derler ol köyde bir çeşme vardır. Badcâni demek ile meşhurdur. Kaçan bu

köye yel estirmek murâd edinseler hayız görmüş hatunun bir para birinden alırlar dahi ol pınar suyunun içine bırakırlar. Hemen yeller hareket eylemeğe başlar ve her kim ki ol çeşme suyundan içse eğer bir yudum dahi olursa karnı davul gibi şişer ve eğer ol sudan getirip gayrı yere iletse ol su taş olur’’ (İstanbulu, 2019, s. 141).

Sularla ilgili kısımda ifade edildiği üzere bir yerde ne zaman bir su kıtlığı yaşansa, suyun koruyucu ruhunu memnun etmek için çeşitli faaliyetler yapılmaktaydı. Mitler ile ritüellerin bağlantılı olduğu göz önüne alınırsa eserde bunun örneklerine rastlandığı görülecektir. *Hikmet-nâme*'de de Cürcan adlı bir köyde bulunan **Elbistan Kaynağı**'nın suyu ne zaman kesilse burada bulunan bütün halk kaynağa gelerek yerler, içerler, danslar ederler, oyunlar oynarlar. Bu sayede kaynağın suyu daha bol akar:

Meger esfer ini-y-ile Cürcân
Arasında olur bir kûy iy cân (b.5632)

Kaçan kim suyu anuñ ola maktû'
Budur 'âdet ki ol kûy ehl-i mecmû' (b.5636)

Ulu gice er ü 'avrat kız u oğlan
Gelürler ol pınar üstine yik-sân (b.5637)

Girürler hilleler ziynet iderler
Yiyüp içerler ü 'işret iderler (b.5638)

Çalarlar sâz u kılurlar türâne
Girürler raks iderler şâdimâne (b.5639)

Ne kim var-ısa âlât u melâhi
Çalarlar ol pınar üzre gümâhı (b.5640)

Akar ol key gibi dahı vâfir
Nazar kıl hikmete pâk ile hâtır (b.5641)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde bu kaynaktan şöyle bahsedilmektedir:

“Ayn-ı Ablanistan: İbni-i Verdi ve Kazvini yazmışlardır ki Tuhfetü'l-Garâib Sâci dedi ki Cürcan'la Askaras mabeyninde Ablanistan köylerinden bir köyde bir akar pınar vardır. Yeni derler çok suyu vardır. Çok halk onun Suyundan faylanırlar ve bazı o kanda ol yerin halkı erenlerinden ve hatunlarından gökçek ziynetle defler ve zincirleri ile ve türlü türlü çalgılar ile çıkarlar dahi ol pınarın katında çalarlar ve güler ve oynarlar. Şöyle ki bunlar dönüp gitmeden evvel pınarın suyu çok çok akmaya başlar gelen halka yettiği miktarınca dedi” (İstanbullu, 2019, s. 141).

İbrâhîm bin Bâlî Cac adlı köyde bulunan bir kaynaktan da bahsetmektedir. Bulut mitolojilerde tanrısal güçlerin elindedir ve bereketin simgesidir. *Hikmet-nâme*'ye göre bu kaynak gökte bulut olduğu zamanlar akmakta, bulut olmazsa akmamaktadır:

Meger bir kûy vardır Câc adı
Ki Kahtâ ilidür anuñ bilâdı (b.5646)

Kaçan kim olmaya bulut semâda
Görinmez katre-yi âb ol 'ayn-ı mâda (b.5649)

Güneş mitolojilerde bereketi simgelemektedir. “Sıcaklık kaynağı olarak Güneş canlılık, tutku ve gençliği simgeler. Işık kaynağı olarak aydınlanmayı da temsil eder. ... Kimi gelenekte Güneş, Evrensel Babadır. Doğup batışı doğum, ölüm ve dirilişin sembolüdür” (Wilkinson, 2011, s. 16). *Hikmet-nâme*'ye göre **Gırnata Kaynağı**'nın suyu Güneş doğduğu zaman yılda bir gün akar. O gün ağaç yeşerir, çiçeklenir ve zeytin verir:

Diyâr-ı Endülfs'den didiler hem
Kadîmi bir kinîse var mu'azzam (b.5655)

Rivâyetdür ki yılda bir gün ol su
Güneş togduğı dem artar tolar cû (b.5658)

Akar çeşme yeşerür agac ol gün
Çiçeklenür virür ol vakt zeytûn (b.5659)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde bu kaynaktan şöyle bahsedilmektedir:

“Ayn-ı Gırnata: ve dahi ittifakıdır ki Ebu Hâmid-i Endülüsi dedi ki Gırnata kurbunda bir kilise vardır. Ol kilisenin yanında bir pınar ve bir zeytin ağacı vardır. Yılda bir malum gün vardır. Halk onda gelirler. Ol malum günde ki hemen güneş doğa. Ol pınarın suyu akmaya başlar ve ol zeytin ağacının çiçeği bitmeye başlar. Filhâl zeytini dahi azık edinirler dönerler dahi giderler” (İstanbulu, 2019, s. 142).

İbrâhîm bin Bâlî, **Yasi Çemen Çeşmesi**'nden bahseder. Bu çeşmeden bir ses çıkar ve onu işiten insan, hayvan o an ölür:

Kim adı çeşme-yi Yâsî Çemen'dür
Akup ol ‘ayn itdükçe tefevvür (b.5671)

Çıkar ol çeşmeden bir savt-ı kâtı
İşidenüñ gider ol dem hayâtı (b.5672)

İşidicek o savtı kankı hayvân
Hemân ol dem olur bî-’akl u bî-cân (b.5673)

Göresin ol sunuñ havlinde peydâ
Yatur her cân-verden niçe mevtâ (b.5674)

Hikmet-nâme'de **Darat** adlı bir kaynağın yanında bulunan bazı bitkilerden bahsedilir. Bu bitkiler bize masallarda gördüğümüz sihirli bitkileri çağrıştırır. Bu otlar tıpkı bir insan gibi kişiye dolanır ve kişi ondan kurtulamayacak hale gelir. Eğer kişi ses çıkarmazsa otlar ondan çözülmeye başlar:

Meger bir ‘ayn vardır adı Dârât
Biter o çeşmede niçe nebâtât (b.5697)

Giren ol çeşme içre gâh gâhi
Tolaşur ol sunuñ aña kiyâhı (b.5698)

Dahı andan bula bilmez necâtı
Niçe kim cehd ide ol merd katı (b.5699)

Taharrük kılmaga itmese âgâz
Çözülür ol kiyâh andan az u az (b.5700)

2.6.7. Kuyular

Hikmet-nâme'de kuyular geniş bir yer tutmakta, kuyuların etrafında türeyen çeşitli anlatılara yer verilmektedir. “Kuyuların karanlık ve derin olması, yankı yapması buraya gizemli bir hava verir. Bu nedenle burada cinlerin olduğuna inanılır” (And, 2018, s. 38). Dinsizlerin ruhlarının da kuyularda bulunduğu inanıldığından onların çığlıkları da işitilir (And, 2018, s. 39). *Hikmet-nâme*'de kimi kuyunun suyunun acı, kimisinin tatlı olduğu söylenir. Eserde gizemli kuyulardan da bahsedilir. Bazı kuyularda sürekli rüzgâr eser, bazısında ateş çıkar. Bu kuyularda tuhaf canlılar bulunur ve değişik sesler işitilir.

Hikmet-nâme'de Hindiyan adlı bir köyden bahsedilir. Onun sınırında bulunan bir kuyudan bir ulu ateş çıkar ve etraftan geçilmez:

Adıdur Hindiyân ol kûyuñ iy şâh
Var anuñ haddında bir ulu çâh (b.5764)

Çıkar ol çâh içinden bir ulu od
Su'ud ider havânuñ yüzine dûd (b.5765)

Yakınından anuñ kimse geçemez
Yıkılır kuş havâsından uçamaz (b.5766)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân'da bu kuyudan şu şekilde bahsedilir:

“Bir-i Hindiyan: ittifakıdır ki işbu kuyu vilayet-i Fârs'da bir köyde bir kuyudur. Daima içinden tütün çıkıp göğe ağı gider. Kimse kâdir değildir ki yöresine yakın ve içile hatta üzerinden kuş uçup geçer olsa ne kadar yüksekte uçup gider ise yanar aşağı düşer” (İstanbullu, 2019, s. 147).

Hikmet-nâme'de Hint ülkesi içinde bulunan **Kayasur** adlı bir adadan bahsedilir. Bu adadaki kuyuda sudan çıktığında taş olan bir balık bulunmaktadır:

Şu Hind ikliminüñ içinde meşhûr
Meger bir ada vardır adı Kayasûr (b.5767)

Ki var ol adanuñ bir turfe çâhı
Olur ol çâhda bir nev'a mâhi (b.5768)

Çıkıcak çâh âbından bu balık
Hacer olur hemân zî-emr-i Hâlık (b.5769)

Hikmet-nâme'de Mağrip diyarı içinde bulunan **Bukayr** adlı bir kuyudan bahsedilir. Bu kuyuda sürekli bir rüzgâr eser. Kuyunun içine ne düşerse düşsün rüzgâr onu dışarı atar:

Diyâr-i Magrib içre ehl-i ta'bîr
Didiler bir kuyu var adı Bûkayr (b.5770)

Eser ol çâhdan bir mu'teber yıl
Ki diñmez yili anuñ ay her yıl (b.5771)

Ne düşse içine biş ü eger kem
Komaz taşra atar yıl anı her dem (b.5772)

Bu durum mitolojilerde sıklıkla gördüğümüz durumlarla örtüşmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere su içine hiçbir şeyi, çöp, pislik vs. kabul etmez. Burada da böyle bir durum vardır.

3. BÖLÜM: EFSANELER, TARİHÎ ANLATILAR VE HİKMET-NÂME

Mitler içerisinde masal, destan, legend, halk hikâyesi gibi geleneksel ürünleri de barındırır (Tökel, 2016, s. 19). Yıldırım da her ulusun mitolojisinin o ulusun tarihini, efsanelerini, destanlarını, kahramanlık öykülerini, inanç sistemlerini, masallarını ve söylencelerini barındırdığını ifade etmektedir (Yıldırım, 2008, s. 11). “İlkel devirlerde tarih, hikâye ve efsanelerle karışık tarihsel bilgiler ile efsaneler ve hikâyelerin iç içe yer aldığı sözlü aktarımlardan oluşur. ... Bu yüzden mitolojide, gerçek dünya ile zihinlerde canlandırılan ütöpik dünya çoğu zaman iç içe girerek birbirine karışmakta, gerçek olayların ortaya çıktığı zamanlar varlıklarını yitirmekte ve ütöpik bir zamana dönüşmektedir” (Yıldırım, 2016, s. 99). Ali Berat Alptekin de olağanüstü varlıklarla ilgili efsanelerin kaynağının mitoloji olduğunu ifade etmektedir (Alptekin, 2014, s. 19). Türk İslam kültüründe gerçek olmayan şahısların efsaneleştirildiği *menâkıbnâmeler* ve *gazâvâtnâmeler* yazılmıştır. Aynı şekilde olağanüstü fantastik olay ve ögeler barındıran *Câmâsbnâme*, tarihî ve efsanevi motifleri barındıran *İskendernâme* gibi eserler kaleme alınmıştır. *Bâtâlnâme*, *Saltuknâme*, *Danışmendnâme*, *Hamzanâme* gibi destanlarda olağanüstü kahramanlıkları olan şahıslardan, fantastik boyuttaki durumlardan bahsedilmiştir. Bunların yanı sıra peygamberler ve dinî şahsiyetler etrafında oluşmuş çeşitli hikâyeler de edebiyatımızda yer bulmuştur (And, 2018, s. 62-71).

Çalışmamızın bu bölümünde coğrafi unsurlar ekseninde *Hikmet-nâme*'de yer alan efsanelere, efsanelerle karışmış rivayetleri içeren halk anlatılarına, tarihî anlatılara, peygamberler ve İslam tarihinde önem arz eden şahıslar etrafında oluşmuş anlatılara yer verilmiştir. Şehirler, memleketler ve diğer coğrafi unsurlara ilişkin anlatılan hikâyeler, yer ve millet kökenlerine dair anlatılarda bu bölümde değerlendirilmiştir.

3.1. ŞEHİRLER VE ÜLKELER

Hikmet-nâme'de medeniyetlerin şehirleri nasıl inşa ettiği, bu şehirlere nasıl yerleştiği, şehirlerin isimlerinin nasıl verildiği araştırılmıştır. İbrâhîm bin Bâlî şehir tasvirlerine ve şehirlerde bulunan halklara, çeşitli topluluklara dair bilgiler vermiştir. Bu toplulukların dinî inanışlarına da değinilmiştir. Eserde ele alınan şehirler genel anlamda İslam medeniyeti için önemli şehirlerdir. Bu yüzden şehirler anlatılırken peygamberlerle ilgili tarihî ve efsanevi anlatıların eserde geniş bir yer tuttuğu görülecektir. Bunun yanı sıra efsanevi-tarihî kişiler etrafında oluşan anlatılarda da eserde yer almaktadır.

İbrâhîm bin Bâlî, şehirleri feth edenlerin o şehre bazen kendi adlarını verdiklerini ifade ederek feth edilen şehirlerin belli kısımlarına da bu kişilerin adlarının verildiğini söyler. Eserde şehir tılsımlarından da bahsedilir. Özellikle eserde şehri korumak ve düşman girmesini önlemek için yapılan tılsımlar önemli bir yer tutmaktadır.

İbrâhîm bin Bâlî'ye göre yapılan şehirlerin benzerlerini ustalıklarıyla bilinen Cemşîd, Şeddâd, Sâmi, Âd, Kayser ve Kısra¹³ dahi yapamaz. Böyle güzellikteki şehirlerde bulunan eserlerin nakışlarını, süslemelerini yapmakta ustalıklarıyla bilinen Mânî ve Bihzâd dahi aciz kalır. Eserlerdeki nakışlar Erjeng'de dahi bulunmaz. İbrâhîm bin Bâlî, bunun yanı sıra şehre sembolik bir anlam yükleyerek insanoğlunun meydana gelişini bir şehre benzetir. Hükümdarların yaptırdığı şehirlerin durduğunu ancak onların bu dünyadan göçüp gittiğini söyleyerek dünyanın geçici olduğu hakkında öğütler de verir.

¹³ Bu şahıslara dair daha detaylı bilgi için bkz. Tökel, 2016.

Çalışmamızın bu kısmında *Hikmet-nâme*'de geçen İslam medeniyeti için önem arz eden şehirlerden, kutsal mekânlardan ve bu unsurlar dâhilinde oluşan efsanevi-tarihî olaylardan bahsedilmiştir. Eserde anlatılan tılsımlı şehirler ele alınmış ve İbrâhîm bin Bâli'nin şehirlerdeki tıslımlara dair anlattığı efsanelere, anlatılara, hikâyelere yer verilmiştir. Şehirlerdeki topluluklara ve şehrin güzelliklerine dair tasvirler, anlatılar da bu kısımda incelenmiştir.

3.1.1. Şâm'ın Dördüncü Kısmı Humus

Humus, *Hikmet-nâme*'de Şam'ın dördüncü kısımda zikredilen şehirlerden biridir. “Palmira ve Deyrizor vasıtasıyla İran körfezi-Akdeniz, Şam-Halep yolları ile Halep-Humus-Rayak-Beyrut demiryolu üzerinde önemli bir irtibat noktasıdır ” (Mantran, 1998, s. 370). Eserde bu şehirle ilişkili olarak Halid b. Velid konu edilmiştir. İslam'ın büyük düşmanlarından Velid b. Mugire'nin oğlu olan Halid b. Velid, Uhud Gazasında düşman birliklerini kumanda etmiş, Mekke fethinde ise İslam ordularına kumandanlık yapmıştır. Dünya çapında büyük bir kumandan olarak tanınan Halid b. Velid'e Peygamberimiz tarafından ‘Seyfullah’ (Allah'ın kılıcı) lakabı verilmiştir (Pala, 2004, s. 184-185). Halid b. Velid, Humus, Hama, Şeyzer ve Kınnesrin gibi şehirlerin fethine Ebu Ubeyde'nin emri altında iştirak etmiştir. Ebu Ubeyde fetihler esnasında onu yanından ayırmamış, öncü birliği kumandanı olarak kendisinden faydalanmıştır. Ebu Ubeyde'nin vefatından sonra başka birinin emri altına girmeyerek ömrünün geri kalan yıllarını Humus'ta geçirmiş ve orada ölmüştür. Kabri oradadır (Fayda, 1997, s. 291).

Hikmet-nâme'de Halid b. Velid'in mezarındaki tılsımdan söz edilmiştir. “Eskiden değerli mücevher, para, eşya vs. şeyler yıkıntı yerlere gömülür, bulunmaması için de dualar okutulur ve artık oraya yaklaşıp bir ejderha veya korkunç bir zenci görünerek korku vereceğine inanılırdı. Buna tılsım denir” (Pala, 2004, s. 458). “Tılsım, büyüün gizli, büyüsel verasetle aktarılan ve yalnızca büyücünün bildiği bölümdür. İlkel halklar için büyü bilgisi tılsım bilgisi anlamına gelir. Ve her büyü olayının çözümlenmesinde, hep, merkezinde tılsımın bulunduğu saptanacaktır” (Malinowski, 1990, s. 63). *Hikmet-*

nâme'de Halid'in mezarının Humus şehrinde bulunduğu, sırlar sahibinin onda sihir ettiği, tılsımlı olduğu için onun içine akrep ve yılan giremeyeceği ifade edilmiştir:

Velî dördüncü kısım mülk-i Şâm'uña
Meger Hums oldu adı ol makâmuñ (b.1786)

Oradadur zarîh ibn-i Leyd'üñ
Ki Hâlid durur adı ol şehîdüñ (b.1788)

Tılsım itmişdür anda ehl-i esrâr
İçine girmez anuñ 'akreb ü mâr (b.1789)

3.1.2. Şâm'ın Beşinci Kısmı Kanserîn ve Halep

Hikmet-nâme'de Halep şehrine de yer verilmiştir. Tâlib Yâzîcî (1997) Halep şehriyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Halep, Kuzey Suriye'nin en önemli şehri ve kendi adını taşıyan ilin merkezi olup Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Bu dikkat çekici coğrafi konumu dolayısıyla kervanların uğrak yeri olmuş, bunun sonucunda ticaretle zenginleşip medeniyette yükselirken sık sık aynı yollardan sefere çıkan orduların tahribatına ve yağmalarına mâruz kalmıştır” (s. 239).

Hikmet-nâme'de Halep şehrinin tarihine değinilerek bu şehrin ulu bir şehir olduğu, şehirler içerisinde eşinin benzerinin olmadığı ifade edilir:

Bişinci kısım Kanserîn'dür hem
Haleb oldu aña şeh-i mu'zzam (b.1791)

Nazîri yok durur büldân içinde
Bulınmaz beñdeşi 'umrân içinde (b.1792)

İbrâhîm bin Bâlî bu şehirde bulunan Hilan adlı bir yerden bereketli iki Seylan Nehri'nin aktığını söyler. Fakat bu suyun nereden geldiğinin belli olmadığını, kimsenin kaynağını bilmediğini de ifade eder:

Yanında bir mahal var adı Hîlân
Çıkar ol yirden iki nehr-i Seylân (b.1793)

Velî kimse nişân virmez ol âbı
Ki nirden geldi kandadur serâbı (b.1795)

Kimesne bilmez anuñ menba'ını
Ne yirden feyz olısar masna'ını (b.1796)

3.1.3. Şâm Memleketi ve Şâm'ın Doğusu

Şam, *Hikmet-nâme*'de üzerinde durulan önemli şehirlerden biridir. Cengiz Tomar (2010) Şam şehrinden ve adlandırılışından şöyle bahsetmektedir:

“İslâm dünyasının önemli tarihî şehirlerinden biri, günümüzde Suriye'nin başşehri. Bilâdüşşam (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) bölgesinin en önemli merkezlerinden biri Dımaşk'tır (Dımaşkuşşam). Şehir 927 (1521) yılından itibaren kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçti ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin bir paşalık merkezi oldu. Dımaşk olarak bilinen adını da Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan Şam'a terketti. Günümüzde de Türkçe'de Şam adıyla kaydedilir. Ülkenin güneybatısında bulunan şehir, Antilübnan (Cebelüşarkî) dağlarının doğu eteklerindeki Kâsiyûn dağı ile Bâdiyetüşşâm adı verilen çöl sahası arasındaki bir vahada (Gûta vahası) kurulmuştur” (s. 311).

İbrâhîm bin Bâlî, Şam ve Yemen'e sembolik bir anlam yükleyerek bu şehirlerin doğuyla batının iki kanadı olduğunu söyler:

Bişi Şâm u Yemen iklîm-i zânib
İki kanadıdur maşrık-la magrib (b.1683)

Ayrıca Şam'ın içerisinde Kâbe ile Mescid-i Nebevî içindeki Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasındaki ravza-i mutahhara adı verilen bölümü (Bozkurt, 2007, s. 475) barındırdığı için dünyadaki bütün ülkelerden daha değerli olduğunu ifade eder:

Bu mülküñdür Harâmeynü's-şerîfin
Ekâlim-i cihâna ol durur zîn (b.1808)

Ricalü'l-gayb âlemde tasarruf sahibi gizli ve aşikâr veliler topluluğu olarak gayb erenleri, üçler yediler kırklar şeklinde ifade edilir (Uludağ, 2008, s. 81). “Ricâlullah ve ricâlü'l-gayb inancı İslâm kültürü ve folkloru bakımından önemlidir. Müslüman ülkelerinde üçler, yediler, kırklar gibi isimler verilen yerleşim birimleri, dağlar, göller, nehirler, çeşmeler ve çeşitli binalar vardır. Bu isimler tarikat kültüründe de yaygın biçimde kullanılmaktadır” (Uludağ, 2008, s. 82). İbrâhîm bin Bâlî de Şam'ın peygamberler, evliyalar merkezi olduğunu, üçler, yediler, kırklar makamı olduğunu söyler:

Ezelden enbiyâlar merkezidür
Ebedden evliyâlar merkezidür (b.1809)

Hem üçler yidiler kırklar makâmı
Mekânı kutb aña arz-ı Şâm'ı (b.1810)

Bu şehre ilişkin durumlardan biri de Deccal'dır. “Kıyametin büyük alâmetlerden olan, bir gözü kör, evsafi meçhul yaratık. Deccâl genellikle, kıyametin kopması öncesinde zuhur edecek kıyamet alametleri, Mehdi'nin zuhuru, Yecüc Mecüc'in çıkması, Hz. İsa'nın gökten inmesi bahislerinde zikri geçen, müminler için tam bir bela, bir tuzak olan varlıklardandır” (Tökel, 2016, s. 267). Deccal'in tanrılık iddiasında bulunarak Mehdi tarafından öldürüleceği, onun yalanlar ile ortalığı birbirine katıp kıyamet fitnesini kolaylaştıracağına inanılır. Deccal'in kendine mahsus cenneti ve cehennemi olacağı, kendisine inananları cennetine, inanmayanları da cehennemine atacağına inanılır Deccal'in eşeğinden de söz edilir ve Şam'da öldürüleceği bildirilir (Pala, 2014, s. 109). “Medine'ye gelince Uhud Dağı'nın eteklerinde bekleyen melekler onu Şam'a yöneltecek ve Şam'da gökten inecek olan Hz. İsa tarafından Filistin'in Lûd denilen yerinde öldürülecektir” (Zavotçu, 2018, s. 169). Suriye memleketinin sınırları içerisinde olan

Mekke’de, Medine’de, Kudüs’te olan müminler onun kötülüklerinden emin olacaklardır (Tökel, 2016, s. 268). *Hikmet-nâme*’de de bu duruma işaret edilerek Deccal’in helakının Şam memleketinde büyük bir sevinç yaşatacağı söylenmiştir:

Meğer Şam milletinde Şam-ı sürür
Helâk ola didil Deccal-i Alver (b.1824)

3.1.4. Berber Memleketi

Hikmet-nâme’de Berber memleketinden de bahsedilmektedir. Hakkı Dursun Yıldız (1992) Berberi adı ve topluluğuna dair şu açıklamaları yapmaktadır:

“Berberî adı eski Yunan kaynaklarında Barbaroi, Latin kaynaklarında Barbari (barbar) olarak geçmektedir. Yunan ve Latin dünyasının dışında oldukları için burada yaşayan halk bu adla anılmıştır. Romalılar Kuzey Afrika’yı işgalleri sırasında ciddi bir mukavemetle karşılaşmışlar, hâkimiyetlerini ve medeniyetlerini kabul etmemekte direnen bölge halkına Barbaros demişlerdir. Araplar bu bölgeye geldiklerinde Bizanslılar’dan duydukları Barbaros kelimesini Berber olarak telaffuz etmişler ve kelimenin bu şekli yaygınlık kazanmıştır. Bununla beraber bazı Arap kaynakları kelimenin aslını efsanevî bilgilerle açıklama yoluna gitmişlerdir. Antik müelliflerin bir kısmı Berberîler’in Kuzey Afrika’nın yerli halkı olduğunu, diğer bir kısmı doğudan geldiklerini, üçüncü bir grup anayurtlarının Ege bölgesi olduğunu ileri sürerler. Arap kaynakları ise Berberîler’in Yemen’den veya Ken’an ülkesinden (Filistin ve Lübnan sahilleri) Hz. Dâvûd’un Kral Câlût’u öldürmesinden sonra Kuzey Afrika’ya gittiklerini kaydederler. Çağdaş ilim adamları da bu farklı kaynak malzemesi karşısında kesin bir hükme varamamaktadırlar” (s. 478).

Berber memleketi *Hikmet-nâme*’de üçüncü iklimde ele alınmış, Talut ve Calut’un kavmi nedeniyle söz konusu edilmiştir. “Davud on beş yaşında Filistinli Câlût’u öldürdükten sonra İsrailoğullarının kralı Tâlût’un kızıyla evlenmiş, ancak Tâlût’un kıskançlığı yüzünden ortadan kaybolmuş ve ölümünden sonra onun yerine hükümdar olmuştur” (Yıldırım, 2008, s. 234). “*Tarih-i Taberî*’de yer aldığına göre Hz. Davut, Talut’un ölümünden sonra hükümdarlığını devralmış ve Allah tarafından da peygamberlik verilmiştir ” (*Taberî Tarihi*’nden aktaran Uğur, 2021 s. 180). *Hikmet-nâme*’de Berber ülkesinin sahibinin Calut kavmi olduğu, o kavmi Talut’un helak ettiği ifade edilmiştir:

Ol mülküñ ehli durur kavm-ı Câlût

Kim ol kavmı helâk eyledi Tâlût (b.1848)

3.1.5. Hind Memleketi

İbrâhîm bin Bâlî, Hint memleketini ulu ÷lke olarak tanımlar ve bu memlekete eserinde geniş bir yer verir. Bu memlekette bulunan birçok şehirden bahseder. Bunlardan biri Benares'dir. A. S. Bazmee Ansarı (1992) şehirle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Benâres Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde bir şehirdir. Aynı zamanda Kaşî olarak da bilinen Benâres (Vârânasi), ismini şehrin güney ve kuzey kesimlerinde yer alan ve yalnız muson mevsiminde akan Vârûna ve Âssî adlı iki küçük nehirden almıştır. Ganj nehrinin solunda bulunan ve milâttan önce 1200 yıllarında Suhotra'nın oğlu Kaşyâ tarafından kurulduğı söylenen bu eski şehir, bir Hindu merkezi ve aynı zamanda kutsal bir yerdir” (s. 430).

Şehrin Hindistan'ın önemli tanrılarında Şiva tarafından kurulduğı da söylenmektedir. Hinduizm'e göre yaratıcı tanrı Vişnu, yok edici olansa Şiva'dır. Şiva kendisine inananlara merhamet edip, iyilik getirmekte, inanmayanları ise cezalandırmaktadır. Bu tanrı adına Hindistan'da bol miktarda tapınak vardır (Demirel, 2017, s. 573-574). Muhammet Nazım Taşçı, Şiva'nın kenti olarak da bilinen ve bu yönüyle her Hindu'nun ölmeden önce ziyaret etmesi gerektiğı kabul edilen şehrin ‘Hinduların dini başkenti’ olarak nitelendirildiğini ifade etmektedir. Yeryüzünün en eski yerleşim yerlerinden biri olarak bilinen bu kentte 20 binin üzerinde irili ufaklı tapınak bulunduğunu, farklı gelenek ve ritüellere sahip kentin ÷lke içinden ve dünyanın çeşitli yerlerinden çok sayıda Hindu hacımın yanı sıra birçok turiste de ev sahipliğı yaptığını ifade etmektedir Hindistan'ın ünlü *Mahabharata Destanı*'nda da ismi geçen ve çeşitli kutsal metinlerde bahsedilen Varanasi şehrinin Ganj Nehri'nin bitişiğindeki ‘Ghat’ları (basamaklar), festivalleri, dar sokakları, yollarda gezen inekleri, ilginç kıyafet ve yüzlerindeki renkli boyalarıyla ‘Sadhu’ları (Hindu ermişleri), ölü yakma törenleri, Ganga Aarti törenleri Ganj Nehri'nin Varanasi'den geçmesinin de şehre ayrı bir önem katığını söylemektedir (“Hindistan'ın gizemli şehri Varanasi” , 2019).

Hindular için önem arz eden bazı kutsal mekânlar bugün Nepal’de bulunmaktadır. Nepal, batı, güney ve doğudan Hindistan, kuzeyden Çin tarafından kuşatılmıştır. Başkenti Katmandu olan ülkede Hindistan’ın Ganj Nehri’ne dökülen birçok akarsu bulunmaktadır (Avcı, 2006, s. 556.) ‘‘Nepal’ de Hinduizm ve Budizm yerli ve millî din olarak kabul edilmektedir. Budizm’in kurucusu Buda, Nepal’de doğduğu için ülkenin millî sembollerindendir’’ (Özcan, 2006, s. 558). Swayambhunath Nath ve UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde yer alan Bouddhanath Tapınağı da ülkedeki önemli mekânlardır (Bayraktar, 2019, para. 4). Hindular için önem arz eden, ölülerini yaktıkları yer olan Pashupatinath Tapınağı da burada bulunmaktadır. Ölülerin ateşe verilerek küllerinin kutsal nehre döküldüğü mekân ayrıca Sadhuların da yaşadığı yerdir (Yılmaz, 2013). ‘‘Hinduizmde doğum-ölüm ve yeniden doğum üçlemesinde yeniden doğumu simgeleyen koruyucu tanrı Vişnu’dur. Hindistan’ın kutsal nehri Ganj onun ayaklarından doğmuştur. Bu özelliğiyle Ganj Devabhâti (tanrısal varlık), Khâpagâ (cennetten akan) isimlerini alır’’ (Gezgin, 2016, s. 108). ‘‘Hinduizm’de de su yıkanmak ve kutsal olanın törensel imgelerini arındırmada kullanılır’’ (Wilkinson, 2011, s. 32). Hindistan’ın kutsal nehri Ganj’da hacılar banyo yaparlar. Böylece günahlarından arındıklarına inanırlar. Ölülerinin küllerini nehre serperler. Akarsuların günahları temizleyen bir etkiye sahip olduğunu düşündükleri için akarsuda yıkanmak Salıllerin en önemli ibadetlerindendir (Sümbüllü, 2020, s. 26). Keith, ölülerin ruhlarına ölümden sonra tapınılmaya devam edildiğini ifade ederek, bu uygulamaların amacının ölmüş kişi için bir beden yaratmak olduğunu söylemektedir. Buna göre kişi hayaletten ziyade cennetin keyfini sürebilecek ya da cehennem acısını çekebilecek gerçek bir birey haline gelecektir. Keith, ölülerin küllerinin Ganj Nehri’ne ya da başka bir kutsal nehre saçılmasında da aynı amacın olduğunu bunun yaygın bir gelenek hâline geldiğini belirtir (Keith, 2021, s. 265-266).

Hikmet-nâme’de Hint memleketleri içinde bahsedilen Vera şehri bugün Hindistan’ın Varanasi şehri, bahsedilen deniz ise Ganj Nehri olmalıdır. Ayrıca anlatılan dinî uygulamalar, Hinduların önemli ibadet mekânı olan yukarıda da sözü edilen Pashupatinath Tapınağındaki uygulamaları çağrıştırmaktadır. Eserde sözü edilen dinî uygulamalar Varanasi şehrindeki ve Pashupatinath Tapınağı’ndaki uygulamalar ile eşleşmektedir. *Hikmet-nâme*’de Hindistan’ın Vera adlı şehrinde bulunan bir puttan

bahsedilmekte, Hindistan kâfirlerinin tamamının her yerden gelerek ziyarette buldukları, burasının her milletten ziyaretçisinin olduğu söylenmektedir:

Dimişdür ger Verâ şehrinde sefâr
Murassa' cevher-ile bir sanem var (b.1931)

Meger küffâr-ı Hindân'ı temâmet
Gelür her yirden iderler ziyâret (b.1932)

Rivâyetdür ki bir yıllık mahaldan
Ziyâret kılur anı her milelden (b.1933)

Hikmet-nâme'de sonraki beyitlerde ise burada yapılan uygulamalardan bahsedilmiştir. Ziyarete gelenlerin puta süründükleri, değer verdikleri, bu puta bakıp kendilerini ateşe vererek bütünüyle kül olduktan sonra küllerinin denize saçıldığı ifade edilmiştir:

Dir üstüne sürünür gelürler
Ki ya'nî ol büte 'izzet kılurlar (b.1934)

Kişi var ol büte gelüp bakarmış
Hemân öz özini oda yakarmış (b.1936)

Yetüp kül olduğundan soñra küllî
Saçarlarmış külini bahra küllî (b.1937)

Ruh, insanlık tarihinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bugün ruh göçü, ruhçuluk veya reenkarnasyon olarak ifade edilen anlayışın, dünyada bir milyardan fazla insanın benimsediği söylenmektedir (Karaman, 2017, s. 10). Fikret Karaman (2017) reenkarnasyon inancı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Hindistan kaynaklı olan reenkarnasyon inancı, Milattan 4800 yıl önce yaşayan Krişna'ya kadar gitmektedir. Bu inancın, eski Hint kültüründen beslendiği anlaşılmaktadır. İnsan ruhunun ölümsüz olduğu ve ölümden sonra bu dünyada yahut başka bir âlemde varlığını devam ettirdiği inancı, kabul görmüştür. Hint filozoflarına göre ruhun kâinatı ihata eden şeylerin çeşitliliğini anlayabilmesi için tek bir hayat

yeterli değildir. Bu nedenle ruhlar ölümden sonra başka varlıkların bedenlerine de girmeli ve yeni bir hayat sürdürmelidirler” (s. 11).

Cemil Meriç, Hindistan’ı masal ülkesi olarak işaret etmektedir. Bunda Hindistan’daki dini hayatın çeşitliliğinin ve ruh göçü (tenasüh-i ervah) anlayışının etkili olduğu görülmektedir. Budist ve Maniheist karakterli çoğu masal Mezopotamya ve Hint etkisi taşımaktadır (Bilkan, 2020, s. 2, 4). Kültürel inançlar masal gibi türlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Cemil Meriç, masalın Hindistan’da ortaya çıkışından ve Hindistan’daki ruh göçü anlayışından şu şekilde bahsetmektedir:

“Bu ülkenin özelliği ne? Yarı aylak bir hayat, hayali zenginleştiren bir iklim. Köyden köye dolaşıp hikâyeler anlatan dervişlerin, dilencilerin gördüğü büyük rağbet... Sonra ruhların göçü inancı; hayvan dün bir insandı, yarın tanrılaşacak. Neden dile gelmesin? Neden tecrübeleri ile yolumuzu aydınlatmasın? Bu inanç, masalı kanatlandırmış ve hayal felsefeleşmiştir” (Cemil Meriç’ten aktaran Bilkan, 2020, s. 2).

Hikmet-nâme’de de Hintlilerin ruh göçümü anlayışından bahsedilmektedir. “Kişi öldüğünde zaman-mekân dünyasından kurtulmuş olmaz. Beden ölse de ruh ölmez. Ruh belki daha hakir bir bedene bürünerek tekrar dünyaya gelecektir” (Sönmez, 2004, s. 36). Korhan Kaya (2016) Hintlilerin kutsal kitaplarından olan *Bhagavadgītā*’da geçen bir alıntıya yer vermektedir:

“Ölümlü olduğu söylenen bu bedenler, aslında dayanıklı, yok olmaz ve ölümsüzdür... O doğmamıştır, ölmez; bir şeyden olmamıştır ve hiçbir şeye dönüşmez. O doğmamıştır, daimidir, ölümsüzdür, ilktir; o, beden ölse bile öldürülemez. Bir insanın eski elbiselerini bırakıp yenilerini giymesi gibi, ruh da ölümlü bedeni bırakır ve yeni bir bedene girer” (s. 143-144).

Hikmet-nâme’ye göre de ruh göçümüne inananlar bir tenden, başka güzel bir tene geçerek yaşamlarını sürdürmektedir:

Rivâyet böyledür kim hep o küffâr
Tenâsüh mezhebine kılur ikrâr (b.1938)

Bu tenden ya’nî olsalar revâna

Bulurlar bundan ahsen ten revâna (b.1939)

İbrâhîm bin Bâlî, Hindistan'ın bir başka ilginç şehri Benükejdüm şehrinden de bahseder. Benükejdüm şehrinin karıncaları köpekten daha iri olur ve onlara demir etki etmez:

Katı gürbüz olur fili muzahham

Gelür her nemli bir sekden mücessem (b.1946)

Tutupdur bir tavâyif ol bilâdı

Benükejdüm durur ol şehrüñ adı (b.1947)

Olaruñ cildine kâr itmez âhen

"Ta'alâ'llâhu Subhâne'l-mükevvin (b.1948)

Hindistan kültüründe fil önemli bir yer tutar. Benükejdüm şehrinin fili büyük, karıncası da çok olur:

Olardan añaru var bir yakın yir

Çog olur ol mahalde neml-ile mûr (b.1945)

Hint kültüründe sadhu olarak bilinen kişilerden de bahsedilmektedir. Kaya (2003) Sadhuları şöyle anlatmaktadır:

“Sadhu: Hindu çilekeşidir. Yogi veya Sanyasi olarak da bilinir. Sınıf ayrımı gözetmezler. Sosyal statü, para, şan, şöhret hiçbir şeyde gözleri yoktur. Tüm dertleri Evrensel Ruh'a karışmaktır ve bunun için ona uygun yaşamaya çalışırlar. Sadhu kavramının ilk izlerini ilk Şiva imajlarında görürüz. Sadhular saç, sakal birbirine karışmış haldedirler. Şivacı ve Vishnucu Sadhular vardır. Şivacıların Daşanami (On Adlı Keşişler) mezhebinin Hindistan'da yaygın on kolu vardır. Her birinin Nagalar denilen militan kolları vardır. Bunlar Tantrizim ve Şaktizmi benimsemiş, et yiyen, içki içen, erotik pratikler yapan kişilerdir. Aghori Yogiler, Gorakhnathiler, Lingayatlar bunlara örnektir” (s. 169).

Bu et yiyen ve çıplak gezen topluluklar *Hikmet-nâme*'de de geçmektedir. Bunlardan biri Hindistan'ın Küre-yi Sim diye bilinen yerinin aşağısındadır. Buradaki kavmin hepsi çıplak yürür ve insan yerler:

Ki vardur ol mahalde küre-yi sîm
Hem andan aşaga vardur bir iklim (b.1943)

Yürürler kavm anuñ cümle ‘üryân
Ki yirler nirede bulsalar insân (b.1944)

İbrâhîm bin Bâlî, Hindistan’ın Kuş-i-hariç şehrinde de insan yiyen topluluklar bulunduğunu söylemektedir:

Şu k'adı Kûş-i hâricdür o büldân
Meger kırk üç medînedür yir insân (b.1965)

Ki dirler Kûş-i dâhil aña iy cân
Hem anda bir cebel var tolu insân (b.1969)

Yidügi anlaruñ âdem etidür
Olardan ilerü kılsa teseyyür (b.1970)

Bu topluluk Hindistan sadhuları gibi tenlerine ot örten, gece değil de gündüz uyuyan topluluklardır:

O kavmuñ yidügi ağaç gögidür
Kılurlar tenlerine otdan tesettür (b.1967)

Hem anda bir ümem vardur tururlar
Gice işlerler gündüz uyurlar (b.1972)

3.1.6. Mekke Şehri

Mekke İslam dininin ilk defa ortaya çıktığı şehirdir. Aynı zamanda Peygamberimizin dünyaya geldiği şehir olması nedeniyle de önem arz etmektedir. (Pala, 2004, s. 302).
“Arap yarımadasının kuzeyinde Batnımekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde

kurulmuştur’’ (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2003, s. 555). Hz. Muhammed’in doğduğu ve İslam dininin ortaya çıktığı şehir olan Mekke kaynaklarda zaman zaman Batha ismiyle de görülmektedir (Canım, 2016, s. 604). İslam coğrafyası için oldukça önemli olan bu şehir, *Hikmet-nâme*’de keramet şehri olması, ilahi başşehir olması, Hazreti peygamberin doğduğu yer olması yönüyle söz konusu edilmektedir:

Cihân bir cisme beñzer cânı Mekke
Kerâmet gevherinüñ kânı Mekke (b.2147)

Hem oldur âsitâne-yi İlâhi
Kamu başlaruñ oldur secde-gâhı (b.2149)

Ki burc-i matla’ nûr-ı Hudâ’dur
Vatan-gâh-ı Muhammed Mustafâ’dur (b.2150)

3.1.7. Mısır Memleketi

Mısır Batıdan Libya, güneyden Sudan, kuzeydoğudan İsrail, kuzeyden Akdeniz ve doğudan Kızıldeniz’le çevrilidir (Doğanaer, 2004, s. 553). ‘‘Başkenti Kahire’dir. Mısır halkı, Arapların verdiği isimle ‘‘kıbtî’’ diye bilinir’’ (Canım, 2016, s. 604). Çivi yazılı tabletlerde Misri / Musri / Musur ve İbranice belgelerde Misrayim şeklinde geçmektedir (Görgün, 2004, s. 555). İlhan Günay (2010) konuyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

‘‘Eskiden, Nil boyunca yaşayan halklar İbraniler tarafından (Aramice) ‘Mizraim’ diye anılırmış. Mişrayim diye okunuyor. Genesis’te Mizraim’in Nuh peygamberin soyundan geldiği yazılıymış. Hititler de tarihleri boyunca yakın ilişki içinde buldukları bu halka ‘Mizri’ demişler. Hitit ve Yahudi dillerindeki isimleri arapçada ‘Mısır/Masr’ haline dönüşmüş. Sami dilinde Mizraim ile aynı kökten gelen Mısır, medeniyet veya büyük şehir anlamına geliyormuş’’ (‘‘Mısır’’, 2010).

Hikmet-nâme’de Mısır şehrini Mısranim adlı bir şahın bayındır hale getirdiği, şahın o şehirde yaşadığı için Mısır’a Mısranim adının konulduğu söylenmektedir:

Mülûk-ı mukaddemden bu ‘asra

Var-ıdı bir melik bu arz-ı Mısır'a (b.2269)

Ki Mısırânîm-idi ol şâhuñ adı
Münîf arz-ıdı hem anuñ bilâdı (b.2270)

Olaydı Mısır'a bünyâd iden evvel
Bu Mısır'ıñ şehrin âbâd iden evvel (b.2271)

Çü Mısırânîm'di mu'ammâr o şehre
Kodılar ism Mısırânîm Mısır'a (b.2272)

Şehirlerin adlandırılışına dair anlatılarda şehrin adının, o şehri fetheden kişinin adı olduğu görülür. *Hikmet-nâme'de* de şehri kim inşa etti ise o şehrin kendi adıyla meşhur olduğu vurgulanmıştır:

Cihânda gâlibâ her câsı ma'mûr
Olupdur bânisi adı-la meşhûr (b.2307)

Hikmet-nâme'de Mısır şahı Mısranim'in beş oğlu olduğunda bahsedilir. Bunların adının Kutb, Sâ, Muktam, Atrib ve Eşmum olduğu, Mısır toprağının bu kişiler arasında bölüştürülerek her birinin kurdukları şehre kendi adlarını verdikleri ifade edilmektedir:

Biş oğlu var ıdı ol şâhuñ a'zam
Biri Kubt u biri Sâ vü Muktam (b.2273)

Biri Atrîb ü biri adı Eşmûm
Bilürler bunları Mısırâ ehli ma'lûm (b.2274)

Üleşüpdürdi bulara arz-ı Mısır'ı
Ki yapıdı her biri bir yirde şehri (b.2275)

Hikmet-nâme'de Mısır'da Muktam adlı bir dağ olduğu ifade edilir. İbrâhîm bin Bâlî, Mısranim'in oğullarından olan Muktam'ın burada oturduğu için bu dağa Muktam denildiğini de ifade eder:

Mukîm olduğu-çün anda Muktam
Muktam tag dirler ol yire hem (b.2279)

Aynı şekilde Vatis padişah olduğunda şehri oğulları Dimyat, Dehekla, Defri, Safedfa, Yettis, Bune ve Semennud arasında paylaşmış ve her biri idarelerindeki şehirlere kendi isimlerini vermişlerdir:

Yirine oğlu Vafıs oldu şeh anuñ
Ki yidi oğlu var ıdı o hânuñ (b.2302)

Biri Dimyât ü biri Deheklâ'dur
Biri Defrî birisi Safedfâ'dur (b.2303)

Dahı Yettîs ü Bûne vü Semennûd
Yidisi yidi şehre oldu ma'dûd (b.2304)

Kodı her biri kendü şehrine ism
Gine kendünüñ ismin kim kıla resm (b.2305)

Tarihte ve efsanelerde aşkı yüzünden ölen karakterlere sıklıkla rastlanmıştır. *Hikmet-nâme*'de de 2309-2489 beyit arasında Mısır Meliki Cebabirler Cebiri'nin Huriya adlı güzeller güzeli bir kıza âşık olması, bu kızın şehri hâkimiyeti altına almak için onu oyuna getirerek evlenmek istemesini ve meliki zehirlemesini anlatan bir hikâyeye yer verilmiştir. Ayrıca Mısır memleketinin anlatıldığı bu kısımda İbrâhîm bin Bâlî çeşitli anlatılara işaret etmektedir. Bunlar Hz. Âdem, Hz. Yusuf ve Hz. Süleyman ile ilgilidir. Hz. Âdem ile Havva yaratıldıktan sonra cennette bir sınavdan geçirilmiştir. Şeytan onların sonsuza dek cennete kalacak olmalarını kıskanarak yenmesinin yasak olduğu bir ağaçtan yemeleri için onları kandırmıştır. Bunun sonucunda ikisi de günahlı duruma düşerek cennetten yeryüzüne indirilmiştir (And, 2018, s. 93-94). Yusuf ile Züleyha

arasındaki durumda ise Yusuf'un eşsiz güzelliği Aziz'in karısı Züleyha'yı büyüler ve bir gün Yusuf'tan kâm almak ister. Yusuf buna yanaşmaz ve kaçır. Kaçarken de gömleği yırtılır. Dışarı çıktıkları sırada Aziz'le karşılaşır. Züleyha Yusuf'un kendisine saldırdığını söyleyerek ona iftira atar. Her ne kadar sonradan Yusuf'un suçsuzluğu anlaşılrsa da Züleyha Yusuf'u zindana atır (Tökel, 2016, s. 242). Eserde Hz. Süleyman ile ilgili olarak Hz. Süleyman'ın yüzüğüne değinilir. Hz. Süleyman bütün cinlere, insanlara ve hayvanlara hükmettiği peygamberlik yüzüğünü bir gün hanımına bırakır. Bir cin (veya şeytan, bir dev) bu yüzüğü Hz. Süleyman'ın hanımından kaparak Hz. Süleyman'ın yerine geçip tahtına oturur. Hz. Süleyman geri dönüp yüzüğünü istese de hanımı onu tanıyamaz ve saraydan kovdurur. Kimsesiz, işsiz ve aşsız bir hale düşen Hz. Süleyman devin denize attığı yüzüğünü bir balığın karnında bulur (Tökel, 2016, s. 233-234). İbrâhîm bin Bâlî, Hz. Âdem'in Havva'nın sözüne uyarak cennetten kovulduğunu, Hz. Yusuf'un ise Züleyha nedeniyle hapis edildiğini, Hz. Süleyman'ın hanımı yüzünden yüzüğünü kaptırdığını ifade ederek kadına güvenilmemesi gerektiğini söylemektedir:

Çün uydı sözine Havvâ'nuñ Âdem
Sürüldi cennetü'l-mev'âdan Âdem (b.2486)

Bırakdı Yûsuf'ı habse züleyhâ
Hem Ümm-i Yâfes oldu nevha (b.2487)

Süleymân barmagında hâtemi bil
Ümeyye kapdurupdur dîve gâfil (b.2488)

3.1.8. İskenderiyye Şehri

Nîl deltasının batı kenarında yer alan İskenderiye şehri, Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada önemli ticaret ve ulaşım merkez durumundadır. Tarih boyunca askerî, dinî, ticari, kültürel önemini korumuştur (Seyyid, 2000, s. 574). *Hikmet-nâme*'de de İskenderiye'nin önemli bir şehir olduğu ifade edilmiştir. İbrâhîm bin Bâlî, şehrin kuruluşuna ilişkin bilgiler vermiştir. "Eski

kültürümüz iki İskender tanır. Bunlardan birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de İskender-i Yunanî (yani Makedonyalı Filip'in oğlu İskender)'dir. Hayatları, yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu kişileri eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri çok defa aynı kişi sanmışlardır” (Pala, 2004, s. 236). “Ayrıca Zü'l-Karneyn'in peygamber olup olmadığı da tartışmalıdır. Burada bir görüş anlamlıdır. Zü'l Karneyn evrensel bir peygamberdir” (And, 2018, s. 206). “Kur'ân-ı Kerîm'de doğuya ve batıya düzenlediği seferleri zikr edilir ve bu seferlerden dolayı *İskender-i Zülkarneyn* nâmıyla anılır” (Zavotçu, 2018, s. 765). Bu nedenle olmalı ki bazı şehirlerin kuruluşuna ait verilen bilgilerde bu iki İskender karıştırılmıştır. Aslen tarihî bir kişilik olan İskender, Makedonya kralı II. Phlippos (Filip) ile Epiros Prensesi Olympias'ın oğludur. Soyu, Yunan tarihçiler tarafından Herkül ve Akhilleus'a dayandırılır. Bazı İranlılar içinse Dârâ'nın soyundan gelmektedir ve İranlıdır (Uğur, 2021, s. 290). “İskenderiye şehrini de Makedon İskender'in kurduğu rivayet edilir” (Çetindağ, 2011, s. 87). *Hikmet-nâme*'de de Büyük İskender ile İskender-i Zü'l Karneyn karıştırılmış, İskenderiye'nin kurucusu olarak Zü'l Karneyn gösterilmiştir:

Sikender ki aña zü'l-karneyn'dür ad
Deñiz üzre o şehri kıldı bünyâd (b.2491)

Dahı dirler Sikender müddetinde
Ki üç şehri yaptı bir biri katında (b.2492)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de İskender'in resim gibi rengârenk bir şehir kurarak, bu şehrin adını İskenderiye koyduğu ifade edilmiştir:

Yapdı bir şehri anda pür-reng ü nigâr
Tâze vü hurrem cü bâğ-ı nev-bahâr

Urdı uşurla bile bünyâdını
Kodı anuñ İskenderiyye adını

(Akçay, 1999, s. 126)

İskenderiye’de Muhammed b. Kalavun’un tarafından yaptırılan el-Halicü’n-Nasri denilen deniz taşımacılığının yanı sıra halkın su ihtiyacının karşıladığı ve suyunu Nil nehrinden alan bir kanal bulunmaktadır (Seyyid, 2000, s. 574). *Hikmet-nâme*’de de suyunu Nil’den alan bir nehirden bahsedilir. Bu nehir Halicü’n-Nasri denilen deniz olmalıdır. Bu denizin suyu Nil Nehri gibi çoktur. İskenderiye şehrinin üzerine dökülür. Nil’in suyu çekildikçe onun suyu da kesilir:

Varur hem Nîl'den o şehre bir nehr
Kadîminden düzetmiş sâhib-i nehr (b.2496)

Kaçan kim bahr-ı Nîl olur ziyâde
Tolar ol nehr akar su serâda (b.2497)

Gelür ol şehrüñ üstine dökülür
Çekilür bahr-ı Nîl olda kesilür (b.2498)

3.1.9. Kâhire Şehri

İbrâhîm bin Bâlî Kahire şehrinin adına ilişkin çeşitli rivayetlere yer vermektedir. İbrâhîm bin Bâlî şehrin adının Fatimilerden kalan Kahire adlı bir kale nedeniyle Kahire olabileceğini söylemektedir:

Yahûd bir kasr vardı Kâhire ad
Kalupdur Fâtimîlerden o bünyâd (b.2526)

Cihânda Mısır çün ma'mûr olupdur
O kasruñ adı-la meşhûr olupdur (b.2527)

Hikmet-nâme’de Kahire’nin adının neden Kahire olduğuna ilişkin görüşlerden bir tanesi de o günlerde şehri Kahire adlı bir kızın yönetmiş olduğudur:

Dahı dirler kim Mısır'a ol eyyâm

Ki bir kız hükm iderdi Kâhire nâm (b.2528)

3.1.10. Dımışk Şehri

Hikmet-nâme'de Şam şehrine geniş bir yer verilmiştir. “Halk arasında Şam ismi, Dımışk şehrine verilirse de asıl Şam, Arapça 'da eskiden Suriye denilen daha geniş bir coğrafyanın adı olup merkezi olan şehrin ismi Dımışk (Dımışk, Dımaşk)'tır” (Topal, 2012, s. 52). Şehrin kuruluşuna ilişkin çeşitli görüşler vardır. Ahmet Topal (2012) konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Soyu Hz. Nuh'a dayanan Dimâşk b. Kânî veya Dimaşk b. İrem veyahut Ceyrûn b. Sa'd tarafından kurulduğu için bu ismi aldığı da söylenmektedir. Kabil'in Habil'i burada katletmesinden dolayı, 'Dem' ve 'Şak', 'iki kardeş böldü' manasına gelen iki kelimeyle de ilişkisi vardır. Başka bir inanışa göre ise Hz. İbrahim'in 'Dimeşk' isimli bir oğlu varmış ve bu şehri o kurmuştur. Evliya Çelebi, Tufandan sonra Hz. Nuh'un önce Musul yakınlarında Cudi dağı eteklerinde Cude şehrini inşa ettiğini, ardından Halep ve Şam şehrinin bina edildiğini nakleder. Evliya Çelebi, Şam'ın Hz. Nuh'un oğlu Sam tarafından kurulduğunu ve şehrin isminin Sam'dan galat olduğunu bildirir” (s. 52).

Hikmet-nâme'de de Şam isminin, Hz. Nuh ve oğlu Sâm ile ilgili rivayetlere dayandığı söylenmektedir:

Dımışk'a dirler ad eyle ki şâma

Dimişler aña dâru'l-nûh nâmı (b.2721)

Topal, *Kur'an-ı Kerim*'de Şam isminin zikredilmediğini, ancak tefsirlerde, Fecr suresinde adı anılan İrem'in Şam olduğunu, Mü'minun suresinde Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem'in yerleştirildiği bildirilen yerler arasında Şam'ın da bulunduğunun rivayet edildiğini belirtmektedir. Neml Suresinde adı geçen Karınca Vadisi'nin ise Şam, Taif ya da Yemen gibi karıncası çok olan bir yer olduğunun da müfessirlerce belirtildiğini dile getirmektedir (Topal, 2012, s. 56). *Hikmet-nâme*'de İbrâhîm bin Bâlî, Fecr suresinden yaptığı iktibaslarla Şam'ın bu surede zikredilen İrem olduğunu ifade etmektedir:

Meger bir şehr var 'âlemde meşhûr

Dımışk adlu latîf ü hûb ma'mûr (b.2706)

O şehriñ Şâm arzıdur bilâdı
Hudâ didi aña "zâtü'l-'imâdî" (b.2707)

Ne şehir ol kim gül-istânı İrem'dür
İrem'den bil ki muhteşemdür (b.2708)

Anuñ hakkında "lem yuhlak" gelüpdür
Ne kim Kur'ân'da geldi hak gelüpdür (b.2709)

Topal, sahihliği tartışmalı olan fakat hayli kabul gördüğü anlaşılan bir hadis-i şerifte Hz. İsa'nın Şam'da bulunan bir köprüye ya da daha çok kabul gören bir rivayete göre, Emeviye Camisi'ndeki (Beni Ümeyye) Ak Minareye (el-Minaratu'l-Beyda) ineceğine dair ifadeler yer aldığını söyler (Topal, 2012, s. 57-58). *Hikmet-nâme*'de Dımışk şehri içerisindeki Beni Ümeyye Camisi'ni anlatılırken Hz. İsa ile ilgili anlatılanlara işaret edilmektedir:

İşidürüz bu ahbâr-ı sahîhi
Kim anda ayneserdürler mesîhi (b.2736)

Şerîf itdi hudâ şol cây-gâhı
Kim oldur mehbit-i rûh-ı ilâhi (b.2737)

3.1.11. Ba'lebek Şehri

Hikmet-nâme'de anlatılan şehirlerden biri de Baalbek şehridir. İdris Bostan (1992) Baalbek şehri hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Ba'lebek (Baalbek), Anti Lübnan dağlarının (Cebelüşşarkî) batı eteğinde ve Bikâ' (Bekâ') vadisinin kuzeydoğusunda, denizden yaklaşık 1200 m. yükseklikte kurulmuştur. Beyrut ile Şam'ı Humus'a bağlayan demiryolu üzerinde ve Beyrut'tan 86 km. mesafededir. Arapça'da Ba'lebek şeklinde söylenen Baalbek adının

Ken‘ânîler’in baş tanrısı Ba‘l’den geldiği bilinmekte ve şehrin bu tanrının Bikā‘ vadisindeki en önemli kült merkezi olması sebebiyle kelimenin aslının ‘Bekā‘ın Ba‘l’i’ (Ba‘lū Bekā‘) anlamını taşıdığı sanılmaktadır. Ba‘l’in Grekler tarafından güneş tanrısı sayılması sebebiyle şehir Helenistik devirde Heliopolis (güneş şehri) adıyla anılmıştır Ayrıca başlıcaları Jüpiter ile Bacchus adına olmak üzere çeşitli tanrılar için yapılan birçok mâbedle süslenmiştir’’ (s. 9).

Ahmet Şimşirgil, Baalbek şehrinde bulunan baştan sona taştan yapılmış bir kaleden bahseder ve şehri Hazreti Süleyman’ın kurduğunun söylendiğini ifade eder (Şimşirgil, 2017, s. 152). Ayrıca şehirdeki en büyük tapınak olan Jupiter Tapınağının, Süleyman Tapınağı olabileceği de düşünülmektedir (Blömer, Çobanoğlu ve Winter, 2016, s. 97). *Hikmet-nâme*’de de bu şehir içerisinde bulunan sağlam, yüksek, ulu taşlarla bezenmiş bir kaleden bahsedilir. İbrâhîm bin Bâlî’nin bahsettiği bu devasa yapı şehirdeki Jupiter Tapınağı olmalıdır. Kalenin Hz. Süleyman tarafından yapıldığı ifade edilir:

Meger bir şehri vardır Ba’lebek ad
Olupdur orada bir kal’a bünyâd (b.2752)

Meger vardır kitâb içinde mevcûd
K’anı yapmış Süleymân ibn-i Dâvud (b.2754)

Mu’allâ kal’adur hısn-ı mu’azzam
Yapılmış ulu taşlar ile muhkem (b.2755)

Hikmet-nâme’de bu kale kapısının içinde bulunan suyu eksilen ve artan tılsımlı bir kuyudan bahsedilir. Bu kuyunun suyu düşman şehre geldiğinde artar, gittiğinde ise tam kararında olur:

Var ol hüsnüñ içinde bir kapu hem
Derîn kuyudur içinde suyu kem (b.2767)

Hisâr olsa ziyâde olur anı
Hisâr olmasa eksilür hisâbı (b.2768)

Suyu artar ‘adüv gelse diyara

Gidicek eksilür iner karâra (b.2769)

İdenler ol diyâr u hüsne resmi

Düzetmişler orada bu tılısmı (b.2770)

3.1.12. Ayn-tâb (Gaziantep) Şehri

Hikmet-nâme'de detaylı bir biçimde anlatılan şehirlerden biri de Ayntab (Gaziantep) şehridir. “İlkçağ’a ait belli başlı kaynak ve araştırmalarda Antep adına rastlanmamaktadır” (Özdeğer, 1996, s. 466). Bilge Umar, şimdi Gaziantep olan kentimizin adının Haçlılar dönemi tarihçilerinden Urfalı Matthaeos’un yapıtında Antaph diye geçtiğini ancak sözcüğün kökenini ve anlamını saptayamadığını Ermenice ‘kusursuz, eksiksiz, kâmil’ anlamında Antepi’den gelme olabileceğini sanmadığını ifade eder. Arapların kentin adını Ayntab biçiminde kullanmış olduklarını da belirtir (Umar, 1993, s. 77). “XIII. yüzyıl müelliflerinden Yâkût el-Hamevî’nin ifadesine göre ‘Aynütâb’ sağlam bir kale olup Dülük adıyla anılmaktaydı. Bu ad muhtemelen Haçlı seferleri öncesinde yaygınlık kazanmıştır. Haçlı seferleriyle ilgili vekâyi-nâmelerde Hamtap, Ermeni kaynaklarında Anthaph, diğer bazı kaynaklarda ise Hantab, Entab, Hatab gibi adlandırmalara rastlanır” (Özdeğer, 1996, s. 466). Ayntab ismine ilişkin çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Gülşah Parlak Kalkan (2015) Ayntab adının kökeni ile ilgili değişik rivayetleri maddeler halinde sıralamıştır:

“1. Şehir adını burada hüküm süren Kral Ayni ile Kraliçe Tep’in adlarının birleşmesinden almıştır. 2. Burada rüşvetçiliği ile dile düşmüş bir kadı varmış. Halk bundan yakınmalara başlamış. bir süre sonra kadı kötü huyundan vazgeçmiş. Bunun üzerine halk ‘Ayni tövbe etti.’ demiş ve kente, Ayni’nin tövbe ettiği yer demiş, sonra Aynitap olmuş. Bugün kalenin yakınında bir mahalle Tövbe adını taşır. 3. Şehrin adı ‘En’ ve ‘Tap’ sözcüklerinden oluşuyormuş. ‘Tap’ Keldani dilinde ‘güzel’ anlamına geliyormuş. Böylece şehrin adı ‘Entap’ olmuş. 4. Şehir suyunun bol ve güzelliğinden ötürü ‘Ayn’ ve ‘Tap’ sözcüklerinin birleşmesinden ‘Ayıntap’ denmiştir. Buna göre anlamı ‘Güzel kaynak’ demek olur. 5. Pınarlarının çokluğundan, sularının bolluğundan dolayı Ayıntap denmiştir. Burada ‘tap’ güçlü anlamında kullanılmıştır. Gaziantep platosunda içlerinde değirmen döndürecek bir düzine pınar vardır. Sayıları ise yüzü bulur. 6. Gaziantep’in havası rutubetsiz, kuru, güneşi parlaktır. Bu güneş, ak taşlara yapılmış binalara çarpınca buradan yansıyan ışınlar kenti çok aydınlık bir duruma getirmektedir. Bundan ötürü (Işık Pınarı) anlamında ‘Aynitap’ denilmiştir. 7. Antep’in 2. Halife Hazret-i Ömer tarafından fethini anlatan elyazması

bir öykü kitabında bu çevrenin adı (Anter Diyarı) diye geçmektedir. Öbür yandan halk arasında anlatılan söylentiye göre, kale, kralın kızkardeşi Anter'in çok kıymetli bir yüzüğünü satarak yaptırılmıştır. Bundan ötürü kale 'kala-yi füsüs' diye anılmıştır. Füsüs 'yüzük taşı' demektir. Bilineceği üzere Anter, Anterli (Anterlu) bir oymak adıdır. 8. Türk Tarih Kurumunca yayınlanan 'Urfalı Mateos Vakayinamesi'nde adı 'Hamtab' olarak da geçmektedir. Bu sözcüğün aslı 'Hantap' olduğunu ileri sürenler vardır. Buna göre anlamı 'Han Yeri'dir, 'Han Arazisi'dir. Bu yorumun ne dereceye kadar gerçeği yansıttığı bilinemez ama bugün de Gaziantep köylüleri sıralanmış tarlalara 'Tapkır' derler. Bunun yerine 'ok' sözcüğünü kullananlar da vardır" (s. 104-105).

Kalkan, Gaziantep'in su ve su mimarisinin önemi göz önünde bulundurulduğunda; şehrin adının kökeniyle ilgili rivayetler arasında 'Güzel kaynak ya da iyi pınar' manasına gelen 'Ayıntap' şeklinin kuvvetli ihtimal olduğunu düşünölebileceğini ifade etmiştir (Kalkan, 2015, s. 105). İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*'de Antepli olduğunu ifade etmektedir. Yaşadığı dönemdeki Antep'e dair çeşitli bilgiler vermektedir. Antep onun doğduğu yer, baba ve atasının makamı, sevgilisidir. Hoş şehirdir, âlemin süslenmiş gelini ve dünyanın sevgilisidir. Şehirler içinde eşi benzeri yokdur, dünya içinde benzeri hiç olmamıştır. Güzeller şehri, gül bahçeleri ve kuş bahçeleri nedeniyle kuşların öttüğü bir diyardır. İçi ağaçlarla, çiçeklerle, nehirlerle doludur:

Şu şehristân ki şeh-i mevlidümdür

"Ebâ 'an cedd " ü makâmum mahbûbumdur (b.2781)

Ki ya'nî 'Ayn-tâb şehri ra'nâ

Arûs¹⁴-ı 'âlem ü maşûk-¹⁵ı dünyâ (b.2782)

Misâli yok durur büldân içinde

Nazîri gelmedi devrân içinde (b.2783)

Güzeldür hem güzeller şehridür ol

¹⁴ Bu kelime mesnevide "Arûs" şeklinde yazılmıştır ancak yazım hatası olduğu düşünüldüğünden anlama uygun olan "Arûs" şeklinde düzeltilmiştir.

¹⁵ Bu kelime mesnevide "maşûk" şeklinde yazılmıştır ancak yazım hatası olduğu düşünüldüğünden anlama uygun olan "maşûk" şeklinde düzeltilmiştir.

Gül-istândur belâbil behridür ol (b.2784)

Çekilmiş gülleri vü murg-zârı

Kılur her cânibinde murg zârı (b.2785)

İçi taşı tolu eşcâr u ezhâr

Öter atyâr akar her yaña enhâr (b.2786)

Bu şehre ‘‘Ayntab’’ isminin verilmesinin nedeninin su kaynakları yönünden olabileceği görüşünü destekler şekilde İbrâhîm bin Bâlî de gün başına akan nurlu çeşmelerden bahseder:

Çıkar gün başına bir hûb çeşme

Letâfetde bağışlar nûr çeşme (b.2787)

Ayrıca İbrâhîm bin Bâlî günümüzde de varlığını koruyan bazı çeşmelere de yer verir. Özellikle dört çeşmeden bahseder. Bunlardan Aynü’l-lebin’in şifalı, cana ten olduğunu, Ayn-ı verdi’nin her derdi giderdiğini, Aynü’l gazali’nin suyunun, bir yudumunun ve tatlı suyunun benzerinin olmadığını içimine âb-ı zülal suyunun bile benzemediği, Aynü’l nebatî’nin ise âb-ı hayâtı mat ederek, canlılığı sağladığını söylemektedir:

Husûsâ dört çeşme kim revândur

Bu çeşme nûr bu cisme revândur (b.2788)

Uş ol dördüñ biri ‘aynü’l-lebindür

K’anuñ şurbı şifâ vu cân tendür (b.2789)

Birine ad komışlar ‘ayn-ı verdi

Devâdur giderür meşrûbı derdi (b.2790)

Birine didiler ‘aynü’l-gazâlî

Beñzemez cür’ası âb u zülâlî (b.2791)

Dimişler birine ‘aynü'l-nebâtî

Şarâbı mâî ider mâü'l-hayâtı (b.2792)

Dülük Dağı, Dülük Baba gibi mekân isimleri Gaziantep’e ait yerlerin adıdır. Dülük Baba Türbesi ise Dülük Dağı’nda bir kulübeden ibarettir. Dülük Baba ve türbesi ile ilgili olarak çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Dülük Baba, Selim Şah’a Mısır’ın fethini müjdelemiş, Mekke ve Medine’ye sahip olunca ondan bir tekke yapmasını istemiştir. Selim Şah Mısır’ın fethinden sonra Antep’e gelerek merhum Dülük Baba’nın kabrini bulmuş ve ortaya bir bina inşa ettirmiştir. Yine Dülük Baba’nın adının Davud Ejder olduğu Antep’in fethi sırasında şehit düşen bir bayraktar olduğu da söylenmektedir (Telefoncu, 2019, s. 81, 304-305). Evlenmek isteyenlere yardım ettiği ile ilgili söylentiler de bulunmaktadır. Dileği gerçekleşenler Dülük Baba Türbesi’ne giderek kurban keserler (Kaplan, 2011, s. 58). *Hikmet-nâme*’de Ayntab şehri anlatılırken Dülük Baba’nın şehrin dağında durduğundan bahsedilmiştir:

Anuñ tagında tutmışdur makar-gâh

Dülük Baba "‘aleyhi rahmetu'llâh (b.2795)

Gazali, 1058 yılında İran’ın Horasan bölgesinde bulunan Tus’ta dünyaya gelen mutasavvıf bir İslam düşünürüdür (Çağrı, 1996, s. 489). Gazali’nin mezarının Gaziantep’te bulunduğu inancı bölge için yaygın bir kültür. “İmam Gazali ile ilgili Gaziantep’teki menkıbelerin gerçekliği hususu kesin olmamakla beraber bölge halkının Gazali’ye olan muhabbeti ve ona evliya gözüyle bakması halk arasında zamanla Gazali’nin Ayıntab topraklarında yattığı anlayışına zemin hazırlamıştır” (Özlü, 2017, s. 760). Antep’li olan İbrâhîm bin Bâlî de Antep’i anlatırken Gazali’nin makamının bu şehirde olduğunu söylemektedir:

Anuñ hüsnindedür "Allâhu a’lem

"Makâm-ı Ahmed-i Gazâlî’nün hem (b. 2794)

Hikmet-nâme’de bir çeşit akrep tılsımından bahsedilmektedir. “Günümüzde de bazı yörelerde sürdürüldüğü gibi akrep sokmasına karşı türlü tılsımlar geliştirmek çok eski dönemlerden beri sürdürülen bir gelenektir” (Şentürk, 2016, s. 234). İbrâhîm bin Bâlî,

yaşadığı dönemdeki Antep için mübarek toprağında hiç akrep cinsinin bulunmadığını ifade etmektedir:

Mübârek toprağında işit a'ceb
Kimesne görmemişdür cins-i 'akreb (b.2796)

Ne yir kim kal'ası görünür anda
Bulınmaz 'akreb aslı ol mekânda (b.2798)

Hikmet-nâme'ye göre Antep'in havası cennet bağından bahseder, rızkı İrem Bağı'na benzer. İbrâhîm bin Bâlî Antep'i gezenlerin cennette gezmiş gibi olacağını ifade eder. Antep'in toprağı can iksiridir, gönül gözüne Isfahan sürmesidir. Bâlî Antep'i övse ayıp değildir, çünkü bütün dünya zaten Antep'i övmektedir:

Dem urur huld bağından havâsı
İrem timsâlidür berk ü nevâsı (b.2793)

Türâbı kim anuñ iksîr-i cândur
Göñül gözine kühl-i Isfehândur (b.2799)

N'ola medh eylesem ben ol ma'âbı
Ki 'âlem medh idüpdür 'Ayn-tâb'ı (b.2800)

3.1.13. Konstantiniyye (İstanbul) Şehri

İbrâhîm bin Bâlî, eski adıyla Konstantiniyye olan İstanbul'a geniş bir yer vermiştir. İstanbul şehrinin eski adına dair çeşitli görüşlerin mevcut olduğundan bahsetmiştir. Mustafa Ertürk ve İbrahim Güner (2004) şehrin adına ilişkin şu bilgileri vermektedir:

“Plinius'a göre İstanbul'un bilinen en eski adı 'Lygos'tur. MÖ 660'ta kurulan Byzantion kentinin adı ise koloni kurucusu, Trak kökenli Byzas'a dayanmaktadır. Roma İmparatoru Büyük Konstantinus'a değin kent, aynı adla anıldı. İmparator Konstantinus'un ölümünden sonra, bu imparatorun onuruna, kente

‘Konstantinopolis’ dendi. Ancak kent, uzun süre yalnızca ‘polis’ (kent) sözcüğüyle anıldı. Günlük konuşmada sık sık kullanılan eis ten polin (Yunanca’da ‘kentte’ ya da ‘kente’) biçimindeki cümlecik, Osmanlı Dönemi’nde İstimbol, Estanbol, İstambol gibi değişimler geçirdikten sonra İstanbul’a dönüştü” (s. 47-48).

Yeliz Özay (2009) şehrin kurucusuyla ilgili Stefanos Yerasimos’un *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* adlı eserinde geçen şu bilgilere yer vermektedir:

“Evliya Çelebi İstanbul’un kuruluşunu anlatırken ‘dünya tarihçilerinin ve insanoğlu hadisçilerinin sözlerine göre’ diyerek İstanbul’un Konstantin’e kadarki kurucularını sayar. Bu kuruculardan ilki Hz. Süleyman’dır ve onun dönemi ilk kuruluş efsanesini içerir. Üçüncüsü ise ‘bir rivayete göre kısraktan doğduğu için Madyan oğlu’ denilen Yanko’dur. Evliya Çelebi, altı yüz yıl yaşamış olan Madyan oğlu Yanko’nun da İstanbul’u nasıl kurduğunu oldukça eğlenceli bir hikâyeye ile anlatır. Stefanos Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* adlı eserinde bu konuda ‘Süleyman’ın, efsanesi 2500 yıl boyunca üç din tarafından yavaş yavaş oluşturulan tarihsel bir kahraman olmasına karşılık, Yanko bin Madyan Konstantiniye’nin kuruluşuyla ilgili Türk efsanesiyle birlikte yaratılan hayali bir kişidir’ der. Bunun yanında Yerasimos, Yunan döneminden beri bilinen kaynaklarda şehrin ilk kurucusu olarak hep Byzas’ın gösterildiğini, Yanko Bin Madyan adına XV. yüzyıldan önceki hiçbir kaynakta rastlanmadığını belirtir” (s. 55).

Hikmet-nâme’de İstanbul şehrini Konstantin inşa ettiği için şehre Konstantiniyye denildiği ifade edilmiştir:

Ki bir şehr var ‘âlemde meşhûr
Ki dirler aña Sitanbul-ı ma’mûr (b.2817)

Kılupdur anı Konstantin bünyâd
Aña Konstantiniyye dimiş ol ad (b.2818)

Hikmet-nâme’de Konstantiniyye şehri, Ayasofya ve Sultan Muhammed köşkü hakkında bilgi verildikten sonra bu köşk içerisindeki hamam anlatılarak hamam ve hamam kültürüne ilişkin bilgiler verilmektedir. Yunus Macit, İslami kaynaklarda ilk defa hamam inşa ettiren kişinin Hz. Süleyman olduğunun zikredildiğini ifade etmektedir (Macit, 2005, s. 168). “‘Es-Sa’lebi’nin. Ebu Muse’l – Eş’ari’den rivayetine göre Hz. Peygamber, ilk hamam yaptıran ve hamamda yıkanan kişinin Hz. Süleyman olduğunu söylemiştir. Sabunu ilk kez icad edenin de keza Süleyman Ca.s.l olduğu söylenmiştir” (Aydemir,

1983, s. 220). *Hikmet-nâme*'de Fatih Sultan Mehmed'in köşkü için bir hamam yaptırdığı ifade edilir. Sonrasında ise hamamın ortaya çıkışı anlatılır. İbrâhîm bin Bâlî, hamamı cin taifesinin ortaya koyduğunu, cinlerin Hz. Süleyman'a bir köşk yapmayı teklif ettiğini söylemektedir. Köşkün içerisinde yapılan yapıya da hamam adı verilmiştir:

Tevârîh ehli böyle kıldı i'lâm
Ki cinnî vaz'idur dünyâda hammâm (b.2926)

Süleymân'a demiş bir vakt cinnî
Virürseñ yâ nebîyu'llâh izni (b.2927)

Saña bir kasr bünyâd ideyüm ben
Ki dört fasl anda îcâd ideyüm ben (b.2928)

Buyurdı dîvânı bünyâd kıldı
Meger kim aña hammâm ad kıldı (b.2929)

İbrâhîm bin Bâlî, ayrıca bazı tarihçilerin hamamı İran hükümdarı Cemşîd'in inşa ettiğini söylediğini ifade etmiştir:

Dahı ba'z müverrih söylemişdür
K'anı Cemşîd bünyâd eylemişdür (b.2930)

Hikmet-nâme'de Konstantiniyye şehri içinde bir at üzerinde bir eli boş, bir elinde top tutan insan suretinde bakırdan bir heykelden bahsedilir. Bu heykelin Ayasofya'yı inşa ettiği söylenen Konstantiniye ait olabileceği de düşünülür. Bu Justinionus'un sütunudur. Justinionus'un sütunu ile ilgili bilgilere Stefanos Yerasimos'un *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* adlı eserinde de rastlıyoruz. Stefanos Yerasimos (1993) heykelin yapımına ilişkin şöyle bir bilgi aktarmaktadır:

“Ayasofya'nın açılmasından altı ay sonra Yaradan'ın emriyle Justinianus bir hastalığa yakalandı. Doktorların tüm çabalarına karşın durumu her geçen gün kötüye gidiyor ve çaresizlik içindeki kral, bir oğlu olmadığı için kendinden sonra tahta kuzeni Justin'in çıkacağına üzülyordu (..) justin'i başucuna çağırarak ona şöyle dedi: ‘Sevgili kuzenim, beni toprağa verdikten sonra Ayasofya önünde bir sütun

dikip üzerine beni at üstünde gösteren altın kaplı bir heykelimi koymaya söz ver; bir elimde altın bir küre bulunsun, öbür avcum ise boş olsun. Böylece heykelime bakanlar, bir zamanlar yeryüzünün dörtte birini, elimdeki küre gibi avucumun içinde tutarken, sonradan elimin boş kaldığını ve her fani gibi ölüme yenildiğini anlasınlar” (s. 130).

Yerasimos, ayrıca *Hâzâ Târih Beyân-i Bînâ-ı Ayasofya-ı Kebîr* adlı eserde bu yapıya ilişkin “Günümüzde Sultan Mehmed bu heykeli kaidesinden indirip kırdırdı, çünkü Romalılar ‘tunç at yerinde durdukça şehir bizim olacaktır’ diyordu” diye bir ekleme olduğunu söyler. Yerasimos, Âşıkpaşazade’nin II. Mehmed’in bu heykelle 1456 Belgrâd kuşatmasında kullanılan topları döktürmüş olduğunu söylediğini, Pierre Gilles’in ise sütunun 1520 dolaylarında yıktırılmış olduğunu ancak gerek sütunun gerekse heykelin önemli bazı parçalarının (Justinianus’un bir ayağı ve burnu, atın ayakları) 1550’de şehre yaptığı ziyaret sırasında hâlâ görülebildiğini söylediğini ifade eder (Yerasimos, 1993, s. 122). *Hikmet-nâme*’de bu bakırdan yapılmış at ve insan suretindeki heykel şu şekilde anlatılmaktadır:

Hem anda var durur bir mu’teber mîl
Düzetmişler anı bir taşdan bil (b.2931)

Yüceden yücedür gâyetde ol seng
Diküpdür san’at-ıla ehl-i ferheng (b.2932)

Komışlardur o mîlûñ üstine hem
Bakırdan bir musavver at u âdem (b.2933)

Olupdur at üzere şahs-ı râkib
Kimesne görmedi anuñ tek ‘acâyib (b.2934)

Atınuñ kendünüñ yöni şimâle
Turupdur bahr üstine havâle (b.2935)

Uzanmış bir alın bâsû-yı deryâ
Bir elinde tutar bir top peydâ (b.2936)

Bu resme vârid olmuş durur akvâl
Hakîk ol mîl ü ol at o timsâl (b.2937)

Meger Konstantiniyye kabrdür ol
K'anuñ bünyâdudur şehr-i Sitanbul (b.2938)

İbrâhîm bin Bâlî, bu heykeli görenlerin “Cihanı tuttum, top gibi elime aldım, sen de benim gibi sultan olup bu toprağa sahip olasın ve cihan sultanı olup Konstantiniyye gibi bir şehir yapasın” gibi anlamlara geldiğini düşündüklerini ifade etmektedir:

Görenler ol misâli böyle mensûb
Bir eli boş bir elinde tutar top (b.2939)

Bu resme kıldılar te’vîl anı
Dimekdür kim tutupdurdum cihânı (b.2940)

Bu dünyâyı Hudâ emri-le hûb
Elüme almışdum şöyle kim top (b.2941)

Eger sende benüm tek hân olasın
Cihânda yalıñuz sultân olasın (b.2942)

Tutarsın yir yüzini tûl eger ‘arz
Senüñ ola temâmet milket-i arz (b.2943)

Yapasın sen dahı çeküp beliyye
Benüm tek sen saña Konstantiniyye (b.2944)

Eserde Fatih Sultan Mehmed’in şehrin hâkimi olduktan sonra heykeli koparıp çubuktan ayırdığı da ifade edilmiştir:

Kopardı mîlden düşürdi anı

Turupdur şimdi mîl üzre nişânı (b.2947)

3.1.14. İstanbul Şehrinde Bulunan Atmeydanı

Osmanlılar zamanında İstanbul'da Sultan Ahmed Camisi'nin önündeki meydana verilen bir ad olan Atmeydanı Bizans döneminde Ayasofya'nın güneybatısında yer alan ve Hippodromos (hipodrom, at koşusu alanı) adıyla anılan bir yerdir. Mekân aynı zamanda at yarışlarının ve cirit oyunlarının yapıldığı bir yer olarak varlığını devam ettirmiştir. Saraya yakın oluşundan dolayı önem kazanmış, bayram şenlikleri ve saray düğünleri için önemli bir merkez olmuştur (Cantay, 1991, s. 82). “Meydan ortasında da, bir takım anıtlar; Mısır Dikilitaşı, Yılanlı Sütun ve Örne Sütun mevcuttur. ... Yılanlı ya da Burmalı Sütun” ismiyle tanınan 3 yılanın birbirine dolandığı madenden dökme yapıtın, Delphi-Apollon Tapınağı'ndan getirildiği söylenmektedir” (Aydın, 2013, s. 30, 35). Bu Yılanlı Sütun'un tılsımlı olduğu hakkında görüşler vardır. “Bu sütun İstanbul'u yılan, akrep, çıyan gibi hayvanlardan koruyormuş. Bir gün II. Selim bu yılan başlarından birini topuzuyla kırınca, tılsımın azaldığı düşünülmüş. İstanbul'un her yanına yılanlar yayılmış. Ama diğer iki baş sayesinde şehrin kısmen de olsa korunduğuna inanılmış” (Özdem, 2019, s. 87). Bu sütun ve tılsıma ilişkin Yerasimos (1993) şöyle bir hikâyeye yer vermektedir:

“Herkil Kayserin bir güzel kızı vardı adına Asafiyya dirlerdi. Şem'un'un ol kızı Kostantin'e nikâh idüb vardı, İsa dini tarikince. Andan sonra Kostantin bin Alanya ile Asafiyya gene gelüb Buzantin şehrini ma'mur etmek istediler. Andan ittifak idüb ol şehri yine ma'mur etdiler; evvelinden daha yeğ oldu, güzel binalar ve miller ve kilisalar yapıdılar ve bir kâmil dahi gelüb bir tılsım bağladı At meydanında tunçdan bir ejderha şeklinde düzüb bir tılsım üzerine bir havas yazıp kodu. Anda ol ejderha şeklinde olan tucu At meydanında dikdüdü. Meğer ol şeklin hasiyeti oldur kim ol şehir viran oldukda içinde yılanlar ve ejderhalar Âdem oğulları yilandan ve ejderhadan içine giremezlerdi ve yürüyemezlerdi ol tucdan ki ejderha şeklindedir anı kim diktiler hemen yılan, çıyan ve ejderhalar ne kim varsa cümle helâk oldular. Andan sonra ol zamandan ta bu zamanadeğin ol yerde yılan ve çıyan ve ejderha olmaz, olan dahi ziyân etmez. Kostantiniye'den gayrı yerlerde olan yılanlardan yürünmez hiç Kostantiniye'de yokdur, andan malumdır kim tılsım olduğu vâkidir. Andan sonra Kostantin bin Alanya ol şehri ma'mur idüb yaptırdı. Andan adı Kostantiniye kodu. Bu ad evvel bina olduğundan sonra kondu. Andan sonra Kostantin bin Alanya ve Asafiyya ol şehirde karar idüb kaldılar” (s. 28).

Anıt hakkındaki yılanlarla ilgili olarak bahsedilen tılsımlara ilişkin Derya Uzun Aydın (2013) Evliya Çelebi'nin söz ettiği bir hikâyeyi de örnek verir:

“...o dönemde at meydanında ‘şeşber’ adıyla özel bir oyun oynanmış. Bu oyun oynanırken, Fatih Sultan Mehmet’in (kimine göre de bir yeniçerinin) yanlışlıkla şeşber ile yılanlı sütunun, yılan başlarından birinin çenesini kırdığı anlatılmaktadır. Bu duruma tanık olan dönemin patriği, acele ile koşturmuş ve ‘Medet!’ diye feryat figan bağırmıştır ve Sultana dönerek de ‘bu, şehri türlü çıyandan ve yilandan ve de akrepten korumakta olan bir tılsımdır. Bunu kırarsanız kenti birçok haşereler basar’ diye devam etmiştir. Sultanın bunun üzerine, oyunu başka meydana taşıdığı söylenmektedir. Fakat söylentilere göre, kentte 40 gün kadar çıyanlar, yılan ve akrepler görülmüş ve bugünden sonra halk bu anıtlara zarar vermemek için daha fazla özen göstermiştir” (s. 35).

Hikmet-nâme'de de Atmeydanı'nda çok yılan olduğu ifade edilerek bu yılanlardan korunmak için yapılan üç başlı yılan tılsımı sayesinde şehre yılan girmediği ifade edilmiştir:

Dimiş evvel zamân içinde deyyâr
Begâyet çoğ olurmuş orada mâr (b.2961)

Hurûc idüp deñizden anda hayât
Harâb itmiş ol şehri niçe kerrât (b.2962)

Tılsım itmiş anı Konstantiniyye
Ki dahı girmeye ol şehre hayye (b.2963)

Âsârâtıdur ol üç ejdehânuñ
Yılan girmez türâbına uş anuñ (b.2964)

Şehirlerin korunması için birçok tılsım yapılmıştır. Ahmedî'nin *İskendernâme*'sine göre İskender, İskenderiye şehrini kurduğunda tıpkı burada olduğu gibi şehre akrep, karınca, yılan, sinek vb. gibi haşere girmemesi için bile tılsım yaptırmıştır:

Bu tılsımı dahı öyle itmişdi şâh
Kim hevâm olmazdı andan sâl u mâh

Girmezidi ‘akreb ü hem mür u mār

Ne meges ne peşşe zī hurrem- i diyar

(Akçay, 1999, s. 127)

Hatice Aynur (2015) Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan’ın *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde İstanbul’a dair tılsımlara yer verdiğini belirtmektedir. İstanbul’un tılsımlarına ve yılan tılsımına ilişkin olarak eserden bu alıntıyı nakletmektedir:

“Ve dahi Kostantiniyye [ya’nî İslâmbol] dirler, Rûm’da bir şehir vardır. Bir ulu şehirdir. Anun içinde ‘acâyib binâlar ve tılsımlar vardır. Anda bir ulu deyr vardır ve anun yanında bir meydân vardır. Anda yapılu bir mîl vardır. Üzerinde âyine-i cihân-nümâ var idi. Kaçan denizden şehre yağı gelse veyâ bir taraftan düşmân belürse, mağribden kopsa anda görünürdü. Ve dahi bir yapı var idi. Anun üzerinde bir tabl var idi. Her gâyibde kimsesi olsa gelür o tablı bir kez ururdu. Eger gayib sağ ise tabldan sadâ gelürdü ve egerölmüş ise bin kez ursalar âvâz gelmezdi. Ve dahi yek-pâre taşdan bir mîl vardır. Dört pâre tunçdan nesnenin üzerine kaldurup komışlar. Üzerine dürlü sûretler kendüden kazmışlar. Bu âleme enbiyadan ve beglerden kimler geldi ve gelecekdür, ‘ilm-i cifr ile bu memleketde kimler hükm idecegin, malûm etmişler ve târîhlerini Süryânca yazmışlar. Dahi o mîlün dibinde bakırdan bir el itmişler idi. Tılsım idi, kaçan ol şehre bir kişi metâ’ getürse ol elün yanına götürürler idi, ol el avucın açardı, ele sayarlardı idi, bahâsı ne ise ki tamâm ola, avucın yumar idi. Ve dahi tunçdan üç dört yılan düzmişlerdür, birbirine sarmaşmış. Üçü üç yirden baş çıkarmış, içi mücevvef, on beş arşın yüce. Eydürler kim tılsım ile ol yılan bağlanmışdır. Anda yılan âdemi sokmaz, soksa da kâr eylemez. Dahi anda niçe yerde tılsımlar vardır, kimse bilmez ve yir yir mîller vardır, kim[i] yapılu kimisi mücevvef ve kimi tolu. Yanku bin Mâdiyan bünyâd itmişdür, iki deniz mâbeyninde senbûse şeklinde ...” (s. 130-131).

3.1.15. Barkîsâ-Barcîsâ (Câbelkâ-Câbelsâ) Şehirleri

Hikmet-nâme’de Barkisa-Barcisa (Cabelka-Cabelsa) adlı efsanevi iki şehir de söz konusu edilmiştir. Süleyman Uludağ (1992) bu iki şehir hakkında şunları söylemektedir:

“Câbelkâ ve Câbelsâ etrafi surlarla çevrili, son derece büyük efsanevî iki şehrin adıdır. Kaynaklarda Câbelk-Câbels, Câberka-Câbersâ ve Câberkiyâ-Câbersiyâ gibi adlarla da anılırlar. Her birinin 1000 veya 10.000 kapısı, her kapıyı bekleyen bir o kadar da bekçisi vardır. Bir defa nöbet tutana ikinci defa nöbet sırası gelmeyecek kadar kalabalık olan halkı Hz. Âdem’in ve insanoglunun varlığından haberdar değildir. Câbelkâ ve Câbelsâ tam anlamıyla birer hârikalar ülkesidir” (s. 525).

Şentürk (2017) ise bu şehirler hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Her ikisinin de bin kapısı olup her kapıda bir bekçisi bulunmuş. Burada yaşayanların yetmiş bin harf kullandıklarına inanılır. Her ikisinin de Yunanca ‘diğer mülk’ anlamında ‘Herekliya’ âleminde bulunduğu bu sebeple bunların dünya ile ‘Âlem-i misâl’ arasında birer geçiş yeri olduğu düşünülür” (s. 331).

Tasavvufta salikin katetmesi gereken menzilin ilki Cabelsa, sonuncusu ise Cabelka’dır. Ruhların bu dünyaya gelmeden önce buldukları âlem Cabelka, ölümden sonra gidecekleri âlem Cabelsa’dır. Şehirlerden birinin Maşrık’ta, diğerinin Mağrip’de bulunması ruhların doğuş ve batış yerleri oldukları manasına gelir (Uludağ, 1992, s. 525). İyi kişilerin öldükten sonra doğuda bulunan Cabelka’ya, kötü kişilerin ise batıda bulunan Cabelsa’ya gidecekleri düşünülmektedir (Pala, 2004, s. 80). *Hikmet-nâme*’de de bu iki efsanevi şehirden bahsedilmekte, bu şehirlerin dünyada benzerinin olmadığı, batıdakinin adının Barkisa, doğudakinin ise Barcisa olduğu ifade edilmektedir:

Rivâyet böyle gelmişdür haberde

Kim iki şehri vardur veche berde (b.3003)

Yaradılmadı dünyâda nazîri

Biri maşrıkdadur magribde biri (b.3004)

Birinüñ adı Barkîsâ’dur iy cân

Aña ad böyle dimiş ehl-i Süryân (b.3005)

Biri magribde Barcîsâ’dur adı

Adı Süryâni o ‘İbrâni hâbı (b.3007)

Selçuk Aylar (2018) Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan’ın *Dürr-i Mekkûn* adlı eserinde de bu şehirlerin bulunduğunu ifade eder. Eserde iki şehir şöyle anlatılır:

“Ve dahı gün togduğı yire yakın bir şehri vardur, Câbelka dirler. Anun bin kapısı vardur. Anun halkı güneş ıssisinden mağaralara girürler tâ zevâl vakti gelince. Zirâ güneşün ıssisinden deniz kaynar. Kaçan güneş togsa güneşün gürüldüsi ‘akılların şaşırır, niçe hâmile ‘avratlar hamlin düşürür. Anda nevbetçiler vardur. Kaçan güneş toga, kösler ve tabl ve nagâre çalarlar. Bu kamunun gürüldüsin güneşün gürüldüsi basar, güneş kalkınca her gün halleri budur. Ye’cuc ve Me’cuc seddi andan beridür.

Ve dahı gün batısında ancılayın bir şehir vardır. Ana Câbelsa dirler. Kaçan <gün> batar olsa anda dahı ancılayın kösler ve nagâre çalarlar, güneşin gürüldüsi hararetinden’’ (s. 142).

Hikmet-nâme'de de bu şehirlerde güneş doğup battığında gökyüzünde kuvvetli bir avazın koptuğu söylenmektedir. Şehirlerin sahiplerinin, güneşin sesinin işitilmemesi için toplanıp davul çaldığı, düğün yaptığı da ifade edilmektedir:

Bir âvâz kopar anda hatr-nâk
Ki çeker na'resinden tâs-ı eflâk (b.3015)

Bu her bir şehriñ ehli ol zamânda
Dirilüp cem' olurlar mekânda (b.3016)

Çalarlar tabl u sûr nâlar ururlar
Mekâhiller atup na're ururlar (b.3017)

Kim işidilmeye zâri âfitâbuñ
Budur her gün işi şeyh ü şebâbuñ (b.3018)

Aylar, Güneşle ilgili verilen bu bilgilere Muhammed bin Mahmûd et-Tûsî'nin '*Acâyibü'l-Mahlûkât* adlı eserinde ve Taberî'nin *Târîhü'l Ümem ve'l Mülûk* adlı eserinde de rastlandığını ifade eder. Bu eserlerde güneşin yeryüzünü kuşatan Okyanus'a batarken ya da oradan çıkarken çıkardığı bu inanılmaz sesle ilgili rivayetlerin izini Antikite'ye kadar aramak gerektiğini de söyler (Aylar, 2018, s. 145-146; 157). *Hikmet-nâme*'de böyle tasvirlerin bulunması eserin kozmografik açıdan önemini de göstermektedir.

3.1.16. Bâbil Memleketi ve Sab'ati Şehri

Hikmet-nâme'de Babil memleketi ve Sab'ati şehri de ele alınmıştır. ‘‘Fırat kıyılarında bulunan ve eski Mezopotamya'nın en büyük kenti olan Babil şehrinin rivayetlere göre Keyûmers, Hûşeng ya da Nemrud tarafından kurulduğu belirtilir. MÖ 2050'de Amurrular

ve onlardan sonra da Sümerler ve Akkadlar bu topraklarda egemen olmuşlardır’’ (Yıldırım, 2008, s. 129). ‘‘İlk kez şehri Sümerlilerin kurduğu ve adının *Tanrının Kapısı* anlamında Sümerce Kadingirra olduğu bilinmektedir. Akkadlar tarafından yıkılarak yeniden kurulan şehre Kadingirra’nın çevirisi olan Akkadça Bâbil adı verilir. Bu ad, İbranice’de Bâbel/Bâvel, Persçe’de Babiruş ve Grekçe’de Bablyon olarak kullanılmaktadır’’ (Canım, 2016, s. 572). Hakkındaki efsaneler Yahudi, Hristiyan ve İran kaynaklarına dayanan Babil şehrinde Antik çağ yazarları tarafından dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen ‘Babil’in asma bahçeleri’ bulunmaktadır. Mezopotamya’nın geleneksel mabet kulelerinin en görkemlisi olan Babil Kulesi’de yine bu şehirdedir. Babil’in bir simgesi de Babil Kulesi’nden türetilmiş bir motif olduğu ileri sürülen Babil Kuyusu’dur (Canım, 2016, s. 572-573). ‘‘Babil kralları yapı inşa etmeye önem vermişlerdi ve yeni tapınaklar inşa edip yıkılmaya yüz tutmuş olanları restore etmekten büyük zevk alıyorlardı’’ (King, 2019, s. 15). ‘‘İranlı faziletli bir tarihçi şöyle bir rivayeti nakleder: ‘‘Eski tarihlerde Huşeng adlı hikmet sahibi bir hükümdar vardı. Huşeng Sultan zaman içinde Babilde yedi şehir kurdu. Bu şehirlere birer işaret olsun diye yedi de tılsım yerleştirmişti’’ (Çetindağ, 2011, s. 103). Yedi tepeli şehir olarak alınan Babil’in *Hikmet-nâme*’de de Huşeng adlı bir hükümdar tarafından kurulduğu belirtilerek yedi şehir içinde yedi tılsım yapıldığı ifade edilir:

Kadîm eyyâm içinde ehl-i ferheng

Var-ıdı bir melik dir adı Hûşeng (b.3020)

Kim ol Hûşeng Sultân geçürüp dehr

Yapupdur arz-ı Bâbilde yidi şehir (b.3021)

Yidi şehir içre hem yidi tılsımât

Komışdur kim ola ‘âlemde âyât (b.3022)

Babil tanrıları ve inanışları konularına değinen Leonard William King, Babil tanrılarının sihirli silahları ustaca kullanabildiklerini, güçlü sözlerle büyüler yaptıklarını belirtir. Babillilerin inançlarını şekillendiren şeyin, Babil’in ilk yerlileri olan Sümerlere yapılan Sami işgalleri olduğunu da ifade eder (King, 2019, s. 12, 16-17). ‘‘Sihir ve büyü ile ilgili bir husus söz konusu edildiğinde, bu şehir sihriyle meşhur olduğundan, yapılan işler

‘Babil büyüğü gibi’ v.b. şekillerde bu şehre izafe edilerek yüceltilir’’ (Şentürk, 2017, s. 9). *Hikmet-nâme*’de de bu şehirdeki tılsımlar anlatılır. Buna göre Babil’in birinci şehrine bir düşman akın etse şehirde bulunan bir suyunun suyu artar kanallar açılır ve ülke su altında kalır:

Ne itmeyem ki kim kasd ide ‘isyân
Ya mülki üstine yüriye düşmân (b.3025)

Ziyâd iderler ol suyu tolu ark
Kılur ol milketi uçdan uca gark (b.3026)

Babil’in ikinci şehrinde ise bir davul vardır ve gaipten haber verir:

İkinci şehir içinde didiler kavl
Düzetmişler meger kim bir ulu tabl (b.3027)

Nedür bilinmese bir gâyibe hâl
Gelürler çün çalar ol tabl tabbâl (b.3028)

Bu tılsımlı davul bize Şaman davullarını çağrıştırır. ‘‘Şamanlar davullarıyla transa geçen, geleceği gören ve hastalarının kötü bir ruh tarafından kaçırılan ruhlarını geri getirdikleri doğaüstü bir yolculukla onları iyileştiren dini uzmanlardır’’ (Baldick, 2010, s. 18). Şamanlar geçmişten ve gelecekte haber vermek için davul kullanırlar. *Hikmet-nâme*’de söz edilen bu tılsımlı davul da aynı işleve sahiptir.

Doğu Türkçesiyle yazılmış ‘*Acâyibü’l-Mahlûkât ve Garâyibü’l-Mevcûdât*’ adlı eserde de Hisn-i Babil denilen yedi kaleden ve içindeki garipliklerden bahsedilir. *Hikmet-nâme*’de sözü edilen davula bu eserde de rastlanır:

‘‘Başka <bir> şehrin kapı<sının> üstünde bir davul vardır. Herkesin gaipten kişileri başka bir tarafa gidecek olsa, var<ını> yoğunu bileyim dese o davula vurur. Var<ını> yoğunu öğrenir. Eğer <o kişi> ölmüşse <davuldan> hiç ses gelmez’’ (Yılmaz, 2019, s. 115).

Hikmet-nâme'de Babil'in üçüncü şehrinde içinden şarap çıkarılan bir havuzdan bahsedilmektedir. “Şarabın insan bedeni ve ruhu üzerindeki dönüştürücü etkisinden dolayı şarap sihirbaz ve büyücü kabul edilir” (Karaman, 2015, s. 471). “Babil büyüsü ve içkisiyle de ün kazanmış, bazı kaynaklarda *şarâb-ı Babil*: Babil şarabı birtakım özellikleriyle övülerek anlatılmıştır” (Yıldırım, 2008, s. 131). İbrâhîm bin Bâlf'ye göre saki gelip o suyu üleştirse her kişinin kendi yudumu oradan çıkmaktadır:

Üçüncisinde bir havz itmiş âbâd
Anuñ dahı havâsın ideyüm bâd (b.3030)

Getür anda kişi anda şarâbı
Şarâb u engübîni vü cülâbı (b.3031)

Üleşdürse gelüp sâkî ol âbı
Çıkar her kişinüñ kendü şarâbı (b.3034)

Babil'in beşinci şehrinde ise nehir üzerine konmuş iki suretten bahsedilir. O şehrin âdetine göre iki kişi arasında bir husumet olduğunda, kişi haklı ise o iki beden arasında girerdi. Eğer haklı değilse giremez ve haklı olmadığı ortaya çıkardı:

Bişincide düzilmiş iki timsâl
Komış bir nehr üzre anı ‘ummâl (b.3038)

Budur ol şehrüñ ashâbına ‘âdet
İki kimse kim eylese husûmet (b.3039)

Kimi hak issi ise iki hasmuñ
Girür arasına ol iki cismüñ (b.3040)

Şunuñ kim hakkı yokdur giremez ol
Olaruñ arasına bulımaz yol (b.3041)

'*Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* adlı eserde *Hikmet-nâme*'de anlatılana benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır:

“Başka bir şehirde bir göl vardır. O gölbaşında bir kadı sürekli oturmaktadır. İki şikayetçi <kadıya> gelse <ve> soracak olsa oldu, denk gelse geldi, olmazsa göle düşer. Hakysa <gölden> çıkar; haksızsa, Allah korusun, yok olup gider” (Yılmaz, 2019, s. 116).

Büyücülerin küre aynalar kullanıp, tılsım yaparak ve aynalara bakarak kehanetlerde bulunduğu bilinmektedir (Pala, 2004, s. 47). Aynada cin, peri görüneceği türünden inançların olması sebebiyle de aynalar büyü ve sihir gibi esrarengiz konularla birlikte anılırlar (Şentürk, 2016, s. 488). Babil'in yedinci şehrinde de kayıp kişileri gösteren tılsımlı bir ayna vardır. Kayıp olan kişi için kurban kesilip aynaya bakıldığında kayıp olan kişinin görüldüğü ifade edilir:

Yidinci şehirde bir âyine var
O mir'âtuñ havâsı budur iy bâr (b.3045)

Ki bir gâyib kişi adına âdem
Gelüp orada kurbân itse bir dem (b.3046)

Nazar kıldukda ol mir'âta nazar
Görür ol gâyibi şöyle ki hâzır (b.3047)

Hikmet-nâme'de bahsedilen bu tılsımlı aynadan *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* adlı eserde de söz edilir:

“Başka bir şehirde bir demir ayna vardır. Gaip <olan> ne hâldedir deyip baksa <ne> durumdaysa açıkça görünür” (Yılmaz, 2019, s. 116).

3.1.17. Mağrib Memleketi

Hikmet-nâme'de Mağrip memleketine de yer verilmiştir. “Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri bulunmaktadır” (Harekât, 2003, s. 314). Mağrip kelime olarak ‘garp’, yani yön olarak ‘batı’ anlamından gelmektedir ve ‘batıdaki ülkeler’ demektir. Arap İslam komutanı Ukbe bin Nafi, 670’te Fas’ı fethetmiş daha sonra Atlas Okyanusu kıyılarına ulaştınca ele geçirilen bu yeni yerlere de ‘en batıdaki topraklar’ anlamında ‘Mağrib-i Aksa’ adı verilmiştir (Alkan, 2017, s. 56).

Ebu Hamid Muhammed El-Gırnâtî'nin *Seyahatnâmesi*'nde cinlerin Hz. Süleyman için inşa ettikleri, Mağribu'l Aksa'da Endülüs'ün çayırlarında Atlas Okyanusu'nun kenarında bulunan bir şehirden bahsedilir. Hagl b. Ziyad'ın rivayet ettiğine göre Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'a Endülüs yakınlarında bir ‘Bakır Şehri’ olduğu haberi ulaşmıştır (Sabuncu, 2010, s. 61). Bu *Seyahatnâme*'de bahsedilen şehir *Hikmet-nâme*'de de geçmektedir. Ebu Hamid Muhammed El-Gırnâtî'nin *Seyahatnâmesi*'nde Abdülmelik b. Mervan emrindekilerden bu şehre gitmelerini ve gördükleri ilginç hadiseleri kendisine bildirmelerini istemiştir. Bu durum *Seyahatnâme*'de şu şekilde anlatılmaktadır:

“Abdülmelik’in mektubu Mağripteki Emir’i Musa Bin Nusayr’ın eline geçür geçür hemen kalabalık bir asker ve bir müddet yetecek azıkla yola çıkmış. Şehrin yolunu bilen rehberler eşliğinde sarp yollardan tam kırk gün ilerlemişler. Çok geniş bir yere varmışlar. Burası sulak bir yermiş. Orada su gölleri, ağaçlar, vahşi hayvanlar kuşlar, çiçekler ve bir sürü canlı varmış. Bakır şehrinin surları görünmüş. İnsan eliyle yapılmamış gibiymiş. Hepsi hayretler içinde ona bakıyormuş. Emir Musa b. Nusayr askerlerini iki kısma ayırmış. Her bir bölük surun farklı bölgelerine yerleşmiş. Sonra Emir, bir komutanının emrine 1000 atlı vererek onlara şehrin etrafını gezmesini, bir kapı ya da insanın olup olmadığına bakmalarını emretmiş. Bu komutan 6 gün ortalıklarda görünmemiş, yedinci gün komutan askerleriyle birlikte gelmiş ve şehrin etrafını tamamıyla 6 günde döndüğünü, yalnız herhangi bir kapı ya da insan bulamadıklarını söylemiş. ... Sonra askerlerine yolculuk için emir vermiş. şehrin arkasına doğru bir fersahlık bir yol almışlar. Karşılarına beyaz mermerden her biri 20 zira uzunluğunda levhalar çıkmış. ... Uzakta bakır bir levha görmüşler, üzerinde resim varmış Onun yanına gitmişler, bakmışlar ki resim bir adam resmi, elinde

bakırdan bir levha, levhanın üzerinde de ‘Benden ardında yol yok (geçiş yok), geri dönün bu topraklara girmeyin helak olursunuz’ yazılıymış. ... Kölelerinden bir gruba oraya gitmelerini emretmiş, onlar da oraya girmişler. Birden üzerlerine ağaçların arasından çıkan kocaman karıncalar çıkıp atlamış, oradaki adamları ve atlarını hemen parçalamışlar. Sonra ok yağmuru gibi askerlerin üzerine atılmışlar, yalnız bu resmin önüne vardıklarında durmuşlar ondan öteye geçmemişler. O insanlar bu duruma çok şaşırılmış ve doğuya doğru giderek bu şehirden uzaklaşmışlar’’ (Sabuncu, 2010, s. 61, 63).

Hikmet-nâme'de Mağrip'de bulunan bir şehirden ve onda bulunan bakır bir kaleden bahsedilir. Buraya girmeye yol yoktur, kapısını kimse bilmemektedir. İbrâhîm bin Bâlî'ye göre onu Zü'lkarneyn inşa etmiştir. Büyük İskender ve Zü'lkarneyn yine karıştırılmış olmalıdır. Bu kalede hazineler ve tılsımlar vardır:

Haberde şöyle yazılmış sefîne
Meger Magrib'de vardur bir medîne (b.3052)

Bakırdan eylemişler aña sûrı
Gelür hem kırk fersah dûr devri (b.3054)

Duhûlına tarîki yokdur anuñ
Kapusın kimse bilmez ol mekânuñ (b.3056)

Bu resme eylemiş durur olur yâd
Ki zü'l-karneyn idüpdür anı bünyâd (b.3057)

Orada defn idüpdür genc bî-had
Tılsımât eylemişdür anda bî-'ahd (b.3058)

Rükneddin Ahmed'in *Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi*'nde de tılsımlı bakır bir kaleden bahsedilmekte ve kaleyi Zü'l Karneyn'in inşa ettiği söylenmektedir:

“⁸Hışnu's-şafar: Bir kal'adur bakırdan Endülüs şahrâsında, ki Zü'l-karneyn⁹ binâ itmiş. Ve dağı içinde gencler ve kitâbların çomış, ve çapusunda bir tılsım eylemiş¹⁰ki hiç kimse aña kâr kılmaz, yol bulmaz içerü girmeye. Ve içerüsü taş-ıla yapılmış,¹¹ve bārūsın bakır-ıla yapmış. Ve her ki anda varsa şol miqdâr gülmek dutar ki¹²tâ

ölür. Ve hem peygâmbar ‘aleyhi’s-selâm bu şehri haber virdi. Ve şehertüñ uzunlığı iki 13mıldür’’ (Sarıkaya, 2010, s. 170).

Doğu Türkçesiyle yazılmış olan ‘*Acâyibü’l-Mahlûkât ve Garâyibü’l-Mevcûdât* adlı eserde de tılsımlı bir kaleden bahsedilmekte ve bunu İskender’in inşa ettiği söylenmektedir:

Kal‘a-i Rus denilen <kale> Endülüs çölündedir. Onu da inşa eden <kişi> Hazret-i İskender’<dir>. <İskender’in> çokça hazineler<i> oraya koyduğu <ve> kapısını tılsımladığı kalenin kapısı çoğu insana görünmez, <hiç kimse tarafından> bulunmaz. (10) <Kalenin> içi<ni>, dışını taştan yapmışlardır. Duvarlarını kurşunla kaplamışlardır. Ona bakıp birden bire <onu> gören kişinin güle güle canı bedeninden çıkacak, dönüp tekrar girmeyecek<tir>’’(Yılmaz, 2019, s. 124).

Hikmet-nâme’de bu şehrin arasında bulunan bir yerden de bahsedilir. ‘‘Mıknatıs taşının manyetik özellikleri onu büyüyle ilişkilendirmiştir’’ (Wilkinson, 2011, s. 47). *Hikmet-nâme*’de sözü edilen bu yerin taşı kuşları, yabancı hayvanları kendisine çeker, mıknatıs eder. O yerin etrafına yabancı hayvan varamaz. Onun havasında kuş dahi uçamaz:

Var ol şehrüñ miyânesinde bir mîl
Yapılmış seng-i câdîden anı bil (b.3059)

Kapar taşı anuñ kuşu havâdan
Çeker sengi anuñ vahşî felâdan (b.3060)

Çü magnatîs ider hayvân cezb ol
Bulamaz kimse katından anuñ yol (b.3061)

Varıamaz havline vahş ol mekânuñ
Havâsından uçamaz tayr anuñ (b.3062)

Ebu Hamid, bu yerde meşhur bir kitap olduğunu, o kitapta orayı Zü’lkarneyn’in inşa ettiğinin yazılı olduğunu ifade eder. Ancak ona göre doğrusu bu yapıyı Hz. Süleyman’ın inşa etmiş olduğudur (Arslan, 2014, s. 14). İbrâhîm bin Bâlf de bu duruma işaret ederek Ebu Hamid’in bu yapıyı Hz. Süleyman’ın yaptırdığını söylediğini belirtir:

Ebû Hâmid'den olmuşdur rivâyet
Süleymân itdi dir anı ‘imâret (b.3064)

3.1.18. Endülüs (İspanya) Şehri

Hikmet-nâme'de Endülüs şehrine de geniş bir yer verilmiştir. ‘‘Endülüs Doğu ve güneydoğudan Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatıdan Atlas Okyanusu ile kuşatılan ülkenin batısında Portekiz, kuzeyinde Fransa ve Andorra bulunur’’ (DİA, 2001, s. 161). ‘‘Araplar tarafından İspanya için kullanılan ve ülkeden tamamen çıkarılmalarından sonra İspanyolca’ya Andalucia şeklinde ve önceleri yalnız ‘müslüman İspanyası’ anlamında geçen Endülüs (Endelüs) kelimesinin kökeni kesin biçimde tesbit edilebilmiş değildir’’ (Özdemir, 1995, s. 211). *Hikmet-nâme*'de Endülüs şehrindeki bazı tılsımlardan bahsedilmiştir.

Hikmet-nâme'ye göre Endülüs'te Medinetü'l-mülük adlı bir şehirde beytü'l-mülük adında bir ev vardır. Bu evde kimsenin giremediği bir oda bulunmaktadır. Her padişah kendisinden sonra tahta geçecek çocuğuna kapıyı açmamasını tembih eder, eğer kapı açılırsa ülkemize düşmanlar akın eder diye öğüt verir:

Hikâyet böyle olmuşdur ev[v]elde
Meger bir şehr vardur Endülis'de (b.3082)

Medînetü'l-mülûk oldı aña ad
Bir ev var orada beytü'l-mülûk ad (b.3083)

Yapılmış dâr mülkinde ezelde
Meger ol öñe didüm bir mahalde (b.3087)

Tururdı dem-be-dem kapuyı makfûl
Aña bulmazdı kimse girmege yol (b.3088)

Anuñ şehlerine bu-y-ıdı ‘âdet
Ogul ogula iderdi vasiyyet (b.3089)

Ki her kim taht-ı melike oturdı
O kapu üstine bir ka’l ururđı (b.3090)

Kimesne anı açuk görmez-idi
Açup içine kimse girmez-idi (b.3092)

Fakat tahta geçenlerden biri bu odayı merak eder, orada hazine olduğunu düşünerek kapıyı açar ve tılsımı bozar. İçeride hazine yerine bir mektup bulur. Mektupta bu kapıyı açanın memleketinin Araplar tarafından alınacağı ve elden çıkacağı yazılıdır:

Yigirmi dört kufı olmışdı yik-sân
Kim oldı bir kişi ol mülke sultân (b.3093)

Hayâl itdi meger ol merd ü hâyin
Ki vardur orada genc ü hazâyin (b.3095)

Kapuyı açdı bozdı ol tılsım
Bu götürdi olar koyduğı resmi (b.3096)

Velî yazılı anda niçe timsâl
‘Arablar tavrına elvân-ı eşkâl (b.3098)

Hem anda buldılar bir nev’nâme
Yazılmış nâmede ‘İbrâni hâme (b.3099)

Şu kim kapusın açu bu mekânũ
Çıka bu memleket elinden anuñ (b.3102)

Düzetdüñ bu tılsım ol sebebden

Emîn ola diyârumuz ‘Arabdan (b.3104)

Bozılır bu tılısm açılıcak tâb
Alur bu Endülis mülkine a’râb (b.3105)

Gerçekten de mektupta yazılanlar gerçekleşir. Endülüs, Ziyad oğlu Tarik adlı bir Arap tarafından ele geçirilir:

Anuñ ‘ahdinde bir merdâne sâdık
Ziyâd oğlu aña dirlerdi Târik (b.3112)

Alup şehrini tutdı şehriyârın
Hemân aldurdı vü yakdı diyârın (b.3113)

Buyurdı Endülis mülkini yağma
Kılıcdan geçdi bî-had pîr ü bernâ (b.3114)

Hikmet-nâme’ye göre bu evde ayrıca Hz. Davud’a indirilen kutsal kitap *Zebur* ile birlikte, belirli taşların faydalarını anlatan tılsımlı sayfalar ve tılsımlı bir ayna da bulunur. Bu aynaya bakanlar uzak memleketleri görebilirler:

Hem ol evden çıkup buldı zuhûrı
Süleymân ibn-i Dâvud’uñ zebûr’ı (b.3117)

Hem ol evde bulındı bir sahife
Var anda çok tılısmât-ı latîfe (b.3118)

Dahı hem zikr-i eşcâra menâfi’
Mu’ayyen söyler ahcâra menâfi’ (b.3119)

Bulındı anda hem bir sâfi mir’ât
Müdebbir muhtelif Ahlât’dan zât (b.3120)

Nazar kılsuñ anuñ içinde zâhir
Görürdi niçe fersah yiri nâzir (b.3121)

Rükneddin Ahmed'in *Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi*'nde de *Hikmet-nâme*'de anlatılana benzer bir hikâye anlatılmaktadır:

“Târiķ bin Ziyâd çünkim Endülüs'i aldı, anda bir ev gördi, apusına yigirmi dört yirde kilid² urmuşlar. Çünkim Endülüs'ün kamu hazînelerin aldı, ol eve³ aşd itdi, kim açs. Râhibler geldiler, mübâlağa and içdiler. Didiler ki; “Bu ev⁴ içinde mâl yokdur.” Pes Târiķ dahı terk itdi, açmadı. Çünki nevbet⁵ Azarîķ'a degdi, ki Endülüs'ün soñ pâdişâhı-dı, ol evi gördi, ⁶eydür; “Elbete ben bunu açaram.” Râhibler cem' olup, yine meni' itdiler, didiler ki; ⁷”Eyle dut, bunuñ içi olu altundur, biz saña virelüm, dek sen bunuñ apu⁸sın açma!” Bu düzene çok sa'y itdiler, abül itmedi. Âhır apusın açdı, içerü ⁹girdi, gördi ki, bir boş ev, içinde develere binmiş ‘Arablar şüretlerin yazmışlar, ¹⁰ve yayları ellerinde, ve süñüleri ollarında. Ve dahı ol evün bir divârında ¹¹yazmışlar; “Her açan ki bu evün apusın açalar, ‘Arab leşkeri Endülüs'i ¹²feth ider.” Çünki Azarîķ bu hâli gördi, gâyet peşimân oldu, yine ¹³ol apusını bağladı ve eyitdiler ki; “Her pâdişâh ki bunda irişdi, ¹⁴bir kilid bu apuya ziyâda itdi, uş sen apusın açduñ, harâb itdüñ.” ¹⁵Bundañ soñra sehel zamânda ki ‘Arab leşkeri geldi, Endülüs'i feth ¹⁶itdi, Azarîķ'ı depeledi ve leşker-i islâm arâr dutdı. Va'llâhu a'lem” (Sarıkaya, 2010, s. 217).

3.1.19. İrem Şehri

Hikmet-nâme'de İrem şehrine ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Yıldırım, İrem şehrinin bir kabile, kişi, bölge ya da şehri olduğuna inanıldığını belirtmektedir. Bazılarına göre ise İrem Şehri Âd Kabilesi'nin ileri gelenlerinden biri veya Âd kabilelerinden biridir. Şehir olması yönünde çoğunluğun birleştiği görüşler olması nedeniyle İrem'den şehir olarak bahsedilmektedir. Dımışk, İskenderiye ya da Güney Arabistan'da San'a ile Hadramut arasında olduğu düşünülen şehir bazılarına göre İskenderiye veya Şam'dır. Edebiyatımızda İrem'in Yemen'de Şeddâd tarafından inşa ettirilen şehir olduğu rivayetiye daha çok benimsenmiştir (Yıldırım, 2008, s. 418-419).

Bazı kaynaklara göre Şeddâd, Hud peygamber zamanında yaşamıştır. Döneminde pek çok binalar, değişik yapılar inşa ettirmiş, bu binalar Şeddadi bina olarak anılmıştır.

Kibirleterek Tanrılık iddiasında bulunmuştur. Rivayete göre peygamberlerden işittiği ahiret âlemindeki cennetin bir benzerini yapmak iddiasında bulunarak Bağ-ı İrem'i yaptırmıştır (Tökel, 2016, s. 311-312). *Hikmet-nâme*'de Şeddâd'ın Aden ülkesinde İrem adlı bir mekân yaptırdığı, Hud peygamberin Şeddâd'ı dine davet ettiği ve cennetin vasıflarını zikrettiği, Şeddâd'ın cennetin vasıflarını işiterek bir bina yapmak istemesi şu şekilde ifade edilmiştir:

Varaydı bir kimesne adı Şeddâd
Aram oğlu idi vü dedesi 'Âd (b.3122)

Yapup durur meger mülk-i 'Aden'de
Bir ulu bâr-gâh kûh-ı 'Aden'de (b.3123)

Sorar-ısañ adı anuñ İrem'dür
Niçün kim bânisi ibn-i İrem'dür (b.3124)

Meger kim ol zamân ehline yik-ser
Nebîyyullâh Hûd idi peyâmbere (b.3126)

Kılurdu dîn-içün Şeddâd da'vet
Aña iderdi izhâr-ı nübüvvet (b.3127)

İderdi vasf aña dârü's-selâmı
Dir-idi mü'minüñ oldur makâmı (b.3128)

İşidüp cennetüñ vasfını Şeddâd
Diledi mislin anuñ ide bünyâd (b.3130)

Şeddâd'ın yaptırdığı bu bağ son derece güzel yapılmış, kıymetli taşlarla süslenmiştir. (Pala, 2014, s. 423). Şeddâd, mühendisler, mimarlar getirterek, o zamana kadar eşi benzeri görülmedik saraylar, köşkler, bağlar ve bahçeler yaptırmıştır (Canım, 2016, s. 335). *Hikmet-nâme*'de 3122-3163. beyitler arasında Şeddâd'ın Aden'de yaptırdığı bu muhteşem yapı ve özellikleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu bağdaki güzeller sihir ve

büyü yapmaları ile bilinen iki meşhur melek Hârût ile Mârût'u bile kendisine tutkun eder. Sesinin güzelliği ve musikişinaslığı ile anılan Hz. Davud'u kendilerine arkadaş eder, göğün çalgıcısı Zühre'yi kendilerine hayran bırakırlar:

Ala gönlin eger Hârût olursa
Giriftâr eyleye Mârût olursa (b.3184)

İdicek her biri bir söz-ile sâz
Kıla dâvud olursa derde dem-sâz (b.3188)

Kaçan kim el ura her biri kıla
Semâda Zühre'yi hayrân kıla (b.3189)

Şeddâd ve emrindekiler inşa edilen bu yapıyı görmeye giderken Allah onların üzerine melekler gönderip bir ses eder ve hepsi helak olur (Tökel, 2016, s. 312). Bu şehrin yeryüzünden kaybolup gittiği, kıyamete dek kimsenin bir daha orayı göremeyeceği de ifade edilir (Yıldırım, 2008, s. 657). Bu durum *Hikmet-nâme*'de şu şekilde anlatılmıştır:

Kapusından kadem basmışdı şehrüñ
Ki gire şehre gör fi'line dehrüñ (b.3200)

Meger olmadı Hak'dan emr-i irâd
Ki girdi İrem içine Şeddâd (b.3201)

Nagâhân bir mülk-i cevvi havâdan
Bir efgân eyledi kim ol sadâdan (b.3202)

Yarıldı yüregi fi'l-hâl öldi
Cemî'i kavm-ıla fâni oldı (b.3203)

Olur ol sayhadan çün oldı fâni
Hudâ gayb eyledi gözlerden anı (b.3207)

Dime ol şehri kim dünyâda turmaz
Velî gâyb durur kimesne görmez (b.3209)

Harâb olmuş degüldür ol ‘imâret
Turısardur bu resme tâ kıyâmet (b.3210)

3.1.20. Yemen Memleketi

Hikmet-nâme'de Yemen şehrine de yer verilmiştir. “Kızıldeniz’e ve Hint Okyanusu’nun Aden körfezine kıyısı olan Yemen kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Uman ile komşudur” (Kurt, 2013, s. 400). Aden Yemen’in kuzeyinde Umman Denizi sahilinde incileriyle şöhrat bulmuş bir kasabadır (Şentürk, 2016, s. 101). İbrâhîm bin Bâlî, Yemen toprağında Aden Dağı’nda İrem şehrine giren bir kişinin hikâyesine yer verir. Bu kişi o mekâna nice değerli cevherler götürür daha sonra halka gösterir. Halk da o yere gider fakat o mekânı bulamaz, ondan bir iz göremezler:

Meger bir kimsene arz-ı Yemen'de
Nigâh keşf oldu ol kûh-ı ‘Aden'de (b.3213)

Girüp oldu o şehri içre revâna
Teferrüc kıldı anı hâne hâne (b.3214)

Götürdi bir niçe la’l ü cevâhir
Getürdi kıldı anı halka zâhir (b.3215)

Görüp anı ulu giçi Yemen'de
Varup istediler kûh-ı ‘Aden'de (b.3216)

Bulamadılar aslâ ol mekânı
Göremediler andan bir nişânı (b.3217)

3.2. MİMARİ YAPILAR

İbrâhîm bin Bâlî, *Hikmet-nâme*'de anlatılan memleketlerde bulunan kible, cami, mescit, minare, kilise, meydan, köşk, kale, hamam, bina, sedd, piramit vb. gibi mekânlara da yer verilmiş, bu mekânlarda bulunan heykel vb. sanat eserleri de ele alınmıştır. Eserde mimari yapılara ilişkin birçok tasvir bulunmaktadır. İbrâhîm bin Bâlî, şehirlerde bulunan bir kaleyi ya da bir sanat eserini anlatırken bunlara dair ilginç bilgiler verir. Bu eserler hakkında tarihî bilgiler vererek çeşitli hikâyeler de anlatır. Eserde İslam medeniyeti için önem arz eden mimari yapılardan bahsedilmekle birlikte tılsımlı yapılardan da söz edilir. Bu yapılar dâhilinde oluşmuş efsanevi ve tarihî anlatılar da eserde yer bulur.

3.2.1. Mekke Şehrindeki Kâbe

Hikmet-nâme'de Kâbe'nin yapılışından, buradaki dini uygulamalardan ve Kâbe'nin yanması hadisesinden bahsedilmiştir. “Kâbe Mekke’de Harem-i Şerîf’in içinde bulunan kutsal bina. Beytullah, Beytü’l Harem, Kâ’betullâh adıyla da bilinir. Kâ’be, Mekke civarındaki dağlardan alınan siyah taşlarla binâ edilmiştir. İbrahim peygamber ile oğlu İsmâil peygamber tarafından bugünkü yerine inşa edilmiş olup cahiliye devrinde tamir görmüştür” (Pala, 2004, s. 245). “Rivayetlere göre Kabe’nin ikinci kez inşası sırasında melekler de cennetten getirdikleri Hacerü’l-Esved taşı Kabe’nin bir köşesine yerleştirirler” (Usta, 2015, s. 204). And, Kâbe’nin inşasında Hz. Âdem temellerine kadar inildiğini, buradan çıkan büyük taşlarla Kâbe’nin bu temel üzerine yapılmaya başlandığını, Makam-ı İbrahim adıyla bilinen taşı, Hz. İsmail’in Hz. İbrahim’in ayağı altına koyduğunu ifade etmektedir. Beytullah’ın yapılışı süresince yapının etrafında dolaştırılan taş bugün Hacer’ül-esved’in bulunduğu yere yaklaşınca Hz. İbrahim oğlundan Kâbe’yi tavafa gelenlere başlangıç noktası olacak bir taş istedi. Cebrail bunun için Hacer’ül-esved’i getirdi. On yerine dört köşeli olduğundan Beytullah’a Kâbe denildi. Daha sonra halkalı bir kapı yapılarak bir örtü örtüldü. Hz. İbrahim Kâbe’ye tavan yapmayarak taşları birbiri üzerine dizdi. Kâbe’nin yapımı bitince Cebrail gelerek Hz. İbrahim’e Kâbe’yi tavaf etmesini söyledi. Hz. İbrahim Kâbe’yi on yedi kez tavaf etti, namaz kıldı. Cebrail, Hz. İbrahim’e hacdaki çeşitli aşamaları öğretti. Şeytan gözükünce

Hız. İbrahim tekbir getirerek yedi taş attı, şeytan kayboldu. Hız. İbrahim bunu üç kez tekrarladı ve şeytan kayboldu. En son Arafat'a çıkıldı. Hız. İbrahim insanları hacca çağırıldı (And, 2018, s. 153-154). *Hikmet-nâme*'de de Mekke şehrinin ve Kâbe'nin inşasına yer verilmiştir. İbrâhîm bin Bâlî, Cebrail'in emriyle Hicaz toprağında Mekke adında bir şehir yapılmasının istendiğini ifade etmektedir:

Hudâ'dan emr oldu Cebrayil'e
Kim inüben selâm ider Halîl'e (b.2076)

Aña göstere kim vasat zemîne
Hicâz arzında yapa bir medîne (b.2077)

Hem o şehriñ koya adını Mekke
Vire her memleketden aña sikke (b.2078)

Mekke'de Allah için bir ev yapılarak buraya Ka'betu'llah adının konulduğı söylenmektedir:

Yapa Allâh için ol yire bir beyt
Zihî Mevlâ te'âlîte te'âlîte (b.2079)

Kıla orada Beytu'llâh bünyâd
Koya hem Ka'betu'llâh ol yire ad (b.2080)

Hikmet-nâme'de Hız. İbrahim'in Cebrail'in emrini kabul ederek şehri bayındır hale getirmesi, Cebrail'in Hacer'ül Esved'i getirmesi ve Kâbe'nin Mina'da tamamlanışı şu şekilde ifade edilmiştir:

İşâret böyle olıcak Halîl'e
İcâbet eyledi emr-i Celîl'e (b.2081)

Orada eyledi ol şehri âbâd
Hem ol şehir içre kıldı bünyâd (b.2082)

Hacer-i esved koyılan rükne dîvâr
İrişicek aña emr itdi Cebbâr (b.2085)

Ki vardur bakısar arzında bir taş
Hacer-i esveddür adı muntazır taş (b.2086)

Getürdi taşı kodı ol arada
Bitüben Ka'beyi kıldı Minâ'da (b.2090)

Hikmet-nâme'de Hz. İbrahim'in sesinin tüm cihana eriştiğinden, kadın erkek kim varsa bu sesi işittiğinden de bahsedilmektedir. Kabetu'llah'ı ziyaret edenlerin bu sesi işitenler olduğu söylenmekte, bin kadar hacının orayı hac ettiği ifade edilmektedir:

Kim işitdi anı ehl-i cihânuñ
İrişdi şarka garba savtı anuñ (b.2091)

Gelür gelmiş ne kim varsa beşerden
İşitdi ol üni 'avratdan erden (b.2093)

İşidenlerdür ol savtı temâmet
İdenler Ka'betu'llâh'ı ziyâret (b.2095)

Rivâyetdür ki yitmiş biñ kadar hâc
Anı hacc itse gerek yılda iy hâc (b.2097)

Hacerü'l Esved'in önceden beyaz iken insanların işlediği günahlar yüzünden kararmasından *Hikmet-nâme*'de de bahsedilmektedir:

Rivâyet böyledür ol taş ezelde
Ag imiş koyulıcak ol mahalde (b.2107)

Sürilmekden yüzi ehl-i günâha

Dönüpdür ag-iken levni siyaha (b.2108)

Hikmet-nâme'de Kâbe anlatılırken Mekke'de Şamlılar ile Abdullah b. Zübeyr arasındaki savaşta Kâbe'nin yanması hadisesine de yer verilir. Bu konudaki rivayetlerin bir kısmı Kâbe'nin Şamlılar tarafından yakıldığı yönündedir. Buna göre Şamlılar mancınık yanında nefit ve benzeri yakıcı maddeler kullandıkları için Kâbe'nin yanmasına sebep olmuşlardır. Bazı rivayetler ise Abdullah b. Zübeyr'in mancınıktan ve sıcaktan korunmak amacı ile taraftarlarını Kâbe'nin içine ve dışına yerleştirmesi sonucu mancınıklardan atılan taşların Kâbe örtüsünün parçalamasına yol açtığı yönündedir (Aycan, 2000, s. 113-114). *Hikmet-nâme*'de Kâbe'nin duvarının ve örtüsünün yanması şu şekilde anlatılmaktadır:

Şu 'ahde dik ki ibn-i zübeyr'üñ
Özine kavm-ı Husn ibn-i Nümeyr'üñ (b.2119)

Ya'nî kim bir dem 'adâvet eylediler
Hicâz ilini gâret eylediler (b.2120)

Meger ol vak'ada astâr-ı Ka'be
Oda yandı bile dîvâr-ı Ka'be (b.2121)

Pes andan soñra kıldı anı ma'mûr
Zübeyr'üñ oğlı 'Abdu'llâh meşhur (b.2122)

Zübeyr oğlı güninden soñra iy hâc
Yıkıldı idi yapıdı yine hüccâc (b.2123)

3.2.2. Mekke Şehrindeki Mescid-i Harâm ve Kudüs Şehrindeki Mescid-i Aksâ

Mekke'de içinde Kâbe'nin de bulunduğu mabede Mescid-i Haram denilir. Yeryüzünde bilinen en eski mescit (Âl-i İmrân 3/96) olan Mescid-i Haram'ı Hz. Peygamber İslamiyet'i tebliğ için zaman zaman kullanmış, yapılan baskılara rağmen Hacerü'lesved ile Rüknülyemani arasında namaz kılmıştır. müslümanların Mescid-i Haram'da açıkça

namaz kılmaya başlaması ise Hz. Ömer'in İslamiyet'i kabul etmesinden sonradır (Akkurt, 2011, s. 62). Peygamberimiz Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya giderek göğe yükselmiştir (Pala, 2004, s. 308). *Hikmet-nâme*'de 2126-2141 beyitler arasında Mescid-i Haram'ın sınırı açıklanarak, Kudüs ve oradaki Mescid-i Aksa hakkında bilgiler verilmiştir. Bozkurt (2004) Mescid-i Aksa hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Mescid-i Aksa Müslümanların ilk kiblesi, en kutsal sayılan üç mescidden biridir. Asıl adı Ârâmîce Beth makdeşa, İbrânîce Beth ha-Mikdaş ve Arapça Beytülmakdis olup ‘mukaddes ev’ demektir; ilk kuruluşundan beri taşıdığı bu ad sonradan şehrin tamamını kapsamına almıştır. Şehir için müslümanların benimsediği Kudüs adı da aynı kökten gelmekte ve aslında şehri değil mâbedi ifade etmektedir” (s. 268).

Hikmet-nâme'de Mescid-i Aksa'nın yeryüzünün ortası olduğu, onda toplanıldığı ifade edilir. İbrâhîm bin Bâlî, Hz. Peygamber'in oradan göğe yükseldiğini de belirtir:

Ki beytü'l-mukaddes oldı vasat gabrâ
Kim anda haşr olısar ehl-i dünyâ (b.2141)

Meger şol sahra kim hayr olur aya
Oradan oldı mi'râc irtikâya (b.2184)

İbrâhîm bin Bâlî Mescid-i Aksa'nın Kâbe'den daha önce yapılmış bir ibadet mekânı olduğunu ifade etmektedir:

Yapıldı Ka'be vü kuds-i mükerrerem
Mesâcidden bu yir yüzinde akdem (b.2173)

Velî dirler ki biş yüz yıl mu'ahhar
Yapıldı Ka'be-yi kuds-ı münevver (b.2174)

Beyt-i Mukaddes'in temelini Davud peygamber atmış, oğlu Süleyman tamamlamıştır (Canım, 2016, s. 194). “Hz. Davud, Mescid-i Aksa'yı her inşa edişinde bina yıkılmıştır. Hz. Davud'a mabedin, oğlu Süleyman Peygamber tarafından inşa edileceği, kendisine bu

konuda izin verilmediği ilâhî olarak bildirilmiştir’’ (Gündüzöz, 2019, s. 74). Binanın inşası *Hikmet-nâme*’de şu şekilde anlatılmaktadır:

Dahı dirler ki Dâvûdî hoş âvâz
Esâsın yapmaga kılmışdı âgâz (b.2176)

Süleymân geldi anı kıldı kâmil
Rivâyâtuñ sahîhi bu durur bil (b.2177)

Hız. Süleyman’ın emrine ve hizmetine cinlerin bir bölüğü verilmiştir. Bu cinlerin ona kaleler, heykeller, havuzlar yaptığı ifade edilmektedir (And, 2018, s. 174). şentürk, *Kur’an*’da Hız. Süleyman’ın emrindeki cinlere hükmetmesi ve onları emrinde çalıştırmasına dair ayetlerin olması sebebiyle mabedin cinler tarafından inşa edildiğine inanıldığını ifade etmektedir (şentürk, 2017, s. 225). *Hikmet-nâme*’de de Hız. Süleyman’ın emrindeki cinlerle beraber Kudüs Camisi’ni (Mescid-i Aksa) tamamladığı ifade edilmektedir:

Hikâyetde gelmişdür kim Süleymân
Buyurdı dîv ü ins ü cinne yik-sân (b.2178)

Niçe yıl şuglı bünyâd eylediler
Ki beytü'l-mukaddes âbâd eylediler (b.2179)

İbrâhîm bin Bâlî, Mescid-i Aksa’nın inşasına ilişkin başka bir rivayetin ise yapıyı Nuh peygamberin oğlu Sâm’ın bayındır hale getirdiği olduğunu söyler. Bir diğer rivayetin ise bu yapının bundan asırlar öncesine dayandığı olduğunu belirtir. Yapının meleklerin yaptığı bir yapı olduğunu ifade eder:

Velî özge rivâyet kıldılar yâd
K'anı Sâm ibn-i Nûh eyledi âbâd (b.2181)

Dir özgeler rivâyet bu durur hem
Yapılmışdur niçe karn andan akdem (b.2182)

Hakîkî bu durur ol hâne-yi hak
Melâyik yapusıdur añla mutlak (b.2183)

Görüldüğü gibi Müslümanların namaz için yöneldiği ilk kıblenin Kudüs'te olması, vahyi ile kible değiştirilene kadar Müslümanların namazda iken Beytülmakdis'e doğru yüzlerini dönmeleri ve miraç hadisesi nedeniyle Kudüs kutsal bir şehir olarak kabul edilmektedir (Harman, 2019, s. 12). “Kadim zamanlardan beri insanlık için önemli olan bu belde, farklı din ve kültürler tarafından kutsal bir mekân olarak kabul edilmiş ve insanlığın gündeminde kalmaya devam etmiştir” (Gündüzöz, 2019, s. 74). Bununla birlikte Kudüs Camisi'ne ilişkin çeşitli tılsımların olduğu da ifade edilmiştir. *Hikmet-nâme*'de Hz. Süleyman'ın Kudüs Camisi'ne koyduğu tılsımlı bir zincirden bahsedilmiştir. “İbn Fakih yıllar öncesinde Süleyman tarafından Kudüs'e konulan, ‘hasımlar arasında karar veren zincir’den söz etmiştir” (Yerasimos, 1993, s. 117). *Hikmet-nâme*'de de böyle bir zincirden bahsedilmektedir. Bu zincir vesilesiyle gizli ve hak olanın seçildiği, duacı olanların o zincire elini sunduğu, hakkı olmayana zincirin asla inmediği ifade edilmiştir:

Meger beytü'l-mukaddesde Süleymân
Ki bir zencîr vaz' itmişdi iy cân (b.2241)

Tururdi bir ârî sukukdan mu'allak
Seçilürdi anuñla bâtın u hak (b.2242)

Yigi du'âcı ger olsa hâzır
Sunardı elin ol zencîre bir bir (b.2243)

Hakı olmaya ne inmezdi aslâ
Elin sundukça kaç a ol kalkardı a'lâ (b.2245)

Hikmet-nâme'de ayrıca esasının içine altın koyarak, bu zincirden hak talep eden bir Yahudi'nin hikâyesine de yer verilir. Bu Yahudi esasının içine bir oyuk açarak içine kendisine emanet edilen altını koyar:

Meger ol yahûdi bed-muhallif
Düzetmiş bir ‘asâ içi mücevvef (b.2248)

İşitgil hîle vü mekrini anuñ
Komış içine altunı ‘asânuñ (b.2249)

Zincirin yanına gelerek hak talep eder ancak hile yaptığı için asası ona geri verilir:

Gelür bu zencîre gör müdde’âsı
Virür hak issi eline ‘asâsı (b.2250)

Sunar elin iner ol silsile zîr
Yahûdinuñ eline zencîr (b.2251)

Virüp aña ‘asâsın sâhib-i hak
Sunar elin olur zencîr-i mülhak (b.2252)

Buna benzer bir hikâye Hıfzî’nın *Mir’ât-ı Kudüs* adlı eserinde de geçer:

“Böyle bir nesne olduğu-çün (43a) şehirde bir kimse yalan da’vâ ve yalan şehâdet idemezdi ve biri dağı bu idi kim bir silsile var idi. Gögde böyle mu‘allağ aşılımışdı. Eger bir haklı kişi gelse ya’nî şâhib-i hak ol silsileye elini uzatduğı gibi eli irişürdi. Eger kim haksız yire bu bâtil yire ise ne kadar ellerin uzatsa yitişmezdi. Ol zencîri yukarı çekerlerdi. Günlerde bir gün bir Yahûdî bir Müslimândan yüz dâne sekiz filori qarz-ı hasen aldı. Birkaç günden sonra Müslimân hakkın talep eyledi. Yahûdî inkârdan gelür. Almadum ve seni dağı bilmem diyü muhaşşıl bunlar birbiriyle çekişerek Dâvûd peygamber ‘aleyhi’s-selâm evine geldiler. Dâvûd nebî ‘aleyhi’s-selâm dağı ol hak şâhibine: Var silsileye yapış didi. Vardı. Ol Müslimân yapışdı. Eli irişdi. Yahûdiye: Sen dağı şun eliñi didi. Yahûdî hak şâhibine: ‘Aşâmı tut didi. Müslimân dağı ‘aşâyı tutdı. Yahûdî elini şundı. Ol dağı irişdi. Meger kim ol Yahûdî hîle ile yüz altunı ‘aşânuñ içini mücevvef idüp toldurmuş idi. Çünkim bu hîle vâki‘ oldı. Ol silsile göge çekildi ve şerî‘atleri bozuldı ve andan sonra bu zikr olunan nesnelertün her birisi bir hîle ile bozulup batıl oldı” (Karga, 2011, s. 121-122).

3.2.3. Kudüs Şehrindeki Kumâme Kilisesi

İbrâhîm bin Bâlî Kudüste bulunan, Hristiyanlarca oldukça önemli olan Kumame Kilisesi'ne de yer vermiştir. “Kamame Kilisesi, Doğu Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un (306-337) annesi Helena tarafından Hz. İsa'nın kabri olduğu iddia edilen yer üzerinde inşa edilmiş olup, Hristiyan inancında önemli bir yere sahiptir” (Kılıç ve Satış, 2011, s. 226). Yunus Emre Akyol, aynı yapının klasik Arap kaynaklarında ‘Kanisat-ı Kumama’ (Çöplük Kilisesi) adıyla anıldığını, kilisenin inşa edildiği alanın İmparator Konstantinus zamanına kadar, kentin çöplüğü olarak kullanıldığından dolayı yapıya bu ismin verildiğinin düşünüldüğünü ifade etmektedir. Keza, 17. yüzyılda Kudüs'ü ziyaret eden seyyah Evliya Çelebi'nin de kilise hakkında bilgiler verirken, “Kumame” ismini kullandığını ancak son dönemde yapılan çalışmaların çöplük manasına gelen Kumama adının daha sonradan ortaya çıktığını gösterdiğini ifade etmektedir (Akyol, 2019, s. 10). *Hikmet-nâme*'de de buranın çöplük olarak kullanıldığından, Konstantin sahibinin süprüntüleri buraya döktüğünden bahsedilir:

Yürüdi ol la'în ü bed-fa'îl

Ki Kuds'ün pîrîn itdiler mezâbil (b.2205)

Meger bir milketden anda küffâr

Getürür sarh-ı zîl eylediler her bâr (b.2205)

Hikâyetdür ki Kostantîn ehli

Getürüp döker idi anda zibli (b.2205)

Akyol (2019) Kudüs'ün alınması ve ziyareti hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

“Çok uzun süren Roma hâkimiyeti sonrasında 638 yılında Kudüs, Halife Ömer döneminde Müslüman Araplar tarafından ele geçirilerek bölge İslam hâkimiyetine girmiştir. Müslümanların Kudüs'ü almasının hemen ardından İslam halifesi Ömer, Kudüs patriği Sofroniyos'a bir ahitname vererek gayr-ı Müslimlerin can ve mal güvenliklerini teyit etmiştir. Aynı zamanda Halife Ömer, Kudüs'e geldiği sırada Kamame Kilisesi'ni de ziyaret etmiştir” (s. 7).

Kumâme Kilisesi'nin hâkimiyeti üzerine tartışmanın ve çatışmanın çözümüne dair Hz. Ömer, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman Sultan vd. tarafından birbirini teyit eden fermanlar verilmiştir (Yurdakul, 2012, s. 254). *Hikmet-nâme*'de de şehrin Halife Ömer bin Hattab tarafından ele geçirildiğine değinilerek, şehrin temizlendiği ifade edilmektedir:

Meger kim hicretinden Mustafâ'nun
On iki yıl geçmişdi zamânuñ (b.2208)

Ki kavm-i Rûm elinden ibn-i Hattâb
Yüridi aldı Kudüs-i şâh-ı ashâb (b.2209)

Buyurdu Kudüs'i tenzîf eylediler
Yine ta'zîm ü teşrîf eylediler (b.2210)

3.2.4. Kudüs Şehrindeki Kubbet'üs-Sahra

İbrâhîm bin Bâlî Kudüs ve Kudüs'teki Kubbet'üs-Sahra'dan da bahsetmektedir. Kudüs önemli bir şehirdir. Bu şehirde bulunan Kubbet'üs-Sahra'da oldukça öneme sahiptir. “İslâm mimarisinin bilinen ilk kubbeli eserlerindendir ve Kudüs'ün fethinden sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiği için -daha çok Batılılar tarafından- Ömer Camii olarak da tanınır. Binanın üzerinde bulunduğu kutsal kaya (sahre, hacerü'l-muallak) rivayete göre Hz. Mûsâ'nın kıblesidir” (Bozkurt, 2002, s. 304). İbrâhîm bin Bâlî'nin Kudüs şehrine ilişkin bahsettiği tılsımların Kubbet'üs-Sahra'da da olduğu görülmektedir. Tılsımlı yılanların koruyuculuk yönü bulunmaktadır. *Hikmet-nâme*'de burada sürekli yılan olduğu, buradaki iki mermerin üzerinde nice yılan suretinin dirildiği söylenmektedir. Burasının yılanlar için bayındır hale geldiği ifade edilmektedir:

Hemîşe bî-nihâyet mâr olurdu
Kimi zehri ire derhâl ölürdi (b.2258)

Var anda bir mu'azzam mescid âbâd
Kim anı ibn-i Hattâb itdi bünyâd (b.2259)

Ol iki mermerüñ üstinde rengâr
Dirilmiş niçe dürlü sûret-i mâr (b.2261)

Meger kim ol tılısmı iden üstâd
Yılan-içün idüp dururlar âbâd (b.2262)

İbrâhîm bin Bâlî, ayrıca Kudüs Camisi'nde bulunan tılsımlı bir asadan da bahseder. Asa, güç ve otoritenin yanı sıra dinsel kökenli büyüleyici gücün simgesidir (Yıldırım, 2008, s. 71). *Hikmet-nâme*'de sözü edilen asa da böyledir. Kim peygamber neslinden olursa yapışanın asadan eli yanmaktadır:

Şu mihrâbda beytü'l-mukaddes'üñ hem
Var-ıdı bir 'asâ dirler mutalsım (b.2263)

Yapışanuñ yanardı eli 'asâdan
Meger kim ola nesl-i enbiyâdan (b.2264)

Hikmet-nâme'de Kudüs Camisi'nde olan bir kapıdan bahsedilir. Kişi ne kadar zalim olursa olsun tövbe ederse bu kapıdan geçebilir:

Var-ıdı bir kapu ol yirde mebnî
Ki her kim kapudan gire ya'nî (b.2265)

Koyardı zâlim olsa anı kapu
Meger ki tevbe ideydi zulmine o (b.2266)

İbrâhîm bin Bâlî, kurşun ile ilgili bir tılsımdan da bahseder. Kudüs Camisi'nin üzerine bir ok atılsa atılan ok karşıdan atılmış gibi kişinin kendi üzerine gelir:

Birisi ol tılısmâtuñ gel it fehm
Atılsa beyt-i mukaddes üzre bir sehm (b.2267)

Gine ol ok atana yukanurdu
Anı karşudan atılmış sanurdu (b.2268)

3.2.5. Mısır Memleketindeki İmâm Şâf'î Kubbesi ve İmâm Leys'in Mezarı

Hikmet-nâme'de Kahire'deki İmam-ı Şâf'î Kubbesi'nden, İmam Leys'in mezarından ve bazı evliyaların kabirlerinden bahsedilmiştir. “Antik Mısır'da ölümden sonrasına dair inanç oldukça gelişmişti. ... Zira tarihte hiçbir toplum ölümlere Mısırlıların gösterdiği özeni göstermemiş veya ölümden sonraki hayat hakkında onlarınki gibi bir hayal âlemi geliştirmemiştir” (Müller, 2020, s. 170). Meryem Karagülle Çifçi (2010) Mısırlıların ölüm ve ölüye verdiği önem hakkında şunları söylemektedir:

“Ölüm, belki de Mısır insanının en fazla üzerinde uğraştığı ve kafa yorduğu konuların başında gelmektedir. Hatta denilebilir ki, günlük hayat prensipleri, yaşam tarzları ve emelleri hep bu konu etrafında dönmekte; dini literatür, papirüsler, mezar resimleri vb. daima ölüm teması ile şeklini bulmaktadır. Öte dünya ise, hem ölünün bir ‘tanrı’ olup, yeni ve daha yüce bir var oluşa kavuştuğu bir vaatler ülkesi, hem de ölünün tümüyle yok olmasına kadar varabilecek tehlikelerle dolu bir alemdir. Bu tehlikelerle baş edebilmek için de öte dünya yolculuğuna çok iyi hazırlanmak gerekmektedir. Mısır insanının, mezarın donanımına, cesedin bakımına ve ölünün her türlü ihtiyacının karşılanmasına gösterdiği özenin nedeni budur” (s. 46-47).

Tarih öncesinde bile ruhun ölümsüzlüğüne inanılan Mısır'da ruhun bedende yaşamaya devam edip etmediği, ölümler diyarından sonsuza dek mi yoksa zaman zaman mı geri döndüğü konusunda bir fikir birliğine varılamamıştır (Müller, 2020, s. 170,172). Ölümün ve sonrasının bu kadar sorgulandığı Mısır'da oldukça mezar bulunmaktadır. Kahire'deki mezarlardan bir tanesi de Karâfe mezarlığıdır. *İbn Battûta Seyâhatnâmesi*'nde Karâfe Mezarlığı şu şekilde anlatılmaktadır:

“Mısır'da Karâfe adında çok bereketli bir yer var. Kurtubî ve diğer bilginler buranın yüceliğine dair bir rivayet kaydetmişlerdir. Çünkü Karâfe semtinin de içinde yer aldığı Mukattam dağı, [o rivayete göre] Tanrı'nın va'diyle cennet bahçelerinden biri olacaktır. Mısır halkı Karâfe Kabristanı'nda güzel kubbeler inşa etmişler, bunların

etrafını duvarla çevirmişlerdir. Bu hâliyle mezarlar tıpkı eve benzemektedir. Düzenli olarak çağırdıkları hafızlar gece gündüz o kubbelerin içinde güzel sesle *Kur'an* okurlar. Halktan bir kısmı ise türbelerin yanına zaviye ve medrese yaptırmıştır. Her Cuma gecesi çoluk çocuğu ile yatıya gelirler. Şaban ayının gecesi yapılır bu gezi ve ibadet. ... Pazar esnafı da çeşit çeşit yiyeceklerle bu bölgeye hücum eder” (Aykut, 2004, s. 50).

Rûznâme-i Muhammed Şâkir’de *Acâ’ibül-Mahlûkât Tercümesi*’nde Karafe ve sözü edilen Mukattam Dağı’ndan bahsetmektedir:

“MıŖr vilâyetindedür. Kırafê üzerine müŖrif, andan Nîl ŖaŖtı üzere bilâd-ı HâbeŖiyye’ye mümtedd olur. Her vilâyetde bir ism ile mevsümdür. Üzerinde mescidler ve Ŗavma‘alar vardır” (Koçoğlu, 2020, s. 441).

Hikmet-nâme’de Mısır kavminin ölülerinin bulunduğu bu yerde yılda belirli günlerde toplandıkları ifade edilmiştir. Ayrıca bu zamanlarda kadın erkek tüm ölüer dirilmekte daha sonra her biri kabrine geri dönmektedir:

Mu’ayyen yılda vardır niçe yevmi
Ki cem’ olur orada Mısır kavmı (b.2538)

Muhakkakdur ki bu üç gice gün
Ne mevti var-ısa ol yirde medfün (b.2539)

Çıkar yir yüzine hep mâde vü ner
Ki görürler halâyık anı mehcer (b.2540)

Kaçan olsa bu müddetden ziyâde
Kılur her biri kabrine i’âde (b.2541)

Mısır, Hz. Musa ve Hz. Yusuf dolayısıyla da söz konusu edilir. “İsrailoğulları Musa peygamberin öncülüğünde Mısır’dan çıkarlarken Firavunun ordusu peŖlerinden geliyordu. Ancak Musa Tanrı tarafından ona verilen asasını yine tanrının ismiyle Kızıldeniz’e doğrultarak suları ikiye böldü. İsrailoğulları bu yarıktan geçerek kurtuldular.

Peşlerinden gelen Mısırlılar ise suların kapanmasıyla derinlere gömülerek, boğuldular’’ (Gezgin, 2016, s. 85). İbrâhîm bin Bâlî’de bu olaya değinir. Mısır toprağı Firavun ve Hz. Musa’nın kaybolduğunu, ayrıca da Hz. Yusuf’un kuyuya atıldığı yerdir¹⁶:

Kaybdur orada Fir’avn u Mûsâ
Anı atdı Yûsuf’uñ Fir’avn u Me’vâ (b.2554)

3.2.6. Mısır Piramitleri

Hikmet-nâme’de birçok piramitten bahsedilmek birlikte özellikle iki büyük yapıdan söz edilir. Mısır memleketinde bulunduğu söylenen iki büyük piramitten biri Büyük Piramit (Keops Piramidi) diğeri ise Kefren Piramidi olmalıdır. İki piramitin özelliklerini 2590-2613.beyitler arasında detaylı bir şekilde anlatan İbrâhîm bin Bâlî bu piramitlerden başka piramitlerinde yapıldığını ancak iki piramitin yüceliğine hiçbir binanın erişemeyeceğini ifade etmiştir:

Buyurdı yapıdılar niçe ehrâm
Ki oldılar cihân içinde a’lâm (b.2589)

Heremler çok durur ol yirde muhkem
Velîkin ikisi gâyet mu’azzam (b.2590)

Rivâyet böyledür veche serâda
Ki bir bünyâd aña irmez ‘alâda (b.2591)

Şentürk, Evliyâ Çelebi’nin neredeyse gördüğü bütün eski yapılar için Şeddâd yapısıdır dediğini ifade etmiştir (Şentürk, 2020, s. 62). Aynı şekilde İbrâhîm bin Bâlî de iki piramidi Şeddâd’ın yaptırdığının söylendiğini belirtmiştir:

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmada 2. Bölümde “Mısır Memleketi” alt başlığı.

Meger dir ba'zılar 'Âd oğlu Şeddâd
Kılupdur ol iki ehrâm bünyâd (b.2613)

Bu rivayetlerin yanı sıra piramitlerin Seryak oğlu Sehluni, Melik oğlu Suid veya Hz. Yusuf tarafından inşa edilmiş olabileceği rivayetlerinin de olduğu söylenmektedir:

Hem özge kimseler didi bi'l-ıtlâk
Yapupdur anı Sehlûnî ibn-i Seryâk (b.2614)

Kılurlar ba'zılar hem bu beyânı
Sûid ibn-i Melik yapmışdur anı (b.2615)

Meger bir nev'ada vardur rivâyet
Ki dirler Yûsufuñdur ol 'imâret (b.2616)

Hikmet-nâme'de 2620-2632. beyitler arasında ise Mısır piramitlerinin niçin ve neden ötürü yapıldığının bilinmediği söylenmekte, piramitlerin melekler otağı mı, şahların taht yeri mi, ibadet sahiplerinin yeri mi, padişah kabri mi, şehit mezarlığı mı olduğunun bilinmediği ifade edilmektedir. İbrâhîm bin Bâlî, piramitlerin ayrıca Mısır toprağının tılsımından dolayı da inşa edilmiş olabileceğini söylemiştir:

'Alâyimler midür yâ kime resmi
Ya arz-ı Mısır mülkinüñ tılsımı (b.2625)

Şentürk, para ve hazinelerini toprağa gömenlerin bulunmasını diye tılsım yaptıklarını belirterek Eski Mısır ve Çin'de su ve değerli madenlerinin arandığının bildirildiğini de ifade etmektedir (Şentürk, 2019, s. 69, 71). Piramitlerde hazine bulunduğu da bazen söz konusu edilmiştir. Bu duruma Evliya Çelebi de *Seyahâtnâme*'sinde değinmiştir.

“Evliyâ Çelebi onuncu ciltte ‘*Ve mine'l-acâyibü'l-garâyibden cebel-i Herâmân*’ başlığı altında, ‘yeryüzünde bunlardan önce yapı yoktur ve bunlardan yüksek bina yoktur’ dediği Mısır piramitlerinden söz eder. Evliyâ, piramitlerle ilgili en yaygın söylencenin içerindeki hazinelerle ilgili olduğunu belirtir. İnsanlar, bu hazineleri bulmak için yapıları yıkmaya çalışmıştır ama içindeki tılsım buna izin vermemiştir” (Özay, 2012, s. 222).

Piramitleri kimin inşa ettiği ve burada hazine olup olmadığı durumu kadar piramitlere ilk giren kişinin kim olduğu da merak konusudur. Piramitlere giren ilk kişinin hazine bulmak amacıyla Abbasi halifesinin olduğu rivayet edilmektedir. Yavuz Dizdar (2006) bu konuda şunları söylemektedir:

“Bazı Batı kaynaklarında yanlış bir şekilde hazine avcısı olarak adlandırılan Abbasi halifesi Abdullah El-Memun büyük piramidin içine ilk girmeyi başaran kişi. Oysa El-Memun İslam aydınlanma çağıının (Mutezile) çok önemli simalarından biri. Milattan sonra 820’de donanımlı bir ekiple birlikte haftalar süren çalışmaların ardından rastlantısal olarak keşfedilen bir dar geçit aracılığıyla piramide giriyorlar. Tonlarca ağırlıktaki granik blokları öyle ya da böyle geçebilmelerinin ardından önce kraliçe odası olarak adlandırılan odaya, ardından da kral odası olarak adlandırılan yere vardıklarında büyük bir düş kırıklığına uğruyorlar, içeride ne hazine ne de kral mezarı bulunmakta. Çok daha şaşkıncısını söyleyeyim, Büyük Piramit’in içinde hiçbir hiyeroglif ve resim de bulunmamakta. Yüz binlerce ton ağırlığında taşların büyük bir mükemmellekle bir araya getirilmesiyle oluşan ve ardından beyaz kireçtaşıyla kaplanan (bembeyaz bir piramit, ancak kireç taşları daha sonra Kahire’deki binaları kaplamak amacıyla sökülmüş, sadece tepesinde az bir bölümde bulunmakta) bu yapının merkezindeki kral odasında sadece içi boş yekpare kırmızı granitten oyulmuş bir lahit bulunmakta (bu lahit dar koridorlardan sığamadığından, olasılıkla piramit lahdin üstüne yapılmış). El-Memun’un, hazine beklentisindeki adamlarının hiddetinden korunmak için içeriye bir miktar altın bıraktığı da anlatılan rivayetler arasında ” (“Bilinmeyen sınırlarda: Mısır piramitleri” , 2006).

Günümüzde de piramidin orijinal girişi kuzey cephesinde, El Memun’un askerleri tarafından açılan ve El Memun girişi olarak bilinen oyuğun altında yer alır (Hawass, 2017, s. 29-30). *Hikmet-nâme*’de de piramitlerde hazine aranmasına ilişkin bir hikâyeye yer verilir. Piramitlerdeki tılsımlardan bahsedilir. Memun, Mısır’a halife olunca piramitlerde bir hazine olduğunu duymuş ve emrindeki kişilerle bu piramiti delmeye niyet etmiştir:

Kaçan Mısır'a halife oldu Me'mûn

Anı delmege niyyet itdi Me'mûn (b.2640)

Ki ya'nî anı bünyâd eyleyen hân

Komışdur gencini ol yirde pinhân (b.2641)

Çıkarmag-içün ol mâlı nihânı

Buyurdi deldiler bir yirden anı (b.2642)

Daha sonra burada mallar bulmuşlardır. Şah Memun bu tılsımı görmüş ve emrindeki kişiler bu iş için ne kadar masraf ettiyse o kadar da hazinede bulmuşlardır:

Girüp buldılar anda bir kadar mâl
Çü takdîr eylediler anı ‘ammâl (b.2643)

Göriccek şâh Me’ mûn uşbu resmi
Bu idrâk u bu ‘ilm ü bu tılsımı (b.2645)

Zihî üstâd dir çekmiş bu renci
Kıyâs itmiş bu genci vü bu genci (b.2646)

Ne mikdâr işlese ‘ammâl anda
Bula sarf itdügince mâl anda (b.2647)

İbrâhîm bin Bâlî, piramitlerle ilgili olarak bir hikâyeye daha yer verir. Bir gün iki kimse İbranice yazılmış bir mektup bulurlar. Mektupta piramitlerin olduğu yerde gizli bir hazine bulunduğu yazmaktadır:

Bu resm-ile yazılmışdur haberden
Meger bir gün iki kimse beşerden (b.2648)

Bulurlar oradan bir neva’ nâme
Yazılmış ser-te-ser ‘İbrânî hâme (b.2649)

Ki her kim itse bir genc hâne
Ki mislin görmemiş ola zamâne (b.2650)

Yürisün Mısır’dan yaña niçe kâm
Ki kala mâverâsından bu ehrâm (b.2651)

Karun Hz. Musa'nın akrabalarından olduğu söylenen zengin, cimri ve zalim bir kişidir. Servetiyle kibirlendiği için Musa'nın duasıyla yere geçmiştir (Pala, 2004, s. 258). Mektupta söz konusu edilen hazineyi bulanın ikinci Karun olacağı yazılıdır:

Ki her kim bula ol genc-i nihânı
Ola dünyâda bir Kârûn-ı sâni (b.2653)

O yeri kazanlar sırça bir sandık içinde bir kadeh ve o kadehin içinde bir tane dinar (altın) bulurlar. O altının tılsımı şudur ki ne kadar harcanırsa harcansın eksilmemektedir:

Çü kazdılar arayup ol yiri çok
Orada buldılar bir sırça sanduk (b.2654)

Hem ol sanduk içinde bir kadeh var
Kadeh içinde hem bir dâne dînâr (b.2655)

Bu-y-ıdı altunuñ hâsiyyeti hem
Niçe kim harc iderdi anı âdem (b.2656)

Gine yirine gelürdi ol altun
Eger yüz kere harc olursa her gün (b.2657)

Zihî sâhib-i 'ulûm ehl-i hikmet
Ki kılmış bu tılsımı zî-sanâ'at (b.2658)

Frank Henry Brooksbank, Mısır topraklarında kimi zaman büyük bir güç haline gelen kadın hükümdarların da olduğunu ifade eder (Brooksbank, 2020, s. 13). İbrâhîm bin Bâlî de Mısır ile ilgili olarak Mısır'a bir kadının sultan olduğunu söyler. Bu kadın Mısır askerleri çoğalsın diye kara zengiler alır ve onları hanlarla evlendirir. *Hikmet-nâme*'ye göre Mısır nesli böyle çoğalmıştır. Bu nedenle Mısırlıların çoğu esmer olmuştur:

Meger bir pîre zen hâtun o devrân
Diyâr-ı Mısır içinde oldu sultân (b.2667)

Çogalsun diyü Mısr'ıñ cüdi gâyet
Kara zengiler aldı bî-nihâyet (b.2668)

Nisâ-yı Mısr-ıla anları yik-sân
Getürdi cüft itdi bir bir ol hân (b.2669)

Olaruñ neslidür kim çoğalupdur
Ki Mısr ehli çoğı esmer olupdur (b.2670)

Hikmet-nâme'de eski zamanlarda Mısır'ı yöneten Diluke adlı başka bir kadın sultandan da bahsedilir. Yıldırım, bazı kaynaklarda bu kadının İskenderiye Feneri'ni yaptırdığının aktarıldığını, bazı kaynaklarsa Piramitler ve İskenderiye Feneri'nin aynı kişi tarafından yaptırıldığını söylediğini ifade etmektedir (Yıldırım, 2008, s. 114). Bilindiği üzere Bağdat'ın aşağı taraflarında bir şehir olan Babil'in halkı yıldızlarla, büyücülük ile ilgilenir. Cadılıkta ilerleme gösterdikleri de rivayetler arasındadır (Pala, 2004, s. 51). Sihir ve büyü yapan çirkin kişi cadıdır (Zavotçu, 2018, s. 133). İbrâhîm bin Bâlî, bu kadın sultanın, ülkesini düşman saldırılarından korumak için Babil'in büyücülerinden dahi usta bir cadiya danıştığını ifade etmektedir:

Dimiş durur kitâb içinde kâyil
Zamân-ı mâ-tekaddemden evâyil (b.2678)

Meger bir kız iderdi hükm Mısr'a
Olaydı pâdişâh ol ehl-i 'asra (b.2679)

Anuñ adına dirlerdi Dilûke
Yürürdi buyruğı mülk ü mülûke (b.2680)

Kaçan kim Mısr sultânı zen oldı
Selâtînler hep aña düşmen oldı (b.2681)

Var-ıdı anuñ zamânında key üstâd

Meger bir câdû 'avrat tedvire ad (b.2682)

Ulu câdû-y-ıdı ehl-i fa'âyil
Ki aña baş kodı ehl-i bâbil (b.2683)

Getürüp katına anı Dilûke
Didi bir san'at ile bu mülûke (b.2684)

Ki gele bilmeye Mısır üzre yağı
'Adüv basmaya bu mülke ayağı (b.2685)

Bu cadı kadın bir hanı bayındır hale getirerek su üstünde bir bina yapar. Bu binanın duvarlarına düşmanın ülkeye geldiğini haber veren tılsımlı resimler çizer. Ne zaman şehre düşman yürüse bu semboller hareketlenir ve Mısır'a düşman girdiği anlaşılır:

Çün oldı ol 'acûze bu işâret
Anuñ-çün kıldı bir hana 'imâret (b.2686)

Rivâyet ehl böyle yâd idüpdür
Anı su üstine bünyâd idüpdür (b.2687)

Anuñ dîvârına ol ehl-i dikkat
Hem itdi bî-nihâyet nakş-ı suret (b.2688)

Bu-dı anda olan tasvîre bürhân
Kaçan kim yürür-ıdı Mısır'a düşmân (b.2689)

Taharrük eylerdi ol temâsil
Olurdi ol sûr tegayyür ü tebdîl (b.2690)

Anı görüp kılurlardı yaragı
Bilürlerdi yürürdi Mısır'a yağı (b.2691)

Bu suretlerin neresi eksik olursa düşmanın da o uzvu eksik olmaktadır. Tılsımın bu sayede Mısır ülkesine düşman sokmadığı ifade edilmektedir:

Bu sûretler niresi olsa noksân
Oradan naks olurdu ‘uzv-ı düşmân (b.2693)

Niçe kim baka-y-ıdı ol tılısmât
Diyâr-ı Mısır'a sokmazdı ‘adâvet (b.2695)

3.2.7. Endülüs Şehrinde Bulunan Fâris Minâresi

Faris Minaresi’ne ilişkin çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Rivayete göre İskenderiye’yi İskender-i Zülkarneyn deniz üzerine bina etmiştir. Üç şehirden meydana gelen ve etrafı surlarla çevrili olan şehir, yedi caddeden oluşmaktadır. İskender Nil Nehri’nin aktığı bu Endülüs mülkünde sağlam kara taştan, uzunluğu yüz arşın olan bir minare yapmıştır (Avcı, 2013, s. 70). *Hikmet-nâme*’de İskender’in Endülüs ülkesinde yaptığı bu minareden şu şekilde söz edilmiştir:

‘Acâyibden biri dir gören âdem
Meger Fâris minâresi durur hem (b.3322)

Kim İskender komışdur ol nişânı
Yapupdur Endülis mülkinde anı (b.3323)

Dimişler bir cezîre vardur âbâd
Olupdur orada bu mîl bünyâd (b.3325)

Kara taşdan anı bünyâd idüpdür
Adın u resmin anda yâd idüpdür (b.3326)

Hikmet-nâme’de bu minarenin üstünde olan insan sıfatlı, kolunu yakasından çıkararak, işaret parmağını uzatmış bir heykelden de söz edilir:

Var üstinde anuñ bir resm-i timsâl
Benî âdem sıfatlu cism-i timsâl (b.3331)

Çıkarmış bir kolını yakasından
Uzatmış elini etvâkasından (b.3332)

Şehâdet barmagıyla ider işâret
Karadeñiz sınırına temâmet (b.3333)

Onun yanına gemi yaklaşamaz dalgayla birlikte yok olur. Orada hiçbir misafir gezemez.
O denize ne kâfir ne Müslüman girebilir:

Kim ol hadd u ol sınırına
Gerekmez kim sefer kıla sefine (b.3334)

Ne geştî kim ide ol yaña seyrân
Ol olur kuvveti mevc-ile yik-sân (b.3335)

Zihî ‘ârif kim itmiş ol beyânı
Komışdur ol mahalde bu nişânı (b.3336)

Kim anda seyr itmeye müsâfir
Ne müslim gire ol bahra ne kâfir (b.3337)

Bu heykel İspanya'nın Barcelona şehrinde bulunan Columbus Anıtı'nı (Kristof Kolomb) çağrıştırırsa da anıtın 1888 yılında inşa edilmesi, İbrâhîm bin Bâlî'nin *Hikmet-nâme*'yi bu tarihten önce kaleme alması sebebiyle bu ihtimal ortadan kalkmaktadır. Bu heykelin ne olduğuna dair bilgiyi Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde bulmaktayız. *İskendernâme*'de İskender'in insana benzeyen mermerden bir heykel yaptırarak ona bir tılsım yaptığı ifade edilmektedir. Bu heykel şehre ne zaman düşman gelecek olsa o tarafa dönerek haber vermektedir. Bu sayede düşmanın ne kadar fersah ve mil öteden geldiği bile bilinebilmektedir:

Dağı mermerden Şeh-i nıgü-ħıŝâl
Düzdi bir timŝâl anda âdem-miŝâl

Çün müretteb oldu ol bî-rûĥ cism
Şeh menâr üstinde anı kıldı tılısm

Nireden ol Şehre düşmen itse ‘azm
Kim anı fetĥ itmegiçün kıla rezm

Ol yaña dönerdi ol şüret meger
İl ü Şehre olurıdı andan ĥazer

Ne kadar gelse ‘adû ferseng ü mîl
Bilinürdi andan ne ŝırdur bunı bil

(Demirbilek, 2000, s. 384)

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de bu minareden bahsedilmektedir:

“Ebü Ĥâmid El-Endülüsî, vezîr-i Hebîre için te’lîf itdügi ‘Acâ’ibâtül- Baĥr nâm kitabında îrâd itmişdür ki Mecma’ ul-Baĥreyn cezîresinde bir minâre vardur. Ruĥâm-ı şâfdan yek pâre, aŝla ĥadîd ‘amel itmez. Minârenüñ bâbı yok ve üzerinde bir insân şüreti var. Libâsı altun gibi pür-revnâĥ, şol elini Baĥr-i Siyâĥ’a uzatmış, ke’ennehu parmaklarıyla bir şey’e işâret ider. Ammâ ĥalk çok te’vîller iderler. Minârenüñ ĥaddi yüz zirâ‘ dan ziyâde” (Koçoğlu, 2020, s. 395).

3.2.8. İskenderiyye Minâresi

İskender tarafından kurulduğu söylenen İskenderiyye şehrinde İskenderiyye Limanı’ndaki Pharos adasının kuzeydoğusunda Ptolemaios Soter tarafından yaptırıldığı söylenen bir denizi feneri vardı. Dünyanın harikalarından biri olarak kabul edilen bu kulede âyine-i İskender olarak bilinen bir ayna bulunuyordu. Bu aynanın İskenderiyye Feneri’nin

üzerinde bulunduğu yönünde bir rivayet olması nedeniyle İskenderiye Feneri olarak da anılır (Yıldırım, 2008, s. 114-115). Bu aynaya dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Rivayete göre İskender, İskenderiye şehrini kurduktan sonra Belinas, Hermis ve Valines bir ayna yaptırarak yüksek bir yere koymuştur. Bu ayna sayesinde oraya gelmekte olan gemiler daha bir aylık yolda iken görülebilir ve düşman gemisi aynanın ışığı yansıtılarak yakılabilmiş. Yine bu aynanın İskender'in hocası Aristo tarafından yaptırıldığı bir gece bekçiler uyurken çalınarak denize atıldığı da söylenenler arasındadır. Ayrıca bu aynanın Hint hükümdarı tarafından İskender'e hediye edilen dört değerli eşyadan biri olduğu da söylenir. Yalancılar bu aynanın arka yüzüne baktığında ayna görüntü vermemiş. Bu şekilde kimin yalan söylediği anlaşılırmış. Bu da Pala'nın da ifade ettiği gibi aynaların bilinmeyen şeyleri öğrenmek amacıyla sihir ve büyücülükte kullanılmasına ve birçok efsanenin doğmasına yol açmıştır (Pala, 2004, s. 48). Aynaya dair rivayetler bu kadarla sınırlı değildir. Yıldırım'a göre, Batlamyus burayı başkent yapmış ve aynayı yön bulmak için kullanmıştır. Ayrıca Yıldırım, bu fenerin İslami kaynaklarda Doloke adlı bir kadın ya da Mısır Kraliçesi tarafından yaptırıldığının söylendiğini, bazı kaynaklarda ise piramitlerin ve İskenderiye Feneri'nin aynı kişinin yaptırdığının söylendiğini ifade etmiştir (Yıldırım, 2008, s. 114). *Hikmet-nâme*'de de İskenderiye Minaresi anlatılırken bu minareyi İskender'in yaptığı, üzerinde bir aynanın bulunduğu, aynanın adının dünyayı gösteren ayna olduğu ve türlü tılsımlarla dolu olduğu ifade edilmektedir:

Meger İskenderiyye'de Sikender

Yapupdur bir minâre bahra menzar (b.3342)

Müdevvir şekl-ile 'ulvî mübennâ

Anuñ üstine bir gözgü mücellâ (b.3345)

Sıfâtı vasfı gâyet muntehâdur

Adı âyîne-yi gîti-nümâdur (b.3347)

Düzülmüş 'alemle ol mîl u mirât

Toludur dürlü nev'-ile tılısmât (b.3348)

Bu aynanın düşman gemilerine karşı yansıtılarak gemilerin yakılması *Hikmet-nâme*'de şu şekilde anlatılmaktadır:

Kaçan kim gelse düşmenden sefine
Gelicek sabr iderlerdi yakına (b.3350)

Kılurlardı pes ol mir'âtı hâyil
Tutarlardı yüzün şemse mukâbil (b.3351)

Şu resme döndürürlerdi ol metâ'ı
Ki düşe ol kime anuñ şu'â'ı (b.3352)

Tokınsa aña lem'a pertevinden
Yanardı soñra şem'a pertevinden (b.3353)

Oda yanardı suda bî-nihâye
Türâb olurdu varurdu havâya (b.3354)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde İskender'in o zamana kadar benzeri görülmeyen bir fener yaptırarak bu fenerin üzerine de dünyayı gösteren ayna dedikleri aynayı yaptırması anlatılmaktadır. Yeryüzünde ne vakit iyi ya da kötü şeyler olsa bu aynadan görünür, şehre ne zaman asker yürüse aynada aksi belirir:

Yapdı ol şehrüñ içinde bir menâr
K'aña beñzer görmemişidi rûzigâr

Ol manâr üstinde düzdi nîk-rây
Câm kim dirler aña gitî nümây

Yirde hayr ü şer ne olsa mâh u sâl
Görinür ol câm içinde andan hayâl

Her yeñâdın leşker olduĢda revân

Olurıdı ol câmdan ‘aksi ‘ayân

(Akçay, 1999, s. 127)

Bu aynanın yok oluşuna dair de çeşitli rivayetler vardır. Tökel, *Hîretü’l-Acâib* adlı eserde geçen bir bilgiyi nakleder. Buna göre bu ayna yüzünden Mısır’ı ele geçiremeyen Rum hükümdarı, açgözlü Mısır hükümdarına İskender’in bu bina içine çok kıymetli hazineler sakladığını söyler. Buna inanan Mısır hükümdarı hazineyi arar, bulamaz. Onun açgözlülüğü yüzünden *âyine-i cihan-nümâ* yok olup gider (Tökel, 2016, s. 160). *Hikmet-nâme*’ye göre ise bu fener bir Hristiyân’ın oyunu yüzünden yıkılır. ‘Amru bin ‘Âs Mısır’ı fetheder. Sofu kılıklı bir Hristiyân onu kandırır. Ona İskenderiye Feneri’nin altında hazine olduğunu bu hazineyi ele geçirirse onun da İskender gibi yedi iklime hâkim bir hükümdar olabileceğini söyler:

Velî bu resme işitdüm rivâyet

Kaçan ‘Amrû bin ‘Âsa irdi hilâfet (b.3358)

İrişdi feth kıldı ol diyârı

Hem oldı ol diyâruñ şehriyârı (b.3359)

Firengistân içinden çıkdı kâfir

Karadeñiz'e girüp akdı kâfir (b.3368)

Giyüben pârsâ tonını tersâ

Mukîm oldı gelüp Mısır içre tenhâ (b.3369)

Riyâ-y-ıla şu deñlü çekdi ki renc

Şehî Mısır'a teferrüc buldı Efrenc (b.3371)

Meger bir gün didi Mısır'ıñ pâdişâhı

Bu sözi didi ol Efrenc melihi (b.3374)

Ki iy sultân-ı baht-ı şâh-ı devlet
Tutarsañ saña kılâm bir nasîhat (b.3375)

Şu mîli kim Sikender kıldı bünyâd
Ki dimişdür aña gîti-nümâ ad (b.3376)

Güzâfîn itmemişdür ol bu resmi
'Abes komadı anda bu tılısmı (b.3377)

Oradadur Sikender genci mahzûn
Anuñ altındadur varlığı medfûn (b.3378)

Eger kim ol tılısmı bozup iy hân
Ola ki gire ol genc-i firâvân (b.3380)

Sikender şâh gibi hân olasın
Yidi iklîme bir sultân olasın (b.3381)

Buna inanan hükümdar feneri yıktırır. Fenerin altından hazine çıkmaz. Kâfirler
Frengistan'a kaçır ve hükümdar pişman olur:

Mezevvir sözine inandı sultân
Buyurdu kıldılar ol mîli vîrân (b.3384)

Dahı yıkılmadı ol mîl-i kâmil
Meger kim bir gice içinde gâfil (b.3385)

Gemiye girüben seyr itdi kâfir
Firengistân'a kaçır gitdi kâfir (b.3386)

Hemân ol dem peşîmân oldu sultân
Ne assı soñra olmaklık peşîmân (b.3387)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sin'de de aynanın kırılarak tılsımın bozulması aynı şekilde anlatılır. *İskendernâme*'ye göre bir Frenk ülkenin sahibi halifeye İskender'in yaptırdığı fenerin altında gizli bir hazine olduğunu söyler. O değerli hazineyi ele geçirse artık sıkıntı çekmeyeceğini, İran ve Turan'a sultan olarak İskender gibi bir sultan olacağını söyleyerek onu kandırır:

Geldi mağribden yañadın bir fireng

Taşı mümin küfrile içi tölı jeng

Otururiken halîfeyile ol la'în

Bir eydür ki iy emrü'l-mü'minîn

Şâh iskender ki anuñdur bu cihân

Bu menâr altındadır genci nihân

Ger alüñe ki gire ol pür-mâye genc

Leşkerüñile saña yok dañı renc

Dutasın ol mâlile bî-had sipâh

Olasın irân ile tûrâna şâh

Ger bu mâlı kim didüm sen bulasın

Ol skender gibi sultân olasın

(Demirbilek, 2000, s. 384-385)

Halife altın hazinesini duyunca bu fenerin altında olduğu söylenen bu hazineye sahip olmak ister. Fenerin yıkılması için bir ferman çıkarır. Fenerin dörtte biri yıkıldığında tılsım bozulur ve ayna kırılır. Hileci Frenk ise kaçır, hileyle yıkılan tılsımın sadece adı kalır:

Çünkü işitdi halîfe genç ü zer

Kıldı gencüñ hırşı cânına eşer

Ol menâr altında şandı genc var
Bilmedi kim anda derd ü renc var

Çün heves itdi hazîne çıkmâğa
Kıldı fermân ol menârı yıkmâğa

Çün menâruñ rub'ı yıkıldı temâm
Ol tılsım oldu harâb u şındı câm

Nâgehân bir gice kaçdı ol fireng
Şöyle kim yâdan çıkar tîr-i hadeng

İşbu mekriyle yıkıldı ol tılsım
Şimdi andan bir şıfat kaldı vü ism

(Demirbilek, 2000, s. 385)

3.2.9. İskender Seddi

İskender'in yaptırdığı bu sedd Ye'cûc ve Me'cûc ile anılmaktadır. Kıyamet alametlerinden olan Ye'cûc-Me'cûc, *Tevrat*'ta da kıyamet belirtilerindedir. *Tevrat*'ta Gog ve Magog olarak geçen, Türkçe'ye çevirisinde ise Gomer ve Mecûc olarak anılan Ye'cûc Me'cûc Hz. Nuh'un oğullarından Yafes'in çocuklarıdır (And, 2018, s. 306). Bunlar yüzleri adama benzeyen, kısa boylu, kulakları uzun, dişleri domuz gibi olan vücutları kıllarla kaplı varlıklardır (Canım, 2016, s. 343). ‘‘Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen (Kehf/88,Enbiyâ/96) bu iki kabile tefsirlerde hayli değişik tanımlanmıştır. Ancak ortak noktaları dünyayı fesada verecekleri, kıyamete dek bütün insanlığı şümüllü bir âfet oldukları ve kıyamete yakın zamanda, buldukları yerden çıkacaklarıdır’’ (Pala, 2004, s. 480). İskender'in karanlıklar ülkesine yaptığı seferin ardından insanlar bu kavmin saldırılarından şikâyet etmiş ve ondan bunu önlemesini istemişler. İskender de kavmin

geçiş yeri olarak bilinen Hazar Denizi'nin kuzeyindeki bölgelere giderek onların geçitlerinde demir, taş, katran ve kireç karışımından oluşan yüksek ve geçilmez duvarları olan İskender Seddi adı verilen binayı inşa etmiştir (Yıldırım, 2008, s. 434-435). Bu seddin yeri ve kimin yaptığı ile ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Tökel (2016) konuya ilişkin olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

“Han-nâme’ye göre burası Karnûlbakar dağıdır. Katip Çelebi’ye göre ‘meçhul olan şimal mıntıkları’, Evliya Çelebi’ye bakılırsa ‘Moskof diyarına yakın bir yer’, İslamî ananeye göre Kafkas dağlarında bir yer, İran mitolojisine göre Demir Kapı’ydı. ... Kaşgarlı Mahmud’a göre Ye’cûc-Me’cûc Çinliler, İskender’in yapmış olduğu set ise Çin Setti’dir. Bu seti yaptıran kişinin kimliğiyle ilgili de çok değişik rivâyetler nakledilmektedir. Kur’an’a göre bu kişi Zülkarneyn’dir. Han-nâme’ye göre Karneyn-i Ekber lakaplı Hürmüs Han (Zülkarneynnin babası), İran mitolojisine göre Nûşirevan, islamî-efsanevî rivâyetlere göre İskender, bu seti yapan kişiler olarak gösterilmektedir’’ (s. 317).

Hikmet-nâme’de sözü edilen seddi İskender’in yapmış olduğu söylenmekte, Yec’ûc ve Mec’ûc kavmine yer verilmektedir. Buna göre İskender bu kavmin bulunduğu ülkeye gider. Şehri harap olmuş bir halde bulur ve şehirde insan yoktur. Daha sonra bulduğu birkaç kişiye bu ülkenin niçin bu halde olduğunu, bu korkunun neden olduğunu sorar:

Sikender şâh bir gün seyr iderdi
Çıkuban Kâbil-istâna giderdi (b.3399)

İrişdi yolları bir mülke âhir
Mu’azzam kal’alardur şehr-i vâfir (b.3402)

Harâb olmuş durur şöyle vîrân
Bulınmaz biñde birisinde insân (b.3403)

Biraz âdem bulup ehlinden anuñ
Ki sordı anlara şâhı cihânuñ (b.3404)

Didi niçün harâb olmuş bu iklim
Neden tağılmış ehli ne durur bîm (b.3405)

İnsanlar yakınlarında bir şehir olduğunu içinde sayısız yaratıklar olduğunu, bunlara Yec'ûc ve Mec'ûc dendiğini, bir dağdan çıkıp şehir şehir yürüdüklerini, geçtikleri her yeri harap hale getirdiklerini söylerler:

Didiler k'iy şâh-ı sâhib-kerâmet
Yakinumuzda vardır bir vilâyet (b.3407)

Diyâr-ı memleketdür mülk hadsüz
Halâyık vardır içinde 'adaysüz (b.3408)

Şu tagdur anlaruñ iklîmine uç
Ki dirler anlara Ye'cûc ü Me'cûc (b.3410)

Müdâm ol kavm bu tagdan çıkarlar
Yürürler bu il ü şehri yıkarlar (b.3411)

Olaruñ şûmdur iy şâh-ı devrân
K'olupdur bu vilâyet cümle vîrân (b.3412)

Daha sonra ise İskender'den bu yaratıkların şehirlerine gelmemesi için aralarına bir sınır yapmasını isterler:

Şu vâdî kim aramızda durur had
Dilerüz idesin ol vâdîyi sek (b.3413)

Kim andan geçmege olmaya çâre
Dahı görmeye bunlar bu diyâra (b.3414)

İskender de bunun üzerine bir sedd yapar. Seddin yapılışı *Hikmet-nâme*'de şu şekilde anlatılmaktadır:

Diledi şâh kıla seddi bünyâd
Götürdi her milelden anda üstâd (b.3415)

Hadîd-ile bakırdan döğdi ger penç
K'anuñla yapduğı yıkılmaya hiç (b.3416)

Kodı kıl yirine kurşun müzâbı
Taşı âhen yaradaydı türâbı (b.3417)

Bu resme mâde vü âlât ile ced
İki tag arasını eyledi sed (b.3418)

Pes andan soñra bünyâdı üstâd
Eritdi od-ıla alışdı bünyâd (b.3419)

Hemân ol tag-ıla hem-reng oldı
Meger ol dahı bir tag oldı kaldı (b.3420)

Turur bu devre dik ol sedd-i bünyâd
Ne bârân eger kâr eyler ne hûd bâd (b.3421)

Hikmet-nâme'de her seher Ye'cüc ve Me'cüc'ün gelip sedde çıkmak için hesap yaptıkları, kazdıkları yerlerin tekrar eskisi gibi olduğunu gördükleri ifade edilmiştir:

Dahı gelmiş durur naks-ı haberde
Gelüp Ye'cüc Me'cüc her seherde (b.3423)

Meger ol seddün ardın cifr iderler
Gine diñle gâliz dirler giderler (b.3424)

Gelürler irtesi görürler a'yân
O kazdukları yir olmuş kemâ-kân (b.3425)

İbrâhîm bin Bâlî, ayrıca bu kavmin kıyamet kopunca çıkabileceği hususuna da değinir:

Rivâyetdür kaça kim yıkıla sed
Kıyâmet kopsa gerek dir Muhammed (b.3426)

İskender'in yapmış olduğu bu seddin yapılışı Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde şu şekilde anlatılmaktadır. Yec'ûc ve Mec'ûc nereye varırlarsa orada zorbalık etmektedir. Ülke ve şehir bunların zulmüne dayanamaz ve bunların tek geçit noktası olan iki dağ arasına İskender'den bir set yapmasını isterler:

Var bu tağlardan ana rûb-i kerân
Kûh u şahrâ Ye'cûce olmuş mağân

İşleri zulmıla ğaretdür kamu
Her ne itseler hasâretdür kamu

Bu iki tağın arasıdur yağîn
Geçmege bu yaña yolları hemîn

Dahı yirden yoğ olara reh-güzer
Çâre eylesün bu işe tâcver

(Akçay, 1999, s. 114-115)

İskender iki dağın üstüne kadar erişen bir duvar yapar. Duvarların arasını baştanbaşa demir ve bakır parçacıklarıyla doldurur. Bunlar eriyince duvarın arasında boşluk kalmaz. Yec'ûc ve Mec'ûc setin ötesinde kalarak hiçbir zaman beri tarafa geçemezler:

İki tağ üstüne irince tamâm
Düzdi bir dîvâr şâh-ı nîk-nâm

Hurde-i âhenle misden ser-te-ser
Kıldı pür dîvâr arasın tâcver

Āhen imiř kaynserūne oldı ħal

Ṭoldı sedd arası ħalmanı ħalel

Tañrıdan tevfiķ olıban hem meded

İşbu resme kim didüm bağlandı sed

Ye'cüc Me'cüc sedden egerü

Ķaldılar hergiz geçemezler berü

(Akçay, 1999, s. 115)

İskendernâme'de de mahşer yaklaşınca gediğin açılacağı ifade edilmektedir:

Lĳk çün irişe fermân-ı aħad

Ķařır yakınında raħna ola sed

(Akçay, 1999, s. 115)

3.2.10. Zerâzîr Kilisesi

Hikmet-nâme'de Zerazir Kilisesi'nden bahsedilir. Antepli olan İbrâhîm bin Bâli'nin kullandığı bu zerazir kelimesi sığircık anlamına gelen zevzir kelimesi olmalıdır. Zevzir kelimesi ses taklidi ile oluşturulmuş bir kelimedir. Sığircık anlamına gelen bu sözcüğünün *Derleme Sözlüğü*'nde Gaziantep'de, Gaziantep'in Nizip ilçesinde ve Urfa'da kullanılan bir sözcük olduğu ifade edilmektedir (Cankoçak, 1993, s. 4363). Nitekim *Hikmet-nâme*'de işlenen konu, bu hikâyeye yer veren diğer eserlerle eşleşmektedir. Bahsedilen konu zeytin tılsımına ilişkindir.

Yerasimos (1993) zeytin tılsımının Arap edebiyatında ortaya çıkışının 846'da yazılan İbn Hurdâzbih'in *Kitâbü'l Mesâlik ve'l Memâlik* adlı eseriyle olduğunu ifade eder. İbn

Hurdâzbih 348’de ölen hadis aktarıcısı Abdullah Amr b. Âs’a dayanarak dünyanın dört harikasından söz eder:

“Bunlardan biri de Roma’da, tunçtan bir ağaca tünemiş, yine tunçtan bir sığırcık kuşudur: ‘Zeytin mevsiminde bu madeni kuş ötmeye başlar ve bütün sığırcıklar, biri gagalarında, ikisi de pençelerinde olmak üzere üç zeytin taşıyarak toplanır ve zeytinleri, tunçtan sığırcığın üzerine bırakırlar. Çevrede oturanlar bütün bu zeytini toplayıp ezmeye götürerek ayakkabı yapımında kullanılacak derileri hazırlamaya yetecek kadar yağ elde ederler’. İbn al Fakih bu öyküyü 903 dolaylarında yazdığı Muhtasar kitab-ül buldan’ında tekrarlamıştır; ancak burada Romalıların elde ettiği yağı, yemek yapmada ve aydınlatmada kullandıklarını söyler. İshak bin al Hüseyin’in X. yüzyıl ortasına ait Mercan Tepeleri kitabında, tunç ağaç yerine bir kilisede yer alan ve başında kuş bulunan, tunçtan insan heykelinden söz edilir; elde edilen yağın ise kilisenin kandilleri için kullanıldığı söylenir. Bununla birlikte bu temaya gerçek tılsım boyutunu Mücam al-buldan adlı eserinde Yakut (ölümü 1229) kazandırmıştır: ‘Kilisenin önünde beş mil uzunluğunda ve bir o kadar genişliğinde bir havuz vardır ve havuzun ortasında elli kulaç yüksekliğinde yekpare bir tunç sütun bulunur. Sütunun tepesinde sudani (sığırcık) adlı bir kuşun altından sureti vardır; kuşun göğsünde büyümlü işaretler, gagasıyla pençelerinde de yapma birer zeytin bulunur. Zeytin zamanı geldiğinde, nerede olursa olsun bütün kuşlar, gaga ve pençelerinde taşıdıkları birer zeytinle buraya gelir ve zeytinleri büyümlü suretin başına atarlar. Roma’nın zeytinini de, yağı da buradan gelir. Bu tılsımı Romahıara tılsımcı Balinus yapmıştır’’ (s. 94-95).

Zeytin tılsımına ilişkin anlatılanlar bununla sınırlı değildir. Evliya Çelebi de Konstantin ya da Çemberlitaş sütunu olduğu düşünülen bir sütundan bahseder. Evliya Çelebi’ye göre sütunun tepesine sığırcık şeklinde bir tılsım yerleştirilmiştir. Bu kuş yılda bir kez kanat çırpıp ve bütün kuşlar gaga ve tırnağıyla zeytin getirirler. Evliya Çelebi bu tılsımın işlevinden ve hangi amaca hizmet ettiğinden bahsetmez. Mehmed Hemdemi Çelebi de bir sığırcık efsanesi anlatır. Rukiya adında bir âlim Yanko bin Madyan’ın büyük bir kent ve kilise yaptırdığını duyunca ona maharetini göstermek için İstanbul’a gelir. Saf altından bir sığırcık kuşu ile zeytin çekirdeği yapar. Elmas ve gümüşle süslü çekirdeği kuşun ağzına verir. Altından bir levha üzerine de *Tevrat* ve *Zebur*’daki kutsal adlardan oluşma bir tılsım kakarak kilisenin kubbesine koyar. Bir yıl geçip zeytin zamanı gelince levhayı sığırcık biçimindeki tılsımlı mücevhere asarlar, bunun üzerine sayılamayacak kadar çok kuş, gagasında bir, pençelerinde de iki zeytin ile gelip sığırcık şeklinin üzerine zeytinleri saçar ve bu böyle kırk gün sürer. *Solakzade Tarihi*’nde hesap edilemeyecek derecede zeytin toplandığı bu zeytinlerin rahiplere gıda olduğu, kalanının satılarak onların ihtiyaçlarının karşılandığı ifade edilir (Özay, 2012, s. 204). *Hikmet-nâme*’de de bu meşhur kiliseden bahsedilir. Bu Sığırcık Kilisesidir. Bu kiliseye yılda bir gün yakından

uzaktan sınırsız sayıda sığırcık gelir. Her biri o gün ağızlarının pençesinde bir sürü zeytin tanesi getirir:

Dimişler Rûmiye mülkinde meşhûr
Meger bir deyr vardur şimdi ma'mûr (b.3427)

Ki dirler adına deyrü'z-zerâzîr
Dimişdür yılda bir gün ehl-i ta'bîr (b.3428)

Dirilür odaya bi-had zerâzîr
Ki tolar yir yüzi nezdik eger dûr (b.3429)

Götürür her biri ol devre ol gün
Dehân çenginde biş dâne-yi zeytûn (b.3430)

Kazvînî 1275'te yazdığı *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* adlı eserinde Roma'ya ayırdığı maddede bu hikâyeyi tekrarlar. Kazvînî'ye göre kilisenin kubbesine sığırcıklar konar ve bu sayede yağ elde edilir. Bu yağ kilisenin ve rahiplerin kandillerini yakmak için kullanılır (Yerasimos, 1993, s. 95). İbrâhîm bin Bâlî'nin anlattığı hikâyeye en çok Kazvînî'nin anlattığı hikâyeye ile örtüşmektedir. *Hikmet-nâme*'de kilisedeki uygulamaların amacı şu şekilde anlatılmıştır:

Şu deñlü cemi' olur zeytûn iy cân
Ki düşürüp sokarlar anı ruhbân (b.3431)

İder bir yıla dik zit-i kifâyet
Çerâg u deyre anlara mu'nis (b.3432)

3.2.11. Karga Kilisesi

Hikmet-nâme'de üzerinde kargaların oturduğu bir kiliseden de bahsedilmektedir. İbrâhîm bin Bâlî, bunun Ebu Hamid'den beri anıldığını ifade etmiştir. Mustafa B. Ali'nin *Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân* adlı eserinde bu durum şöyle anlatılmaktadır:

“Bir dağ vardır ol dağın üzerinde taştan oyulmuş bir kilise vardır üzerinde bir büyük kubbe vardır ol kubbenin üzerinde karga resminde bir kuş etmişlerdir uçar gibi durur onun üzerinden ayrılmaz ve onun yanında bir mescit dahi vardır. Müslümanlar ol mescide gelirler ziyaret eylerler. Onda dua müstecabdır derler ve dahi her kim ki Müslümanlardan ol mescidi ziyaret eylemeye gelse şart bunun üzerinedir ki ol kilisenin halkı onlara ziyafet eyler. Pes şimdi kazıyye budur ki bir kimse ya iki veya dahi artık her ne ise gelmeli olduğu vaktin ol karga onları görür dahi kilisenin kubbesinin bacasından başını sokar dahi içeriye avaz verir çağırır. Misafir kaç ise ol kadar çağırır hiç hata eylemez eğer yüz dahi olursa. Pes ol kilise ehli dahi izler ol miktar kimse konaklarlar ve dahi hiç kimse bilmez ki ol yenecek ve içecek kandan gelir dedi ve fî acâib Hazâ'l Bahr ve dahi ittifakıdır ki işbu Mağrib Denizi'nin acayibinden birisi dahi budur ki Ebu Hamid Endülüsi zikr eyledi” (İstanbul, 2019, s. 127).

Hikmet-nâme'de de Karadeniz'de olan bir dağda bir kilisenin kubbesi üzerine oturmuş, yaz kış orada duran, gelen misafirleri ağırlayan kargalardan söz edilir. Misafir sayısınınca karga gelir. Bu kargaların yediği ve içtiği nedir bilinmez:

Ebu Hâmid'den olmuşdur bu tezkâr
Karadeñiz'de dimiş bir cebel var (b.3433)

Var ol tağa muhassın bir kinîse
Kesilmiş sahrâdan ‘âmir kinîse (b.3434)

Anuñ üstinde bir kubbe mu’azzam
Oturur bir garâb anda dem-â-dem (b.3435)

Meger kim ol kimesne içre hubân
Oturmuşlar durur yaz u zemistân (b.3436)

Gelen zâyirleri anda temâmet

Budur ‘âdet kim iderler ziyâfet (b.3437)

Niçe olsa gelen mihmâna hisse

Gelür ol tâkınıñ tâkına karga (b.3438)

Otur ol deñlü kim ehl-i ziyâfet

Bulup getirür anlara mü’ennes (b.3439)

Velîkin kimse bilmez ol garâbı

Gıdâsı ne durur nedür şarâbı (b.3440)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de bu kiliseden bahsedilmektedir:

“Ve yine kitâbında getürmişdür ki nâhiyye-yi Endülüs’de Bahr-i Siyâh ceziresinde bir cebel-i ‘azîm üzerinde ruḥâm-ı şâfdan bir kenîse binâ olunmuşdur. Dirler ki ḥavâriyyûndan biri için binâ olunmuşdur. ‘îsâ ‘Aleyhi’s-selâm semâya ‘urüc itdükden sonra kenîsenüñ ḳubbesi üzerinde bir ğurâb dâ’im ṭurur ve ğurâb üzerinde bir küçük ḳubbe vardır. ḳubbe-yi Ğurâb dirler ve kenîse karşusunda bir mescid olup ḥalk varup ziyaret iderler ve du‘â müstecâbdur diyü teberrük iderler. Ḳaçan müsâfir varsa ol ğurâb kaç âdem ise ol ḳadar şadâ ider. Kenîsede olan ruhban ğurâb şadâsından müsâfir kaç âdem ise bilüp kenîseden ḥurüc idüp ta‘âm getirürler. Her kim gelse ziyâfet ider ve her kim ki mescide dâḥil ola, ğurâb şebekeden içerü baş şokup kaç âdem ise ‘adedince şayḥa ider. Ḳıssîsün eydürler ki ğurâb leyl ü nehâr bu ḳubbede olup âyendeden ḥaber virür ve ne tenâvül itdüğü hergiz ma‘lûm degildir. Dirler ki ‘îsâ ‘Aleyhi’s-selâm’uñ mu‘cizesidür” (Koçoğlu, 2020, s. 395).

3.3. DAĞLAR

Hikmet-nâme’de dağlar önemli bir yer tutmaktadır. Bazı dağlar vardır ağaç doludur, bazıları ise çöle dönmüştür. *Hikmet-nâme*’ye göre dağlar yer ile suyu birbirinden ayırmıştır. Rüzgârlara engel olurlar. Karların biriktiği yerlerdir. Çeşitli otların ve ağaçların bulunduğu, avcılarının gezdiği bazen de sığınma yeri olarak kullanılan mekânlardır. “Onları kozmik güçler ve hayatla özdeş gören eski kültürler için dağlar Yeryüzü’nün spiritüel merkezi ve Cennetle birleşme eksenini anlamına geliyordu; Tanrının

ayrı bir zaman ve mekânda insanlarla bir araya geldiği ilahi bir buluşma yeriydi’’ (Wilkinson, 2011, s. 29). Yüksekliği, yüceliği ve kutsallığı ile ön plana çıkan dağlar peygamber kıssalarında da mekân olarak gördüğümüz yerlerdir. *Hikmet-nâme*’de bu özellikleriyle karşımıza çıkarlar.

3.3.1. Râhûn (Serendîb) Dağı

İbrâhîm bin Bâlî, Seylan Adası’nda bulunan Serendib adlı bir dağdan bahsetmektedir. ‘‘Serendîb Hint yarımadasıda, günümüzde ‘Seylan adası’ olarak bilinen büyük bir adadır ve *mehbet-i Âdem*: Âdem’in indiği yer olarak da bilinir. Bu adada *Adam’s peak*: Âdem’in iniş yeri olarak bilinen bir dağ da bulunmaktadır’’ (Yıldırım, 2008, s. 615). Bu dağın adı çeşitli kaynaklarda er-Rahun, Ruhum, Ruhma şeklinde geçmektedir. Âdem peygamberin ayak izi bu dağın zirvesinde bulunan bir kayanın üzerindedir (Özdal, 2018, s. 130). ‘‘Başka kaynaklara göre dağın başında hiç bulut ya da yağmur işaretleri olmaksızın her gece şimşek çakıp yağmur yağar ve yağmur suları Âdem Peygamberin ayak izini yıkar’’ (Yıldırım, 2008, s. 615). *Hikmet-nâme*’de de bu dağın bulunduğu bölgede Hz. Âdem’in ayağının izi olduğu, bu izin üzerine her gece bir nur indiği ve yağmur yağdığında izin yıkandığı ifade edilir:

Meger Âdem nebînüñ ol cebelde
Ayağı eseri var bir mahalde (b.3548)

Ki her bir gice üstine o resmüñ
Felekden nûr iner nûr ola çeşmüñ (b.3549)

Kadem-gâhına anuñ her gice yagmur
Yağar tâsbih olunca ol izi yur (b.3550)

Hikmet-nâme’de de Âdem Peygamberin cennetten çıktığında bu dağlık bölgede konakladığı yönünde bir rivayetin olduğu söylenmektedir:

Rivâyet böyledür vallâhu a’lem

Ki cenneden hurûc itdükde Âdem (b.3554)

Gelüp ol kûh-sâra oldı nâzil

Cihânı hâk-dânı kıldı menzil (b.3555)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde Âdem'in ayak izinin bu dağda bulunduğu ifade edilir:

“Âdem ‘aleyhi’s-selâm bir taş üzerine hübût idüp eșer-i kadem-i mübâreki hâlâ mevcûddur. Yetmiş zirâ‘ tașa eșer itmişdür. ... Ol tağ üzerinde her gice semâdan berķ nümâyân olur. Sehâb ve mațarsız lâbüdd günde bir def‘ a yağmur yağup Âdem ‘aleyhi’s-selâm’uñ gözi yaşıdur dirler” (Koçoğlu, 2020, s. 435).

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de İskender'in Serendib şehrini inşa ettiği belirtilerek Âdem'in cennetten buraya indiği ve orada ayak izi kaldığı ifade edilir.

Çün tamâm ol şehri tertîb eyledi

Adımı anuñ Serendîb eyledi

Âdem uçmâğdan hubût anda itdi hem

Çaldı anda andan âsâr-ı kadem

(Akçay, 1999, s. 99)

Serendib Dağı ayrıca doğal güzellikleri ile de dikkat çeken bir yerdir. “Serendib Dağı'ndan bahseden kaynaklar, dağın yüksekliğini, barındırdığı mücevher madenlerini, eteklerindeki cenneti andıran ormanlık alanları, vadileri, bunlardaki çiçekleri, kaynağını bu dağdan alan nehirleri mutlaka zikrederler” (Özdal, 2018, s. 131). İbrâhîm bin Bâlî de yakut ve bazı cevherlerin bu dağda olduğunu söyler:

Belürür ol suda yakût-ı ahmer

Dahı elmâs ‘ûd u seng ü cevher (b.3552)

Ayrıca bu dağda her çeșit çiçeğin olduğunu da belirtir:

Olaruñ aslıdur kim ol cebelde

Bitüpdür her çiçekden ol mahalde (b.3557)

Mustafa B. Alî'nin *Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân* adlı eserinde bu dağdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Cebel-i Serendib ittifakıdır ki işbu Serendib dağı Çin vilayetinin nihâyetinde Hind denizinin içinde bir dağdır ki Âdem peygamber aleyhisselam cennetten bu dağın üstüne inmiştir. Bir büyük kara taşın üzerinde mübarek kademlerinin eseri zahirdir ki ol taşa gömülmüştür yer eylemiştir. Ol kadem yerinin uzunluğunu yetmiş karıştır. İşbu dağa Cebel-i Rahun derler müdevverdir. Onun uzunluğunu seksen fersaktır demişler ve dahi ol dağın üzerinde par par yala bir bir aydınlık ki sanasın şimşektir. Kimse kâdir değildir ki ona bakabile. Her gün onda yağmur eksik olmaz. Âdem peygamber aleyhisselam hazretlerinin mübarek kademleri yerini yumağ için ve dahi onun etrafında türlü türlü yakutlar ve elmas kıymetli taşlar ve gökçek kokulu nesnelere ki vasf olunmaz ve yırtıcı canavarlar ve yılanlar ziyadedir ve dahi Âdem peygamber aleyhisselam işbu dağdan deniz kenarına varınca bir adım ederler deki iki günlük yoldur” (İstanbul, 2019, s. 149).

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'ın *Dürr-i Meknûn* adlı eserinde de bu dağdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Ol dağda kim Adem ana inmişti. Şimdi ol dağa kimse varıp çıkmak mümkün değildir. Eğer ana çıkmak kabil olaydı altının ve kıymetli taşların dünyada kadri ve kıymeti olmazdı. Amma ol dağın üzerine yağmur kar yağdıkça seller iner. Sel ile bile kıymetli taşlar iner, varırlar devşirirler. Adem (a.s.) bu dünyaya gelince ol dağ üzerine indi. Serendib'dedir ve kademinin eseri henüz anda-vardır. Her adımı seksen arşındır. Anda kar yağar, yüksek dağdır. Kimse çıkamaz. Andaki cevahirin ve altının hesabım kimse bilmez”. (Sakaoğlu, 1999, s. 48, 59).

3.3.2. Tûr Dağı

İbrâhîm bin Bâlî eserinde Tur Dağı'na da yer vermiştir. “Tûr-i Sina. ‘Sina dağı’. *Tûr-i Sînîn, Cebel-i Tûr, Kûh-i Sina, Beytü'l-Makdis*: Beytü'l Makdis dağı adlarıyla da bilinen Tur-i Sina, Mısır ile Eyke arasında ve Medyen yakınlarındadır” (Yıldırım, 2008, s. 691). Musa Peygamber Allah'ın davetiyle bu dağa çıkıp orada Allah ile konuşarak Kelim sıfatını almıştır. Bu dağda Allah'ı görmek istediğinde Allah'ın dağa tecellisiyle dağ

paramparça olmuştur (Pala, 2004, s. 461). *Hikmet-nâme*'de bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

Oradur kim Kelîmu'llâh-ı Mûsâ
Münâcâtında bulmuşdur tecellâ (b.3621)

Hudâ'dan anda işitdi kelâmı
Kelîmu'llâh orada oldı nâmî (b.3622)

Hiz. Musa'nın üzerinde bir ateş gördüğü ağaç da bu dağda bulunmaktadır. Şecer-i Ahder yeşil ağaç olarak anılan bu ağaçtan *Kur'an*'da birkaç kez söz edilir (Yıldırım, 2008, s. 656, 692). Bu durum *Hikmet-nâme*'de de anlatılmaktadır:

Dimişler andadur Mûsâ'nuñ iy yâr
'Ulaykuñ agacında gördügi nâr (b.3636)

3.4. SULAR VE ADALAR

Hikmet-nâme'de dünyadaki suların bir döngü halinde olduğu ifade edilmiştir. İlk başta denizin bulunduğu daha sonra karaların oluştuğu belirtilmektedir. Dünya var oldukça yeryüzündeki kara parçalarının bazen bayındır olduğu, bazen su altında kaldığı söylenmiştir. İbrâhîm bin Bâlî, Yunan toprağının kara iken deniz olduğunu ifade etmiştir:

Nite kim işidürsin arz-ı Yûnân
'Îmâret mülkdî iklîm ü büldân (b.3983)

Bugün ol milketi deryâ alupdur
Kadîmi berr-iken uş bahr olupdur (b.3984)

Hikmet-nâme'de daha sonra Dünya'nın oluşumu açıklanır. Dağların denizlere set olduğu ifade edilir. İbrâhîm bin Bâlî, denizin suyunun küre şeklinde olduğunun rivayet edildiğini söyler:

Kürüyyü'ş-şeklidür mâ-yı bahruñ
Denîdür merkezi vasat kenâruñ (b.4161)

İbrâhîm bin Bâlî, Aristo'nun acı suyun daha çok bulunduğunu söylediğini de dile getirir:

Velfî mîzân-ıla didi Aristo
Gelür tatlu sudan eskal acı su (b.4173)

3.4.1. Denizler

Hikmet-nâme'de denizler, engin olması, dalgaları, fırtınaları, kıyıları, içindeki deniz taşıtları ve gemicileri ile kendisine yer bulan coğrafi bir unsurdur. Deniz, ülkeleri, düşmanları yok edici bir güce sahiptir. Tüccarlar yedi iklimi gezmekte, denizlerden cevherler, iplik, gıda, misk, anber ve çeşitli yağlar elde etmektedir. *Hikmet-nâme*'de denizlerin adını nasıl aldığına dair bazı görüşler bulunmaktadır. İbrâhîm bin Bâlî, Kulzüm Denizi'nin adının, denize eriştiği için Kulzüm olduğunu söylemektedir:

Dimişler bahr çün itdi tasaddüm
İrişdi Kulzüm'e oldı adı Kulzüm (b.4622)

Mağrip Denizi'ni ise İskender'in düşmanlara engel olmak için deştüğünü ifade etmektedir:

Bilâd-ı Magrib'i itmege garkân
Deşüpdür anı zü'l-karneyn-i Yûnân (b.4780)

Ki deşdi ol deñizi şâh-ı pür-dil
Miyânından k'olaruñ ola hâyil (b.4783)

3.4.2. Adalar

İbrâhîm bin Bâlî, adalara ilişkin çeşitli tarihî ve efsanevi kişiler etrafında gelişen anlatılara, hikâyelere ve rivayetlere yer vermektedir. Bu adalarda bulunan tılsımlardan söz etmekte, Deccal'e ilişkin olarak tarihî anlatılarda da yer alan durumlardan bahsetmektedir. *Hikmet-nâme*'de Çin Denizi'nde bulunan **Kasr Adası**'nın içindeki billurdan bir köşkten söz edilir. Bir kişi o mekâna geldiğinde uykusu gelir ve uyanmaz:

Hem andadur ki dirler Kasr adası
Ki vardur anda bir Kasr'uñ binâsı (b.4385)

Yapılmışdur meger billûrdan ak
Irakdan görünür çün necm berrâk (b.4386)

Kasru'l-nevm dirler ol nişâne
Garîb âdem gelicek ol mekâna (b.4387)

Gice olsa gözini tutar uyhu
Yatur kalur uyanmaz dahı hem o (b.4388)

Bu ülkeyi korumak için yapılmış bir tılsımdır. Ne zaman ki bu adaya bir düşman gelse ada sahipleri bu köşke girer ve uyuyan kişiyi helak ederler:

Tılsım itmişdür anı mâ-tekaddüm
Ki hıfz-ı mülk-içündür bu mutalsım (b.4390)

Kaçan bir yağı gelse ol masîra
Kaçar girür o kasra ehl cezîre (b.4391)

Gice tutar gözünü yağınuañ nevm
Helâk ider çıkup anları ol kavm (b.4392)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de bu billur köşkten ve tılsımdan bahsedilmektedir. Buna göre İskender, bir gün bir ada içerisinde billurdan yapılmış bir köşk görür. Şaşkınlık içinde köşke bakar, köşkün içinde bir sürü çürümüş kemik görür. Bunu yapanın insan mı, cin mi olduğunu anlayamaz. Huzuruna bir filozof çağırıp ona danışacağı esnada köşkten başları köpek gibi olan bir topluluk çıkar ve İskender'in ordusu ile savaşırlar. Şahın askerleri onları ok yağmuruna tutunca bu topluluk kaçıp köşkün içine girerler:

Ol aradan dağı Zü'l karneyn-i şāh
Kūs urup leşkerle kıldı 'azm-i rāh

Bir cezire dağı buldı şehriyār
Gördi onda bir yüce kaçır āşikār

Kasr yapılalıdan çoh devridi
Tāş'onuñ ucdan ucā billüridi

Bundan artuk kim bu kaçıra tamām
Çü diyüben toptolu yatur 'izām

Kimsene bilmez idibānuñ kıyās
K'ins ü cinden buña kim urdı esās

Kaşrdan bir halk çıkdı bī-hisāb
Tenleri insān ü başları gil- āb

İki leşker kinile ceng itdiler
Bir birine yir yūzin teng itdiler

Tir-i bārān idüben şeh leşkeri
Oğa dikdiler ser-a-ser anları

‘Āķībet çün şāhı ġālip ġördiler
Cümle kaçup kaçır içine girdiler

(Akçay, 1999, s. 102-103)

İskender, o gece orada durarak köşkü alıp gitmek ister. Fakat bilge, şaha köşkün tılsımından bahseder. Burada kalırsa tılsımın etkisi ile uyku ve baygınlık hali geçireceğini, ölü gibi takatsiz kalacağını sonunda da bu kavmin onu helak edeceğini söyler. Bunun üzerine şah ordusuyla birlikte Çin ülkesine döner:

Şeh diledi k’ol gice anda dura
Şubh kaçır alup ol halkı kıra

Didi şāha feylesūf-ı nāmdār
Kim gerekmez k’idesin bunda karar

Kim tılsımla yapılmışdur bu kaçır
Ol tılsımı bozamaz geçdükçe ‘aşır

Böyledürür ol tılsım iy şehriyār
Kim burada her k’ide gice karar

H’āb u bī-ħodlık aña ġālip olur
Şöyle ki ulu gibi bī-ťākat kalur

Çün bu kavm anı görürler bī-ħaber
Çıqup iderler anı zīr ü zeber

Bu sözile çün oradan döndi şāh
Rāst Çin iklīmine sürdi sipāh

(Akçay, 1999, s. 102-103)

Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu adadan *İskendernâme*'de anlatılanlara benzer bir şekilde söz edilir:

“İskender-i Zülkarneyn sefîne ile giderken bir kavm rûy-ı deryâda gelüp kendi ile ceng itdiler. Başları kilâb başı ve ağızlarından hanâzîr nâbı gibi nâblar hürûc itmiş. İskender gördi, bir kaşr tele'lü vü teşâ'su' ider. Ol kavm kaşrdan hürûc idüp yine dühûl iderler. Murâd eyledi ki sefînenen hürûc idüp kaşra dâhil ola. Behrâm-ı feylesûf men' itdi ve eyitdi, bu kaşra her kim dâhil olsa nevm gâlib olup bitâb ve hareketden çalup helâk olur. Bir vechile dahı hürûc mümkün olmaz. Bu kavm ise kaşrdan hürûc ideyor. Evlâsı 'adem-i ta' arruzdur” (Koçoğlu, 2020, s. 373-374).

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân adlı eserde de buna benzer bir bilgi aktarılır:

“Ceziretü'l Kas ittifakıdır ki Hint cezirelerinden Birisi dahi bu ceziredir ki bunda bir büyük yüksek köşk vardır. Ak billurdan denizde olan misafirler ziyade ıraktan yıldirat ve gani görürler amma yöresine kimse uğrayamaz. Hikâye olundu ki mülükden birisi ol köşkü varıp görmeyi kastetti. Vaktaki ol cezireye vardı erişti cemi bedenlerine hastalık vaki oldu. Üzerlerine uyku galebe eyledi. Pes bazısı ki eved ile rakbelerine binip dönüp gittiler. Onlar kurtuldular ve bazısı bir miktar tehir eylediler” (İstanbullu, 2019, s. 206).

İbrâhîm bin Bâlî **Bertail** adlı adaya gelen bir tüccar kavminin hikâyesine yer vermektedir. Buna göre tüccarlar metalarını bu adaya bırakıp giderler. Ertesi gün geldiklerinde metaların yanına karanfil konulduğunu görürler. Eğer karanfiller istedikleri miktarda ise razı olurlar, razı değilse bunu tekrarlarlar:

Hikâyetdür söyler cümle bahhâr

Ki varur ol araya kavm-ı tüccâr (b.4479)

Dökerler bir fezâ yirde buzâ'a

Gidüp irte gelürler ol metâ'a (b.4480)

Görürler ol metâ'a karşı ol kavm

Getürmişler karanfil güm-ber-güm (b.4481)

Bulur alsa irişecek bahâsı

Olur dahı olur gider gicesi (b.4482)

Ayrıca İbrâhîm bin Bâî, bu adayı anlatırken kıyamet alametlerinden biri olan tek gözlü Deccal'in bu adanın olduğu denizde bulunduğu düşünülmesine de değinir:

Olupdur bahrılar içre mukarrer
Oradan çıkırsa Deccâl-i a'ver (b.4477)

Meger dir ba'zılar ol rehç-i tecnîs
Şeyâtîn rehcdür hem cîş-i iblis (b.4478)

Ahmed Bîcan'ın *Dürr-i Meknûn* isimli eserinde de bu durumdan bahsedilir:

“Meğer denizdir. Zira ki bu akın deniz içinde bir cezire gibidir. Dahi dağlar vardır, dühel (tabl) avazı gelir. Kimse bilmez anın sırrı nedir. Anda mağaralar vardır Deccal gibi ve şeyatin gibi (ler) anda mahbuslardır Bu yeryüzünde acaib dağlar çokdur” (Sakaoğlu, 1999, s. 61).

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân'da sözü edilen ada ve karanfile ilişkin hikâye uzun uzun anlatılmakta, Deccal'in bu adada bulunduğu ifade edilmektedir:

“Cezire-i Bertail ittifakıdır ki Zenc cezirelerine yakın bir ceziredir. Evleri olan kavmin yüzleri kalkan gibidir ve başlarının saçları at kuyruğu gibidir. Bunların içinde karanfil çok olur ve gergedan dahi vardır. Vaktaki etraftan tüccarlar metalarıyla buralara gelmeli olsa gemilerle gelirler dahi metalarını deniz kenarında başka başka yığarlar dahi kendileri dönerler giderler. Ertesi Sabah gelirler yine metaları katına görürler ki her metanın yanına bir miktar karanfil koymuşlar dahi gitmişler ve eğer meta sahipleri ol miktar karanfile razı olursa karanfili alırlar dahi metağı orda korlar ve eğer razı olmazlar ise metağıda karanfili de orda korlar giderler. İkinci gün Sabah yine gelirler karanfili dahi artık bulurlar eğer razı olurlarsa alırlar giderler ve eğer razı olmazlarsa yine ikisini bile korlar giderler. Üçüncü Sabah yine gelirler ol vakit razı olurlar gerek karanfili artırınsınlar gerek artırmasınlar. Beher hal razı olup karanfili alıp Metağı orda korlar giderler. Adetleri bunun üzerinedir. Eğer ikisini bile katsalar gemilerine koysalar kâdir olamazlar ki gidebileler... Geceyle ol dağdan def avazı ve Zenc ve zurna avazları gelir ve derler ki deccal bu cezirede olur derler” (İstanbullu, 2019, s. 105-106).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de bu adada bulunan topluluktan şu şekilde bahsedilmektedir:

“İbni Faḫîh eydür, ol cezîrede bir kavm olur. Yüzleri insân ve şa'rları meymûn şa'rı gibi ve dağı gergedân çok olur ve bir kaç cibâl şâmiḫası vardır ki gice ile a' lāsında

darbı dühül ü def ve şıyâh-ı garîbe ve nevhayı ‘acîbe istimâ’ olunur’’ (Koçoğlu, 2020, s. 372).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir de Deccal’in bu adada bulunduğunu söyler ve karanfile ilişkin hikâyeyi nakleder:

“Baḥriyyün eydür, deccâl ol cezîrededür ve қaranfîl ol cezîrede bey’ olunur. Tüccârlar, lîmânına varup metâ’ların keşîden iḥrâc ve herkes başkaca қoyup yine keşîye girerler. Ol gice қalur, şabâḥ görürler қaranfîl getürüp metâ’uñ yanına қomışlar. Tüccâr қabûl iderse қaranfîli aḥz iderler. Metâ’ yine қoduқları maḥallde қalur. Gice olduқda gelüp metâ’ı aḥz idüp mekânları ne tarafta ise gütürürler. Eger metâ’ı қabûl itmezlerse bilürler ki metâ’ қalîldür daḥı zamm iderler ve қaranfîli daḥı yine maḥalline қorlar. Şabâḥ görürler metâ’ı aḥz itmişler қaranfîli қalmış. Tüccâr daḥı aḥz idüp sefîneye қorlar ammâ tüccâr, қaranfîli azdur diyü қabûl itmezlerse metâ’ ile қaranfîl maḥallinde тұrur. Gice ile gelürler, görürler ki қaranfîli tüccârlar kâbûl itmemişler. Fi’l-ḥâl daḥı қaranfîl getürüp üzerine қoyup giderler. İrtesi tüccârlar görürler ki қaranfîl getürüp zamm itmişlerdür. Қaranfîl aḥz iderler. Metâ’ı yine gice gelüp görürler ki tüccârlar қabûl itmişlerdür. Metâ’ı bunlar daḥı alup giderler yâḥud қaranfîli alup giderler. Herkes metâ’ların yerinde bulurlar’’ (Koçoğlu, 2020, s. 372).

Hikmet-nâme’de Hint Denizi’nde olduğu düşünölen Deccal, bu kez de Kulzüm Denizi’nde olduğu söylenen Câsa adlı bir adada karşımıza çıkar. “İsfahân ya da Sicistân’da olduğuna inanılan Deccâl zamanında, denizde bir adada yaşayan Dâbbetu’l-arz adlı yaratığın topladığı haberleri ona ulaştıracağı düşünölür’’ (Yıldırım, 2008, s. 236). Gencay Zavotçu (2018) Deccal’in bulunduğu ada ile ilgili başka bir rivayetten de bahsetmektedir:

“Diğer bir rivayete göre Hıristiyanların ileri gelenlerinden biriyken Şam’dan Medine’ye gelip Müslüman olan *Temim el- Dâri* yolculuk sırasında arkadaşlarıyla birlikte uğradıkları ıssız bir adada, adının *cessâse* olduğunu söyleyen bir hayvanın delâletiyle Deccâl ile görüştüklerini, elleri ve ayakları zincirle bağlı bulunan Deccâl’in zamanı gelince ortaya çıkacağını kendilerine söylediğini Hz. Peygamber’e anlatır, o da Deccâl hakkında duyduklarının daha önce ashaba söyledikleriyle benzerlik göstermiş olmasından dolayı memnun olur’’ (s. 169).

Hikmet-nâme’de de Deccal’den haber veren bir elçiden söz edilir. Kulzüm Denizi’ne seyahat edenler bir gün insan mı hayvan mı belli olmayan bir yaratık görürler. O yaratık

onlara bembeyaz bir yapı gösterir. Deccal'ın orada olduğunu gece gündüz onların yolunu beklediğini söyler:

Olupdur 'ilm ehlinde rivâyet
Temîmü'd-dârı itmişdür hikâyet (b.4652)

Meger bir gün deñizde seyr ider-ken
Sefer kılup bir iklîme giderken (b.4653)

Görürler anda bir hayvân çü merdüm
Meger her zeyl ile kılır tekellüm (b.4656)

Soralar aña kim ne nesnesin sen
Didi Deccâl-içün ber-câseyem ben (b.4657)

Meger şol dir kim görünür ezher
Anuñ içindedür Deccâl-i a'ver (b.4658)

Gice gündüz size müştak durur ol
Oturup ol mahal içinde gözedür yol (b.4659)

Daha sonra tarif edilen yere giderler ve orada Deccal'ı görürler. Deccal, onlara okyanusta bulunan hurma ağacının meyve verip vermediğini, Zag Kuyusu ve Taberiye Denizi'nin suyunun dolu olup olmadığını sorar:

İşidüp anı ol yire varurlar
Turupdur anda Deccâl'ı görürler (b.4660)

Buları göricek ol yirde Deccâl
Sorar üç nesneyi bunlara derhâl (b.4661)

Ki ya'nî var mıdur dir nahl-i 'ummân
Zagın 'aynı Taberiye bahrı melân (b.4662)

Deccal, bu sular ne zaman kurursa bulunduğu yerden kurtulacağını, yeryüzüne çıkacağını Mekke ve Medine ülkesine kadar yürüyeceğini söyler:

Kurısa ucu bunlaruñ cihânda

Benüm bendüm çözüür bu mekânda (b.4663)

Çıkaram yürürem rû-yı zemînde

Oluram mülki tâ Mekke Medîne (b.4664.)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân 'da bu durumdan şöyle bahsedilir:

“Bir akşam vaktinde bir odaya iletti yani Cessase Adası'na. Pes onlar dahi geminin sandalına girip ol adaya çıktılar. Pes ol adadan onlar bir kuyruğu uzun tüyü çok bir canavar karşı geldi. Tüyü çokluğundan ardı hangidir ve önü hangidir bilemediler. Taaccüp idüben ettiler ve ey sana nesin dediler Ol canavar cevapladı ben casusum yani deccalın haber elçisiyim dedi dahi dedi ki varın gidin şolo mağaraya değin. Onda bir kişi vardır ol sizin haberenize müşaktır dedi tamim etti. Vaktaki ol canavar bize ol kişiye varın Diyecek biz kurduk cinni ola diye. Pes ol oradan süratle kendin tâ ol mağaraya geldin içeri girdin. Nagâh ol mağaranın içinde bir büyük âdem gördük ki hiç buncalayın yaratılmışta görmedim.... Ol eyitti agâh olun tahkik yakındır ki ol ağaç yemiş vermeye dahi söyledi bana haber verin Şam'da Taberiye Irmağı'ndan ki içinde Su var mıdır? Biz cevapladık suyu vardır çok cevapladı ki gâh olun ki tahkik yakındır ki onun suyu gide dedi ve dahi dedi ki bana haber verin Şam'da Zağral Çeşmesinin suyu akar mı ve dahi onun halkı ol çeşmeden suyla ekin ekip sular mı? Ben dedim ki ol çeşmenin suyu çok akar ve halkı ekip ol sudan sularlar dedim ve dahi dedi ki bana haber verin ümeyyelerini senden ki yineler. Biz dedik ki tahkik-i nebi Sallallahü Aleyhi ve sellem Mekke'den çıktı Medine'ye vardı. Sordu onunla Arab-ı harp ve kıtal eylerler mi? Biz cevapladık eylerler. Sordu onlar ile ne eyledi? Biz dedik ki tahkik nebi aleyhisselam etrafta olan Araplara galip oldu onlar dahi ona mutî' oldular dedik. Ettiği tahkik onlara nebiye mutî' oldukları yeğrek idi iyi varmışlar dedi dahi bende size haber verem ki ben mesih-i deccâlim tahkik bana yakındır ki çıkmaya destur verile dahi çıkam yerde gezem hiçbir yer ve bir köy koymam. İlla ben ona varam kırk gece gezem Mekke Medine'den gayri yere varam onlara varmak bana haram olmuştur” (İstanbul, 2019, s. 117-118).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ 'ibü 'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu adadan ve orada bulunan Dâbbe'den şöyle bahsedilmektedir:

“Bir cezîredür. Anda bir dâbbe olur, dünyâda ne kadar haber vâkı' olursa bilüp tekellüm ider. Şa' bî, Fâıma bint Kays'dan rivâyet ider, Rasûlullâh 'aleyhi's-selâm bir gün emr itdi ki halâyık cem' ola, cem' oldılar. Buyurdi ki ben size nesneye terğîb veyâ bir nesneden terhîb için cem' itdüm. Lâkin Dârî bir haber söyler, anuñçün

cem' eyledüm. Dārī beyān ider ki sefīneye girdüm. Rūzgār muhālif olup bir cezireye vardum. Andan bir dābbe gördüm ve su'āl itdüm, bu dābbe nedür. Eyitdiler, buña cesāse dirlar ve aḥvālīn kendüden su'āl eyle. Dābbeye eyitdüm, bize ḥaber vir. Eyitdi, ḥālā bu cebelde bir kimesne vardur, seni iletayın, anuñla mükāmele eyle didi. Ṭāga ma'ān varup gördüm, bir deyr-i 'azīm. Dābbe eyitdi, ol didüğüm recül bundadur. Deyre girdüm, gördüm bir kimesne ṭurur. Ne su'āl itdüm, cevāb virdi. Baña eyitdi, Mekke ḳurbında 'Ayn-ı zer' ne ḥāl üzredür. Eyitdüm, ahālīsi şürb ideyorlar. Eyitdi, Nahl-i 'amāre nicedür. Eyitdüm, ehli, taşarruf ideyor. Velḥāşıl Mekke'de ve Medīne'de ve Şām'da ne ḳadar enhār u mezārī' var ise su'āl itdi. Āḥır eyitdi, vaḳt ḳarīb olduḳda ben ḥurūc idüp cemī' -i vilāyete vaz' -ı ḳadem iderem. İllā Mekke ve Medīne'ye dāḥil olmam didi. Bu kimdür didüm. Deccāl budur ki āḥır zamānda ḥurūcından Rasūlullāh 'aleyhi's-selām ḥaber virmişdür didiler'' (Koçoğlu, 2020, s. 385).

3.4.3. Denizler ve Adalardaki Hayvanlar, Canlılar

Çalışmamızın bu kısmında *Hikmet-nâme*'de bulunan deniz ve adalardaki canlılar ve hayvanlar hakkında oluşmuş rivayetlere, efsanevi- tarihî anlatılara aynı zamanda gerçek durumlara, gerçekten rastlayabileceğimiz deniz canlılarına yer verilmiştir.

Hikmet-nâme'de Kulzüm Denizi anlatılırken bu denizde bulunan bir balıktan söz edilir. Bu balığa ilişkin bir anlatı bulunmaktadır. Musa peygamberin İsrailoğullarının 'En bilgili kimdir ?' sorusuna benim diye karşılık vermesi üzerine Allah onu kınar ve denizin üzerinde ondan daha bilgili bir kulunun olduğunu vahyeder. Hz. Musa'ya zembil içinde bir balık almasını onu nerede kaybederse sözünü ettiği kulunun orada olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Musa yanına yardımcısı Yuşa'yı da alarak yola çıkar. Bir kayanın yanında uydukları sırada balık zembilden çıkar ve denize girer. Sabah olduğunda Hz. Musa Yuşa'dan azığı ister. O da kayalığın yanında unuttuğunu söyler. Bunun üzerine kendi izlerini takip ederek geri dönerler, kayanın yanına geldiklerinde Hızır'la karşılaşır. Rivayetin diğer bir versiyonunda ise kayanın dibinde bulunan hayat adlı suya temas eden balık canlanır. Sepetten atlayarak denize girer (Öztürk, 2003, s. 253). İbrâhîm bin Bâlî bu balığa Yuşa balığı (Musa balığı) dendiğini ifade eder. Yuşa ile Musa'nın bu balığın yarısını yediklerini, diğer yarısına ise Allah'ın hayat verdiğini bu

nedenle başının yarısı olmadığını söyler. Ayrıca bu balığın uğurlu sayıldığını da ifade eder:

Var ol deryâda bir mâhi kim aña
Ki dirler hût yûşa'hût-ı Mûsâ (b.4626)

Ki ya'nî ol semek neslidür âşa'
Ki yarusın yimiş Mûsâ vu Yûşa' (b.4627)

Hudâ yarusına virüp hayâtı
Girüpdür bahra gör bu mu'cizâtı (b.4628)

Gözinüñ birle nısf-ı seri yok
Teninüñ yarusında peykeri yok (b.4629)

Halâyık ol balıga eyleyüp beher
Teberrük iletürler şehr-bâ-şehr (b.4631)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân' da bu balıktan şu şekilde bahsedilir:

“Hût-ı Musa Aleyhisselam İbni Verdi Kazvini ile yazmışlardır ki Ebu Hamid Endülüsî dedi ol balığın neslinden Site şehrinde bir balık gördüm uzunluğu bir zira‘ ve eni bir karış iki tarafında iğneleri ve kemikleri var ve karnının altı yufkacık dedi. Başı yarım gözü dahi bir ve ol balığı her kimse gözsüz tarafından görse Çirkin görünürdü. Ol bir sahil canibinden görse gökçek görünür. Ol yerin halkı ol balığı teberrüken ölülerine hediye gönderirlerdi’’ (İstanbul, 2019, s. 128).

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu balıktan şu şekilde söz edilmektedir:

“Ve Mûsâ ve Yûşa‘ ‘aleyhimü's-selâm balığı dağı hayât bulup ol deryâya gitmişdür. Aşlı budur ki Mûsâ ‘aleyhi's-selâm, kendi ‘aşrında olan maḥlûḳātuñ a‘lem ü efdali idi’’ (Koçoğlu, 2020, s. 397).

Hikmet-nâme'de Şam Denizi içinde bulunan kuyruklu insanla ilgili olarak bir hikâyeye de yer verilir. Bir adam denizdeki bu canlıyı çıkarıp bir emire hediye olarak götürür. Ancak bu canlının ne konuştuğunu anlamazlar. Emir ona bir eş bulur. Çocukları olursa ne konuştuklarını çocuktan öğrenebileceğini düşünür:

Tutar bahrı âdemin bir geştisi bâni
Getürür bir emîre tuhfe anı (b.4702)

O hayvân turmayup kılur tekellüm
Kelâmın kimsene itmez tefehhüm (b.4703)

Pes imdi bulmaga aña tercemânı
Bir âdem getürüp cüft ide anı (b.4704)

Çün oldı bir biriyle niçe devrân
Meger togdı ikisinden bir oğlan (b.4705)

Atası anası dilen ta'allüm
İdüp bes itdi anlarla tekellüm (b.4706)

Çocukları olup çocuk konuşulanları anladığında emir, oğlana ne konuştuklarını sorar. Oğlan da “Bunları görürüm ne tuhaf mahlûk bizim gibi kanatları ve kuyruğu yok” derler diye cevap verir. Bu sözü işiten padişah güler:

Getürüp sordı oglana ol emîr
Ne söyler didi ata ki haber vir (b.4707)

Didi budur sözi her demde tekrâr
Ne söyler didi ata ki haber var (b.4708)

Buları görürem ne turfe mahlûk
Bizüm gibi kanadı kuyruğı yok (b.4709)

İşidüp sözine anuñ oldı hande
Ta'accüb kıldı anı şâh bende (b.4710)

Hikmet-nâme'de Cezer Denizi'nde bulunan bir adada Bal adlı balığın kulağından çıkan güzeller güzeli bir cariyenin hikâyesinden de bahsedilir:

Meger bir mâhi-di gayetde a'zam
Virür cânın kenâra çıkdugı dem (b.5008)

Açar güneşin nezâ'nda revânuñ
Çıkar bir câriye güneşinden anuñ (b.5009)

Mogol-çîn gözlü bir mahbûb meşhur
Kırkcın kaşlu bir ma'sûk-ı dil-keş (b.5010)

Dahı vuslat günü tek şems efrûz
Saçı fûrkat gicesi gibi bî-rûz (b.5011)

Kara zülfi müşâbih enbûsa
Yañağı eli hamra-yı 'urûsa (b.5012)

Cariye yüzünü yırtar, saçını yolar ve ölür:

Hemân çıkdugı dem gûş-ı semekten
Bir efgân itdi kim geçdi felekden (b.5016)

Yüzini yırtdı vu saçını yoldı
Dahı degmedi bu hal-ıla öldi (b.5017)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân'da bu durumdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Bu denizin acâyibleri çoktur. Ol acâyiblerden birisi budur ki Kazvini ile İbni Esir yazmışlardır ki Ebu Hamid Endülüsî dedi ki bir vakitte Halife Melik-i Harez'e elçi gönderdi. Vardı ol elçi ol melikin katında bir müddet durdu. Bir gün gördü ki ol

denizden bir büyük balık tutuldu ipleriyle ve çengellerle ol balığı çeke çeke dışarı çıkardılar. Gördüler ol balığın kulağı şişmiş nagâh ol şiş yerinden bir kız oğlan cariye çıktı. Gayetle ak ve uzun siyah saçlar gökçek sanasın bedr olmuş aydır uzun boylu. Durmayıp yüzünü vurup saçını yolar ve feryat eyler ve dahi göbeğinden dizine varınca at rengi gibi renk bağlamış hiç feryat Eylemekten hali olmadı tâ helak oldu gitti” (İstanbullu, 2019, s. 129).

Rûznâmecci Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde bu durumdan söz edilir:

“Emr itdi balıgun çarnını yardılar. Anı gördüm, çarnı içinde bir maḥbûbe bıkır kız ki çaddi laḥîf, beyâz ve kırmızı saçı miyânında, ebruları uzun. Ol çadar ḥüsni var ki görenler ḥayrân olur ve miyânından aṣağı peştemâl renginde deriden parça ka’bına varınca ‘aynı libâs gibi ‘avretin setr itmiş. Ḥurûc itdükde feryâd idüp saçın yolmağa başladı. Bir miçdâr ḥayatda çurup ba’dehu helâk oldı” (Koçoğlu, 2020, s. 404).

Hikmet-nâme’de Rûm Denizi içinde bulunan **Bertun** adlı bir adada bulunan bir balığın kulağının ardında Lâ ilâhe illallah yazılmış, diğerkulağında Muhammedü’r-Rasûlullâh yazılmıştır:

Dimişdür ‘Abdu'r-rahmân bin Hârûn
Meger bir yir var anda adı Bertûn (b.4844)

Çıkar Sannâra'dan bir cins mâhi
Yazılmış zarına hatt-ı ilâhi (b.4848)

Ki yok Allâh'dan gayri bir Allâh
Muhammed'dür resûlu'llâh iy va'llâh (b.4849)

İbrâhîm bin Bâlî, bunu gören kâfirlerin kelime-i şehadet getirip Müslüman olduğunu söyler:

Ki kâfir görüp anı zî-kerâmet
Müselmân oldı getürdi şahâdet (b.4851)

İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l Beyân* adlı eserinde de bu balıktan bahsedilir. Bursevî, Ebu Yakub Sayyad'a Hint diyarına giderek Lâ İlâhe İllallah Muhammedü'r-Rasûlullah yazılı bir ağaç yaprağı gördüğünü söyleyen bir şeyhden bahseder. Bunun üzerine : “Bunu yadırgama. Ben Eyle’de (Kızıldeniz) idim. Bir balık yakaladım. Sağ kulağı üzerinde ‘Lâ İlâhe İllallah’, sol kulağı üzerinde ise ‘Muhammedü'r-Rasûlullah’ yazılıydı. Onu tekrar suya bıraktım” cevabını alır (Bursevî, 2013, s. 261-262).

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân'da bu balıktan şu şekilde bahsedilmektedir

“İbni Verdi ve Kazvini yazmışlardır ki Abdurrahman Mağribi dedi ki iş bu Mağrib Denizi'ne gemiye binip gitti bir yere erişti ki ol yere Bartın derler. Benimle bir Sakalbe tayfasından bir kul var idi. Ol kulun bilesince demir cenkli var idi ki onunla balık tutardı. Ol cenkli denize attı onunla bir balık tuttu. Uzunlu bir karış miktarı var ola. Pes ol balığa nazar eyledik bir kulağının ardında Lâ ilâhe illallah yazılmış ve bir kulağının ardında Muhammedî'n Rasûlullah yazılmıştır dedi ” (İstanbullu, 2019, s. 127).

Rûznâmeçi Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu balıktan söz edilir:

“ Ve ol maḥall-i deryâda bir arş kıaddinde semekler vardur, herkes şayd iderler. Nazar olunduḡda sağ kulağı ardında kıudretten lâilâhe illallâh ve kıafası üzerinde muḥammed ve sol kulağı ardında rasûlullâh kitâbet olunmuş bulunur” (Koçoğlu, 2020, s. 396).

Hikmet-nâme'de mitolojik ve efsanevi özellikler gösteren balıkların yanı sıra sularda gerçekten rastlayabileceğimiz balıklardan da söz edilerek bu balıkların özellikleri detaylı bir biçimde anlatılır. Örneğin; Kırlangıç balığı, Balon balığı, Testere balığı, Yılan balığı bu tür balıklardandır. Eserde gerçekten rastlayabileceğimiz başka balıklar da bulunmaktadır. En bilinenler bu balıklar olduğu için örnek olarak sözü edilen balıklar seçilmiştir. İbrâhîm bin Bâlî arkasındaki kuyrukları sayesinde hem uçabilen hem de yüzebilen, bu nedenle de Hattaf (Kırlangıç) ismini almış Kırlangıç balığından şu şekilde söz eder:

Ebû Hamid demişdür bu kelâmı

Var anda bir balık hattâf nâmı (b.4632)

Havâda kuş gibi uçar o mâhi
Var arkasında iki bir siyâhı (b.4633)

Gehî komış olur uçar havâda
Yüzer mâhi gibi ki cevfi mâda (b.4635)

Bâlî, görünüşüyle siper gibi olan, şişip kabaran Balon balığından ise şöyle bahseder:

Meger ol bahrda bir cân-ver var
Ki sûretde müdevverdür siper-vâr (b.4642)

Niçe kerre şişer gine siner ol
Kubarur kalkar u gine iner ol (b.4644)

Boyu uzun, burnu bir arşın geldiği söylenen, insan cildini zedeleyen Testere balığından eserde şöyle bahsedilir:

Zir'a-ıla uzunı dört mikdâr
Bir arşun burnı var şöyle ki minşâr (b.4648)

Huşendür arkası anuñ çü sûhân
Kılıç balçığı ider cildin insân (b.4649)

Yılan ile balığın birleşiminden meydana geldiği söylenen, yılan karakterli, atası akrep cinsi olan yabani Yılan balığı ise şu şekilde anlatılır:

Yılan-ıla balıkdandır müvelled
Yılana tab'-ı akrebdür anuñ ced (b.4740)

Anuñ-çün dirler aña mâr-u mâhi
Korudan vahş olur gâh gâhi (b.4741)

Hikmet-nâme'de Selahfat adlı denizde bulunan bir kaplumbağadan söz edilir. Bu denizde bulunan bir ada ile ilgili bir hikâyeye yer verilir. Bu adada bir kaplumbağa yaşar. Rüzgârlar estikçe toprakla örtülür üzerinde otlar biter. Burayı gezmeye gelenler kaplumbağanın arkasını ada sanırlar. Yemek pişirmek istediklerinde kaplumbağaya sıcaklık ulaşır ve kaplumbağa denize fırlar:

Var ol deryâda bir nev'a selahfât
‘Azîm zift olur gâyet aña zât (b.4727)

Zamân-ıla meger kim bir selahfât
Turur bir ada katında niçe evkât (b.4731)

Türâb-ıla yil anı örter encâm
Biter üstine otlar geçüp eyyâm (b.4732)

Adadan sanur anı ehl-i geşî
Ne bilsün ki odur tosbaga püşti (b.4733)

Kim âhir orada bir kavm-ı tüccâr
Yimek bişürmeg-içün yandurur nâr (b.4735)

Geçicek püştine oddan harâret
Hemân ‘azm-ı deñiz kıldı selahfât (b.4736)

Bazen de bu kabuğun bir kara ya da ada olarak düşünülür. Yakın (2019) Piri Reis haritasında geçen büyük bir balığın üzerine oturup ateş yakan iki insan figüründen bahseder. Burada anlatılanlar *Hikmet-nâme*'de anlatılan kaplumbağa hikâyesine benzemektedir. Bu görselin anlatımı ise şöyle yer almaktadır:

“Rivayet iderler kim zaman-ı evvelde Sanvulrandan dirler bir papaz yedi deryayı gezmiş dirler. Mezbûr bir baluğun üzerine uğramış, kuru yer sanub baluk üzerine çıkub od yakmışlar. Baluğun sırtı kızıcak denize dalmış, bunlar sandala koyulmuşlar, gemiye kaçmışlar” (s. 103).

Rûznâme'ci Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde de aynı hikâyeye yer verilir:

“Ebū Hâmid eydür, deryānuñ ortasında bir cezîre gördük. Mellâh eyitdi, bu maħalle on def' a uğradum idi, bu cezîreyi görmedüm. Üzerinde nebātāt bitmiş, ħurūc itdük. Bir miqdār ħufre itdük ki âteş yaqub ta'âm taħbı ıdevüz. Bizler bu tedārük üzre iken cezîre ħarekete başladı. Mellâħun eyitdiler, sefîneye gelün, cezîre degildür, qaqlubağadır. Āteş te'sîr itdi. Anıñçun ħareket ider. Ammā üzerine tül-i zamān ile turāb müctemi' olup cezîre olmış ve otlar bitmiş. Anı gördüm deryāya batup görünmez oldı” (Koçoğlu, 2020, s. 414).

Hayvanların konuşması folklorik anlatılarda rastlanan bir durumdur. “Hayvanların konuşması teması folklorda olası tüm biçimlerde gerçekleşir ve hayvanlar yalnızca insanlarla konuşmazlar. Farklı hayvan türleri de birbirleriyle konuşur” (Roux, 2005, s. 149). “Papağanların taklit yetenekleri onları en ilginç kılan yanlarıdır. Papağanın karşısına bir ayna koyulur, bir kişi bu aynanın arkasında konuşurdu. Papağan konuşan kişinin aynada gördüğü bir başka papağan olduğunu zannederek onu seslerini taklit eder, böylece konuşmayı öğrenirdi” (Gezgin, 2014, s. 157). Papağanları konuşturmak için çeşitli taktikler, tuzaklar geliştirilmiştir. İbrâhîm bin Bâlî de Çin Denizi'nde bulunan insan gibi konuşan bir papağandan bahseder:

Kelâmında dimiş ibnü'-ş-Şurûtî

Kim anda var durur bir nev'a tûtî (b.4328)

Ag u saru kızıl eşkâl elvân

Hem iderler tekellüm sankim insân (b.4329)

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde ise tuzağa düşürülüp konuşturulan bir papağandan bahsedilmektedir:

Anda hem bir nev' tûtî buldılar

Dâne saçıp anı dâma aldılar

Kişi her dilde ki söylerdi kelâm

Döndürüp aydürdi anı ol tamam

(Akçay, 1999, s. 95)

3.4.4. Nehirler ve Göller

Hikmet-nâme'de nehirler üzerine köprü yapılarak ulaşım sağlanan, suyundan yararlanan, deniz ticareti yapılan coğrafi bir unsurdur. Nehirler verimli oluşu ve şifalı oluşuyla ön plana çıkar. Nehirler ve göllerde de denizlerde olduğu gibi acayiplikler vardır. Nehirler ve göllerin de denizler gibi sayısı, sınırı bilinemez. *Hikmet-nâme*'de nehirler sürekli akması, coşması, dalgalanması, sadece belli zamanlarda akması, içerisinde değişik canlılar bulunması ile dikkat çeken bir unsurdur.

Eski Türk inançlarında sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar mukaddes olarak kabul edilmiş, koruyucu ruhları barındırdığı düşünülmüştür. Bu nedenle mukaddes kabul edilmiş ve saygısızlık yapmaktan kaçınılmıştır. “Anadolu ve Türk dünyasındaki göllerle ilgili efsanelerin büyük çoğunluğu Hazreti Hızır veya bir din büyüğüne yapılan saygısızlığın sonucunda oluşmuştur” (Alptekin, 2014, s. 186). Türklerde deniz ve okyanus mefhumlarının doğuşu dış bağlantılar vesilesiyle olmuştur (Ögel, 2010, s. 468). “Türklerin oturdukları İçasya bölgeleri, büyük denizlerden çok uzaklarda bulunuyordu ... Bu sebeple eski ve gerçek Türk düşüncesinde önemli rol oynayan şeyler okyanuslar değil de; ancak büyük nehir ve göller idiler” (Ögel, 2010, s. 467). Bu nedenle *Hikmet-nâme*'de de bazen nehirlerden deniz olarak bahsedilmektedir. *Hikmet-nâme*'de yeryüzünde iki yüz kırk ulu nehrin olduğu söylenmektedir:

Dimişler yir yüzinde k'adı berdür

İki yüz kırk ulu enhâr vardur (b.5182)

Nil, Fırat, Dicle ve Ganj nehirleri efsanelerde ve gerçek hayatta dinî düşüncenin, ibadetlerin vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu büyük nehirler dinî ve büyüsel pratiklerde, adet ve inanışlarda önemli bir konumda olmuştur. *Kur'an* da birçok yerde

‘altından ırmaklar akan cennetler’ ifadesindeki ırmaklar sembolik olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Kevser Suresi’nde geçen ‘kevser’in cennette bulunan bir ırmak olduğu ifade edilmektedir (Sümbüllü, 2020, s. 5, 17). Kıpçak ve Kimek Türkleri İrtiş Irmağı’nın cennetten çıktığına inanmaktadır. Buna benzer şekilde Uygurlar Tamir, Selenga, Tola nehirlerini; Moğollar Selenge, Onon, Keruken, İli nehirlerini, Orta Asya Türkleri Volga Nehri’ni, Mezopotamya kavimleri Fırat ve Dicle nehirlerini, Güney Amerika yerlileri ise Amazon Nehri’ni kutsal saymaktadır (İvgin, 2013, s. 15). Fırat ve Dicle Nehri *Tevrat*’ta cennet bahçesi Aden’i sulayan dört ırmaktan ikisi olarak bahsedilmektedir. Diğer iki ırmak Pişon ve Gihon’dur. Sümerlerde de Fırat ve Dicle Irmağı dâhil dört ırmakla sulanan cennet bahçesi bulunmaktadır. “Kimi kez bir nehir, kimi kez de bir okyanus söz konusudur. Bir gök okyanusuna ve yeryüzünü çevreleyen bir okyanusa duyulan bu inanç birçok halkta bulunur” (Eliade, 2020, s. 22). Hadis-i şeriflere baktığımızda Nil Nehri’nin de cennet ırmaklarından biri olduğu söylenmektedir Fırat Nehri’nin de cennetten fişkıran bir nehir olduğu hadislerde anlatılmaktadır. Ceyhan Nehri de cennet ırmakları arasındadır (Doğan, 2015, s. 12, 16, 38, 45). “Ebu Hureyre’den (r.a) aktarılan bir hadise göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: ‘*Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil*’den her biri, cennet nehirlerindedir’’ (Doğan, 2015, s. 38). Bu durum *Hikmet-nâme*’de de anlatılmakta bu nehirlerin kaynağının cennet olduğu ifade edilmektedir:

Muhammed Mustafâ’dan işit âsâr
Ki cennetden çıkar dir dört enhâr (b.5200)

Biri Nîl ü birisi nehr-i Ceyhûn
Furât oldı biri birisi Seyhûn (b.5201)

Hikmet-nâme’de Fırat Nehri’ne cennetten iki suyolu aktığı ifade edilmiştir:

Furât-içün dimiş ol hayru'l-ashâb
Akar cennetden aña iki mîzâb (b.5314)

3.4.4.1. Nîl Nehri

Önemli nehirlerden olan Nil Nehri'ne *Hikmet-nâme*'de geniş bir yer verilmiştir. “‘Afrika’nın kuzeydoğusunda yer alan, kaynağından itibaren döküldüğü Akdeniz’e kadar dünyanın en uzun nehri olarak 6648 km. kateden ve dokuz ülkeden... geçen Nil tarih boyunca özellikle Mısır’ın dinî, kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynamıştır” (Seyyid, 2007, s. 122). Nil Nehri dünyada güneyden kuzeye doğru akan tek nehirdir. En uzun nehirler arasında yer alması, suyunun temiz olması yönüyle diğer nehirlerden ayrılır. Geçtiği topraklardaki insanların hayatını etkilediğinden kutsanan bir nehirdir. Temizliğin ve arılığın simgesidir. Mısır halkının hayat kaynağı olan nehri Mısırlılar tanrı olarak kabul etmiş, ibadet ederek ayinler düzenlemişlerdir (Yıldırım, 2008, s. 552). “Yunanlı tarihçi Herodotos onun hakkında, ‘Mısır Nil’in armağanıdır’ demektedir. Nîl ismi Yunanlılar tarafından kullanılan, ‘nehir vadisi’ anlamındaki neliostan gelir. Kaynaklarda büyüklüğü sebebiyle ‘bahr’ (deniz) olarak da anılan Nil İslâm literatüründe önemli bir yer tutar” (Seyyid, 2007, s. 122). Edebiyatımızda sıkça konu edinilen Nil Nehri'nin *Hikmet-nâme*'de cennetten çıkan bir nehir olduğu ifade edilerek, nehirlerin en muazzamı olduğu söylenir:

Muhammed Mustafâ'dan işit âsâr
Ki cennetden çıkar dir dört enhâr (b.5200)

Biri Nîl ü birisi nehr-i Ceyhûn
Furât oldı biri birisi Seyhûn (b.5201)

Kamusından mu'azzamdur velî Nîl
Diyeyem vasfın anuñ zâhirâ bil (b.5202)

İbrâhîm bin Bâlî, Nil Nehri'nden daha uzun bir nehir olmadığını söyleyerek, nehrin aslının asla bilinemeyeceğinin rivayet edildiğini ifade etmektedir:

Rivâyetdür ki dünyâda mükemmel
Meger bir nehr yokdur bundan atvel (b.5224)

Rivâyetdür ki dimiş ba'zı dâna
Ki bilmez kimse Nîl'ün asluñ aslâ (b.5229)

İbrâhîm bin Bâlî, Nil Nehri'nin kaynağının mitolojik dağ olan Kafdağı olduğunu da ifade etmektedir:

Cibâl-ı Selc'dür dir menba'ın ba'z
Didiler Kâf tagındandır ol arz (b.5209)

Mısırlılar için Nil Nehri'nin kaynağının ne olduğu tartışmalı ve gizemlidir. “Eski Mısırlılar, Nil’in düzenli taşmalarını tespit etmişlerse de onun kaynağı hakkında kesin olarak bilgi sahibi olmadıkları ya da olmuş olsalar bile bu bilginin kaynaklarla günümüze kadar ulaşmadığı anlaşılmaktadır” (Sümbüllü, 2020, s. 34). Nil’in kaynağına dair bilgiler daha çok Batlamyus ve Strabon’un kitaplarına dayanmaktadır. Batlamyus’un Nil’in kaynağının Cebel-i kamer olduğu yönündeki rivayeti uzun süre geçerliliğini korumuştur. Sonrasında ise gezginler keşif ya da misyonerlik faaliyeti amacıyla nehrin kaynağını keşfetmeye çalışmışlar ve tam olarak bir bilgiye ulaşamamışlardır. Eski Mısırlılar Nil’in gökten gelip yer altı dünyasından Mısır’a ulaştığını düşünmüşler onu ilahlaştırarak ‘Hapi’ ismini vererek insan şeklinde tasvir etmişlerdir. Ancak Nil’in kaynağının ne olduğu konusu gizemliliğini korumaya devam etmiştir (Sümbüllü, 2020, s. 31-33; 43). *Hikmet-nâme*’de de Nil Nehri’ne geniş bir yer verilmiştir. İbrâhîm bin Bâlî, nehrin uzunluğu, taşması, çekilmesi ve bunların yarattığı durumlardan bahsetmiş, yedi iklimden geçen bir nehir olduğunu söylemiştir. Nil’in bulunduğu yerden, Mısır için öneminden bahsederek Nil’e ilişkin inanış ve ritüellere de değinmiştir. Nil Nehri’ne mistik bir anlam yüklenmiştir. Nehirdeki hayvanlar ve yaşanan tuhaf olaylar da anlatılmıştır. Nil Nehri’nin kaynağının ne olduğu, bu kaynağa ulaşıp ulaşılamayacağı hususu *Hikmet-nâme*’de de işlenmiş ve bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre Salih adlı hükümdar Nil’in kaynağının öğrenilip kendisine haber verilmesi için bir gemi yaptırır ve bir ekip kurar:

Meger kim mâ-tekaddüm ‘asr içinde
Var-ıdı bir melik bu Mısr içinde (b.5230)

Melik Sâlih dimeklik-ile melkûb

Aña dirlerdi Necme'd-dîn Eyyûb (b.5231)

Dilerdi bile nedür asl-ı Nîl'üñ
Ne yirdendür netiyye vasl-ı Nîl'üñ (b.5232)

Olar-içün düzetdi bir sefine
Kodı anları ol kişi içine (b.5236)

Buyurdi anlara bu san'at-ıla
Gideler bahr-ı Nîl'e müddet-ile (b.5237)

Ki varup irişeler menba'ına
Görelər kandan akar menba'ına (b.5238)

Bu ekip zorlu bir yolculuğun ardından nehrin kaynağını tespit edemedən geri döner:

Rivâyetdür ki ol kavm u o millet
Yürimişler gemi-le nice müddet (b.5239)

Varup irişmemişler menba'ına
Gine dönmişler âhir merci'ine (b.5240)

Hikmet-nâme'de her suyun arttığından ancak Nil'in suyunun eksildiğinden de bahsedilmektedir:

Ki ya'nî kim nihâr içinde her su
Mezîd olur lîkin eksilür bu (b.5248)

Nil Nehri Mısır halkı için çok önemlidir. “Mısır ekonomisinin can damarı olan tarım Nil sularından yararlanarak gerçekleştirilmektedir. Mısırlılar bu amaçla en eski dönemlerden itibaren sulama kanalları ve barajlar yapmışlar, özellikle nehrin taşması sayesinde toprağın sulanmasını sağlamışlardır” (Seyyid, 2007, s. 123). İbrâhîm bin Bâlî de Nil Nehri'nin debisini ölçmek ve kontrol etmek için sistemlerin oluşturulduğundan bahseder.

Nebiyyu'llah Yusuf bin Ya'kub Nil'in uzunluğunu ölçmek için yüksek bir bina yaptırır ve bir ölçü koydurarak binaya bir işaret konulur. Nil Nehri ne zaman uzarsa bu işaretin sulanmış olup olmadığına bakılır:

Nebiyyu'llâh Yûsuf bin Ya'kûb
Zamânında meger 'irfân-ıla hûb (b.5265)

Kıyâsı meddini bilmeg-içün nâs
Düzetmişler durur bu telle mikyâs (b.5266)

Bu bahr-ı Nîl içinde merd-i üstâd
Yapup durur meger bir 'âli bünyâd (b.5267)

Nişânı mermeri mikyâsa merkûm
Zir'a-ıla hisâbı anda ma'lûm (b.5270)

Kaçan kim bahr-ı Nîl ider medûda
Bakarlar ol 'alâmetlü 'amûda (b.5271)

Suvarmış görseler çün bir nişânı
Bilürler su virür arz-ı Fülân'ı (b.5272)

Yusuf Ziya Sümbüllü (2020) Nil Nehri'ne yazılan mektuptan şu şekilde bahseder:

“Nîl'in taşması durumunda yaşanan zararlar, faydalar gibi pek çok hususta malumat yer tutmaktadır ki bu malumat içerisinde en ilginç olanlarından biri Hz. Ömer'in nehre ithafen yazdığı ve Hazret-i Amr tarafından nehre iletilen mektuptur. Bu mektup mübarek sıfatı ile nitelenen nehrin bu sıfat ile anılmasındaki mistik unsurlardan bir olmakla dikkate değerdir” (s. 38).

Hikmet-nâme'de de Hazret-i Ömer'in Nil Nehri'ne yazdığı uyarı konulu bir mektuptan bahsedilmiştir:

Salup 'Ömer ibn-i 'Asî ibn-i Hattâb

Varup feth itdüğünde Mısır'ı eshâb (b.5293)

İrişmiş-idi vakt-ı meddine Nîl
Mu'ahhar oldu pes taşmadı ol yıl (b.5294)

Yazup bildürdi Fârûk'a binâyı
Hikâyet eyledi mâcerâyı (b.5295)

Mektupta Nil'den iradesi ile taşması, uzamasının olmaması istenir:

Bunu yazdı Batâka içre iy Nîl
Taşarsañ ihtiyârũ ile her yıl (b.5297)

Bize hâcet degül sinũñ midâduñ
Ko hergiz olmasun bu imtidâduñ (b.5298)

Taşar biñ kez döker emr-ile her sâl
Bi'iznillâh med ol gine derhâl (b.5299)

Aluban 'Ömr ibn-i 'Asî anı
Bırakdı Nîl'e bi'l-ihlâs anı (b.5300)

İbrâhîm bin Bâlî Nil'in o yıl on arşın arttığını da söyler:

Alup 'Ömr ol kitâbı itdi bir Nîl'e
On altı arşun artdı Nîl ol yıl (b.5301)

Mısır ve Nil Nehri söz konusu edildiğinde timsahlardan da mutlaka bahsedilir. “Çokça korkulan ve saygı duyulan timsaha, gündeğumu ve bereketli suların sembolü ve yaşam ile ölüm arasında eşiğin bekçisi sayıldığı Eski Mısır'da tanrı Sebek olarak tapılırdı” (Wilkinson, 2011, s. 64). *Hikmet-nâme*'de de Nil Nehri söz konusu olunca bir timsahtan bahsedilmiştir. Bu timsahın yanında bulunan Katkat denilen bir kuşta da bulunmaktadır. Bu kuş timsahın ağzındaki boşluktan gıdasını alan, başındaki dikenini sayesinde timsahın

ağzının kapanmasına engel olan bir kuştur. Eserde bahsedilen bu kuş timsah kuşu ya da kürdan kuşu denen kuş olmalıdır. Timsah kuşu, timsah avını yedikten sonra yanında durarak timsahın ağzını açmasını bekler. Timsah ağzını açınca kuş timsahın ağzına konup, timsahın dişleri arasındaki avın kalıntılarını temizler. Timsah da dişlerinin çürümemesi için önlem almış olur ve kuş ağzındayken ağzını kapatmaz. Böylece kuş timsahın avından nasiplenmiş olur. Bu sayede hem timsah hem de kuş hayatını devam ettirir. Almandada timsah muhafızı olarak da anılan bu kuş ayrıca timsahın saldırıya uğradığını fark ettiğinde kendi rızkından endişe edercesine siren sesi işlevi gören çığlık sesleriyle timsahı uyarmaktadır (Gümüş, 2017, s. 123). *Hikmet-nâme*'de bu kuş şu şekilde anlatılmaktadır:

Rivâyetdür ki bu timsâh-ı mutlak
Olur bu Nîl nehr içinde ancak (b.5302)

Çıkar deryâdan ol hayvân kenâra
Açar agzını turur intizâr (b.5309)

Gelür bir kuş aña ol yirde âhir
Meger Katkât'dur dirler o tâyir (b.5310)

Girüp karına yir anuñ fezâsın
Hak andan kılmış ol kuşuñ gıdâsın (b.5311)

Var ol kuşuñ başında bir diken
Ki yumdurmaz o timsâha dehânı (b.5312)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde bu kuşun ismi taysuy olarak anılmakta ve timsah ile olan ilgisi şu şekilde anlatılmaktadır:

“Allâhu te‘âlâ bir kuş halk itmişdür. tayşüy dirler gelüp ağzına girür dişleri arasında olan kızürâtı minķârı ile çıkarup tenâvül ider. ve ol kuşuñ başında Hakk Te‘âlâ bir ‘amüd halk itmişdür. Timsâh ki dişleri arasında olan kızürât gide. İster ki ağzın yumup kuşu şayd ide. Başında olan ‘amüd mâni‘ olup halâş olur ve tayerân ider” (Koçoğlu, 2020, s. 409).

3.4.4.2. Dicle Nehri

İbrâhîm bin Bâlî *Hikmet-nâme*'de Dicle Nehri'ne de yer vermiştir ve bu nehrin Danyal peygamber ile olan ilişkisine değinmiştir. Danyal peygamber İsrailoğullarına gönderilen dört peygamberden birisidir. Nuh ve İbrahim peygamberler döneminde yaşamış olan Danyal peygamber *Kitabı Mukaddes*'e göre İsrailoğulları peygamberlerinin kutsal kitap yazarlarından biri olmakla beraber birçok konuda bilgili, yetenekli ve bilge biridir (Yıldırım, 2008, s. 231). Dicle Nehri'nin planının Danyal peygamber tarafından çizildiği söylenmektedir. Bu inanış Dicle ve Fırat nehirlerinin kutsal bir nehir sayılmasına sebep olmuştur (Yıldız, 2011, s. 54). Muharrem Yıldız (2011) Dicle Nehri'nin Danyal peygamber ile olan ilgisine dair şunları söylemektedir:

“Kutsal kitaplarda ve Hz. Muhammed (a.s.) in hadislerinde sıkça adından söz edilmesi de ayrı bir kutsallık katmaktadır. Yüce Allah, Danyal peygambere vahyeder ki; ‘Elindeki asa ile suyun çıktığı mağaranın ağzından başlayarak bir çizgi çiz. Su arkandan gelecek. Ancak yetimlerin, dul kadınların, fakirlerin, vakıfların malına ve mülklerine dikkat et, su bunlara zarar vermesin.’ Bu emir üzerine Danyal Peygamber suyun akış yönünün aynı zamanda çorak ve verimsiz bir alandan geçmesini de sağlamıştır” (s. 54).

Hikmet-nâme'ye göre Allah, Danyal peygambere cihan içinde bir ırmak meydana getirmesini buyurur. Bu ırmağın cihana ve kendisine boyun eğeceğini, nasıl isterse akıtılabileceği söyler. Bunun üzerine Danyal peygamber asasını eline alarak Dicle Nehri'ni oluşturur:

Kılupdur Dânyâl'a vahy-ı Hallâk
K'akıduram cihân içre bir ırmak (b.5366)

Mutî' olsun saña emr itdüm arza
Akıt nice dilerseñ tûl u 'arza (b.5367)

Bu resme vahy olıcak Dânyâl'a
Uru turdı 'asâsın aldı ele (b.5368)

Yürüdi şark sarı garam kıldı
‘Asâsıyla yir yüzine resm kıldı (b.5369)

Nire resm itdise ol şâh-ı mille
Yüridi ol rüsûm üstine Dicle (b.5370)

Hikmet-nâme’de cennet ırmaklarından biri olarak kabul edilen bu nehrin, kutlu bir nehir olduğu, içine düşen insanın batmayacağı ifade edilir:

Mübârek nehrdür bu nehr-i a’zam
Garîk olmaz içine düşse âdem (b.5376)

3.4.4.3. Diğer Nehirler ve Göller

Hikmet-nâme’de **Etil Nehri**’nde geçen bir hikâyeye de yer verilir. Bir fıkıh âlimi bir gün suda boğulan bir insan görür. Onu kurtararak kıyıya götürür:

‘Acâyibdür işit bu dâsitânı
Dimişdür bir fakîh Nahcuvân’ı (b.5460)

Kılurken bir gün ol nehr üzre seyrân
Garîk olur görür suda bir insân (b.5461)

Kenâra götürür cehd idüp anı
Görür bir pâre var cismünde cânı (b.5462)

İlâc eyler aña bir nice hış
Tenine cânı gelür başına hış (b.5463)

Kurtulan kişi bir duvar altının gölgesinde dinlenmek ister fakat bu esnada duvar üzerine yıkılır:

Oturur bir dîvâr altunda encâm
Kim ide sâyesinde bir dem ârâm (b.5466)

Nagâhân yıkılır üstine dîvâr
Kalur altunda olur âhir-i kâr (b.5467)

Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân'da da aynı hikâyeye yer verilir:

“Nahcivan fukahâsından bazı dediler ki tahkik biz bir gün Kerar Irmağı'nda gördük bir kimse gark olmuş su alıp gider. Pes halk seğir düştüler ona yeristiler dahi canında baki var idi. Taşra çıkardılar yine canı geldi dahi bunlara dedi ki hangi yerden bana eriştiniz biz cevapladık Nahcivan'dan. Ol kişi söyledi ki ben suya falan yerde düştüm dedi. Buradan düştüğü yere gelince altı günlük yoldur. Pes ol kişi kalktı bizden taam diledi bizimle gitti. Nahcivan'a geldik. Nagâh üzerine bir yerden bir duvar yıkıldı ol dedi” (İstanbul, 2019, s. 134).

Asfiha Nehri'nin suyuyla yıkanan elbisenin ipek gibi yumuşak olduğu ifade edilir:

Sıfâhân içre bir su var revândur
Kim anuñ adı nehr-i Asfihâ'dur (b.5480)

Su-la anuñ yusalar câme dâyim
Harîr döner olur nerm-i nâ'im (b.5481)

Hikmet-nâme'de bazı nehirlerle verilen adların niçin verildiği de ifade edilir. Bunlardan biri **Asi Nehri**'dir. “Antakya'dan geçen Âsi Nehri, Evliya'ya göre ,*bütün nehirler kibleye doğru akarken, bu nehir batıya akar; bu büyük nehri sihir ile getirdilerse de Allah'ın başka bir sırrıdır.*’ diye anlatılır” (Yarcı, 2015, s. 60). Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgiyi İbrâhîm bin Bâlî' de nakleder. Ona göre cihandaki suların çoğunluğu güneye akarken Asi Nehri kuzeye aktığı için adı Asi'dir:

Cihânda ne ki sular var-ısa hep
Şimâliden cenûba akar aaleb (b.5525)

Velî bunuñ şimâledür midâdı

Anuñ-çün ‘Âsî oldı dilde yâd (b.5526)

Rûznâmecî Muhammed Şâkir’in *Acâ’ibü’l-Mahlûkât Tercümesi*’nde de bu nehrin ters yöne aktığı için Âsî adını aldığı belirtilir:

“ ‘Âşî tesmiye olduğu sâ’ir enhâr cenûb tarafına teveccüh ider. Bu hod şimâl tarafına teveccüh ider. Sâ’irüñ ‘aksi olduğuçün ‘Âşî didiler’’ (Koçoğlu, 2020, s. 450).

Hikmet-nâme’de Bağdat şehrinin isimlendirilmesine de değinilir. “Şuara tezkirelerinde Bağdat şehri, her zaman değişik unvanlarla tavsif edilmiş, neredeyse yalın hâlde hiç zikredilmemiştir. Tezkirelerde, ‘Behiştâbâd’, ‘Dârülemân’, ‘Dâ-rüsselâm’, ‘Gülşen’, ‘Gülzâr’, ‘Mahrûsa’ unvanlarının Bağdat için kullanılması söz konusudur” (Kufacı, 2019, s. 472). İbrâhîm bin Bâlî’ye göre Dicle ve Fırat’ın birleştiği yer olan Şatt’ın adı Selam olduğu için Bağdat şehrine Selam denilmiştir:

Bir adı Şat biri nehr-i Bagdâd
Dahı iderler ol nehre Selâm ad (b.5374)

Selâm olduğu-çün bu Şat nâmı
Didiler şehr-i Bagdâd'a selâmı (b.5375)

Zeheb Nehri’nin bulunduğu toprak bereketlidir, altın değerindedir. Bu nedenle adı altın nehirdir:

Adı bir ırmaguñ nehr-i zeheb'dür
Kim anuñ menba’ı arz-ı Haleb'dür (b.5536)

Ne yirden kim kılur ol mürûrı
İñerler üstine dürlü büzûrı (b.5537)

Çü bunca rızka ol nehr sebebdür
Anuñ-çün adı anuñ nehr-i zeheb'dür (b.5542)

3.4.5. Su Kaynakları

Hikmet-nâme'de şifalı kaynaklardan ve bu kaynaklar etrafında meydana gelen çeşitli anlatılardan bahsedilmiştir. *Hikmet-nâme*'ye göre **Arvende Kaynağı**'nın suyunun şifalı olduğu her derde deva olduğu da ifade edilir:

İçerler suyunı derde devâdur
Cemî'i hastaya şurb-ı şifâdur (b.5598)

Hikmet-nâme'ye göre **Semermer** adlı bir kaynağın bulunduğu yerde mübarek bir kuş bulunmaktadır. Burada ne zaman bir çekirge istilası olsa o kuşun ardınca bir sürü kuş gelir ve çekirgeleri helak ederler:

Meger bir 'ayn var şark içre eşher
Ki dirler halk aña 'ayn-ı Semermer (b.5660)

Bu tavr kılsalar ol suya resmi
Varur ardınca murg oldur tılısmı (b.5666)

Ne yirde kim ola ol murg mübârek
Cerâd olmaz te'alla'llâh tebârek (b.5667)

Meger her birisi biñ biñ cerâdı
Helâk ider dahı andan ziyâdı (b.5668)

Tuhfetü 'z-zamân ve harîdetü 'l-evân adlı eserde bu kaynaktan şöyle bahsedilmektedir:

“Ayn-ı Şemirem: İttifakıdır ki Isfahan ile Şiraz arasında işbu pınar meşhur pınardır. Dünya acâyiblerden birisi budur ki bir yerde çekirge vaki Olsa gelirler bu pınardan su alırlar dahi gelirler ol yerin kuşları vardır ki kara kuşlardır Sığırcık derler. Ol suyun ardına düşerler giderler amma ol suyu getirip alıp gidenler hiç yer üzerine koymamak gerektir dahi ardına bakmamak gerektir. Ol kuşlar ol suyu alıp gidenlerin başı üzerinde havada şolo kara bulut gibi giderler tâ ol çekirgeler olduğu yere gelinceye dek hemen ki ol sığırcıklar ol çekirgeleri gördükleri gibi feryat ederler dahi üzerlerine hücum edip kırmaya başlarlar. Ol çekirgeler ol sığırcığın çığırmasını işittikleri gibi onların avazlarından helâk olurlar dedi” (İstanbullu, 2019, s. 141-142)

Kazım Hızlı (2014) *Oruç Bey Tarihi*'nden bir alıntıyı örnek olarak vermektedir. Burada Sığircık Pınarı olarak geçen aynı kaynak şu şekilde anlatılmaktadır:

“Acem ülkesinde Isfahan bölgesinde bir pınar vardır, Sığircık Pınarı derler. Ne zamanki bir memlekette çekirgelik olsa, memleketleri o âfetten Allahü Teâlâ saklaya, o pınarın suyundan ne kadar gerekse ve ne kadar isterlerse alıp yere koymadan o memlekete iletirler. Suyu götürdükleri yere koyarlar. O suya birkaç sığircık gelir. Su nerede yere konuldu ise, birkaç gün sonra o memlekete sonsuz sığircık gelir, sayısını Allah bilir. Sığircıklar o memlekette kalırlar, gitmezler; o vilayette olan çekirgeleri kırarlar, helâk ederler” (s. 51).

Sözlüklerde genelde hamam olarak tanımlanan kaplıcalar işlevleri ve mimari yönleriyle hamamlardan farklıdır. Çünkü bu yapılar hamamlar gibi sadece temizlenmeye yönelik değildir. Kaplıcalarda mineraller bakımından zengin toprağın altından geçen sıcak sular kullanılmaktadır. Ayrıca kaplıcaların tedavi etme, şifa verme gibi özellikleri de bulunmaktadır (Aka, 2020, s. 2). Toplum hayatında önemli bir yer tutan kaplıcalardan ve özelliklerinden *Hikmet-nâme*'de bahsedilmektedir. İbrâhîm bin Bâli Rum ilinde bulunan Bersa adlı bir şehirdeki **Kaplıca Kaynağı**'ndan bahsetmektedir. Bu şehir içinde nur saçan birçok çeşme akmaktadır. Bunlardan biri olan kaplıca kaynağının suyu ne soğuk ne de sıcaktır. Allah tarafından yapılmış bir hamam kaynağıdır, onda yaratılanlar yıkanmaktadır:

Meger bir şehr vardur Rûm ilinde
Adı Bersâ durur halkuñ dilinde (b.5676)

Çıkar ol şehr içinde niçe çeşme
Ki her biri bağışlar nûr çeşme (b.5677)

Olardan biri ‘ayn-ı Kapluca
Ne savukdur ne hûd issidür ol (b.5678)

Ki bir hammâm ‘aynidur Hudâ'dan
Yapılmış bir bünyâd mâ-mezâdan (b.5679)

Sebîlu'llâhdur ol ‘ayn-ı dâfik

Levcu'llâh yunar anda halayık (b.5680)

Bâlî, ayrıca bu kaynağı kendisinin bizzat gördüğünden ve içine girdiğinden de bahsetmektedir:

Varuban ol pıñarı görmişem ben

Hem ol hammâm içine girmişem ben (b.5681)

3.4.6. Kuyular

Kuyular etrafında mitolojik anlatılara rastlandığı gibi İslam kültüründe ve tarihinde de kuyularla ilgili birçok anlatı bulunmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında bu tür durumların olduğu kuyular incelenmiştir.

3.4.6.1. Zemzem Kuyusu

Hikmet-nâme'de yer verilen kuyulardan biri olan Zemzem, Mekke'de bulunan kutsal sayılan bir kuyudan çıkan sudur. Bu suyun hastalara şifa verdiğine, açları ve susuzları doyurucu bir özelliği olduğuna inanılır (Yıldırım, 2008, s. 741). Bu suyun bulunuşuna dair çeşitli rivayetler vardır. Hz. İbrahim 'in hanımı Hacer, oğlu İsmail ile beraber Hz. İbrahim 'in diğer hanımı Sare'den korunmak için Mekke'ye geldiğinde burada hiç kimse yoktur. İkisi de çok susarlar. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başlayınca, çocuğun bulunduğu yerde Cebrail görünür ve kanadıyla yeri kazarak su çıkarır (Pala, 2004, s. 490-491). Zemzem'in Hz. İsmail'in ayaklarını yere vurması sonucunda da çıktığı rivayet edilir (Canım, 2016, s. 209). "Rivayete göre İsmail'in annesi Hacer, suyun kaynaktan fişkirarak bol bol aktığını gördüğünde 'yavaş yavaş ak ve dur' anlamında *zemzem* demiş ve o günden sonra hep bu isimle anılmıştır" (Yıldırım, 2008, s. 741). *Hikmet-nâme*'de Zemzem Kuyu'sunun suyunun mübarek bir su olduğundan, onunla kirlerden arandığından bahsedilir:

Müşerref bi'rdür şol bi'r-i zemzem

Anı kılmış durur Hâlık mükerrerem (b.5720)

Akar deryâ-yı rahmetden her evkât
Anuñla arınur çirk-i müzilât (b.5723)

Eserde Hz. İsmail ile annesi Hacer'den ve Zemzem suyunun bulunuşundan da bahsedilir.
İsmail'in ayağıyla suyu çıkardığı söylenir:

Rivâyet eylemişdür ehl-i hubret
Halîlu'llâhu İbrâhîm hazret (b.5725)

Hatunı Hâcer oğlu İsmâ'îli
Koyuban Ka'be'de tutdı sebili (b.5726)

Niçe vakt anda itdiler ikâme
Dökindi suları bak bu kelâma (b.5727)

Nazar kıl İsmâ'îli nûr-ı çeşme
Akıtmış eşüp ayagı-la çeşme (b.5728)

Hikmet-nâme'de ayrıca bu suyun dibinden çıkan üç ayrı çeşmenin olduğu da ifade edilir:

Çıkar ka'rında anuñ bak bu resme
Hudâ'nuñ emrile üç dürlü çeşme (b.5730)

Birisi 'ayn-ı rükn-i esveddür iy gayn
İkinci bâksîn katındaki 'ayn (b.5731)

Üçüncü Merve katındaki çeşme
Al imdi kudret-i Yezdânî çeşme (b.5732)

3.4.6.2. Matariyye Kuyusu

Hikmet-nâme'de Mısır toprağında bulunan Matariyye adlı bir kuyudan bahsedilir. Bu kuyunun olduğu yerde bir ağaç yetişir. Bu ağaç pelesenk de denilen belesan ağacı olmalıdır. Muhammet Fatih Alkayış, bu bitkinin Kızıldeniz'in Afrika ve Asya kıyılarında yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, değerli kerestesiyle doğramacılıkta da kullanılan bir ağaç olduğunu ifade etmektedir (Alkayış, 2019, s. 363). Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l Mahlûkât Tercümesi*'nde bu bitkiden şu şekilde bahsedilmektedir: "Bir nev' ağaçdur. Mısr'dan ğayrı bir maħalalde olmaz ve Mısr'ıñ daħı cemî'-i vilâyetinde olmaz, ancak 'Aynü'-ş-şems didükleri yirde olur" (Koçoğlu, 2020, s. 471). "Bazı rivayetlerdeyse bu ağacın İsa Peygamberin suyuyla yıkandığı kuyuda filizlendiği söylenir" (Yıldırım, 2008, s. 153). *Hikmet-nâme*'ye göre bu kuyunun yanında bu ağacın yetişmesini tecrübe sahipleri bir keramet olarak görmektedir. Bu kerametın kuyunun suyundan kaynaklandığı söylenmiştir. Buna göre Hz. İsa bu kaynağın suyunda yıkandığı için bu ağaç orada yetişmektedir:

Bu Mısr arzında var bir yillü kariye
Ki dirler adına anuñ Matariyye (b.5735)

Sorarsañ yokdur dünyâda yik-sân
Ki bite orada bu binti Bilsân (b.5738)

Kerâmet yirde midür yâhû suda
Havâsında o kûyuñ yâ kuyıda (b.5739)

Suyındandur dimiş ehl-i tecerrüb
Ki biter ol mahalde zî-ta'accüb (b.5740)

Haberdür kim Nebiyyullâhu 'İsâ
Aña gusl eylemiş dirler nasârâ (b.5741)

Anuñ-çündür ki dir ehl-i rivâyet

Olupdur ol çehâba bu kerâmet (b.5742)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân’da bu kuyudan şu şekilde bahsedilir:

“Bir-i Mutriyye: ittifakıdır ki işbu kuyu Mısır diyarında olan köylerden bir köyde bir kuyudur ki balsan ağacı bunun yanındadır. Ol ağacı bu kuyudan su ararlar hastalı kuyudur derler gayrı yerde değildir. Zira İsa peygamber aleyhisselam işbu kuyu suyundan ol yerde gasl eyledi. Ol ağaç ol yerde ondan sonra bitti” (İstanbulu, 2019, s. 147).

Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde ise belesen ağacından bir çeşit yağ elde edildiği söylenmekte, bu bitkinin sadece Matariyye suyunda yetiştiği belirtilmektedir:

Ol nebâtı dahı şeh anda bulur
Kim yemişi her yıl anuñ yâğ olur

Nicesi kim samğ ağacından çıkar
Ol yağ andan öyle çıkıban açar

Ol su ayruğ yirde bitürmez anı
Ol yir ayruğ suyla yitürmez anı

Dilde maṭriyye bulupdur ol süvād
Göre ne san‘atlar kıılır Rabbü’l-‘ibād

(Akçay, 1999, s. 126)

3.4.6.3. Bâbil Kuyusu

Hikmet-nâme’de Babil Kuyu’sundan da bahsedilir. Bağdat’ın aşağı taraflarında bulunan Babil adlı kuyu, Hârut ile Mârut adlı iki meleğin sihir ve büyü ile uğraştıkları bir kuyu olarak anılmaktadır (Pala, 2004, s. 51). *Kur’an*’da da anılan Hârut ile Mârut’u Allah’ın günah işleyip işlemediklerini sınamak için Babil’e gönderdiği anlatılır. Bu iki melek Zühre adında bir kadına âşık olup bütün sırlarını ona anlatınca kadın gökyüzüne çıkar.

Tanrı onu bir yıldızla dönüştürür. Hârut ile Mârut da Babil’de bir kuyuya baş aşağı sarkıtılarak cezalandırılır (And, 2018, s. 38). *Hikmet-nâme*’de de bu kuyunun tuhaf bir kuyu olduğu, Allah’ın Hârut ile Mârut’a burayı zindan kıldığı anlatılır:

Dimişdür Bâbilistân içre kâyil
Meger bir çâh vardur adı Bâbil (b.5743)

‘Acâyibden durur ‘âlemde ol cüb
Diyeyüm diñle vasfin kıl ta’accüb (b.5744)

Orada eylemişdür bend ü zindân
Meger Hârût-ıla Mârût’ı Yezdân (b.5745)

Bu meleklerin seher vakitleri bu kuyudan çıktığı söylenir. Kuyunun sihrin yeri olarak anıldığı ifade edilir:

Muhakkakdur bunı diyâr dirler
Çıkar ol çâhdan eshâr dirler (b.5746)

Yüridür cümle sihrüñ didi kâyil
Bu deyr-i ‘âlem içre çâh-ı Bâbil (b.5747)

Hârut ile Mârut’un nasıl cezalandırıldığına ilişkin çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Konuyla ilişkili olarak kaynaklarda Hârut ile Mârut’un asılı oldukları kuyuya giderek onlardan sihir öğrenmek isteyen bir kişiden bahsedilir. Hârut ile Mârut’un bulunduğu yere giden bu kişi onların gözlerinin kıpkırmızı, derilerinin simsiyah olduğunu, susuzlukla cezalandırılarak baş aşağı asılı olduklarını görür. Bu kişi gayri ihtiyari olarak Lâ ilâhe illâllah der. Melekler bunu işitip adama kim olduğunu sorduklarında adam Muhammed’in ümmetinden olduğunu söyler. Melekler Muhammed’in peygamber olarak gönderildiğini öğrendiklerinde işkencelerinin bitmesinin yakın olduğunu söylerler. Konuyla ilgili olarak bir hikâyeye daha yer verilir. Buna göre Hârut ile Mârut’un asılı olduğu kuyuyu görmek isteyen Şeyh Mücahid adında bir kişi zalim Haccâc’dan izin ister. Haccâc’da onun yanına bir Yahudi’yi kılavuz verir. Yahudi, Şeyh Mücahid’e kuyuya indiklerinde Allah’ın adını

anmamasını söyler. Birlikte kuyuya inerler. Kuyuya indiklerinde Şeyh Mücahid, Hârut ile Mârut'un iki dağa benzediklerini, başlarından aşağı asılı olduklarını ve boyunlarında dizlerine kadar demir olduğunu görür. Dayanamaz ve Sübhanallah der. O anda Hârut ile Mârut ızdıraba düşer ve neredeyse üzerlerindeki demirleri parçalayacak hale gelirler. İki ziyaretçi oradan zar zor kaçarlar (Tökel, 2016, s. 280-281). *Hikmet-nâme*'de de aynı hikâyeye yer verilir. Şeyh Mücahid adlı kişinin kuyu içinde elleri bağlı, baş aşağı asılmış büyük dağlara benzeyen, siyah olmuş iki melek olan Hârut ile Mârut'u gördüğü anlatılır:

Haber virmiş durur Şeyh Mücâhid
Ki varmış girmiş ol çâha bu 'âbid (b.5748)

Görür içinde anuñ iki firişte
Asılmış baş aşaga eli beste (b.5749)

Mu'azzam kimseler zift-i mücessem
Sanasın her biri bir kûh-ı a'zam (b.5750)

Bu durumu gören Şeyh Mücahid, Allah'ı anınca bunu duyan Hârut ile Mârut öyle bir figan ederler ki dünya bu sesle dolar, herkes bu sesi işitir:

Diline geldi ol dem ism-i Lâhût
İşitdi çün anı Hârût u Mârût (b.5751)

Bir âvâz itdiler kim toldı 'âlem
İşitdi anı vahş u tayr u âdem (b.5752)

3.4.6.4. Beyru'l Beden Kuyusu

Kaynaklarda Bedir Savaşı'ndan sonra, İslam'a düşmanlığı ile bilinen Ebu Cehil ile katledilen diğer müşriklerin atıldığı kör kuyulardan bahsedilmektedir (Kapar, 1994, s.

117). *Hikmet-nâme*’de Mekke yolu üzerinde bulunan Beyru’l Beden adlı bir kuyudan bahsedilir. Burada Müslümanlar savaşmış ve savaş sırasında ölenler buraya bırakılmıştır:

Tarîk-i Mekke üzre bir kuyu var
Adı Beyru'l-Beden'dür anuñ iy yâr (b.5753)

Didiler ehl-i küfr ü ehl-i islâm
Kıtâl itmişler ol yirde bir eyyâm (b.5754)

Kırılmış anda bî-had ehl-i evsân
Bırakmış ol kuyuya müsilmân (b.5756)

Hikmet-nâme’de bu kuyuya ilişkin bir hikâyeden bahsedilir. Buna göre bu kuyunun bulunduğu yere gidenler kuyuya yakın olduğunda, kuyunun içinden çıplak bir kimsenin çıktığını söyler. Onun ardınca başka biri bu çıplak kişiye vurarak onu tekrar kuyuya sokar:

Sefer kılmış meger ol râha gelmiş
Zamân-ıla yolu ol çâha gelmiş (b.5758)

Yakın oldukda ol çâha bu insân
Çıkar andan kaçır bir kimse ‘uryân (b.5759)

Olur bir kimse anuñ ardınca tâbi’
Kovar anı elinde satt-ı kâmi’ (b.5760)

İrişür redd ider anı bi'd-darb
Getürür çâha sokar anı ‘an-gasb (b.5761)

Tuhfetü’z-zamân ve harîdetü’l-evân’da bu kuyudan şu şekilde bahsedilir:

“İttifakıdır ki Mekke ile Medine arasında Bedr kuyusudur. Bir kuyudur ki Hazret-i Rasûlullah ile sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş kâfiri muharebe eylediği yerdir. Kefereden helâk olanların bir miktarını bu kuyunun içine bırakmışlardır.

Hatta hikâyat olundu ki ashaptan bazı ol kuyudan yana varıp bir miktar tevakkuf etmişlerdi. Nagâh gördüler ki Bedr kuyusundan bir şahıs büryân olmuş gibi çıkıp kaçtı. Onun ardınca bir kimse dahi çıkıp elinde od gibi yala bir bir kamçı çıkarıp ona erişti. Kamçıyla vurdu dahi geri kuyudan yana dönderip getirdi. Kuyuya koydu. Onlar öyle ettiğine orda duranlar dedi ki biz onlara bakardık dediler” (İstanbullu, 2019, s. 143).

SONUÇ

Doğa ve yaşadığı coğrafya ile iç içe olan insanlar coğrafi unsurları bir benzetme ögesi olarak hayatın birçok alanında kullanmış, bunlara çeşitli sembolik anlamlar yüklemişlerdir. Bu neticede klasik Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alan mitoloji, bu edebiyat süresince yazılmış eserlerde kendisine mutlaka yer edinmiş, doğaya ait mitoslar edebî metinlere yansımıştır. Mitolojinin içerisinde barındırdığı efsanevi ve tarihî anlatılar da eserlere ayrı bir zenginlik katmıştır. Mitolojik, efsanevi ve tarihî unsurlar ekseninde coğrafi öğelerin tespiti metinlerin daha iyi anlamlandırılmasının yanı sıra klasik Türk şiirinin zengin anlam dünyasını göstermesi bakımından da önemlidir.

15. yüzyılda İbrâhîm bin Bâlî tarafından yazılan *Hikmet-nâme* doğaya, coğrafi unsurlara ait mitosları barındıran, mitolojik, efsanevi ve tarihî anlatılarla zenginleştirilmiş ansiklopedik bir eserdir. Bu yönüyle ansiklopedik türde Türkçe olarak yazılmış sayılı eserler arasındadır. Anlaşıldığı üzere *Hikmet-nâme* ve aynı konulu eserler taşıdığı özellikler nedeniyle sadece edebiyat alanında çalışanların değil tarih, felsefe, sosyoloji, coğrafya, astronomi, astroloji, tıp, zooloji (hayvan bilimi), botanik (bitki bilimi), madencilik gibi farklı alanlarda çalışanlar için de ihmal edilmemesi gereken bir eserdir.

Hikmet-nâme'de dünyanın, canlıların ve coğrafi unsurların yaratılışı ve kökenine dair köken, eskatoloji ve kozmogononi mitleri bulunmaktadır. Bunun dışında eserde astronomi ve astrolojiye dair veriler geniş bir yer tutmaktadır. Felekler, yıldızlar, burçlar, gezegenler, yedi iklim, anasır-ı erbaa (dört unsur) etrafında oluşan mitolojik durumlar da anlatılmıştır. Klasik Türk şiirindeki mitolojik bilgiler şairin bilinç dışında yatan kolektif imajlardır. Toplumsal bilinç dışı aktarımla eserlere yansıyan bu bilgiler toplumların bilgi birikiminin tezahürüdür. İbrâhîm bin Bâlî de *Hikmet-nâme*'de mitolojik unsurlara mitolojik bilgi olduğu düşüncesiyle yer vermemiş, medeniyetlerin hafızasında kalıplaşmış olan mitolojik ve kültürel birikim esere yansımıştır. Bu çalışmada taşıdığı sembolik değerler

nedeniyle coğrafya terimi olmanın ötesine geçerek kültürel bir unsur haline dönüşüp anlatılarda kendisine yer bulan şehirler ve barındırdıkları mimari eserler, dağlar, denizler, nehirler, göller, su kaynakları, adalar gibi coğrafi unsurların *Hikmet-nâme*'deki ifade ediliş biçimleri ortaya konulmuştur. Ulaşılan veriler mitolojik, efsanevi ve tarihî anlatılarla desteklenerek incelenmiştir.

Tezin giriş kısmında *Hikmet-nâme* ve İbrahim bin Bâli hakkında bilgiler verilerek eserin edebiyatımızdaki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. *Hikmet-nâme*'deki coğrafi unsurlar hakkında verilen bilgiler *Acâ'ibü'l-mahlûkât* ve *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'lardan esinlenerek yazılan birçok eserle örtüşmektedir. Bu da *Hikmet-nâme*'nin *Acâ'ibü'l-mahlûkât* türünde yazılmış bir eser olduğunu göstermektedir. Giriş bölümünde eserin bu yönüne de dikkat çekilerek *Hikmet-nâme*'nin *Acâ'ibü'l-mahlûkât* yazma geleneğindeki yerinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda çalışmanın bütününde eserin bu yönü göz önünde bulundurularak *Hikmet-nâme*'de anlatılanlar, söz konusu eserlerden alınan alıntılarla desteklenmiştir. *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'lar ve *Acâ'ibü'l-mahlûkât* tarzında kaleme alınmış eserlerle karşılaştırmalar yapılarak *Hikmet-nâme*'nin bu tür bir eser olduğu ortaya çıkmıştır. *Acâ'ibü'l-mahlûkât* türünde yazılan eserler, içerisinde fantastik öğeler, folklorik unsurlar, mitler ve efsaneler barındırdıkları gibi gerçek ve bilimsel bilgilere de yer vererek disiplinler arası edebiyat ve kültür çalışmalarına katkı sağlarlar. Buradan da *Hikmet-nâme* ile aynı konuyu işleyen eserlerin *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'lardan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği sonucu ortaya çıkar. Çalışmamızda *Acâ'ibü'l-mahlûkât* üzerine çalışma yapıldığında *-Hikmet-nâme*'de olduğu gibi- *Acâ'ibü'l-mahlûkât*'larla ortak konuları işleyen, önemli birçok eserin göz ardı edilmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Tezin birinci bölümünde mit-mitoloji kavramları açıklanarak, mitolojinin *Hikmet-nâme*'de nasıl yer bulduğu hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mitoloji ve Coğrafya arasındaki ilişki hakkında bilgiler verilerek iki alan arasındaki etkileşim sorgulanmıştır.

Hikmet-nâme'de coğrafi unsurlar üzerinden dönemin hayal dünyasına ve evren tasavvuruna ilişkin çıkarımlar yapmamıza yardımcı olacak sembolik bilgilere ulaşılmasının yanı sıra, coğrafi unsurların efsane, hikâye, rivayet gibi çeşitli anlatılara da ilham kaynağı olduğu görülmüştür. Aynı zamanda eserin yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel hayatına dair gerçek bilgilere de ulaşılmıştır. Coğrafi unsurlar hakkındaki inanışların hayal ürünü olan şeyleri içerebileceği gibi, aynı zamanda önemli bir bilgi değeri taşıyarak toplumların, inanç, fikir ve sosyal hayatlarında ne kadar etkili olduğu saptanmıştır. Çalışmamızda bu nedenle bir ayrıma gidilmiş, sembolik ve mitolojik özellikleri olan anlatılarla, efsanevi ve tarihî anlatılar ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda “*Hikmet-nâme*'de Coğrafi Unsurlar ve Mitoloji” başlıklı ikinci bölümde kara parçasının dörtte biri ve yedi iklimden başlanarak, eserde geçen şehirler (barındırdıkları mimari yapılar), ülke ve kasabalar, dağlar, denizler, adalar, nehirler, göller, su kaynakları ve kuyular tespit edilmiş ve bu coğrafi unsurlar mitolojik olarak değerlendirilmiştir. Dünya mitolojilerine ve Türk mitolojisine ait mitlerin, şahısların, mitolojik hayvanlar ve bitkilerin esere nasıl yansıdığı da tespit edilmiştir. Ulaşılan veriler *Hikmet-nâme* ve *Acâ'ibü'l-mahlûkât* türündeki eserlerdeki mitolojik anlatılarla desteklenmiştir. “Efsaneler, Tarihî Anlatılar ve *Hikmet-nâme*” başlıklı üçüncü kısımda ise coğrafi unsurlar temelinde *Hikmet-nâmede* geçen tarihî ve efsanevi anlatılara, hikâyelere, rivayetlere, mitolojik unsur barındırmayan tasvirlerle yer verilmiş, ulaşılan veriler *Hikmet-nâme*'deki beyitlerle ve *Acâ'ibü'l-mahlûkât* türündeki eserlerden alınan alıntılarla desteklenerek somut kılınmıştır.

Sonuç olarak evrenin tasarımı, yaratılış, mekân-zaman ilişkisi, soyut ve somut varlıklar, insanın çevresine ilişkin tasarımlarının sembolik anlatımı olan mitlerin ve içinde barındırdığı diğer türlerin *Hikmet-nâme*'ye yansıdığını söylememiz mümkündür. Çalışmada Klasik Türk edebiyatı dönemi metni olan *Hikmet-nâme*'deki coğrafi unsurlar mitolojik zeminde değerlendirilmiştir. Bu minvalde eserde yer alan efsanevi ve tarihî anlatılarda çalışmaya dâhil edilerek zengin bir muhtevaya sahip olan *Hikmet-nâme*'nin bu yönü ortaya konularak araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağarı, M. (2006). İslam coğrafyacılarında yedi iklim anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 195-214. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Ahmedî. (2018). *İskendernâme*. (F. Öztürk, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aka, B. (2020). Divan şiirinde kaplıca redifli gazeller. *Journal of Turkish Language and Literature*, 6(1), 1-15. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Akçay, H. (1999). *Ahmedî'nin İskender-nâme'si (transkripsiyonlu metin)*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (87462).
- Akkurt, H. (2011). *İbn-i Battûta Seyahatnamesinde yeralan mimârî eserler*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (296140).
- Akyol, Y. E. (2019). *19. Yüzyılın ikinci yarısında Kudüs Kamame Kilisesi üzerine Osmanlı politikaları*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (564717).
- Alkan, M. Ö. (2017). Fas Akdeniz'in kapısı. *Atlas* (288), 53-68. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Alkayış, M. F. (2019). *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2014). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Altun, M. (2003). *İbrâhim ibn-i Bâli'nin Hikmet-nâme'si (1b- 149a) (inceleme-metin-sözlük-dizin) I*. (Doktora tezi). <https://katalog.istanbul.edu.tr> adresinden erişildi (140525).
- Altun, M. (2017). *İbrâhim ibn-i Bâli Hikmet-Nâme I (1b-149a)*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194369/ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name.html>
- And, M. (2018). *Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ansarı, B. (1992). Benâres. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 5, s. 430) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Armstrong, K. (2005). *Mitlerin Kısa Tarihi*. (D. Şendil, Çev.). İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayıncılık.

- Arslan, S. (2014). *el- Gırnâtî'nin el- Mu'rib adlı eserinin çevirisi*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (385839).
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*. İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- Avcı, M. ve Özcan, A. (2006). Nepal. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 32, s. 556-558) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avcı, İ. (2013). *Türk edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (335166).
- Aycan, İ. (2000). Emevîler döneminde bir iktidar mücadelesi örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1), 99-115. <http://dergiler.ankara.edu.tr>
- Aydemir, A. (1938). Hz. Süleyman (a.s.). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1), 173-226. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Aydemir, A. (1991). *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, D. U. (2013). İstanbul At Meydanı üzerine bir deneme (dikilitaşlar, heykeller ve Lisippos'un atları). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 3(1), 29-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Aylar, S. (2018). Antikite'den Osmanlı'ya iki "acâib" motifi turnalar ile pigmelerin savaşı/ Güneşin sesi ve Dünyanın ucundaki iki şehir: Câbelka ve Câbelsâ. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* (84), 129-154. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Aynur, H. (2015). *Şehri sözle resmetmek: Osmanlı edebî metinlerinde İstanbul (XV-XVIII. yüzyıllar)*. Ç.Yılmaz (Ed), Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi (s. 128- 145) içinde. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Milliyet Kubbealtı Yayınları.
- Bakır, A. (1992). Basra. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 5, s. 108-111) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baldick, J. (2010). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*. (N. Şahin, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bayat, F. (2015). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık.

- Bayat, F. (2015). *Türk Mitolojik Sistemi* (Cilt 1). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2016). *Türk Mitolojik Sistemi* (Cilt 2). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayladı, D. (2010). *Sorularla Mitoloji (Klasik Mitolojide Tanrılar, Destanlar ve Kahramanlar)*. İstanbul: Omnia Yayınları.
- Bayraktar, A. (2019, 12 Ağustos). Çiçek çocukların ülkesi Nepal ve mistik başşehir Katmandu. *Adalı Dergisi*, (170). Erişim: 10.12.2020. Erişim adresi: <https://adalidergisi.com>
- Bilkan, A. F. (2020). *Masal Estetiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Blömer, M., Çobanoğlu, D. ve Winter, E. (2016). Doliche ve Dülük Baba Tepesi Luppiter Dolichenu'un anavatani. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, (50), 89-99. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Bostan, İ. (1992). Ba'lebek. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 5, s. 9-11) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Borges, J. L. (1991). *Düşsel Varlıklar Kitabı*. (B. Komçez, Çev.). İstanbul: Mitos Yayınları.
- Bozkurt, N. (2002). Kubbetü's Sahre. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 26, s. 304-308) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2004). Mescid-i Aksâ. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 29, s. 268-271) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2007). Ravza-i Mutahhara. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 34, s. 475) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2012). Ūc b. Unuk. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 42, s. 34-35) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M. S. (2003). Mekke. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 28, s. 555-563) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M. S. (2004). Mescid-i Harâm. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 29, s. 273-277) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Brooksbank, F. H. (2020). *Antik Mısır Tanrılar, Kahramanlar ve Firavunlar*. (A. Eliuz, Çev.). İstanbul: Maya Kitap Yayınları
- Bursevî, İ. H. (2013). *Rûhu'l Beyân- Kur'an Meâli ve Tefsiri*. (Ö. Çelik, Çev.). İstanbul: Erkam Yayınları. [Adobe Digital Editions sürümü]. Erişim: 09.03.2021. Erişim adresi: <https://books.google.com.tr>

- Candan, E. (2009). *Antik Mısır Sırları*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları. [Adobe Digital Editions sürümü]. Erişim: 04.04.2021. Erişim Adresi: <https://books.google.com.tr>
- Canım, R. (2016). *Divan Edebiyatının Kaynakları*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Cankoçak, G. A. (1993). *Zevzir*. *Derleme sözlüğü* (Cilt. 11, s. 4363) içinde. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*. (K. Emiroğlu, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cantay, T. (1991). *Atmeydanı*. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 4, s. 82-83) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cömert, B. (1999). *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Çağlar, B. (2008). *Türk mitolojisinde dört unsur ve simgeleri üzerine bir inceleme*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (229500).
- Çağrı, M. (1996). *Gazzâlî*. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 13, s. 489-505) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelik, G. (2019). *Doğu Türkçesiyle yazılmış Acayibü'l-Mahlukat ve Garayibü'l-Mevcutat (101a-150b yaprakları)*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (598360).
- Çelik, H. (2014). *Klasik Türk edebiyatında Zühre, "Afrodit, Lilit" karakterlerinin araştırılması*. (Bitirme Tezi). Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Çetindağ, Y. (2011). *Ayna Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çifçi, M. K. (2010). *Eski Mısır dininde tanrı ve öte dünya inancı*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (274272).
- Çobanoğlu, Ö. (2013). *Türk mitolojisinin kültleri ve Türk dünyasındaki çeşitlenmeleri*. Ö. Ceylan ve A. Koç (Ed.), *Türk edebiyatının mitolojik kaynakları* (s. 61-88) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Daniels, M. (2014). *Bir Nefeste Dünya Mitolojisi*. (P. Üstel, Çev.). İstanbul: Maya Kitap.
- Demir, M. İ. ve Solmaz, A. O. (2015). *Söz varlığımızda balık*. E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Balık kitabı* (s. 375-422) içinde. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demirbilek, S. (2000). *Ahmedî'nin İskendernâme adlı eseri üzerinde inceleme (ses bilgisi-şekil bilgisi-cümle bilgisi) metnin transkripsiyonu, sözlük çalışması*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (96142).

- Demirel, Ş. (2017). Hinduizm'in tarihsel serüveni. *Sosyal Bilimler Dergisi* 4(18), 561-577. Erişim adresi: <http://isamveri.org>
- Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİA. (2001). İspanya. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 23, s. 161-162) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dizdar, Y. (2006, 18 Mayıs). Bilinmeyen sınırlarında: Mısır piramitleri [Blog yazısı]. Erişim: 18.04.2021. Erişim adresi: <https://yavuzdizdar.com/bilinmeyen-sinirlarinda-misir-piramitleri>
- Doğan, E. (2015). *Eski Yakındoğu'da nehirler*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (499318).
- Doğaner, S. (2004). Mısır. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 29, s. 553-555) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dölek, İ. ve Özsoy, N. (2018). Nuh Tufanı üzerine. *Social Sciences Studies Journal*, 4(21), 3649-3658. Erişim adresi: <http://sssjournal.com>
- Durmuş, İ. (2007). Türk kültür çevresinde renkler. *Folklor Edebiyat*, 13(50) , 163 - 172. Erişim adresi: <https://www.folkloredebiyat.org>
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (2004). *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (Cilt 1). (A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Om Yayınevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (L. Arslan, Çev. , E. Kocabıyık, Haz.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2018). *Ebedi Dönüş Miti*. (A.Meral, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eliade, M. (2020). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. (M. E. Özcan, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Erdem, M. (2018). *Türk mitolojisi*. E. Kökdemir ve A. G. Fidan (Ed.), Doğu ve Batı mitolojileri (s. 131- 190) içinde. Ankara: Delta Kültür Yayınevi.
- Ergun, P. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ertürk, M. ve Güner İ. (2004). Türkiye il merkezi kent adlarının kaynakları üzerine bir araştırma. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (12), 39-62. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>

- Esinoğlu, B. (1996). *Dinlerin Gizemi Kurban- Yaratılış- Tufan Efsaneleri*. İstanbul: Ceylan Yayıncılık.
- Estin, C. ve Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. (M. Eran, Çev.). Ankara: Tubitak Popüler Bilim Kitapları.
- Fayda, M. (1997). Hâlid b. Velîd. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 15, s. 289-292) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ferguson, J. C. (2020). *Çin Mitolojisi İnanışlar, İmparatorlar ve Ejderhalar*. (C. C. Tarımcıoğlu, Çev.). İstanbul: Maya Kitap Yayınları.
- Frazer, J. G. (2020). *Büyük Tufan Dünyadaki Tufan Mitleri Üzerine Bir Başvuru Kitabı*. İstanbul: Kanon Yayınları.
- Fromm, E. (1992). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)*. (A. Arıtan ve K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gezgin, D. (2015). *Bitki Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, D. (2016). *Su Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, D. (2019). *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, İ. (2014). *Sanatın Mitolojisi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gökcan, M. (2020). Bilim tarihi perspektifinden “yedi iklim” nazariyesi ve kültür ve edebiyatımızdaki yansımaları. *Erdem Dergisi* (78), 127-150. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Görgün, H. (2004). Mısır. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 29, s. 555-557) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Grimal, P. (2012). *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*. (S. Tamgüç, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Güleç, Ç. (2018). Coğrafya eğitiminde mitolojinin kullanılması. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 162-179. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Gültepe, N. (2015). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Resse Kitabevi Sahaf.
- Gülyüz, B. G. (2019). İslam öncesi Türk kültüründe ateş ve ateşe hükmedenler (maddi kültür izleri ışığında). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 201-223. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Gümüş, Y. (2017). Timsah Kuşu. *Sabah Ülkesi kültür-sanat ve felsefe dergisi* (50), 122-125. Erişim adresi: <https://www.sabahulkesi.com/yazi-arsivi>
- Günay, İ. (2010, 29 Kasım). Mısır [Blog yazısı]. Erişim: 08.04.2021. Erişim adresi:

<http://ayakizim.blogspot.com/2010/11/misir.html>

Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile İnanç Arasında –ortadoğu dinsel gelenekleri üzerine yazılar-*. Samsun: Etüt Yayınları.

Gündüzöz, G. (2019). Tasavvuf düşüncesinde metafiziksel bir eksen olarak Kudüs algısı. *Milel ve Nihal*, 16(1), 71-105. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>

Harekât, İ. (2003). Mağrib. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 27, s. 314-318) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Harman, Ö. F. (2019). İslamiyet ve Kudüs. *Milel ve Nihal*, 16(1), 9-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>

Hart, G. (2010). *Mısır Mitleri*. (M. S. Türk, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Hawass, Z. (2017). Keops Piramidi. *Aktüel Arkeoloji Dergisi* (59) , 24-37. Erişim adresi: <https://www.scribd.com/document/386445561/Aktu-el-Arkeoloji-Eyylu-l-Ekim-2017>

Hızlı, K.(2014). Çekirge istilasına çözüm Sığırcık kuşu. *Yediküta Tarih ve Kültür Dergisi* (70), 51-54.Erişim adresi: <https://www.academia.edu>

Hooke, S. H. (2002). *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya Mısır Filistin Hitit Musevi Hıristiyan Mitosları*. (A. Şenel, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Hoppal, M. (2013). *Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim*. (F. Sel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İstanbulu, Ş. (2019). *Osmanlılar'da coğrafya bilimi ve Mustafa B. Ali'nin Tuhfetü'z Zaman ve Haridetü'l Evan'ı*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (589335).

İrgin, S. (2018). *Sanat ve Mitoloji Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları.

İvgin, H. (2013). *Derin Mitoloji (İnançlarda-Söylencelerde-Folklorda-Geleneklerde)*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri*. (A. N. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Kalkan, G. P. (2015). “Gaziantep” adı üzerine”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 101-107. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>

Kam, Ö. F. (2008). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş Âsâr-ı Edebiye Tedkîkâtı*. (H. Çeltik, Haz.). Ankara: Birleşik Yayınevi.

Kanar, M. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

- Kapar, M. A. (1994). Ebû Cehil. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 10, s. 117-118) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaplan, T. (2011). *Gaziantep kültür turizmine halkbilimsel bir yaklaşım*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (280407).
- Karakurt, D. (2012). *Türk mitolojisi ansiklopedisi açıklamalı-resimli türk söylence sözlüğü*. Türkiye: E- Kitap Tanıtım ve Dağıtım Grubu. Erişim adresi: <https://turuz.com>
- Karaman, F. (2007). Tenasuh veya reenkarnasyon üzerine bir değerlendirme. *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 9-34. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Karaman, G. (2015). *Klasik Türk edebiyatında sihir*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (393335).
- Karasakal, Ş. (2012). Kâbu'l Ahbâr ve rivayet tefsirindeki yeri. *Diyanet İlmî Dergi*, 48(4), 39-66. Erişim adresi: <http://isamveri.org>
- Karga, B. (2011). *Hıfzî'nin hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve Mir'at-ı Kudüs (inceleme – metin)*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (294671).
- Kaya, K. (2003). *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, K. (2016). *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kayalı, Y. (2016). Hint ve Türk mitolojilerinde balık motifi. *Akademik Bakış Dergisi* (58) , 252-265. Erişim adresi: <https://www.akademikbakis.org>
- Keith, A. B. (2021). *Hint Mitolojisi Efsaneler ve İnançlar Diyarı*. (İ. Korkmaz, Çev.). İstanbul: Maya Kitap Yayınları.
- Kılıç, R. (2010). Kerkük ve Musul'un tarihî coğrafyası. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (28), 245-259. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- King, L. W. (2019). *Babil Mitolojisi Mezopotamya Efsaneleri ve İnanışları*. (İ. Korkmaz, Çev.). İstanbul: Maya Kitap Yayınları.
- Koç, H. (2018). Ahmed-i Rıdvan'ın Heft Peyker mesnevisindeki gazeller ve işlevleri. *The Journal of Academic Social Science Studies* (71), 153-185. Erişim adresi: <https://jasstudies.com>
- Koçoğlu, T. (2020). *Rûznâmeci Muhammed Şâkir'in Acâ'ibü'l Mahlûkât Tercümesi*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Korkmaz, M. (2010). *Zerdüşt Dini İran Mitolojisi*. Ankara: Alter Yayıncılık.

- Kufacı, O. (2019). Coğrafyanın Baki Divanı'na aksi: şehir adları. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 377-424. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Kuran-ı Kerim Meâli. (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kut, G. (1988). Acâibü'l-mahlûkât. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 1, s. 315-317) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutlar Oğuz F. S. (2013). *Antepli İbrâhîm bin Bâlî'nin Hikmet-Nâme'sinde taşlar ve madenler*. Prof. Dr. F. Tulga Ocak'a Armağan (s. 78 - 108) içinde. Ankara.
- Kutlar Oğuz F. S. (2014). İBNİ BÂLÎ, İbrâhîm bin Bâlî, Bâlî oğlu İbrâhîm, İbrâhîm. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibni-bli-ibrahim-bin-bali-bali>
- Leeming, D. A. (2018). *A'dan Z'ye Dünya Mitolojisi*. (N. Soysal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Macit, Y. (2005). Beden temizliği için yapılmış mekânlar ile ilgili hadislerin tenkid ve tahlili. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 167-207. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Mackenzie, D. A. (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*. (K. Akten, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, Bilim ve Din*. (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Mantran, R. (1998). Humus. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 18, s. 370-373) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî. (1999). *Tuhfe-i Murâdî İnceleme – Metin - Dizin*. (M. Argunşah, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Müller, W. M. (2020). *Mısır Mitolojisi Tanrılar, Dinler ve Kozmik Mitler*. (C. C. Tarımcıoğlu, Çev.). İstanbul: Maya Kitap Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*. (D. Örs ve M. Öztürk, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. (C. Kurnaz, Haz.). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi* (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özay, Y. (2009). Evliya Çelebi Seyahatname'sinde İstanbul'un tılsımlarının hikâye edilişi. *Millî Folklor* (81), 54-63. Erişim adresi: <https://www.millifolklor.com>

- Özay, Y. (2012). *Evlîyâ Çelebi'nin acayip ve garip dünyası*. (Doktora tezi).
<https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (319535).
- Özdal, A. N. (2018). Müslüman seyyah ve coğrafyacıların gözünden Seylan Adası'nda doğal hayat ve kültürel yaşam (8.-14.yüzyıllar). *History Studies International Journal of History*, 10(2),129-139. Erişim adresi: <http://www.historystudies.net>
- Özdeğer, H. (1996). Gaziantep. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 466-469) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdem, F. (2019). *Yeryüzünden Binbir Efsane Bakır Dağlar, Kör Kuyular, Büyülü Kuşlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Özdemir, M. (1995). Endülüs. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 11, s. 211-225) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özlu, Z. (2017). *Osmanlıdan günümüze Gaziantep'te bir gönül sığınağı: İmam Gazali*. E. Erkan ve diğerleri (Ed), Gaziantep'te dinî hayat (s.753-770) içinde. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-11. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Öztürk, M. (2003). Bilge Kul- Musa Kıssası ve İslam kültüründe Hızır mitosu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14-15), 245-281. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2008). *Dört Güzeller Toprak, Su, Hava, Ateş*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parer, M. Ö. ve Talianova Eren, M. (2018). *Slav mitolojisinde animistik düşünce ve büyü*. E. Kökdemir ve A. G. Fidan (Ed.), Doğu ve Batı mitolojileri (s. 111- 129) içinde. Ankara: Delta Kültür Yayınevi.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*.(K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayigit, E. Kuzhan, B. Odabaşı, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (L. Arslan, A. Kazancıoğlu, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sabuncu, F. (2010). *Ebû Hâmid Muhammed El- Gırnâtî'nin Seyahatnamesi (giriş – tercüme -indeks)*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (277496).
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türkî*. (P. Yavuzarslan, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu

Yayınları.

- Sarikaya, B. (2010). *Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l Mahlûkat tercümesi (giriş-metin-sözlük)*. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (277493).
- Sayılr, Ş. B. (2020). Türk kültüründe ateş: söz, davranış ve inançlar ekseninde kısa bir değerlendirme. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(51), 934-942. Erişim adresi: <https://www.ulakbilge.com>
- Sears, K. (2018). *Mitoloji 101 Eski Yunan ve Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey*. (E. Duru, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Seyyid, E. F. (2000). İskenderiye. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 22, s. 574-576) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Seyyid, E. F. (2001). Kahire. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 24, s. 173-175) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Seyyid, E. F. (2007). Nil. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 33, s. 122-123) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (2007). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Schimmel, A. (2004). *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri*. (M. Köpüşoğlu, Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sönmez, F. Ö. (2004). Hintli düşünce tarzı. *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 9(16), 15-87. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Sungurhan, A. (2015). *Klasik Türk şiirinde balık*. E. Gürsoy Naskali (Ed.), balık kitabı (s. 553-573) içinde. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sümbüllü, Y. Z. (2020). *Hikâyet-i Nil*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* (Cilt 1). İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* (Cilt 2). İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2019). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* (Cilt 3). İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* (Cilt 4). İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şeylan, A. (2012). Hikmet-nâme'den hayata dâir. *Beşkent Üniversitesi Sosyal Bilimler*

- Dergisi*, 5(2), 9-36. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Şeylan, A. (2018). *İbrahim ibn-i Bâli Hikmet-Nâme II (149b-300a) (inceleme-metin)*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194369/ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name.html>
- Şimşirgil, A. (2017). *Otağ -II –Emir Timur*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tanpolat, C. (2016). *Doğu ve Batı kültürlerinde başlıca hayvan mitleri*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (441163).
- Taşçı, M. N. (2019, 27 Temmuz). Hindistan’ın gizemli şehri Varanasi. Erişim: 05.04.2021. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistanin-gizemli-sehri-varanasi/>
- Tekin, G. A. (1992). *Çengnâme Ahmed-i Dâ’î İnceleme Tenkidli Metin*. Harward Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Tekin, G. A. (2013). *Edebi motiflerin mitolojik kökenleri - 1*. Ö. Ceylan ve A. Koç (Ed.), Türk edebiyatının mitolojik kaynakları (s. 162-180) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Telefoncu, E. (2019). *Gaziantep halk kültürü üzerine yapılan çalışmaların analitik bibliyografyası*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (609275).
- Temur, H. (2019). *Heft Peyker ve Seb’a-i Seyyar mesnevilerinde sembolik alegorik yapı*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (564999).
- Tomar, C. (2010). Şam. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 38, s. 311-315) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Topal, A. (2012). Klasik Türk şiirinde “Şam-ı Şerif” . *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (48), 51-70. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Tökel, D. A. (2001). Sanat ve edebiyatın kaynağı olarak mitler. *Bilig Dergisi* (16), 59-81. Erişim adresi: <http://bilig.yesevi.edu.tr>
- Tökel, D. A. (2012). Edebiyat mitolojinin mitoloji edebiyatın neresinde. *Bizim Külliye* (15), 23-29. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Tökel, D. A. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Uğur, F. (2021). Ahmedî dîvânı'nda tarihî, efsanevî, mitolojik şahıslar ve arketipleri. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (655088).
- Uludağ, S. (1992). Câbelkâ-Câbelsâ. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 6, s. 525) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2008). Ricâlü'l Gayb. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 35, s. 81-83) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ulutürk, M. (2009, Haziran). *Dinlerde su tasavvurları*. Konya Su Medeniyeti Sempozyumunda sunulan bildiri, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Uslu, B. (2017). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Usta, A. (2009). Sâ mânîler. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 36, s. 64-68) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Usta, İ. (2015). *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Wilkinson, K. (2011). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*. (S. Toksoy, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yakar, H. İ. (2000). Gazi Antepli divan şairleri. *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, 22 Ekim 1999 (s. 151-196) içinde. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Yakın, K. T. (2019). *İslam haritacılığında mitolojik unsurlar*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (570657).
- Yarç, G. (2015). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde balıkçılık*. E. Gürsoy Naskali (Ed.) , balık kitabı (s. 5-152) içinde. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yaşa, T. (2019). Rükneddîn Ahmed'in Acâibü'l- Mahlûkât Tercümesinde mitolojik öğeler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 674-702. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Yazıcı, T. (1992). Belh. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 5, s. 410-411) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcıoğlu Ahmed Bican. (1999). *Dürr-i Meknun Saklı İnciler*. (N. Sakaoğlu, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Yâzîcî, T. (1997). Halep. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 15, s. 239-244) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yerasimos, S. (1993). *Türk Metinlerinde Konstantinye ve Ayasofya Efsaneleri*. (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yıldıran, M. (2010). *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât (106.-140.varak) (traskripsiyonlu metin-giriş-inceleme-dizin-sözlük)*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (273114).
- Yıldırım, B. B. (2016). Mitolojide kullanılmış olan hayvan figürlerinin seramik yüzeylerde kullanımları, anlamları ve Türk sanatına etkileri. *10. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu*, 17 Eylül-2 Ekim 2016 (s. 737-757) içinde. Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi. Erişim adresi: <http://pismistoprak.tepebasi.bel.tr>
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldırım, N. (2012). *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yıldırım, N. (2016). *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsî'ye Sadî'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yıldız, H. D. (1992). Berberiler. *İslam ansiklopedisi* (Cilt. 5, s. 478-483) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, M. (2011). Semavî dinlerde Dicle ve Fırat hakkındaki bilgiler ve günümüze yansıyan gerçekler. *Journal of Qafqas University History, Law and Political Sciences* (31), 51-61. Erişim adresi: <https://www.academa.edu>
- Yılmaz, F. (2013, 24 Kasım). Yaşayan Tanrıçalar ülkesi: Nepal. Erişim: 10.12.2020. Erişim adresi: <http://gezgindergi.com/yasayan-tanricalar-ulkesi-nepal>
- Yılmaz, H. (2019). *Doğu Türkçesiyle yazılmış 'Acâyibü'l- Mahlûkât Ve'l- Garâyibü'l Mevcûdât (151 a- 200 b yaprakları) (dil incelemesi-metin- Türkiye Türkçesine aktarım- dizin)*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr> veri tabanından erişildi (577291).
- Yılmaz, H. (2020). Doğu Türkçesiyle yazılmış Acâibü'l-Mahlûkat tercümeleleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(2), 781-794. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>
- Yurdakul, İ. (2016). Kudüs Kamame Kilisesi'nde Ermeniler ile Rumların dini-siyasi nüfuz mücadelesi ve 1740 tarihli ferman. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 1*, 238-262. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr>

Yüksel, B. (2019). Mitolojik varlıklar. *Bütün Dünya Dergisi* (4), 73-77. Erişim adresi:
<http://www.butundunya.com/arsiv.php>

Zavotçu, G. (2018). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :

Yüksek Lisans Öğrenimi :

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih :

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 07/07/2021

Tez Başlığı: İbrâhîm bin Bâli'nin Hikmet-nâme'sindeki Coğrafi Unsurlar Üzerine Mitolojik, Efsanevi ve Tarihi Açıdan Bir İnceleme

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 342 sayfalık kısmına ilişkin, 06/07/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

07/07/2021

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: DUYGU KERTİ
Öğrenci No: N18137819
Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Programı: ESKİ TÜRK EDEBİYATI

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LITERATURE AND LANGUAGE DEPARTMENT**

Date: 07/07/2021

Thesis Title: A Mythological Mythical and Historical Analysis On The Geographical Elements In İbrâhîm bin Bâli's Work Hikmet-nâme

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 06/07/2021 for the total of 342 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 13 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

07 /07/2021

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: DUYGU KERTİ

Student No: N18137819

Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Program: OLD TURKISH LITERATURE

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 23/06/2021

Tez Başlığı: İbrâhîm bin Bâlî'nin Hikmet-nâme'sindeki Coğrafi Unsurlar Üzerine Mitolojik, Efsanevi ve Tarihî Açıdan Bir İnceleme

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

23/06/2021

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: DUYGU KERTİ
Öğrenci No: N18137819
Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Programı: ESKİ TÜRK EDEBİYATI
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
CLASSICAL TURKISH LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 23/06/2021

Thesis Title: A Mythological Mythical and Historical Analysis On The Geographical Elements In İbrâhîm bin Bâlî's Work Hikmet-nâme

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

23/06/2021

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: DUYGU KERTİ
Student No: N18137819
Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
Program: OLD TURKISH LITERATURE
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ